

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ім. В. ГЕТЬМАНА
МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ЗАХІДНО-РЕГІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ КЛУБІВ ЮНЕСКО
АКАДЕМІЯ ЮРИДИЧНИХ НАУК МОЛДОВИ
ІНСТИТУТ ДЕМОКРАТІЇ МОЛДОВИ
МІНІСТЕРСТВО ЗАКОРДОННИХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДИПЛОМАТИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ІНСТИТУТ СТРАТЕГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН КНУ ім. Т. ШЕВЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН ЛНУ ім. І. ФРАНКА

ЄВРОПЕЙСЬКІ ПЕРСПЕКТИВИ

Науково-практичний журнал

EUROPEAN PERSPECTIVES

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
V. HETMAN KYIV NATIONAL ECONOMIC UNIVERSITY
INTERREGIONAL ACADEMY OF PERSONNEL MANAGEMENT
WEST REGIONAL ASSOCIATION OF UNESCO CLUBS
ACADEMY OF LAW SCIENCE OF MOLDOVA
INSTITUTE FOR DEMOCRACY OF MOLDOVA
MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS OF UKRAINE
DIPLOMATIC ACADEMY OF UKRAINE
THE NATIONAL INSTITUTE FOR STRATEGIC STUDIES
INSTITUTE OF INTERNATIONAL RELATIONS KYIV NATIONAL TARASSHEVCHENKO UNIVERSITY
FACULTY OF INTERNATIONAL RELATIONS OF IVAN FRANKO NATIONAL UNIVERSITY OF LVIV

№ 1, 2019

Спеціалізоване
видавництво

Specialized
publishing house

ЗМІСТ

ПРАВО

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

БАНДУРКА О.М., ГРЕЧЕНКО В.А. 1937 РІК В ДІЯЛЬНОСТІ МІЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	5
СКРЕКЛЯ Л.І. СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ПРИНЦИПИ КООПЕРАТИВНОГО ПРАВА.....	12

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

ШАХБАЗОВ ТУРАЛ ШАМИЛЬ ОГЛЫ ВОПРОСЫ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА В КОНСТИТУЦИИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ	18
--	----

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

ШУБА Б.В. ПОНЯТТЯ, СКЛАД І СТРУКТУРА КОРПОРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИН ЯК ОБ'ЄКТУ УПРАВЛІННЯ	23
ЖУКОВ С.В. ЕЛЕМЕНТНИЙ СКЛАД АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОБРОЧЕСНОСТІ СУДДІВ	29
БАЙРАК В.В. ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ В СФЕРІ ОРГАНІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ КАПІТАНОМ ТОРГОВОГО СУДНА.....	34
ВОЙТОВ Г.В. ДО ПИТАНЬ КЛАСИФІКАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПОПЕРЕДЖУВАЛЬНИХ ЗАХОДІВ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В ОРГАНАХ ТА УСТАНОВАХ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ.....	40
НАУМЕНКО С.М. КОМПЕТЕНЦІЯ ЕКСПЕРТІВ ЯК СУБ'ЄКТІВ ВЗАЄМОДІЇ З ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ	49
ДНІПРОВ О.С. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ	56

ХУДОБА І.С.	
СУЧАСНА СИСТЕМА ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ТА МІСЦЕ У НІЙ КОРПУСУ ОПЕРАТИВНО-РАПТОВОЇ ДІЇ.....	62
ЗОЛОТА Л.В.	
ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	68
РУСЕЦЬКИЙ А.А.	
НАПРЯМКИ ВЗАЄМОДІЇ ТА КООРДИНАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ.....	74
ГАСПАРЯН С.Г.	
ВИМОГИ ДО ОСІБ, ЯКІ МОЖУТЬ БУТИ СУДОВИМИ ЕКСПЕРТАМИ ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ	80
ГАЙДАЙ С.	
ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ОБМЕЖЕННЯ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ ПРОКУРОРІВ ЯК КОРИСТУВАЧІВ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ	86

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА

КАНЦІР В.С, СЛОТВІНСЬКА Н.Д.	
ДОСУДОВА ДОПОВІДЬ ОРГАНУ ПРОБАЦІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ У ВІТЧИЗНЯНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО	92
ГАЦЕЛЮК В.О.	
ПРАВОВІ НАСЛІДКИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ НЕЗАКОННОГО ПЕРЕТИНАННЯ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ З МЕТОЮ ЗАПОДІЯННЯ ШКОДИ ІНТЕРЕСАМ ДЕРЖАВИ	97
СЛІНЬКО С.В.	
ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ	104
ГЛАДКОВА Є.О.	
КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНОГО НАРКОСЕРЕДОВИЩА.....	110
МІСЮРА Л.Ю.	
ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОКУРОРА ПІД ЧАС ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ	116
ДЮРДЬ В.І.	
ЗАСТОСУВАННЯ СУДАМИ СТАТТІ 3692 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ (ЗЛОВЖИВАННЯ ВПЛИВОМ) В АСПЕКТІ ВТРАТИ ЧИННОСТІ ЗАКОНОМ УКРАЇНИ «ПРО ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ»	122

ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО

СЯДРИСТА І.І.	
ПРАВОВА ПРИРОДА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ УЧАСНИКІВ АКЦІОНЕРНИХ ПРАВОВІДНОСИН.....	132
ЧУЙКО К.С.	
ДО ПИТАННЯ ПРО ЮРИДИЧНІ ОЗНАКИ ФІКТИВНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА.....	139

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

ШАШКОВА-ЖУРАВЕЛЬ І.О., ЛИТВИНЕНКО В.І. УНІВЕРСАЛЬНІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРУДОВОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ.....	146
РАМАЗАНЗАДЕ МАЛИК ВАХИД ОГЛЫ ДВУСТОРОННІЕ ИНВЕСТИЦИОННЫЕ СОГЛАШЕНИЯ И ИХ МЕСТО В СИСТЕМЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ.....	152
БАРГУІССА З. МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ЖІНОК ЯК ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА.....	156
НАЗИМКО О.В. ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА МІЖНАРОДНИХ ТРУДОВИХ НОРМ.....	161

ФІЛОСОФІЯ ТА ПСИХОЛОГІЯ ПРАВА

ГРАБ М.І. ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ХАРАКТЕР ВЗАЄМОДІЇ МАТЕМАТИЧНОЇ ІСТИНИ ТА ПРАВОВОЇ ІСТИНИ	168
---	-----

БАНКІВСЬКЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

ХАТНЮК Н.С. НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ ЯК СПОСІБ МАКСИМІЗАЦІЇ ФІСКАЛЬНОЇ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ	173
--	-----

ПРАВО НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

ХРИСТИНЧЕНКО Н.П. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЩОДО СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА.....	179
--	-----

РЕЦЕНЗІЇ, АНОТАЦІЇ

СМИРНОВА К.В., КАМІНСЬКА Н.В., ШПАКОВИЧ О.М. ЕЦЕНЗІЯ БІЛАС І.Г. ПОРІВНЯЛЬНІ МІЖНАРОДНІ ПОЛІТИЧНІ ПОГЛЯДИ І ДЕРЖАВНО-ПРАВОВІ ВЧЕННЯ.....	185
---	-----

ДИСКУСІЇ, ОБГОВОРЕННЯ, АКТУАЛЬНО

ГУДИМ Л.Я. ПРАВОВА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЯК ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	186
--	-----

1937 РІК В ДІЯЛЬНОСТІ МІЛІЦІЇ УКРАЇНИ

БАНДУРКА Олександр Маркович - доктор юридичних наук, професор, академік Національної академії правових наук України, Заслужений юрист України

ORCID:<http://orcid.org/0000-0002-0240-5517>

ГРЕЧЕНКО Володимир Анатолійович - доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ, Заслужений працівник освіти України

ORCID:<http://orcid.org/0000-0002-6046-0178>
УДК 343.9:[343.37+343.55](477)"1937"

Рассмотрены основные направления организации и деятельности милиции в Украине в 1937 г. Показано, как создавались новые подразделения милиции, в частности органы борьбы с экономической преступностью, железнодорожная милиция, совершенствовалась деятельность паспортных столов, осуществлялась работа относительно уменьшения аварийности на дорогах. Значительное внимание уделяется освещению главных аспектов деятельности милиции относительно противодействия преступности, роли отдельных ее подразделений в этом процессе, проанализированы определенные достижения и недостатки данного направления работы правоохранительных органов. Освещается также участие милиции в репрессиях в указанное время. Отмечено, что в этот период заметна политизация преступности, что было проявлением усиления тоталитарного режима в республике.

Ключевые слова: Украина, 1937 год, милиция, противодействие преступности, репрессии.

Постановка проблеми

1937 рік займає особливе місце в історії України. Поряд з 1933 роком він став одним із найтрагічніших періодів у житті українського народу. Разом з тим, у цей час продовжувалася реорганізація органів

міліції, здійснювалася досить активна протидія основним проявам злочинності. Вивчення суперечливих і трагічних сторінок діяльності правоохоронних органів у цей час має важливе значення для відтворення об'єктивної картини їх діяльності, встановлення історичної правди, планування діяльності правоохоронних органів на майбутній розвиток України.

Стан дослідження проблеми

На сьогоднішній день ми маємо тисячі публікацій про 1937 рік. Але фактично всі вони присвячені масовим репресіям або іншим аспектам посилення тоталітарного режиму в Україні. Щодо висвітлення конкретних напрямів діяльності міліції у вказаний період, – то тут ми можемо назвати лише одне науково-практичне дослідження – «Міліція України: історичний нарис, портрети, події» (К., 2002) [1]. Проте це науково-популярне видання достатньо вузьке, оскільки в ньому ведеться мова лише про один аспект діяльності міліції у вказаний період – створення органів боротьби з розкраданням соціалістичної власності та спекуляцією та їх роботу.

Мета і завдання дослідження

Виходячи з фактично повної недослідженості цієї проблеми, автори поставили

собі за мету розкрити основні аспекти організації та діяльності міліції України в 1937 р., показати, як змінювалася структура цих органів протягом року, якими були основні напрями протидії злочинності.

Наукова новизна дослідження

Уперше в історико-правовій літературі з позицій новітньої методології, спираючись на принципи історизму та об'єктивності, автори показали зміни в організаційній структурі міліції протягом 1937 року, виявили основні напрями протидії злочинності у вказаний період, роль окремих підрозділів цього правоохоронного органу у цій діяльності. Доповнено також матеріали щодо вимушеної участі міліції у масових репресіях.

Виклад основного матеріалу

У 1936 році була прийнята нова Конституція СРСР, а 1937 р. – нова Конституція УРСР. У них проголошувалися широкі права радянських громадян, але в дійсності вони не реалізовувалися, ставши ілюстрацією до зневажання закону і правопорядку. Проте було б перебільшенням вважати, що у державі була повна правова анархія та розгул злочинності. Міліція, незважаючи на масові репресії та певну невизначеність власної долі, виконувала активну протидію злочинності. Певна невизначеність була пов'язана з дуже частими змінами керівного складу НКВС УСРР у 1937 р., які не мали прецедентів ні до цього, ні після цього. В березні 1924 р.– листопаді 1930 р. та з липня 1934 р. по травень 1937 р. – наркомом внутрішніх справ Української СРР був В.А. Балицький [2, с.82,315], з 14 червня 1937 по січень 1938 р. – І.М. Леплевський [3, с.143], начальником Головного управління робітничо-селянської міліції УСРР у 1934 – липні 1937 р. був М.С. Бачинський [4, с.47-52].

У 1937 р. відбулися досить істотні зміни в структурі міліції. Ще у 1935 р. економічні управління НКВС були ліквідовані, а функції боротьби з розкраданнями, посадовими та господарськими злочинами були покладені на міліцію та карний розшук. У 1930-ті рр. злочини у сфері економіки почали вчиняти вже не окремі особи, а добре організовані злочинні групи, які часто ді-

яли досить винахідливо та замасковано [5, с. 22–30]. Для протидії їм потрібні були спеціальні знання та навички, що й викликало появу відповідних спеціалізованих підрозділів, які займалися боротьбою з економічною злочинністю. Такими підрозділами стали ВБРСВ (ОБХСС) [6, с.55].

16 березня 1937 р. народний комісар внутрішніх справ СРСР видав таємний наказ про організацію в Головному управлінні робітничо-селянської міліції НКВС СРСР відділу по боротьбі з розкраданням соціалістичної власності і спекуляцією (БРСВС). На відділ покладалося керівництво роботою периферійних органів міліції у справі боротьби з розкраданням соціалістичної власності і спекуляцією; агентурно-інформаційне висвітлення системи держторгівлі, системи споживчої, промислової й інвалідної кооперації, системи заготівельних організацій; системи ощадкас, а також ведення справ по дрібному шкідництву, боротьба із спекуляцією, з фальшивомонетниками, оперативне керівництво комендантами заготпунктів Заготзерна [7,с.493]. Такі ж відділи (відділення, групи) створювалися у республіканських і обласних управліннях міліції, а також в органах міліції великих промислових міст. До цього в Україні самостійних апаратів по боротьбі з розкраданням соціалістичної власності й спекуляцією в органах міліції не було. Справи про розкрадання соціалістичної власності та спекуляцію вели економічні відділи УДБ НКВС і відділи карного розшуку, в складі яких були відділення з охорони народного господарства (охоронгоспи).

Характерним прикладом була діяльність новоствореного відділу БРСВС Управління міліції м. Києва. Він складався з трьох відділень: двох відділень економічного відділу ОДНУ і відділення охорони народного господарства карного розшуку. Першим начальником відділу був призначений начальник відділення карного розшуку М. Мацейко, активний учасник боротьби з бандитизмом у Києві та Київській області. Особовий склад відділу нараховував усього 13 осіб. Відділу було доручено обслуговування не тільки Києва, а й Київської області [1,с.78-80].

У своїх спогадах М. Мацейко зазначав: «Наші штати були явно недостатні, а покладена відповідальність дуже велика, справа була нова, незнайома. Минув місяць, другий – викликають мене до керівництва управління, а потім у Наркомат внутрішніх справ доповісти, що зроблено, яких досягнуто результатів. Страшенно неприємно йти на доповідь з пустими руками, вислуховувати докори: у вас же цілий відділ, а результатів – ніяких. Але незабаром до відділу надійшла інформація про великі розкрадання на Дарницькому м'ясокомбінаті. Ділки м'ясної експедиції м'ясокомбінату, вступивши в злочинну змову з деякими завідувачами м'ясними магазинами Києва, збували їм невраховані надлишки м'яса або відпускали м'ясо вищих сортів, оформлюючи документи на нижчі, реалізація здійснювалася за ціною вищих сортів, різниця у вартості вилучалася з виручки, і злочинці ділили її між собою. Нам вдалося установити працівників м'ясокомбінату і продавців м'ясних магазинів, які жили не відповідно до своїх достатків. Незабаром ми вже мали неспростовні докази причетності цих осіб до розкрадання – підроблені накладні та інші речові докази. Під час обшуків у злочинців було вилучено близько мільйона рублів, велика кількість золота, коштовності, 12 осіб за цією справою було засуджено. За матеріалами цієї справи була опублікована стаття в українській пресі, і населення міста і області вперше дізналося про існування «ОБХСС» («отдел борьбы с хищениями социалистической собственности») та його успіхи у викритті розкрадачів. (Цікаво, що багато хто вважав, що «ОБХСС» – це прізвище начальника, який приїхав з Москви для розслідування розкрадання державної власності)» [8,с.73-74].

26 червня 1937 р. було видано спільний наказ народного комісара внутрішніх справ СРСР і народного комісара шляхів сполучення СРСР про організацію залізничної міліції. На неї були покладені наступні функції: охорона громадського порядку на станціях залізниць; боротьба з бандитизмом, грабежами, крадіжками, розкраданням соціалістичної власності, спекуляцією і іншими кримінальними злочинами; боротьба з хуліганством; здійснення паспортного ре-

жиму на території земель, що знаходяться у веденні залізничного транспорту; проведення слідства у кримінальних справах, віднесених до компетенції залізничної міліції; облік і реєстрація злочинного елементу. Охорона вантажів і споруд на транспорті зберігалася за стрілецькою охороною НКШС. На 1937 р. чисельність залізничної міліції була встановлена в 11 500 осіб [9,с.151]. Слід відзначити, що залізнична міліція існувала й раніше. Вона була заснована постановою РНК УСРР від 29 червня 1919 р. Але після утворення Державного політичного управління, яке отримало всі функції залізничної та річкової міліції, існування подібних видів міліції втратило сенс і вони були ліквідовані у березні 1922 року [10,с.152-153]. Забігаючи наперед, відзначимо, що у листопаді 1938 р. підрозділи залізничної міліції були виведені з підпорядкування територіальних органів і перебудовані за лінійним принципом з підпорядкуванням Головному транспортному управлінню міліції НКВС СРСР.

Якраз напередодні цієї реорганізації, газета «Пролетарська правда» (Київ) повідомляла про ситуацію зі злочинністю у приміських потягах Києва: «Протягом кількох тижнів у приміських поїздах орудували дві банди, які грабували пасажирів і жорстоко розправлялися з непокірними. Здебільшого увечері, користуючись безладдям у приміських поїздах, бандити заходили до вагона, намічали жертви, а потім розбивали лампи і в темряві грабували. Стрілецька охорона залізниці мало боролася з безладдям у приміських поїздах. Персонал поїздів був тероризований і потурав бандитам. Згряя з ватажком З. Бураненком такими методами пограбувала професора Білоцерківського сільськогосподарського інституту Канова, проф. Щербака, проф. Романова, поранила бригадира поїзда Верещука. Друга згряя з ватажком Ткаченком зробила в поїздах 11 крадіжок і одне пограбування. Працівники кийського обласного розшуку заарештували 9 учасників обох згряй» [11].

14 липня 1937 р. в НКВС була здійснена ще одна реорганізація. У цей день було видано наказ Наркомату внутрішніх справ СРСР за підписом заступника народного комісара внутрішніх справ СРСР, начальника

Головного управління робітничо-селянської міліції СРСР (ГУ РСМ СРСР) (тобто головного міліціонера держави) комісара державної безпеки 2-го рангу Л.М. Бельського (справжнє прізвище А.М. Левін (1889-1941) [12] про розформування паспортних відділів і перейменування відділу зовнішньої служби УРСМ. У наказі вказувалося: «Паспортні відділи УРСМ республік, країв і областей розформувати й усю паспортну роботу передати у відділи і відділення зовнішньої служби, перейменувавши останні у відділи, відділення служби. Внести в штати управлінь РС міліції республік, країв і областей зміни, згідно з переліком, що додається» [13, с.520].

Деякі зміни були внесені в цей час і в оформлення паспортів. Це було зроблено спільною постановою ЦВК та РНК СРСР, затвердженою Політбюро ЦК ВКП(б) 21 жовтня 1937 р. У постанові вказувалося, що тепер для отримання паспорта громадянин зобов'язаний представити дві фотографічні картки, одна з яких наклеюється на паспорт, а інша залишається в органі міліції, що видав паспорт [14, л.160]. Це робилося для полегшення ідентифікації громадян, поліпшення їх розшуку у разі необхідності та посилення контролю за їх пересуваннями.

Певна увага з боку органів міліції приділялася протидії аварійності на автотранспорті, яка в цей час значно зросла. За 5 місяців 1937 р. на автомобільному транспорті України сталися 1183 аварії, в результаті яких загинуло 138 осіб, було поранено 780 і були пошкоджені 766 автомашин. По окремих областях сталася наступна кількість аварій :

Таблиця [15, с.511].

Області	Кількість аварій	Загинуло осіб	Поранено осіб	Пошкоджено машин	Примітки
Харківська	268	25	169	115	
Київська	237	36	163	99	
Одеська	185	17	84	144	
Дніпропетровська	174	19	147	161	
Донецька	154	23	123	124	
Вінницька	120	15	70	81	
Чернігівська	28	1	5	27	
АМСРР	17	2	19	15	
Всього	1183	138	780	766	

Таким чином, аварійність, починаючи з березня місяця 1937 р., безперервно зростала. Як відзначалося в наказі наркома внутрішніх справ УСРР, 70 % усіх аварій в Україні мали місце внаслідок грубого порушення правил руху. 67 % водіїв-аварійників складали шофери із стажем більше одного року, тобто особи, що мали достатній досвід і знали правила дорожнього руху. 52 водії-аварійники виявилися особами, що абсолютно не мали прав на керування автомобілями. 105 водіїв -аварійників були в нетверезому стані, 67 аварій сталося внаслідок випуску з гаражів несправних автомашин. Усе це, як відзначав нарком, «свідчить про виняткову розгнуданість водійського персоналу, про украй слабку масово-виховну роботу серед них, про відсутність боротьби за підвищення трудової дисципліни серед шоферів, про злочинне потурання керівників автогосподарств, що допускають випуск на лінію технічно несправні автомашини. Висока аварійність в Україні вказує також на слабкий нагляд за автомобільним транспортом з боку органів робітничо-селянської міліції НКВС УСРР. Начальники обласних управлінь РСМ НКВС УСРР не приділяють належної уваги питанням боротьби з аварійністю і нагляду за автомобільним транспортом. З метою рішучої боротьби з аваріями автотранспорту наказую: Обласним УРСМ організувати систематичний нагляд за дисципліною водіїв, дотриманням ними правил руху... Розслідування у справах аварій закінчувати в семиденний термін, наполягати на

розгляді їх в судах поза чергою, організувати показові процеси на підприємствах і опротестовувати невідповідні вироки» [15, с.511-512]. Звичайно, вказана вище кількість порушень ДТП не може рівнятися із ситуацією сучасного стану, коли

подібна аварійність може мати місце впродовж кількох днів, але ж і транспорт обчислюється мільйонами одиниць.

У пресі того часу досить часто писали про успіхи міліції у протидії злочинності, сміливість та мужність окремих міліціонерів. Так, наприклад, київська газета «Більшовик» у номері за 7 січня 1937 р. повідомляла: «Кілька днів тому вартовий міліціонер дивізіону зовнішньої служби т. Мельник стояв на варті на Володимирському базарі. Він помітив, що якийсь хуліган напав на лейтенанта РСЧА. Хуліган поранив його ножом і зник в одному з парадних ходів Червоноармійської вулиці, щільно зачинивши за собою двері. Міліціонер кинувся навздогін, але хуліган раптом розчинив двері і поранив міліціонера в голову каменем та порізав йому ножом шинель. Мельник, незважаючи на поранення, витяг з кобури наган, рукояткою вибив з рук бандита ніж і заарештував хулігана, не застосовуючи зброї. Начальник Київської облміліції, старший майор т. Ряботенко в наказі висловив подяку тов. Мельникові за сміливе затримання бандита [16]. У протистоянні з бандитами міліціонери не лише отримували поранення, але й гинули, захищаючи правопорядок. Газета «Комуніст» у номері від 5 липня 1937 р. повідомляла: «Вночі, на розі вулиці Госпітальної і Запорізької (Одеса), стояв на посту міліціонер-Г. А. Алексаткін. Він помітив, що п'ять невідомих чоловік несли драбину, перекинули її біля одного будинку через залізну огорожу і збиралися пролізти в квартиру. Міліціонер затримав їх. Коли тов. Алексаткін супроводжував грабіжників, один з них вдарив його ножом у груди. Незважаючи на смертельне поранення, стікаючий кров'ю Алексаткін сім разів вистрелив у грабіжників і поранив одного з них. Потім він впав і за кілька хвилин помер. Органи міліції негайно вжили заходів і затримали всіх п'ятьох злочинців» [17].

7 квітня 1937 року виповнилося п'ять років з дня постанови Ради Народних Комісарів Союзу РСР про бригади сприяння міліції. З цього приводу було видано спеціальний наказ народного комісара внутрішніх справ УСРР про заохочення кращих бригадмільців. У наказі відзначалося, що за минуле п'ятиріччя бригадміль виріс в органі-

зацію в 350 тисяч осіб. Кращі бригадмільці були нагороджені іменними годинниками з написом: «За активну роботу у бригадміль від НКВС СРСР» (всього 21 особа, в т.ч. 8 з Донбасу, 5 з Харкова [18, с.498-500].

Як справедливо відзначає знаний український історик Юрій Шаповал, усе ще малодослідженою залишається роль міліції у здійсненні єжовських масових репресій. Багато працівників міліції також були засуджені за фабрикацію справ, а після арешту дали цікаві свідчення, як саме вони реалізували поставлені завдання. Наприклад, начальник Чигиринського відділення міліції Григорій Чижов (засуджений 1938 р.) в 1937р., після отримання єжовського наказу по «куркульських операціях», дав вказівки інспекторам оформити в терміновому порядку для подання на «трійки» справи про кримінальні елементи шляхом опитування активу села, вимагаючи при цьому від кожного працівника районного відділу міліції виконання контрольного завдання на певну кількість справ. Як зазначалося на суді, замість «належних довідок про судимість осіб, оформлюваних на судову трійку, які повинні бути витребувані від судорганів, Чижов ввів практику фіксування судимості осіб, котрі представляються до репресування, зі слів свідків» [19, с.95-96]. Таким чином, у наявності були грубі порушення законності. Але чи значить це, що зло було покаране і справедливість торжествувала? Справа, на наш погляд, була складнішою. Г. Чижов не був одинаком- порушником. Він діяв у руслі тогочасних вимог з боку керівництва держави та НКВС, так саме як і наркоми ВС УСРР В. Балицький та І. Леплевський, які спочатку самі організовували справи проти «троцькістів та контрреволюціонерів», а потім опинилися у статусі «ворогів народу» і були репресовані. Їх, як і Г. Чижова, використали, а потім прирекли на смерть. Це не значить, що вони були безневинними жертвами. Вони загинули у смертельному вирі репресій, який самі ж створювали.

За офіційними даними, в Україні в 1936 р. було заарештовано 15 717 осіб, 1937 р. – 159 573, 1938 р. – 108 006 [20, с.95-96]. Як бачимо, пік арештів припав саме на 1937 р.

Коли наркомом внутрішніх справ став І.М. Леплевський, з липня до кінця 1937р. було заарештовано більше 200 співробітників УДБ НКВС УРСР, 134 співробітники міліції, 38 командирів і політпрацівників прикордонних військ, 45 співробітників Ушосдора. Їх звинуватили в причетності до «троцькістсько-терористичної організації, агентури ряду іноземних розвідок» [21, с.42-43].

У здійсненні репресій брали участь і курсанти Харківської школи НКВС. Так, наприклад, один з них – Ріттер 4 серпня 1937 р. очолив обшук на квартирі активного учасника Української революції 1917-1921 рр. Я.Є. Довбищенка. У рапорті на ім'я начальника Харківського обласного управління НКВС він, зокрема, писав: «У громадянина Довбищенка є колосальна бібліотека (6000 примірників), з якої вилучені троцькістсько-контрреволюційні книги, проте я не можу провести ретельний відбір, оскільки не володію українською мовою». Лише одну книжку – «З історії українського соціал-демократичного руху» – слідство використало як речовий доказ, решту вилученого разом із листуванням Якова Довбищенка знищили як непотріб, що «не становить інтересу і не підлягає поверненню власникові» [22]. Отже, міліція 1937 року теж була одним з гвинтиків сталінської репресивної машини, брала участь у підготовці політичних процесів.

Висновки

Таким чином, 1937 рік, без усілякого перебільшення, був одним із найскладніших в історії міліції України. Трагічне перепліталось з драматичним та героїчним. Продовжувалися пошуки оптимальної структури, були створені органи боротьби з економічною злочинністю, підрозділи залізничної міліції, відбувалася протидія кримінальній злочинності. Органи міліції також брали участь у репресіях 1937 р., але їх роль була не такою великою, як органів державної безпеки.

Література

1. Міліція України: історичний нарис, портрети, події: наук.-попул. вид./ за заг.

ред. Ю.О. Смирнова; кол.авт. Ю.О. Смирнов, П.П. Михайленко, О.Д. Святоцький, М.І. Ануфрієв. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2002.798 с.

2. Шаповал Ю.І., Золотарьов В.А. Всеволод Балицький. Особа, час, оточення.К.:Стилос, 2002.468 с.

3. Шаповал Ю., Пристайко В.,Золотарьов В.А.ЧК-ГПУ-НКВД в Україні: особи, факти, документи. К.: Абрис, 1997.608с.

4. Бачинський Микола Станіславович// Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) : наук. вид. : у 6 т. Т. 4: Народний комісаріат внутрішніх справ України: реорганізації, зміна статусу, правових основ, основні напрями діяльності (грудень 1930 – 21 червня 1941 р.) / авт. кол.: М. Г. Вербенський, О. Н. Ярмиш, Т. О. Проценко та ін. ; за заг. ред. А. Б. Авакова. Київ, 2015.С.47-52.

5. Бандурка О.М., Греченко В.А. Деякі аспекти економічної злочинності в УСРР у першій половині 1930-х рр. *Форум права: електрон. наук. фахове вид.* 2017. № 5. С. 22–30. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2017_5_4.pdf

6. Тишков С.В., Алабердеев Р.Р., Латов Ю.В. История борьбы в СССР с хищениями социалистической собственности (К 70-летию БХСС-ДЭБ)//Историко-Экономические исследования.2007.№1 (8).С.51-80.

7. Наказ Народного комісара внутрішніх справ Союзу РСР про організацію в ГУРСМ НКВС СРСР відділу по боротьбі з розкраданням соціалістичної власності і спекуляцією 16 березня 1937 р. // Міністерство внутрішніх справ України: події, керівники, документи та матеріали (1917–2017 рр.) : у 6 т. Т. 4.С.493.

8. Дегтярев И. Л., Трегубов В. Ф. Вместе с народом: Страницы истории Киевской милиции. К. : РИО МВД УССР, 1990. С. 73–74.

9. Наказ народного комісара внутрішніх справ Союзу РСР і народного комісара шляхів сполучення Союзу РСР про організацію залізничної міліції 26 червня 1937 р.// Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кон-

АНОТАЦІЯ

Розглянуто основні напрями організації та діяльності міліції в Україні у 1937 р. Показано, як створювалися нові підрозділи міліції, зокрема органи боротьби з економічною злочинністю, залізнична міліція, удосконалювалася діяльність паспортних столів, здійснювалася робота щодо зменшення аварійності на шляхах. Значна увага приділена висвітленню основних аспектів діяльності міліції щодо протидії злочинності, ролі окремих її підрозділів у цьому процесі, проаналізовано певні досягнення та недоліки даного напрямку роботи правоохоронних органів. Висвітлюється також участь міліції у репресіях у вказаний час. Відзначено, що в цей період помітне політизування злочинності, що було проявом посилення тоталітарного режиму в республіці.

Ключові слова: Україна, 1937 рік, міліція, протидія злочинності, репресії, злочинність.

SUMMARY

The main directions of the organization and police activity in Ukraine in 1937 are considered. It shows how new police units were created, such as economic crime agency, railway police, the work of passport tables was improved, work was carried out to reduce the number of accidents on the roads. Considerable attention is paid to the coverage of the main aspects of police activity in branch of crime prevention, the role of its separate units in this process, and analyzes certain achievements and negative aspects in this area of law-enforcement bodies work. It also shown the involvement of police in repressions at this time period. It is noted that during this period, we can see politicization of criminal world, which was a result of the strengthening of the totalitarian regime in the republic.

Keywords: Ukraine, 1937, police, crime counteraction, repression.

дятьєв. Київ : Генеза, 1997. Т. 2: 1917–1945. С. 151.

10. Бандурка О.М., Греченко В.А., Ярмиш О.Н. Становлення та розвиток міліції України (1921-1930 роки): історико-правове дослідження. Харків: Золота миля, 2015. 498 с.

11. Поїздні бандити. *Пролетарська правда*. 1937. 27 травня.

12. Бельский, Лев Николаевич// URL.: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9,%D0%9B%D0%B5%D0%B2_%D0%9D%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0%D0%B5%D0%B2%D0%B8%D1%87

13. Наказ народних комісарів внутрішніх справ Союзу РСР про розформування паспортних відділів і перейменування відділу зовнішньої служби УРСМ 14 липня 1937 р. // Історія міліції України у документах і матеріалах : у 3 т. Т. 2: 1917–1945. С.520.

14. Российский государственный архив социально-политической истории (РГАС-ПИ). Ф. 17. Оп. 3. Дел. 992. Л.160.

15. Наказ народних комісарів внутрішніх справ УСРР про боротьбу з аварійністю на автотранспорті 1 липня 1937 р.//Міністерство внутрішніх справ України.Т. 4. С.511-512.

16. Сміливість міліціонера. *Більшовик*.1937. 6 січня.

17. Вбивство міліціонера. *Комуніст*.1937. 5 липня.

18. Наказ народних комісарів внутрішніх справ УСРР про п'ятиріччя бригад сприяння міліції 5 травня 1937 р.//Міністерство внутрішніх справ України. Т. 4. С.498-500.

19. Шаповал Юрій. Україна в добу «великого терору»: етапи, особливості, наслідки. «Єжовщина» починається// З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. 2007.№1(28).С.95-96.

20. Яковлев А.Н.По мощам и елей. М.: «Евразия», 1995. С.180.

21. Шаповал Ю.І.Україна ХХ століття: особи та події в контексті важкої історії. К: Генеза, 2001.С.42-43.

22. Шуйський Ігор. Революційний Харків Якова Довбищенка.URL.: https://dt.ua/HISTORY/revolyuciyniy-harkiv-yakovadovbischenka-259820_.html.

СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД НА ПРИНЦИПИ КООПЕРАТИВНОГО ПРАВА

СКРЕКЛЯ Леся Іванівна - доцент кафедри теорії держави та права, Львівського торговельно-економічного університету Сірко Катерина Ігорівна - студентка 3-го курсу юридичного факультету Львівського торговельно-економічного університету

УДК 349

Автором статті определено общие принципы, на которых базируется деятельность кооперативных организаций Украины всех типов и охарактеризованы их особенности; рассмотрено международные кооперативные принципы, утвержденные Международным кооперативным альянсом. Исследовано влияние международных кооперативных принципов на формирование специальных принципов кооперативного права, раскрыто их правовую сущность. Сформулированы предложения, направленные на совершенствование действующего кооперативного законодательства.

Ключевые слова: кооператив, кооперативная организация, кооперативные принципы, внутреннекооперативные отношения.

Постановка проблеми

Сучасний етап розвитку українського суспільства зумовлює нагальну потребу перегляду існуючих нині уявлень про правові принципи. Взятий суспільством України курс на побудову європейської, демократичної, соціальної і правової держави потребує не лише критичного аналізу наявних наукових підходів у різних галузях юридичної науки, а й створення сучасної системи принципів на основі врахування специфіки кожної галузі права. Актуальною є проблема з'ясування природи основоположних принципів права в контексті сучасного праворозуміння й розкриття їх нормативного змісту. Принципи права є предметом наукових досліджень насамперед фахівців із загальної теорії права, і водночас галузевих наук –

цивільного, цивільно-процесуального, трудового, кримінального, кримінально-процесуального, міжнародного права та інших галузей права. З огляду на це дослідження принципів кооперативного права є кроком на шляху розробки теоретико-правових засад організації та діяльності кооперативних організацій, що є основою кооперативного права.

Стан дослідження

Серед теоретиків права в Україні вагомий внесок у дослідження принципів права здійснили такі вчені, як В.Б. Авер'янов, Н.П. Воронов, О.Ф. Гранін, В.М. Горшен'юв, В.Н. Денисов, М.І. Козюбра, А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, М.Й. Коржанський, С.Л. Лисенков, Н.М. Мироненко, Г.О. Мурашин, О.Г. Мурашин, Є.В. Назаренко, М.Ф. Орзіх, С.П. Погребняк, П.М. Рабінович, В.Ф. Сіренко, О.В. Сурилов, О.Ф. Фрицький, М.В. Цвік, Ю.С. Шемшученко, Л. П. Юзьков та інші.

У галузі кооперативного права увага даному питанню приділялася у працях О.М. Вінник, Я.З. Гаєцької-Колотило, О.В. Гафурової, О.П. Загнітко, В.О. Коверзнева, М.І. Клеандрова, В.І. Семчик, В.С. Щербини та інших. Водночас, на теперішній час, в Україні відсутні фундаментальні дослідження з питань комплексного вивчення теоретико-правових засад діяльності кооперативних організацій, що обумовлює актуальність та доцільність даної роботи.

Таким чином, основною метою цієї статті є визначення загальних і спеціальних принципів кооперативного права, розкриття їх правового змісту, а також дослідження впливу міжнародних кооперативних принципів на формування принципів кооперативного права України.

Виклад основних положень

Визначення сучасного погляду на поняття «принципи кооперативного права» потребує, насамперед, встановлення його семантичного змісту. Так, «принцип» тлумачиться як наукові чи моральні засади, правило, основа, від якої не відступають [1, с. 431]. Зазначене поняття розглядається також як щось ґрунтовне, постійне, ідея, що має силу незалежно від часу та обставин, узагальнення, яке виведено із спостереження численних фактів і підтверджене практикою. Принципи права виводяться як його основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значимістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення права [2, с. 95].

Очевидно, що зміст поняття «принципи кооперативного права» зумовлений також розумінням поняття принципів права в теорії права. Таких визначень існує чимало, а тому сприйняття певного наукового підходу вплине на конструювання аналізованого поняття. З огляду на це слід навести кілька визначень теоретиків щодо дефініції «принципи права». У своєму фундаментальному монографічному дослідженні А. М. Колодій визнає принципи права такими відправними ідеями його існування, які виражають найважливіші закономірності і підвалини даного типу держави і права, є однопорядковими із сутністю права і становлять його головні риси, відзначаються універсальністю, вищою імперативністю і загальнозначимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови і зміцнення певного суспільного ладу [3, с.29]. В свою чергу, П. М. Рабінович пропонує таке визначення принципів права: керівні засади (ідеї), які визначають зміст і спрямованість правового регулювання суспільних відносин; вони в стислому вигляді, концентровано відображають найсуттєвіші

риса права, є його квінтесенцією, «обличчям» [4, с.82].

О. Ф. Скакун принципи права визначає як об'єктивно властиві праву відправні засади, безперечні вимоги (позитивні зобов'язання), котрі пред'являються до учасників суспільних відносин з метою гармонійного поєднання індивідуальних, групових і суспільних інтересів [5, с.240]. При багатоманітності визначень поняття «принципи права» усі наявні в юридичній науковій літературі точки зору можна звести до наступних двох: 1) принципи права – це основоположні ідеї, 2) це нормативні засади права, що визначають сутність і спрямованість правового регулювання.

Враховуючи те, що кооперативне право є комплексною підгалуззю господарського права, принципи кооперативного права слід відносити до галузевих принципів, які охоплюють декілька галузей права. Принципами кооперативного права є комплекс загальних положень, які визначають порядок утворення, мету діяльності кооперативних організацій та способи її досягнення, основні засади внутрішньо-кооперативних відносин і відносин у суспільному житті громади. Розробка кооперативних принципів має особливе значення для формування теорії кооперативного права.

Слід зазначити, що кооперативні принципи затверджено на XXXI конгресі Міжнародного кооперативного альянсу, якій відбувся в 1995 році в Манчестері. До їх складу увійшло сім принципів, а саме:

1) добровільне та відкрите членство в кооперативі. Кооперативи є добровільними організаціями, відкритими для всіх осіб, які мають бажання користуватися їх послугами, здатні взяти на себе відповідальність, пов'язану із членством у кооперативі, без будь-якої дискримінації за статевою ознакою, соціальною, расовою, політичною і релігійною належністю. Однак для того, щоб вступити, наприклад, до житлового кооперативу, необхідно мати квартиру у відповідному районі. Це правило робить акцент на тому, що ніхто не підлягає дискримінації. Житлові кооперативи повинні, таким чином, бути відкриті для всіх жителів відповідних районів;

2) демократичний членський контроль за діяльністю кооперативу. Кооперативи – демократичні організації, що контролюються їх членами, які беруть активну участь у формуванні їх політики та прийнятті управлінських рішень. Члени кооперативів, які обрані до керівних органів, зобов'язані звітувати про свою роботу рядових членам. У первинних кооперативах усі члени мають рівні права голосу. Членами «первинного кооперативу» є окремі особи чи підприємства (юридичні особи). Кооперативні організації інших рівнів - «вторинного» або «третинного» - це об'єднання кооперативів з метою вирішення загальних завдань. Наприклад, у Всешведському об'єднанні квартиронаймачів присутні три рівня: житлові кооперативи («первинний»), об'єднання квартиронаймачів («вторинний») і Центральний союз («третинний»);

3) автономія і незалежність. Кооперативи є незалежними організаціями, що засновані на основі самодопомоги і контролюються своїми членами. Якщо кооперативи вступають у відносини з іншими організаціями, або отримують капітал із сторонніх джерел, вони повинні здійснювати це таким чином, щоб забезпечити демократичний контроль з боку членів та зберегти зовнішню незалежність. Нарівні з іншими підприємствами кооперативам необхідний капітал для здійснення тієї чи іншої діяльності. Відмінність полягає в тому, що в кооперативі ніхто - ні його члени, ні треті особи - не можуть виступати в якості власника капіталу і виставляти вимоги про вплив і частину «прибутку», посиляючись на розмір внеску. Важливо розрізнити поняття «надлишок», або «профіцит», і «прибуток». Кооперативна діяльність не ставить за мету отримання прибутку. Вона повинна, однак, здійснюватися максимально ефективно заради досягнення найкращого економічного результату виходячи з коштів членів організації. Розподіл надлишків між членами кооперативу повинно проводитися в залежності від обсягу їх праці, покупок або поставок, а не на основі інвестованого капіталу;

4) економічна участь членів у діяльності кооперативу. Члени кооперативу беруть рівну участь у формуванні капіталу коопе-

ративу та контролю за його використанням. Принаймні частина капіталу кооперативу повинна перебувати в колективній власності. Умовами членства в кооперативі повинно бути передбачено, що члени отримують лише обмежену винагороду по внесеному капіталу, або взагалі не її отримують. Члени кооперативу спрямовують прибуток на: розвиток кооперативу, в тому числі, через створення резервів, частина яких повинна бути неподільною; винагороду членів пропорційно їх трансакціям з кооперативом; підтримку іншої діяльності, схваленої членами кооперативу;

5) навчання, підвищення кваліфікації, інформація. Кооперативи надають своїм членам, виборним представникам, менеджерам і найманим робітникам можливість для навчання і перепідготовки для того, що би вони могли ефективно виконувати своїх обов'язки і сприяти розвитку кооперативів. Вони інформують суспільство і через засоби масової інформації, що формують суспільну думку, роз'яснюють про природу і переваги кооперації. Ставка на освіту, підвищення кваліфікації і практику підкреслює постійне прагнення кооперативів пропонувати своїм членам найкращу альтернативу, навіть у разі зміни соціальних умов, конкурентів та інших обставин. Членам об'єднань підвищення кваліфікації необхідно і для того, щоб самим мати можливість активно працювати в даному напрямку. Важливо здійснювати «роз'яснення» кооперативних ідей та діяльності з метою створення найбільш сприятливих умов і передумов для розширення кооперації в суспільстві;

6) співпраця між кооперативами. Кооперативи служать своїм членам найбільш ефективно і зміцнюють кооперативний рух лише в тому разі, якщо вони працюють спільно через місцеві, регіональні та міжнародні кооперативні об'єднання. Кооперативне об'єднання не є ізольованим явищем. Є достатньо причин для того, щоб ідея співпраці, закладена в кожному кооперативі, приносила плоди і в більш широкій перспективі. Багато людей, наприклад, є членами декількох кооперативів і отримують в результаті цього найбільшу вигоду в разі співпраці даних кооперативів.

7) турбота про громаду. Кооперативи працюють на благо всього суспільства та проводять політику, яка схвалена їх членами. Останній принцип підкреслює суспільну роль кооперації. З решти принципів і основоположних кооперативних цінностей випливає, що кооперативне об'єднання є видом діяльності, яка повинна знаходитися в гармонії з навколишнім співтовариством [6].

Не викликає заперечень той факт, що в основу принципів кооперативного права покладені конституційні та загально-правові принципи, серед яких власне можна виокремити наступні: верховенства права, визнання, що найвищою соціальною цінністю є людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах; громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом; громадяни України мають право на свободу об'єднання у громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення економічних, соціальних, культурних й інших інтересів; усі об'єднання громадян рівні перед Законом; кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю; держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання.

В Україні діяльність кооперативів будується на загальних принципах господарювання, закріплених в статті 6 Господарського кодексу України (забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання; свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом; вільний рух капіталів, товарів та послуг на території України; обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави; захист національного товаровиробника; заборона незаконного втручання органів

державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини).

Натомість, спеціальні принципи кооперативного права закріплені в статті 4 Закону України «Про кооперацію» від 10 липня 2003 р. № 1087-IV [7], до яких належать:

1) добровільність вступу та безперешкодний вихід з кооперативної організації (кооператив створюється його засновниками на добровільних засадах. Вступ до кооперативу здійснюється на підставі письмової заяви особи, яка виявила відповідне бажання бути членом кооперативу та погодилася внести вступний внесок і пай);

2) соціальна справедливість, взаємодопомога та співробітництво (кооперативні організації гарантують усім своїм членам, а також найманим працівникам належну оплату праці відповідно до їх фаху, кваліфікації, особистого та трудового внеску, забезпечують належні умови праці та соціально-економічні гарантії, передбачені законодавством. За рішенням загальних зборів членів кооперативу працівникам кооперативу можуть надаватися додаткові пільги соціального захисту за рахунок доходу кооперативу);

3) рівне право голосу під час прийняття рішень (один член кооперативу – один голос) (застосовується під час участі членів кооперативу в роботі вищого органу управління кооперативу, яким є загальні збори членів кооперативу);

4) вільний вибір напрямів і видів діяльності (полягає в забезпеченні кооперативам права 1) самостійно визначати економічні засади своєї діяльності; 2) здійснювати планування господарської діяльності; 3) розробляти програми і плани економічного та соціального розвитку, які затверджуються на загальних зборах членів кооперативу);

5) демократичний контроль за діяльністю кооперативних організацій та їх посадових осіб з боку членів кооперативних організацій (цей принцип полягає у праві членів кооперативу звертатися до органів управління та органів контролю за діяльністю кооперативу, посадових осіб кооперативу із запитом, пов'язаним з діяльністю кооперативу та його посадових осіб, одержувати письмові відповіді на свої запити);

б) безпосередня участь членів кооперативної організації у її діяльності (члени кооперативів беруть особисту участь у роботі його керівних і контрольних органів. Передача цього права іншим особам кооперативним законодавством України не допускається).

Законодавством України також врегульована діяльність споживчих товариств і сільськогосподарських кооперативів та їх об'єднань і спілок. Так, відповідно до Закону України «Про споживчу кооперацію» від 10 квітня 1992 р. № 2265-ХІІ зазначено, що діяльність споживчої кооперації будується на принципах добровільності членства, демократизму, соціальної справедливості, взаємодопомоги та співробітництва, вільного господарського функціонування на основі ринкових відносин. Відповідно до ст. 1 Закону споживча кооперація створюється для «спільного ведення господарської діяльності з метою поліпшення свого економічного та соціального стану» [8].

Принципи кооперативного права також передбачені в ст. 3 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17 липня 1997 р. серед яких виділяють: добровільність членства; відкрите членство; обов'язкова трудова участь у виробничих кооперативах; демократичний характер управління за правилом «один член – один голос»; обмеження виплат часток доходу на паї; розподіл доходу відповідно до їх участі в діяльності колективу; контроль за діяльністю в порядку, визначеному статутом [9].

У науковій літературі справедливо відзначають, що в жодному з принципів кооперації не відтворені принципи освіти, навчання та інформації. Згідно з цими принципами кооперативи повинні забезпечити освіту і навчання своїх членів, обраних представників адміністративного персоналу і службовців таким чином, щоб вони сприяли дійсному розвитку кооперативу. В межах цього міжнародного принципу кооперативи України забезпечують навчання адміністративного персоналу і службовців [10, с.35]. Така позиція очевидно є слушною, оскільки невідтворення цього принципу в законі дає керівному складу кооперативу можливість усунути від навчання рядових членів коопе-

ративу. За таких умов члени кооперативу не мають достатніх знань і досвіду використовувати законодавчі акти і норми для захисту належних їм законами і статутами прав, а керівники і спеціалісти кооперативу володіють знаннями і способами діяти в інтересах невеличких груп керівного складу спеціалістів.

Висновки

Основоположні принципи кооперації будуть діяти при умовах, що механізм їх реалізації відтворений в законодавчих актах. Принципи кооперативного права повинні відповідати загальним принципам права, якими визначаються нормотворча і правозастосовна діяльність, координація механізму правового регулювання, критеріїв оцінки правової природи законів, актів органів державної виконавчої влади і місцевого самоврядування, дій громадян, на підставі яких формується правове мислення і правова культура, цементується система права. Головне призначення принципів кооперативного права полягає в тому, щоб забезпечити втілення в законодавство єдиної політики кооперації, закладених у ній кооперативних ідей і принципів.

Література

1. Даль В. Толковий словарь живого великорусского языка / В. Даль. – Том IV. – М.: Русский язык, 1980. – 683 с.
2. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та ін. / [заред. В. В. Копейчикова]. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 320 с.
3. Колодій А. М. Принципи права України: Монографія / А. М. Колодій. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 213 с.
4. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права і держави: Посіб. для студентів спеціальності «Правознавство» / П. М. Рабінович. Вид. 2-е, зі змін. і доп. – К., 1994. – 189 с.
5. Скакун О. Ф. Теория государства и права: Учебник / О. Ф. Скакун. – Х.: Консум; Ун-т внутр. дел, 2000. – 289 с.
6. Рекомендація генеральної конференції Міжнародної Організації Праці від 03.06.2002 № 193 [Електронний ресурс.]

АНОТАЦІЯ

Автором статті визначено загальні принципи, на яких будується діяльність кооперативних організацій України усіх типів та охарактеризовано їх особливості; розглянуто міжнародні кооперативні принципи, схвалені Міжнародним кооперативним альянсом. Досліджено вплив міжнародних кооперативних принципів на формування спеціальних принципів кооперативного права, розкрито їх правову сутність. Сформульовано пропозиції, спрямовані на удосконалення чинного кооперативного законодавства.

Ключові слова: кооператив, кооперативна організація, кооперативні принципи, внутрішньокооперативні відносини.

SUMMARY

The author of the article the general principles on which the activities of cooperative organizations of Ukraine of all types are determined and their main features are described; considered international cooperative principles approved by the International Cooperative Alliance. The influence of the international cooperative principles on the formation of special principles of cooperative law, the disclosure of their legal entity are showed in the abstract. At the end of the article the proposals are formulated aimed at improving the existing cooperative legislation, by supplementing Article 4 of the Law of Ukraine «On Cooperation» by the following principles: education, training, information; cooperation among cooperatives; concern for the society.

Key words: cooperative, cooperative organization, cooperative principles, international cooperative principles, inner cooperative relations.

– Режим доступу : <http://student.zoomru.ru/ecoteo/deklaraciya-o-kooperativnoj-identichnosti-prinyatiya/164575.1350184.s4.html>.

7. Про кооперацію: Закон України від 10 липня 2003 р. № 1087-IV. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1087-15>

8. Про споживчу кооперацію: Закон України від 10 квітня 1992 р. № 2265-ХІІ. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-12>

9. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17 липня 1997 р. № 469/97-ВР [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/469/97-%D0%B2%D1%80>

19. Семчик В.І. Принципи кооперативного права / В.І. Семчик // Альманах права. Вип. 3. – 2012 р. - С.32-37

ВОПРОСЫ МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛИЗМА В КОНСТИТУЦИИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Шахбазов Турал Шамиль оглы - докторант кафедры «Конституционное право» Бакинского Государственного Университета (Баку, Азербайджан)

UOT 342.3

В статье указывается, что в Азербайджане трансформация мультикультурализма в государственную политику является составной частью государственной политики. Для всего этого, в Азербайджане существует прочная и непоколебимая политико-правовая база. Это Конституция Азербайджанской Республики принятая 12 ноября 1995 года на всенародном голосовании (референдуме).

Ключевые слова: Азербайджан, мультикультурализм, развитие, право, система.

Президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев заявил, что хотя понятие мультикультурализма и включено как новое слово в наш языковой лексикон, традиционно оно является весьма древним: «Традиции мультикультурализма, который является относительно новым словом в нашем языковом лексиконе, в Азербайджане существовали в течении многих веков. Просто называлось по-разному, но суть не изменилась» (1).

Нет сомнения, что трансформация мультикультурализма в государственную политику в Азербайджане является составной частью государственной политики. Для всего этого, в нашей стране существует прочная и непоколебимая политико-правовая база. Конечно же, это Конституция Азербайджанской Республики принятая 12 ноября 1995 года на всенародном голосовании (референдуме), проект которой был разработан Общенациональным Лидером Гейдаром Алиевым (2).

Принципы политики мультикультурализма непосредственно нашли свое отражение в нижеследующих статьях Конституции Азербайджанской Республики:

§ «Социальное развитие и государство» (статья 16);

§ «Религия и государство» (статья 18);

§ «Государственный язык» (статья 21);

§ «Право на равенство» (статья 25);

§ «Защита прав и свобод человека и гражданина» (статья 26);

§ «Право на жизнь» (статья 27);

§ «Право на свободу» (статья 28);

§ «Право собственности» (статья 29);

§ «Право на интеллектуальную собственность» (статья 30);

§ «Право на безопасное проживание» (статья 31);

§ «Право на личную неприкосновенность» (статья 32);

§ «Право на неприкосновенность жилья» (статья 33);

§ «Право на труд» (статья 35);

§ «Право на отдых» (статья 37);

§ «Право на социальное обеспечение» (статья 38);

§ «Право жить в здоровой окружающей среде» (статья 39);

§ «Право на культуру» (статья 40);

§ «Право на охрану здоровья» (статья 41);

§ «Право на образование» (статья 42);

§ «Право на жилище» (статья 43);

§ «Право на национальную принадлежность» (статья 44);

§ «Право пользования родным языком» (статья 45);

§ «Право на защиту чести и достоинства» (статья 46);

§ «Свобода мысли и слова» (статья 47);

§ «Свобода совести» (статья 48);

§ «Избирательное право» (статья 56);

§ «Независимость судей, основные принципы и условия осуществления правосудия» (X часть статьи 127) и т.п.

На основании статьи 16 Конституции Азербайджанской Республики «Азербайджанское государство заботится о повышении благосостояния народа и каждого гражданина, его социальной защите и достойном уровне жизни.

Азербайджанское государство оказывает содействие развитию культуры, образования, здравоохранения, науки, искусства, охраняет природу, историческое, материальное и духовное наследие народа».

Что касается данного положения Конституции Азербайджанской Республики, следует отметить, что государство, осуществляя политику, связанную с социальным развитием, запрещает все формы национальной и этнической дискриминации.

Представители национальных меньшинств, а также различных этносов, постоянно проживающие или временно расселенные в Азербайджане, в равной степени пользуются правами и свободами, что свидетельствует о высоком уровне демократии в нашей стране и демонстрирует этот факт всему миру.

В соответствии со статьей 21 Конституции Азербайджанской Республики, «государственным языком Азербайджанской Республики является азербайджанский язык. Азербайджанская Республика обеспечивает развитие азербайджанского языка.

Азербайджанская Республика обеспечивает свободное использование и развитие других языков, на которых говорит население».

Одним из важнейших показателей демократии в Азербайджане является конституционная закрепленность права населения страны на равенство. В I-V частях статьи 25 Основного Закона говорится: «Все равны перед законом и судом.

Мужчины и женщины имеют равные права и свободы.

Государство гарантирует каждому равенство прав и свобод независимо от расы, этнической принадлежности, религии, языка, пола, происхождения, имущественного и служебного положения, убеждений, принадлежности к политическим партиям, профсоюзам и другим общественным объединениям. Запрещается ограничение прав и свобод человека и гражданина по признакам расовой, этнической, религиозной, языковой принадлежности, пола, происхождения, убеждений, политической и социальной принадлежности.

Никому не может быть нанесен ущерб, предоставлены льготы или привилегии либо отказано в предоставлении льгот или привилегий по основаниям, указанным в части III настоящей статьи.

Каждому обеспечиваются равные права в отношениях с государственными органами и носителями полномочий государственной власти, принимающими решения, связанные с правами и обязанностями».

Как видно из содержания статьи, гарантия прав и свобод человека и гражданина, их защита включают содержание мультикультуральных ценностей. С другой стороны, право на равенство отражает равенство всех и каждого перед законом. В этом контексте, мужчины и женщины обладают равными правами и свободами, что является одной из исключительных особенностей.

Следует также отметить, что положение о том, что мужчины и женщины обладают равными правами и свободами, закреплено в конституциях отнюдь не всех государств мира. В этой связи мультикультурализм, существующий в настоящее время в Азербайджане, видит женщин полностью и на одинаковом уровне равноправными с мужчинами во всех сферах общественной жизни. Ни в одной сфере нашей страны (в науке, производстве, искусстве и других областях культуры) ни мужчине, ни женщине не отдается предпочтения. В определенные моменты женщина пользуется некоторыми привилегиями (в установленном законом порядке) лишь с той точки зрения, что принадлежит к слабому полу, к ней, прежде всего, отно-

сятся еще и как к матери. Данная особенность в азербайджанском обществе во все времена находилась в центре внимания людей, к женщине относились как к матери и сестре всех, а не только нескольких человек.

Азербайджанский народ и сегодня хранит в своих обычаях историческую традицию уважительного отношения к женщине, независимо от ее национальности. Одна из существенных сторон мультикультуральности как раз и заключается в том, что женщина считается самым активным защитником мира.

Азербайджан является одной из наиболее развитых стран планеты, отражающих толерантность. Согласно статье 18 Конституции Азербайджанской Республики, «в Азербайджанской Республике религия отделена от государства. Все вероисповедания равны перед законом».

Запрещается распространение и пропаганда религий (религиозных течений), унижающих достоинство личности и противоречащих принципам человечности.

Государственная система образования носит светский характер».

Хотя в Конституции закреплено, что религия отделена от государства, а все религиозные верования равны перед законом, тем не менее, государство выступает в качестве главной опоры религии в стране. Религиозные верования охраняются законом. Именно благодаря этому в Азербайджане пока не было никаких фактов дискриминации на религиозной почве.

Религия является одним из древнейших социальных институтов. Она позволяет людям установить отношения с сакральным миром и силами этого мира, а также упорядочить в определенном смысле свою практическую и духовную жизнь. Религия сформировалась как одна из форм общественного сознания, однако, в отличие от других его форм, ее распространение в значительной степени было обусловлено нелегкими условиями жизни людей.

Социальные корни религии заключаются в общественных отношениях, существующих в объективных условиях общественной жизни, в отношениях между людьми и природой, между людьми и обществом в целом.

В этом смысле религия – историческое событие. Она всегда была для людей объектом веры, убеждений и нравственности. Поэтому прогрессивно мыслящие философы всегда на протяжении всей истории защищали положение о том, что человек не может жить без веры. Ю.И.Рустамов пишет: «Если бы религия была временной ошибкой человеческого разума, то она не могла тысячелетиями занимать центральное место в структуре общественно-массового сознания, наука и философия исчезли, как только выдвинули предложения о решении основных вопросов бытия. Религия служит не случайной ролью культурной эволюции, а средством, обуславливающим с исторической, социологической, духовно-психологической точки зрения осознание людьми внешней реальности и себя» (3, с. 469).

Религия является необходимым элементом для всех обществ и культур. Наука дает всегда неполный образ реальности и не может объяснить его до конца. Поэтому человек обращается к религии, чтобы обеспечить стремление духа к бесконечности и целостности. Таким образом, обращение к религии приводит к религиозному верованию, что является точкой отсчета истинной веры. Вероисповедание, божественные реалии создают духовное единство между миром и людьми. В центре данного верования находится Аллах.

Как известно, в Азербайджане проживают представители не только ислама, но и иудаизма, христианства, они пользуются равными с мусульманами правами и свободами. Хотя подавляющее большинство населения Азербайджана составляют мусульмане, тем не менее, в отношении представителей вышеупомянутых конфессий проявляется такое же уважение и почтение. Азербайджан, – возможно, одно из немногих государств мира, где нет беспорядков, каких бы то ни было фактов дискриминации на религиозной почве или случаев проведения различия между религиями, совершения в целом общественно опасных деяний, связанных с религией.

Высокий уровень взаимоотношений между религией и государством в Азербайджане – блестящий пример толерантности.

Это уже подтверждают философы, социологи, политологи, а также видные религиозные деятели многих государств мира. Отношения между религией и государством в нашей стране проявляются на основе взаимопонимания. Религиозные институты играют важную роль в жизни государства, деятельности его светских, политических и правовых институтов. Такие условия для религиозных конфессий, несомненно, создало государство.

Прогрессивное человечество, а также непоколебимые главы государств мира, известные политики, государственные и политические деятели, ученые и журналисты всегда осуждали расизм (расовую дискриминацию). Расизм является одним из социальных зол, диаметрально противоположных научным положениям, нравственным ценностям. В некоторых случаях он напоминает античеловеческий террор. Свобода вероисповедания, являясь неотъемлемой составной частью естественных свобод человека, служит надежным инструментом реализации права убеждений каждого индивидуума, его отношения к религии. Свобода вероисповедания – это неотъемлемый и не подлежащий отчуждению показатель убеждений человека.

Конституция в правовом отношении играет в Азербайджане своего рода роль моста между религией и государством, а также государством и личностью. В свою очередь, религиозные конфессии в Азербайджане и их известные деятели защищают мультикультурализм и его неопровержимую ценность. Дело в том, что религиозные деятели считают толерантность неотъемлемой составной частью мультикультурализма, отмечают их взаимное позитивное влияние друг на друга.

Уже ни у кого не может вызывать сомнения постепенное расширение социальной сети предстоящей работы и подлежащих осуществлению мер, направленных на дальнейшее усовершенствование мультикультурализма, развиваемого в нашей стране на основе положений Конституции. Сегодня Азербайджан находится на такой стадии социально-экономического, научно-культурного и политико-правового развития, что

этим можно только гордиться. Азербайджанский народ, желающий всем государствам планеты и их народам процветания, счастья, безопасности и прочного мира, в столь сложных условиях нашей славной истории глубоко осознает и свою ответственность. Жить в условиях мирного сосуществования, душевной теплоты, дружбы и братства являлось одним из исторических пожеланий азербайджанского народа, и это чаяние будет жить вечно.

Азербайджан на протяжении веков был пространством, где сливались различные религии, культуры и цивилизации. Мы – не только географический, но и культурный мост между Востоком и Западом. На протяжении истории представители различных религий и культур жили в Азербайджане в условиях мира, братства. Мультикультурализм является образом жизни в Азербайджане. Азербайджан – многонациональная и многоконфессиональная страна. 2016 год прошел в Азербайджане под знаком мультикультурализма.

Как отметил президент Азербайджанской Республики Ильхам Алиев, «Азербайджан – одна из редких стран, которая представлена и в Организации исламского сотрудничества, и в Совете Европы» (4).

Хотелось отметить, что на основании статьи 28 Конституции Азербайджанской Республики, «каждый имеет право на свободу».

Право на свободу может быть ограничено только в предусмотренном законом порядке путем задержания, заключения под стражу или лишения свободы.

Каждый, кто законно находится на территории Азербайджанской Республики, вправе свободно передвигаться, выбирать место жительства и выезжать за пределы Азербайджанской Республики.

Гражданин Азербайджанской Республики имеет право в любое время беспрепятственно возвращаться в свою страну».

Как видно из содержания статьи, гарантия право на свободу включает содержание мультикультуральных ценностей. Право на свободу означает, что человек может действовать в соответствии со своей волей, без каких-либо ограничений.

Хотелось бы еще отметить, что в соответствии со статьей 32 Конституции Азербайджанской Республики, «каждый имеет право на личную неприкосновенность».

Каждый имеет право хранить тайну личной и семейной жизни. Кроме случаев, предусмотренных законом, вмешательство в личную и семейную жизнь запрещается. Каждый обладает правом на защиту от незаконного вмешательства в личную и семейную жизнь.

Сбор, хранение, использование и распространение сведений о чьей-либо частной жизни без его согласия не допускаются. За исключением случаев, установленных законом, никто не может без его ведома и вопреки возражениям подвергнуться слежке, видео- и фотосъемкам, записи голоса и другим подобным действиям, за исключением установленных законом случаев.

Государство гарантирует каждому право на сохранение тайны переписки, телефонных переговоров, почтовых, телеграфных сообщений и сведений, передаваемых другими средствами связи. Это право в предусмотренном законом порядке может быть ограничено для предотвращения преступления или для выявления истины при расследовании уголовного дела.

За исключением случаев, установленных законом, каждый может ознакомиться с собранными о нем сведениями. Каждый обладает правом потребовать исправления или изъятия (ликвидации) собранных о нем сведений, не соответствующих действительности, неполных, а также полученных с нарушением требований закона.

За исключением случаев, установленных законом, вход в информационные ресурсы, ведущиеся в электронной форме или на бумаге, в целях получения данных о третьих лицах запрещается.

За исключением случаев, когда лицо, которого касаются данные, открыто выражает

SUMMARY

The article states that in Azerbaijan the transformation of multiculturalism into state policy is an integral part of state policy. For all this, there is a solid and unshakable political and legal base in Azerbaijan. This is the Constitution of the Republic of Azerbaijan adopted on November 12, 1995 in a nationwide vote (referendum).

Key words: Azerbaijan, multiculturalism, development, law, system.

согласие с этим, обработки статистических данных анонимного характера с условием недопущения дискриминации и допускаемых законом иных случаев, информационные технологии не могут быть использованы для разглашения данных о личной жизни, в том числе относительно убеждений, религиозной и этнической принадлежности.

Круг индивидуальных данных, а также условия их обработки, сбора, передачи, использования и охраны устанавливаются законом».

Литература

1. Qurbanlı M.Q. Azərbaycançılıq məfkurəsi multikulturalizmlə üzvi vəhdət təşkil edən milli ideologiyadır. <http://yap.org.az/az/view/interview/277/azerbaycanchiliq-mefkuresi-multikulturalizmle-uzvi-vehdet-teshkil-eden-milli-ideologiyadir>
2. Конституция Азербайджанской Республики от 12 ноября 1995 года. Баку: Ганун, 2017
3. Rüstəmov J.İ. Fəlsəfinin əsasları: mühazirə kursu. Bakı: Azərbaycan Universiteti nəşriyyatı, 2004
4. Ильхам Алиев. Мультикультурализм является образом жизни в Азербайджане. <http://www.cbc.az/ru/news/ilxam-aliev-multikulturalizm-iavliaetsia-obrazom-jizni-v-azerbaydjane>

ПОНЯТТЯ, СКЛАД І СТРУКТУРА КОРПОРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИН ЯК ОБ'ЄКТУ УПРАВЛІННЯ

ШУБА Борис Володимирович - доктор юридичних наук, професор кафедри кримінального та адміністративного права Дніпровського національного університету ім. Олеся Гончара (м. Дніпро, Україна)

УДК 346.5

Рассмотрены понятие, состав и структура корпоративных правоотношений как объекта управления, введено понятие нормативной модели, предложено применение системного подхода к регулированию корпоративных отношений и внесены предложения по использованию механизма совершенствования корпоративного управления.

Ключевые слова: понятие корпоративных правоотношений, состав и структура, управление хозяйственным обществом; система управления, нормативная модель деятельности, совершенствование нормативной модели.

Актуальність теми

Запровадження в Україні ринкових відносин викликало відродження забутого інституту у нас господарських, акціонерних товариств. Зараз саме у таких організаційно-правових формах господарювання започатковується більшість нових великих та середніх підприємств, банків, страхових організацій, інвестиційних фондів, інвестиційних компаній тощо. В корпоративні, господарські товариства перетворюються державні підприємства. У формі акціонерних товариств створюються не лише господарські організації низової ланки економіки, а й їх об'єднання. Створення холдингових компаній з мережею дочірніх підприємств акціонерного типу дозволяє зберегти цілісні виробничі комплекси, що функціонували в старих організаційно-правових формах виробничих і науково-виробничих об'єднань. У процесі приватизації ці організації могли зазнати руйнування в

результаті виходу підприємств-учасників з таких об'єднань. У той же час, незважаючи на те, що господарські організації корпоративного типу, господарські товариства відіграють зростаючу роль як у світовій, так і в національній економіці та впливають на міжнародні відносини, питання правовідносин, корпоративних відносин як всередині господарських товариств, так і зовні – залишаються недостатньо вивченими і врегульованими законодавством. Це впливає на чіткість урегулювання питань корпоративного управління цими організаціями тощо. Все це обумовлює потребу у поглибленні досліджень, у т.ч. правових, які проводяться в цій царині.

Метою дослідження є визначення складу і структури правового забезпечення корпоративних відносин.

Аналіз останніх досліджень

Щодо юридичних досліджень, то відповідні питання, пов'язані з корпоративними відносинами, розглядалися представниками різних галузей права (С. Батрин [1], В. Васильєва [2], О.Вінник [3], В. Гончаренко [4], Е. Демський, О. Джужа, О. Дзера, А. Івченко [5], О.Камінка, О. Кібенко, В.Кононов, С. Кравченко, В. Кравчук [6], Н.Кузнєцова [7], В.Луць, В. Посполитак, І. Спасибо-Фатєєва, В. Щербина, О.Щербина та ін.). Разом із тим, зазначені питання (зокрема, питання, пов'язані з корпоративними відносинами) є недостатньо вивченими і врегульованими законодавством.

Виклад основного матеріалу

Корпоративні відносини – це сукупність відносин, що складаються між учасниками об'єднання (акціонерами) і відокремленим від акціонерів апаратом управління (менеджмент), а також між менеджментом та іншими зацікавленими особами такого об'єднання (працівниками, партнерами, державними органами та ін.).

У Господарському кодексі, у ст. 167 міститься визначення корпоративних правовідносин Згідно з ч. 3 цієї статті, корпоративними правовідносинами є відносини, що виникають, змінюються та припиняються щодо корпоративних прав. Визначення корпоративних прав наводиться у ч. 1 ст. 167 ГКУ. Це права особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами. Цивільний кодекс України не використовує поняття «корпоративні права», оперуючи з такими термінами, як: «право участі у товаристві», «частка у статутному капіталі» тощо. В той же час Податковий кодекс України, ЗУ «Про Акціонерні товариства» містять своє визначення корпоративних прав. Щодо наукової літератури, наукових досліджень. Тут теж немає єдності думок з приводу корпоративних правовідносин. О. Вінник, наприклад, вважає, що корпоративні правовідносини – це такі відносини, котрі виникають у процесі створення, функціонування та припинення діяльності господарських товариств за участю безпосередніх (засновники, учасники, саме товариство, його органи) та опосередкованих учасників (кредитори, споживачі, наймані працівники, облігаціонери товариства, територіальна громада, держава в особі уповноважених органів) і забезпечують збалансовану реалізацію інтересів зазначених осіб [3, с. 46]. Достатньо цікавою є точка зору Н. Кузнецової, на думку якої «... можна виділити два загальних підходи до

визначення корпоративних відносин: широкий і вузький. У широкому розумінні під корпоративними відносинами розуміються всі правовідносини, де одним із учасників виступає корпорація як організаційно-правова форма юридичної особи, що здійснює підприємницьку діяльність. У вузькому (власному) розумінні – це зобов'язальні відносини між корпорацією (її органами) та учасниками з приводу управління, ведення справ, надання інформації тощо [7]».

Функціонування корпоративних відносин є результатом компромісу інтересів об'єднання, його учасників і менеджменту. Іншими словами – у кожного є свій певний інтерес, який спонукає здійснювати певні дії (угоди). В результаті вчинення таких дій (наприклад, громадянин придбав акції і став акціонером акціонерного товариства) реалізується інтерес особи (наприклад, отримання дивідендів, придбання контролю в управлінні акціонерним товариством та ін.) і складаються відповідні відносини – корпоративні відносини. Корпоративні відносини всередині об'єднання носять назву внутрішньокорпоративних. В основному це стосунки приватноправові, так як у їх рамках реалізують свої інтереси акціонери – рівні, незалежні самостійні власники акцій. Але тут присутні і загальнокорпоративні та публічно-правові відносини. Наприклад, кожен акціонер – володар голосуючих акцій має право голосу на загальних зборах акціонерів. Однак якщо він не був присутній на загальних зборах або голосував проти прийнятого рішення, він все одно підпорядковується прийнятим рішенням. Також обов'язкові до виконання рішення ради директорів, правління, генерального директора. Усередині корпорації складається ціла система відносин, що забезпечують управління корпорації як єдиної системи, що має єдину мету, загальний інтерес. Така система вдосконалює сама себе, іншими словами – усередині корпорації діє свого роду механізм саморегулювання, самодостатності, коли корпорація сама визначає, встановлюючи так звані локальні норми, в якій мірі і яким чином відрегулювати ті чи інші відносини.

У той же час корпорація як єдиний організм функціонує не ізольовано, а в рамках суспільства, тому до корпоративних відносин відносяться відносини зовнішні, публічно-правові. Ці відносини є, в основному, відносинами з державного регулювання діяльності корпорації і являють собою публічні відносини. Основною складовою механізму державного регулювання виступає законодавство (юристи-вчені говорять про корпоративне законодавство, корпоративне право).

За аналогією розрізнення державного управління у широкому та вузькому значеннях (у широкому значенні державне управління – це сфера організуючої та розпорядчої діяльності державних органів, а у вузькому — діяльність органів виконавчої влади, власне, апарату управління), можна приєднатися до запропонованого в літературі визначення (у широкому і вузькому значеннях) як корпоративного управління акціонерним товариством (АТ), так і корпоративних відносин. Якщо у вузькому значенні корпоративне управління — це вплив на об'єкт управління (корпоративні відносини), лише з боку учасників товариства, включаючи акціонерів та виконавчий апарат (внутрішньокорпоративні відносини), то корпоративне управління акціонерним товариством у широкому значенні — це управління, що здійснюється з боку зовнішнього середовища – держави, державних органів управління, системи правил, які встановлюються у законодавчих та інших нормативно-правових актах (корпоративне законодавство, корпоративне право), відповідного ринку товарів (послуг), фондового ринку, споживачів, конкурентів та ін. (загальнокорпоративні відносини).

Таким чином, об'єктом управління господарськими товариствами (зокрема, АТ) є корпоративні відносини (внутрішньокорпоративні або загальнокорпоративні), а сукупність відповідних правових норм, що регулюють (моделюють) корпоративні відносини, інтерпретується як нормативна (бажана) модель діяльності (НМД) господарських товариств.

Нормативна модель є бажаною моделлю корпоративних відносин, здійснення

яких у відповідності з цією моделлю має забезпечити розв'язання основних завдань господарського товариства: забезпечення максимального, ефективного залучення інвестицій, виконання юридичних і соціальних зобов'язань і т.д.

Нормативна модель внутрішньокорпоративних відносин складається в основному з локальних правових актів (актів, що приймаються засновниками, загальними зборами, органами внутрішньокорпоративного управління). Ця НМД включає локальні організаційно-розпорядчі та нормативно-методичні документи (статут, установчу документацію, положення «Про Загальні збори акціонерів», «Про Наглядову раду», «Про правління», «Про Комітет з аудиту Наглядової ради», «Про Раду з регіонального розвитку», інші правові акти, які мають розроблятися, принаймні, в акціонерних товариствах). До таких актів локального характеру належить і Кодекс (принципи) корпоративного управління АТ.

Нормативна модель зовнішньокорпоративних відносин включає, переважно, нормативно-правові акти різного рівня. Їх доцільно поділити на три рівні. Вважається, що перший рівень складають кодифіковані законодавчі акти – кодекси і закони. Другий рівень НМД господарських товариств ідентифікується комплексом указів Президента України, постанов і розпоряджень уряду, третій – відомчими актами міністерств і відомств [5].

Щодо першого рівня – кодифікованих законодавчих актів і законів, то це: Господарський, Цивільний кодекси та інші кодифіковані акти, закони України від 17.09.2008-№ 514-VI «Про акціонерні товариства» (цим законом регулюються умови створення та діяльності акціонерних товариств), від 19 вересня 1991 р. N 1576-XII «Про господарські товариства», від 23 лютого 2006 р. N 3480-IV, «Про цінні папери та фондовий ринок», від 10 грудня 1997 р. N 710/97-ВР «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні», від 15 травня 2003 р. N 755-IV «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців» та ін. Так, у Господарському кодексі України за-

гальним питанням створення підприємств присвячено статті 62-72, а господарським товариствам – статті 79-92. У Цивільному кодексі України загальним положенням про діяльність господарських товариств відведено статті 113-118, а спеціальним нормам щодо господарських товариств – статті 152-162. На господарські товариства розповсюджується також і дія загальних норм про юридичних осіб, що закріплена у статтях 80-112 Цивільного кодексу України.

Стосовно другого і третього рівня НМД господарських (акціонерних) товариств. В Україні нормативна модель корпоратизації ідентифікувалася з приватизацією державного майна. У цьому сенсі звично згадують Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення приватизації майна в Україні» [8] щодо максимального скорочення кількості закріплених у державній власності акцій і обмеження передачі державних корпоративних прав в управління міністерствам та іншим органам виконавчої влади. Виходячи з вимог Указу щодо максимального скорочення кількості закріплених у державній власності акцій, розроблено та затверджено постанову Кабінету Міністрів України від 15.05.2000 р. N 791 «Про управління державними корпоративними правами» [9], а також Порядок проведення конкурсу з визначення уповноваженої особи на виконання функцій з управління державними корпоративними правами. На виконання цього Порядку розроблено Положення про конкурсну комісію з відбору уповноважених осіб на виконання функцій управління державними корпоративними правами, яке затверджено наказом Фонду державного майна. Крім того, наказом Фонду державного майна затверджено Типову форму договору на управління з уповноваженою особою, яка здобула право на управління державними корпоративними правами на конкурентній основі та Положення про представника органу, уповноваженого управляти відповідними державними корпоративними правами в органах управління господарських товариств. На виконання цього Положення відпрацьовано та затверджено наказом N 1065 Фонду державного майна Типовий договір доручення на ви-

конання функцій управління пакетом акцій, що належить державі. Розроблена Типова форма Генеральної угоди про передачу повноважень на здійснення функцій управління державними корпоративними правами органами виконавчої влади, яка затверджена наказом Фонду.

До цього рівня слід віднести і Положення про розкриття інформації емітентами цінних паперів, затверджене рішенням Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 19 грудня 2006 року №1591, яке деталізує порядок розкриття інформації АТ, передбачений Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок».

Якщо, у відповідності з системним підходом, під управлінням (системою управління) розуміти переведення об'єкта управління із фактичного в бажаний (нормативний) стан [10], то нормативну модель діяльності господарського товариства можна розглядати як одну із складових вищезгаданої системи управління ним, інформацію про те, як має бути, які корпоративні відносини є бажаними. До складу цієї системи управління повинна включатися також фактична модель діяльності (інформація про те, які відносини є насправді, механізм її виявлення – механізм обліку), механізм порівняння нормативної і фактичної моделей (механізм контролю), а також механізм приведення фактичної поведінки, фактичних дій до їх внормованої моделі. В якості останнього механізму (механізму приведення фактичної поведінки, фактичних дій до їх внормованої моделі) може бути регуляторний, судовий або будь-який інший механізм, що продукує зусилля (виробляє рішення) з переведення об'єкта управління із фактичного в бажаний (нормативний) стан.

Таким чином, сутність системи управління господарським товариством можна розкрити через чотири її вищезазначені головні частини (підсистеми), які працюють наступним чином. Встановлюється нормативна модель діяльності господарського товариства. Фіксується фактична поведінка та виявляється відхилення цієї поведінки об'єкта управління (фактичних корпоративних відносин) від НМД і приймається рішення з усунення виявленого відхилення.

Розкривши сутність системи управління господарським товариством, можна сказати і про подальше її вдосконалення. Воно буде полягати в оптимізації цих частин, підвищенні їх якості. По-перше, це підвищення якості (а отже, і ефективності) самої нормативної моделі діяльності господарського товариства. Це підвищення якості стосується як змістовної, так і формальної сторін НМД. Змістова сторона могла б бути покращеною: а) за рахунок спрямованості нормотворчої діяльності на вирішення дійсних найбільш важливих проблем, розробку альтернатив вирішення проблеми, їх оцінку, відбір найкращої для закріплення її у відповідному нормативному акті; б) шляхом використання в урегулюванні діяльності найбільш ефективних моделей, що використовуються у західних розвинених країнах (використання зарубіжного досвіду). Формальна сторона вдосконалення НМД полягатиме, на нашу думку, в усуненні прогалів, суперечностей, неконтрольованого дублювання норм, що включаються до цієї моделі.

Вдосконалення інших складових системи управління господарським товариством – механізму обліку, контролю (виявлення фактичної моделі діяльності цього товариства і порівняння її з НМД) – могло б полягати у зменшенні лагу між з'явленням проблеми і її фіксацією. Можливо було б запропонувати навіть і прогнозування появи проблеми, підготовки та введення (заздалегідь) відповідного рішення, що дозволило б уникнути появи проблеми.

Вдосконалення обліку та контролю здійснюється шляхом введення моніторингу аналізу діяльності товариства, що надасть можливість глибше вникнути у тонкощі ділових стосунків, таємниці порозуміння між менеджерами і працівниками, виробити оптимальну стратегію взаємодії учасників відповідних відносин.

І, нарешті, щодо удосконалення четвертої складової – підсистеми, що виробляє рішення з переведення об'єкта управління із фактичного в бажаний (нормативний) стан. Тут пропозицією могла б бути ідея щодо забезпечення адекватності засобу розв'язання проблеми з її характером. Пояснимо, що мається на увазі під цією пропозицією. Ха-

раактер проблеми визначається особливістю конфлікту інтересів, які випливають із корпоративних правовідносин.

Особливістю конфлікту інтересів, які випливають із корпоративних правовідносин та призводять до корпоративних спорів, є те, що суперечливість інтересів сторін містить у собі й одночасно їх єдність, наявність загальнокорпоративного інтересу, про який вже згадувалося вище. Саме це і відрізняє корпоративні відносини (а отже, і значну частину корпоративних спорів) від інших господарських відносин (господарських спорів).

Виходячи з зазначеного, можна стверджувати, що метою розв'язання корпоративних спорів є не стільки завдання «одержати верх» над іншою стороною, скільки прийняти погоджене рішення, яке б не шкодило загальнокорпоративному інтересу. А тому вважається, що найбільш адекватною природі корпоративних відносин є недержавна, арбітражна форма вирішення корпоративних спорів.

Література

1. Батрин С. В. Корпоративні правовідносини у господарському праві : автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільний процес сімейне право міжнародне приватне право» / С. В. Батрин – К., 2012. – 20 с.
2. Васильєва В. А. Корпоративне право як об'єкт цивільних правовідносин / В. А. Васильєва // Корпоративне право в Україні: Становлення та розвиток : збірник наукових праць. – К., 2004. – С. 44-46.
3. Вінник О. М. Проблеми правового забезпечення приватних і публічних інтересів в акціонерних товариствах / О. М. Вінник // Проблеми вдосконалення господарського законодавства України : тези виступів учасн. «круглого столу», (м. Київ, 17–18 квіт. 2001 р.). – К., 2001. – С. 45–48.
4. Регулювання ринку цінних паперів в Україні: закони і законодавчі акти/ Ред. В. Г. Гончаренко, Е. Ф. Демський, О. М. Джужа, О. В. Дзера. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 382 с.

АНОТАЦІЯ

Розглянуто поняття, склад і структуру корпоративних правовідносин як об'єкту управління, введено поняття нормативної моделі, запропоновано застосування системного підходу до врегулювання корпоративних відносин та внесено пропозиції щодо використання механізму вдосконалення корпоративного управління.

Ключові слова: поняття корпоративних правовідносин, склад і структура, управління господарським товариством; система управління, нормативна модель діяльності, вдосконалення нормативної моделі.

SUMMARY

The concept, composition and structure of corporate legal relations as an object of management are considered, the notion of a normative model is introduced, the application of a system approach to the regulation of corporate relations is proposed, and suggestions are made regarding the use of the mechanism for improving corporate governance. It is substantiated that the corporation as a single organism does not operate in isolation, but within the framework of society, therefore, external relations, public-legal relations are related to corporate relations. The object of management of economic partnerships (in particular, AO) is corporate relations (intra-corporate or general corporate), and the totality of the relevant legal norms governing (modeling) corporate relations is interpreted as the normative (desirable) model of activity (NDU) of business partnerships. Normative model is a desirable model of corporate relations, implementation of which, in accordance with this model, should ensure the solution of the main tasks of a business community: ensuring maximum, effective investment attraction, and fulfilling legal and social obligations. The normative model of intra-corporate relations consists mainly of local legal acts (acts adopted by the founders, general meetings, bodies of internal corporate governance). The essence of the management system of an economic society can be disclosed through four main parts (subsystems), which work as follows. The normative model of the activity of an economic society is established. The actual behavior is detected and the deviation of this behavior of the object of management (actual corporate relations) is revealed from the normative model and a decision is made to eliminate the detected deviation. Further improvement of the normative model will consist in optimizing these parts, improving their quality.

Key words: concept of corporate legal relations, composition and structure, management of a business society; management system, normative model of activity, improvement of normative model.

5. Івченко А. М. Нормативна модель корпоративних відносин / А. М. Івченко // Європейські перспективи. – 2011. – № 4, ч. 3. – С. 136–139

6. Кравчук В. М. Припинення корпоративних правовідносин в господарських товариствах / В. М. Кравчук // – Львів: Край, 2009. – 464 с.

7. Кузнєцова Н. С. Поняття, ознаки і класифікація корпоративних спорів [Електронний ресурс] / Н. С. Кузнєцова – Режим доступу : <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=120329>

8. Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення приватизації майна в Україні» від 29 грудня 1999 року N 1626/99

9. Постанова Кабінету Міністрів України від 15.05.2000 р. N 791 «Про управління державними корпоративними правами» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/791-2000-%D0%BF>

10. Никаноров С.П. Системный анализ: этап развития методологии решения проблем США / С.П. Никаноров // Системное управление. Проблемы и решения. – 2001. – № 12. – С. 62-87

ЕЛЕМЕНТНИЙ СКЛАД АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОБРОЧЕСНОСТІ СУДДІВ

**ЖУКОВ Сергій Вікторович - кандидат юридичних наук, докторант
Міжрегіональної Академії управління персоналом**

УДК 342.98

Стаття содер­жит аналіз структури ад­міністративно-правового забезпе­чення добро­порядчості судей. Автор на осно­ве аналі­за су­щос­ти і при­зна­ків рас­сма­тривае­мої ка­те­го­рії оп­ре­де­ляєть еле­мен­ти ме­ханіз­ма ад­міні­стративно-правового забезпе­чення до­бропорядчості судей. Ак­цен­ти­ро­ва­но вни­ман­ня на ро­ли ці­ли в фун­кціо­ну­ван­ні ука­зан­но­го ме­ханіз­ма.

Ключевіє сло­ва: ад­міні­стративно-правовое забезпе­чення, ме­ханіз­м ад­міні­стративно-правового забезпе­чення, пуб­лич­ное управ­ле­ння, до­бропоряд­ність судей, ці­ль обе­спече­ння до­бропорядчості, об­'єкт і суб­'єк­ти обе­спече­ння до­бропорядчості су­дей, ці­ль ад­міні­стративно-правового обе­спече­ння.

Постановка проблеми

Сьогодні в Україні триває судова реформа, успішність якої значною мірою залежить від того, чи буде вирішено завдання оновлення кадрового складу судової системи. Такі зміни не бувають одномоментними, для того, щоб в нашій державі функціонувала досконала та ефективна судова влада, має постійно і планомірно діяти механізм адміністративно-правового забезпечення доброчесності суддів. У свою чергу, вказане обумовлює увагу, яка має нині приділятися питанням стурктури адміністративно-правового забезпечення доброчесності суддів. Однак вказана проблематика лише починає привертати увагу дослідників, що обумовлює новизну та актуальність теми цієї статті.

Аналіз останніх досліджень

Адміністративно-правове забезпечення та його механізм були предметом наукових досліджень таких учених, як В. Б. Аверьянов, Ю. П. Битяк, І. П. Голосніченко, С. Г. Стеценко, І. М. Шопіна та інші автори. Деякі аспекти функціонування судової системи та окремих її елементів було розглянуто у роботах В. М. Бевзенка, А. Л. Борка, Р. З. Голобутовського, О. В. Гончаренка, Р. В. Ігоніна, О. В. Красноборова, Г. Я. Наконечної, С. Ю. Обрусної та інших авторів. Проте елементи адміністративно-правового забезпечення доброчесності суддів, на жаль, досліджені сьогодні ще недостатньо. Вказане потребує здійснення окремих наукових розвідок, зокрема, спрямованих на визначення сутності базових категорій цієї важливої сфери діяльності держави та співвідношень між ними.

Формулювання цілей статті

Мета статті полягала в тому, щоб з позицій адміністративного права визначити та охарактеризувати елементи адміністративно-правового забезпечення доброчесності суддів.

Виклад основного матеріалу

Починаючи розгляд елементів механізму адміністративно-правового забезпечення, слід сказати, що Г.О. Шлома, розглядаючи адміністративно-правове забезпечення службової таємниці в ОВС України, пропо-

нує наступне визначення механізму адміністративно-правового забезпечення – «це динамічна система правових форм, засобів і заходів впливу на поведінку суб'єктів через встановлення їхніх прав та обов'язків щодо створення, передачі, використання, зберігання, зміни, знищення конфіденційних службових відомостей, дія і взаємодія яких спрямовані на запобігання порушенню режиму службової таємниці чи на його відновлення у разі порушення. Елементами механізму адміністративно-правового забезпечення службової таємниці в ОВС України є: 1) правові норми та нормативно-правові акти; 2) індивідуально-правові документи; 3) юридичні факти; 4) інформаційне середовище, в якому виникають правовідносини щодо захисту службової таємниці; 5) цілі та завдання, які відображають інтереси міліції України щодо забезпечення їх службової таємниці; 6) принципи цього механізму; 7) суб'єкти, які вступають у такі інформаційні відносини; 8) суб'єктивні права та юридичні обов'язки цих суб'єктів; 9) об'єкти, на які поширюється режим службової таємниці (носії інформації); 10) засоби, способи та методи забезпечення службової таємниці в органах внутрішніх справ України, що визначаються з урахуванням загроз; 11) відповідальність за дотримання правил режиму службової таємниці в органах внутрішніх справ України» [1, с. 15]. На нашу думку, деякі із перерахованих елементів мають суб'єктивний характер, що неминуче утруднюватиме їх розуміння та розгляд: так, інформаційне середовище, в якому виникають правовідносини, уявляється нам скоріше метафорою, ніж правовою конструкцією, яка буде однаково розумітися всіма суб'єктами таких правовідносин.

А.П. Головін під механізмом адміністративно-правового регулювання діяльності міліції громадської безпеки розуміє «цілісну систему правових засобів, за допомогою яких здійснюється імперативно-нормативне впорядкування організації та функціонування її підрозділів і об'єктів управління, вплив на суспільні відносини у сфері охорони правопорядку з метою виконання суб'єктами встановлених обов'язків, забезпечення громадської безпеки, захисту прав і свобод громадян в умовах спеціальних адміністративно-пра-

вових режимів. До складових механізму адміністративно-правового регулювання автор пропонує віднести: норми адміністративного законодавства, у тому числі відомчих нормативних актів; адміністративно-правові відносини управлінського та правоохоронного характеру; практичну діяльність апаратів, служб та окремих працівників і правозастосовчі акти» [2, с. 10-11]. Не заперечуючи в цілому проти представлених автором елементів, зауважимо однак, що за відсутності мети та суб'єктів складно отримати уявлення, для чого функціонує вказаний механізм і хто саме забезпечує його функціонування.

Розглядаючи адміністративно-правове регулювання міграційного процесу в Україні, О.О. Бандурка визначає, що «процес дії механізму правового регулювання поділяється на певні стадії, етапи: а) формування і дія юридичних норм; б) виникнення прав та обов'язків (правовідносин); в) реалізація прав та обов'язків. Додатковою, факультативною стадією механізму правового регулювання, є стадія застосування права. Трьом стадіям механізму правового регулювання відповідають і три основні його елементи: а) юридичні норми; б) правовідносини; в) акти реалізації суб'єктивних прав та обов'язків» [3, с.5]. Наявність стадій розвитку досліджуваного механізму уявляється нам такою, що значно збагачує коло досліджуваних явищ та процесів, проте відсутність мети, на нашу думку, робить незрозумілою, що ж є ідеальним завершенням останньої стадії функціонування механізму.

Проте більшість дослідників як спільну рису розуміння цього феномену називає детермінованість метою кінцевого результату будь-якої діяльності: мета є бажаним результатом діяльності (з тими чи іншими варіаціями). Якщо брати за мету забезпечення доброчесності, то роль держави буде у першу чергу пов'язана з функціями цієї держави, до яких, як відомо, відносять політичну, економічну, соціальну, правоохоронну та інші. Правоохоронна функція, як свідчить сама її назва, пов'язана з охороною відносин, які виникають у правовій сфері, з охороною права. Її визначають як забезпечений системою необхідних ресурсів комплексний напрям діяльності держави, який об'єднує низку на-

прямків і заходів (у тому числі примусових), що ґрунтуються на принципах справедливості та ефективності, спрямованих на безконфліктну реалізацію прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, забезпечення соціальної злагоди, недопущення індивідуальних, колективних та масових порушень законності й правопорядку [4, с.252], як комплексний цілісний пріоритетний напрямок державної політики, спрямований на забезпечення відповідно до засад верховенства права та пріоритету прав людини охорони права і праввідносин, а також захисту основ конституційного ладу, у тому числі прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина, законності та правопорядку [5, с.99]. Одним із напрямів реалізації правоохоронної функції держави є забезпечення доброчесності суддів.

Звернемося до правових актів, які визначають зміст та спрямованість діяльності суддів, а саме до кодифікованих законодавчих правових актів, де закріплено завдання судочинства. У ч.1 ст.2 Кодексу адміністративного судочинства України завданням адміністративного судочинства визначено справедливе, неупереджене та своєчасне вирішення судом спорів у сфері публічно-правових відносин з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб від порушень з боку суб'єктів владних повноважень [6]. Як свідчить аналіз цієї норми, справедливість та неупередженість вирішення судом спорів є умовою ефективного захисту прав, свобод та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб. Отже, на нашу думку, діяльність держави, спрямована на забезпечення доброчесності суддів, має своєю метою створення та забезпечення ефективного функціонування правового механізму захисту прав і свобод людини та громадянина, а також інтересів юридичних осіб.

При цьому, безумовно, така мета може розглядатися як на стратегічному, так і на тактичному рівні. Якщо на стратегічному рівні вона буде уявляти собою досягнення такого стану, за якого у державі забезпечено достатній рівень захисту прав і свобод людини і громадянина, то на тактичному рівні вона може бути представлена як створення

системи вимог до доброчесності суддів, закріплення їх у відповідних нормативно-правових актах та забезпечення об'єктивного та оперативного контролю за тим, наскільки ці правові акти досягають визначених стратегічною метою показників.

Розглядаючи проблеми, пов'язані з об'єктом та суб'єктом діяльності держави у сфері забезпечення доброчесності суддів, слід сказати, що ми виходимо із класичного філософського розуміння цих категорій, відповідно до якого під об'єктом ми розуміємо як будь-яку дійсну чи уявну, уречевлену чи ідеальну реальність, яка розглядається як щось зовнішнє у відношенні до людини та її свідомості і яка стає предметом теоретичної та практичної діяльності суб'єкта, в результаті якої об'єкт зазнає цілеспрямованого чи мимовільного діяння з боку суб'єкта, освоюється (перетворюється, пізнається, конструюється та пристосовується до потреб людини та суспільства). [7, с.438]. Суб'єкт ми розуміємо як особу, організовану групу осіб, соціальну, етнічну та політичну спільноту, суспільство в цілому, що здійснюють властиву їм діяльність, спрямовану на практичне перетворення предметної дійсності, теоретичне та духовно-практичне освоєння об'єктивної реальності, носіїв означених якостей, що уможливають виконання ними суспільно значущих функцій [7, с.613]. Як можна побачити з наведених визначень, невід'ємною рисою суб'єкта є його здатність впливати на об'єкт, при цьому слід зазначити, що у дослідженнях з адміністративного права об'єкт розуміється з певними варіаціями, які можна звести до трьох основних позицій: так, під об'єктом може розумітися або орган державної влади та його посадові особи, або діяльність таких органів та посадових осіб (чи окремі напрями такої діяльності), або деякі феномени, що належать до правових явищ (публічне управління, державний контроль, адміністративне судочинство тощо).

Розглянемо категорію «забезпечення доброчесності суддів» у взаємозв'язку з категорією «об'єкт діяльності держави». Діяльність як інтегруюча категорія, що включає до себе явища функціонування, роботи, реалізації повноважень тощо, являє собою можливість суб'єкта шляхом здійснення активних дій

перетворювати навколишнє середовище, досягаючи поставлених цілей. Як же співвідносяться можливість здійснення такої активної діяльності з тим, щодо кого вона здійснюється? Або інакше: на що саме треба вплинути для того, щоб забезпечити досягнення стратегічної мети, а також тактичних цілей?

З огляду на те, що стратегічна мета виконує у даному випадку функцію метамети, більш продуктивним, на нашу думку, буде звернення триєдинства тактичних цілей. Отже, для того, щоб забезпечити доброчесність суддів, необхідним є вплив на ті елементи системи публічного управління, які забезпечують законотворчу та нормотворчу діяльність (перша тактична ціль), тобто суб'єктами можуть бути органи, наділені законотворчою та нормотворчою функцією щодо особливого предмету відання.

Відповідно до другої тактичної цілі вплив можливий, якщо створено ефективний механізм правового регулювання, в якому наділені відповідними повноваженнями органи публічного управління або їх посадові особи шляхом здійснення правореалізаційної діяльності сприяють досягненню стану суспільних відносин, визначеного стратегічною метою. Умовами цього є, по-перше, наявність у органів публічного управління прав та обов'язків, які у сукупності складають їх компетенцію; по-друге, забезпечення організаційних умов, за яких вони можуть такі повноваження реалізовувати; і, по-третє, важливим є створення системи контролю, яка дозволяла би отримати достовірну інформацію щодо досконалості правових норм, які призначені забезпечувати доброчесність суддів, можливість реалізації організації органами публічного управління своїх повноважень та визначення ефективності (неефективності) їх реалізації, тобто відповіді на питання: чи достатньо актуального стану розвитку адміністративно-правового законодавства та організаційних умов для того, щоб вийти-таки на рівень, коли права і свободи фізичних та інтереси юридичних осіб достатнім чином забезпечені.

І тут доцільно звернутися до проблеми системності діяльності держави у досліджуваному напрямі, без вирішення якої відповідь на питання щодо суб'єктів такого забез-

печення не уявляється можливою. Чи може діяльність із забезпечення доброчесності здійснюватися виключно в межах судової системи? Вочевидь, що ні, оскільки критерій доброчесності завжди знаходиться поза системою, сама система не в змозі визначати, чи є вона доброчесною, оскільки мова йде про певне порівняння, а зсередини системи таке порівняння є неможливим. Отже, забезпечення доброчесності вимагає включення суб'єктів, які б знаходилися поза судовою системою. Разом з тим, ч.1, 2 статті 126 Конституції України визначають, що незалежність і недоторканність судді гарантуються Конституцією і законами України, а вплив на суддю у будь-який спосіб забороняється [8]. Чи означає вказане неможливість якихось сторонніх суб'єктів визначати доброчесність суддів? Вважаємо, що ні. Орган, який може виступати суб'єктом діяльності держави із забезпечення доброчесності суддів, повинен мати змогу здійснення порівняльного аналізу певних рівнів доброчесності (недоброчесності), що у свою чергу обумовлює колегіальний характер діяльності такого органу (ми виходимо з того, що одноосібно не можна прийняти повністю об'єктивне рішення, яке потребує оперування етичними категоріями), а також покладення відповідних повноважень як на суб'єктів, що не належать до судової системи, а отже, можуть не керуватися притаманними їй корпоративними нормами, так і на суб'єктів, які безпосередньо включені до судової системи. Останнє пояснюється тим, що суб'єкти, які знаходяться поза межами судової системи, часто не мають відповідних знань та досвіду для того, щоб оцінити можливість судді, не порушуючи процесуальних вимог, діяти тим чи іншим чином.

Висновки

Отже, на підставі викладеного вище можна зробити висновок, що адміністративно-правове забезпечення доброчесності суддів може бути представлене як механізм, елементи якого взаємодіють один з одним, створюючи нову реальність завдяки явищу емерджентності. Елементами такого механізму є мета його функціонування, а також суб'єкти, тобто уповноважені державою колегіальні органи, особи публічного права, до компе-

АНОТАЦІЯ

Стаття містить аналіз структури адміністративно-правового забезпечення доброчесності суддів. Автор на підставі аналізу сутності та ознак розглядуваної категорії визначає елементи механізму адміністративно-правового забезпечення доброчесності суддів. Акцентовано увагу на ролі мети у функціонуванні вказаного механізму.

Ключові слова: адміністративно-правове забезпечення, механізм адміністративно-правового забезпечення, публічне управління, доброчесність суддів, мета забезпечення доброчесності, об'єкт і суб'єкти забезпечення доброчесності суддів, мета адміністративно-правового забезпечення

тенції яких віднесено створення правового підґрунтя забезпечення доброчесності суддів, реалізація заходів із забезпечення їх доброчесності, та контроль за здійсненням таких заходів.

За своїм системним характером забезпечення доброчесності судів завжди буде являти собою позасистемну діяльність, оскільки бажана модель функціонування системи завжди знаходиться за межами такої системи.

Крім того, до елементів адміністративно-правового забезпечення доброчесності суддів належать також адміністративно-правові норми, адміністративно-правові відносини, принципи, акти реалізації суб'єктивних прав та обов'язків, а також як факультативні ознаки, правосвідомість та правова культура.

Література

1. Шлома Г. О. Адміністративно-правове забезпечення службової таємниці в органах внутрішніх справ України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Дніпропетровськ, 2008. 20 с.
2. Головін А. П. Адміністративно-правове регулювання діяльності міліції громадської безпеки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» Київ, 2004. 20 с.
3. Бандурка О. О. Адміністративно-правове регулювання міграційного процесу в

SUMMARY

The article defines the features of the basic categories of ensuring the integrity of judges from the standpoint of the science of administrative law. It was clarified that at the strategic level the objective of ensuring the integrity of judges is to achieve a state in which the state provides an adequate level of protection of human and civil rights and freedoms, and in tactical terms it can be represented as creating a system of requirements for the virtue of judges, consolidating them in the corresponding normative legal acts and ensuring objective and operational control over their implementation. An object is formulated and a circle of subjects of state activity in the indicated direction is outlined. The author argues that the structure of the administrative and legal framework for the integrity of judges includes the following elements: purpose, subjects, principles, administrative law, administrative law, legal culture, legal consciousness and others.

Key words: administrative and legal support, public administration, virtue of judges, the purpose of ensuring integrity, the object and subjects of ensuring the integrity of judges.

Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О. О. Бандурка. Харків, 2002. 19 с.

4. Загуменна Ю. О. Співвідношення правоохоронної функції та правоохоронної діяльності. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих вчених: тези доповідей наук.-практ. конф.* (Харків, 23 травня 2009 р.). Харків: ХНУВС, 2009. С. 251–254.

5. Соколенко О. Л. Захист прав громадян як ознака та основна функція правової держави. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ.* 2012. № 2. С. 92-100.

6. Кодекс адміністративного судочинства України. *Відомості Верховної Ради України.* 2005. № 35-36, № 37. Ст. 446.

7. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

8. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141.

ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ В СФЕРІ ОРГАНІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ КАПІТАНОМ ТОРГОВОГО СУДНА

**БАЙРАК Віталій Віталійович - аспірант Інституту законодавства Верховної
Ради України**

УДК 342.951:343.5: 343.2

В статье рассмотрены теоретические вопросы и практическая необходимость обеспечения законности в сфере деятельности капитана торгового судна. Охарактеризованы отдельные аспекты обеспечения законности с точки зрения, как общей теории права, административного права, так и международных норм, остаются одними из приоритетных направлений интеграции в мировое сообщество. Изложено характеристику современных взглядов на функционирование института административной ответственности за правонарушения в сфере управления морским и речным транспортом. Рассмотрены особенности правового статуса капитана иностранного судна, его права и обязанности с точки зрения как национального законодательства и международных норм. Выделены противоречия, возникающие в правоприменении нормативных актов, регулирующих родовые общественные отношения. Предложено отдельные направления надлежащего создания эффективного законодательства в сфере управления торговым транспортом, что является фактором создания благоприятных условий становления Украины как правового государства.

Ключевые слова: законность, управление, административная ответственность, административное правонарушение, капитан торгового судна, морской и речной транспорт

Постановка проблеми

У реформовані публічного управління питання законності в останні десятиліття роз-

глядалася як найважливіше завдання суспільства та держави, хоча окремі рішення органів публічної влади в деяких випадках не можна вважати достатньо послідовними. Разом з тим не можна не відзначити, що правовий нігілізм, характерний для початкового етапу реформування пострадянського законодавства, поступово починають поступатися місцем впорядкованому суспільному контролю щодо забезпечення законності в різних життєдіяльності, в тому числі й в сфері організації управління капітаном торгового судна.

Стан теоретичної розробленості

Серед українських теоретиків, що присвятили свої праці аналізу законності в її різних аспектах суспільної діяльності, варто назвати В. Авер'янова, Т. Андрусика, О. Бандурки, Д. Бахраха, Ю. Битяка, І. Голосніченка, С. Василюка, Т. Гарасиміва, В. Єрьоменко, М. Іншина, О. Кабанця, А. Колодія, С. Кузниченка, О. Москаленко, Н. Оніщенко, В.Шкарупи, Х. Ярмакі та інші. Незважаючи на те, що термін «законність» був предметом дослідження багатьох вчених, залишається ряд питань, які потребують подальшого вивчення. Наразі юридична наука не виробила єдиного підходу до визначення законності й чітко не сформувала його ознаки, що створює протиріччя у правозастосуванні. У роботах дослідники торкаються в основному юридичних аспектів даного феномену, при цьому не враховується, що законність не тільки правове, а й соціальне явище властиве різноманітним сферам життєдіяльності.

Цілі (мета) дослідження

Метою дослідження є проведення загальнотеоретичної аналізу забезпечення законності в сфері діяльності капітана торгового судна та визначення напрямків її дотримання.

Виклад основного матеріалу

У реформовані публічного управління щодо питання забезпечення законності в останні десятиліття розглядалася як найважливіше завдання суспільства та держави, хоча окремі рішення органів публічної влади в деяких випадках не можна вважати достатньо послідовними. Разом з тим, не можна не відзначити, що правовий нігілізм, характерний для початкового етапу реформування, починає поступатися місцем впорядкованому суспільному нагляду та контролю в різноманітних сферах суспільних відносин в тому числі й в галузях експлуатації водного транспорту.

Важливу роль річкового та морського транспорту в сучасному механізмі української економіки важко переоцінити. Морський та річковий транспорт є одним із основних видів транспорту та єдиним, що здійснює перевезення вантажів і пасажирів водними шляхами. За його роботою можна робити висновок про життєздатність всього народногосподарського комплексу країни. У зв'язку з цим дуже важливо, щоб законодавство про морський та річковий транспорт повністю та чітко регулювало всі сфери діяльності в даній галузі, а ступінь дотримання законності в організації управління на торговому судні відповідав належному рівню.

Для розуміння забезпечення законності в сфері організації управління річковим та морським судном, необхідно ясно усвідомити важливе значення міжнародних норм в законодавстві України. В умовах глобалізації склалася думка, що міжнародні норми мають бути основними орієнтирами, як у правотворчості, так, і в правозастосуванні, а стан імплементації законодавства слугує головним критерієм оцінки розвитку міждержавних відносин.

Питання дотримання норм міжнародного права були й залишаються одними з пріоритетних напрямків як в загальній теорії права, так й адміністративного права. Імплемента-

ція міжнародних норм в систему національного законодавства, є запорукою створення умов становлення України як правової держави, що сприятимуть послідовній інтеграції українського суспільства до світового співтовариства.

У відповідності до статті 9 Конституції України укладення міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [1].

Законність є одним з основних принципів функціонування правової держави, що забезпечують охорону прав і свобод громадян, громадських об'єднань, організацій, а також державних інтересів. Вона означає чітку регламентацію діяльності органів публічного управління, а також неухильне дотримання і виконання законів й підзаконних актів фізичними і юридичними особами. Законність передбачає такі відносини між державою в особі публічних органів та службових осіб, з одного боку, і громадянами - з іншого, які ґрунтуються виключно на основі законів і підзаконних актах, як вторинного, детальнішого і конкретизуючого нормативного регулювання з метою оперативного вирішення питань в окремих сферах життєдіяльності суспільства, причому обов'язок щодо їх дотримання лежить в рівній ступені на обох сторонах.

Аналізуючи стан нормативно-правового регулювання діяльності в сфері управління морським та річковим транспортом, варто зазначити, що юридичною основою, яка породжує правовідносини на основі законності, є нормативно-правовий акт як джерело права. І не просто акт – окремий документ, яким врегульований певний вид правовідносин, а їхня сукупність – цілісний і погоджений комплекс нормативно-правових приписів, що містяться в законах та підзаконних актах і згруповані залежно від предмета і метода правового регулювання діяльності в сфері управління морським та річковим транспортом, що в теорії права, як відмічає О.Ф. Скакун, розуміється як система нормативно-правових актів або система законодавства [2].

Міжнародні договори України, на наш погляд, також відносяться до загального поняття «система законодавства», оскільки враховуючи рішення Конституційного суду Укра-

їни у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України, з приводу тлумачення терміну «законодавство», у відповідності до якого, «поняття «законодавство», яке уживається у законах України треба розуміти так, що ним охоплюються закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети і постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в межах їх повноважень та відповідно до Конституції України і законів України» [3]. Таке трактування, у свою чергу, на наш погляд, виводить по за систему законодавства підвідомчі галузеві нормативно-правові акти – офіційні документи, прийняті уповноваженим на це суб'єктом нормотворчості у визначеній законом формі та порядку, який встановлює норми права для неозначеного кола осіб і розрахований на неодноразове застосування [4].

Розглядаючи законність у цілому, так й щодо питань адміністративної відповідальності у сфері управління морським та річковим транспортом зокрема, можна виділити дві групи умов дотримання законності, тобто дві групи дотримання умов забезпечення законності: це матеріальні умови та процесуальні умови. Матеріальні умови закріплені в правових нормах ч.2 ст.19 Конституції України: суб'єкт публічної влади зобов'язаний діяти у спосіб, передбачений Конституцією та законами України. Ця норма зобов'язує орган чи особу, яка здійснює, наприклад, провадження в справі про адміністративне правопорушення, вірно застосовувати норми матеріального права, щодо кваліфікації протиправного діяння, вибрати відповідно до закону правильну санкцію, тощо.

В статті 1 Кодексу України про адміністративні правопорушення зазначено, що досягнення й підтримання законності посідає чільне місце у відповідних положеннях: «Завданням Кодексу України про адміністративні правопорушення є охорона прав і свобод громадян, власності, конституційного ладу України, прав і законних інтересів підприємств, установ і організацій, встановле-

ного правопорядку, зміцнення законності, запобігання правопорушенням, виховання громадян у дусі точного і неухильного додержання Конституції і законів України, поваги до прав, честі і гідності інших громадян, до правил співжиття, сумлінного виконання своїх обов'язків, відповідальності перед суспільством» [5].

Крім того, норма статті 7 Кодексу України про адміністративні правопорушення визначає правові засади забезпечення законності в механізмі притягнення до адміністративної відповідальності: «Ніхто не може бути підданий заходу впливу в зв'язку з адміністративним правопорушенням інакше як на підставах і в порядку, встановлених законом. Провадження в справах про адміністративні правопорушення здійснюється на основі суворого додержання законності. Застосування уповноваженими на те органами і посадовими особами заходів адміністративного впливу провадиться в межах їх компетенції, у точній відповідності з законом. Додержання вимог закону при застосуванні заходів впливу за адміністративні правопорушення забезпечується систематичним контролем з боку вищестоящих органів і посадових осіб, правом оскарження, іншими встановленими законом способами» [5].

Як вище уже зазначалось, згідно статті 9 Конституції України, а також у відповідності до статті 17 Закону України «Про міжнародні договори України» де зазначається, що укладені і належним чином ратифіковані міжнародні договори України становлять невід'ємну частину національного законодавства України і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Якщо міжнародним договором України, укладення якого відбулось у формі закону, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України, то застосовуються правила міжнародного договору України [6].

Дослідження окремих норм адміністративного права України, свідчить, що вони не завжди вчасно корегуються у відповідності змісту міжнародних норм. Зокрема, згідно Конвенції про полегшення міжнародного морського судноплавства 1965 року [7], яка набула чинності в Україні 24 грудня 1993

року, пунктом 3.19.3. визначено, що члени команди не зобов'язані з метою звільнення на берег мати спеціальний дозвіл, як, наприклад, перепустку для звільнення на берег. На відміну від цього, у відповідності до статті 207 Кодексу України про адміністративні правопорушення [5], було передбачено адміністративну відповідальність за неповернення капітаном іноземного судна, крім військового, на контрольно-пропускний пункт перепусток на право сходження на берег осіб суднового екіпажу і перебування їх на території порту і портового міста під час стоянки судна в порту України, за винятком випадків неподання перепустки внаслідок самовільної неявки особи суднового екіпажу. Дана норма втратила чинність лише 27 лютого 2018 року [8].

Як бачимо така колізія між норми міжнародного та адміністративного права існувала продовж майже 25 років, чим створювала протиріччя та труднощі у правозастосуванні у сфері організації діяльності капітана іноземного судна.

Крім того, як уже зазначалось вище, у відповідності до рішення Конституційного суду України підвідомчі галузеві нормативно-правові акти формально не входять до системи законодавства України. Парадоксально, але саме на підставі такого нормативно-правового акта згідно пункту 2.11. Наказу № 6 від 25 січня 2017 року Одеського загону Південного управління Державної прикордонної служби України «Про затвердження Порядку перебування і пересування всіх осіб і транспортних засобів в пункті контролю через державний кордон України для міжнародного морського вантажного сполучення «Визирка»» було зроблено спробу нормативно врегулювати відносини з посиланням на міжнародний договір. Як зазначено, члени команди іноземного судна не зобов'язані з метою звільнення на берег мати спеціальний дозвіл, як, наприклад, перепустка для звільнення на берег, хоча у відповідності до статті 207 Кодексу України про адміністративні правопорушення на той час було передбачено адміністративну відповідальність за неповернення капітаном іноземного судна перепусток. Так, зокрема, в наказі зазначається, що «члени екіпажів іноземних суден з відкритим кордоном, які внесені в суднову роль і мають дійсні посвідчення або

паспорт моряка, на підставі розділу 3 Додатку до Конвенції про полегшення міжнародного морського судноплавства 1965 року, можуть сходити на берег та не зобов'язані, при цьому, мати спеціальний дозвіл (перепустку для звільнення на берег)» [9].

Як ми можемо спостерігати у даному випадку має місце факт відсутності гармонізації норм адміністративного права, що безпосередньо впливає на можливість вирішення управлінських завдань, які обумовлюють належну реалізацію повноважень капітана іноземного торгового судна в умовах очевидних протиріч в юрисдикційному механізмі нормативно – правового регулювання.

Відповідно забезпечення законності має особливе значення в діяльності публічних органів і службових осіб, так як їх неправомірні дії можуть завдати шкоди правам та законним інтересам особи. Таким чином, законність в сфері публічного управління повинна реалізується за допомогою правових норм, засобів і гарантій, а також правозастосовної діяльності суб'єктів публічного управління на підставі однакового розуміння і застосування норм права, що охоплюються системою законодавства у певній сфері суспільної діяльності.

Висновки

Забезпечення законності покладає певні обов'язки як на публічну владу, так і на громадян. Для перших це полягає в забезпеченні прав і свобод громадян шляхом прийняття і виконання нормативних актів, що мають відповідну юридичну силу, а також в стабільній та ефективній роботі органів публічної влади щодо впорядкування законодавства, з мінімізацією протиріч і колізій, що забезпечується правилами юридичної техніки; для других – в дотриманні загальнообов'язкових норм права які гармонійно поєднуються з міжнародними нормами.

У зв'язку з чим пропонується створення належного механізму адаптації адміністративно-правових конструкцій національного законодавства у відповідності до міжнародних норм права. На наш погляд, варто звернутись до прикладу функціонування універсальних організаційно - правових систем різних країн світу, де мають місце подібні адміністративні практики, узагальнивши і син-

тезувавши їх, завчасно дозволить створювати оновлені національні нормативно - правові механізми в основі яких покладено міжнародні правовідносини.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 30, Ст.141 (зі змін.).

2. Скакун, О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. рос. – Харків: Консум, 2001. - 656 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/34/32/,c.237>.

3. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну «законодавство») від 9 липня 1998 №12-рп/98. [Електронний ресурс]. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-98>.

4. Про внесення змін до Порядку подання нормативно-правових актів на державну реєстрацію до Міністерства юстиції України та проведення їх державної реєстрації: Наказ Міністерства юстиції від 15.05.2013 №883/5. [Електронний ресурс]. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0742-13/paran15#n15>.

5. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 №8073-Х // Відомості Верховної Ради УРСР. - 1984. - Додаток до №51, Ст.1122.

6. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 року № 1906-IV // Відомості Верховної Ради України. - 2004. - №50, Ст.540.

7. Конвенція про полегшення міжнародного морського судноплавства 1965 року. [Електронний ресурс]. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_064.

8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення прикордонної безпеки держави: Закон України від 27.02.2018 №2293-VIII // Відомості Верховної Ради України. - 2018. - №19, Ст.180.

9. Наказ Одеського загону Південного управління Державної прикордонної служби України «Про затвердження Порядку перебування і пересування всіх осіб і транспортних засобів в пункті контролю через державний кордон України для міжнародного морського вантажного сполучення «Визирка»» №6 від 25.01.2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tis.ua/prikaz/prikaz6.pdf>.

*Bayrak V.
postgraduate student of the
Institute of Legislation of the
Verkhovna Rada of Ukraine*

QUESTION OF PROVISION OF LEGISLATION IN THE FIELD OF THE ORGANIZATION OF CAPITAL MANAGEMENT OF A COMMERCIAL VESSEL

The article deals with theoretical issues and the practical necessity of ensuring legality in the field of activity of the merchant ship captain. It is revealed that the formation of Ukraine as a state of law significantly substantiates scientific research in this area, especially in the area of guarantees of legality.

Some aspects of ensuring legality from the point of view of both the general theory of law, administrative law and international norms, which remain one of the priority directions of integration into the world community, are described. The characteristic of modern views on the functioning of the institute of administrative responsibility for offenses in the field of management of sea and river transport is described. The peculiarities of the legal status of the captain of a foreign ship, his rights and duties from the point of view of both national legislation and international norms are considered. The contradictions that arise in the application of normative acts regulating generic social relations are highlighted.

Some directions of proper creation of effective legislation in the field of trade transport management are proposed, which is the key to creating favorable conditions for the formation of Ukraine as a rule of law, a driving factor for progress in social and economic development in this area of economic activity, and the consistent integration of Ukrainian society into the world community.

АНОТАЦІЯ

В статті розглянуто теоретичні питання та практична необхідність забезпечення законності в сфері діяльності капітана торгового судна. З'ясовано, що формування України як правової держави істотно актуалізує наукові дослідження в даному напрямку, особливо в сфері гарантій забезпечення законності.

Охарактеризовано окремі аспекти забезпечення законності з точки зору як загальної теорії права, адміністративного права, так і міжнародних норм, що залишаються одними з пріоритетних напрямків інтеграції до світового співтовариства. Викладено характеристику сучасних поглядів на функціонування інституту адміністративної відповідальності за правопорушення у сфері управління морським та річковим транспортом. Розглянуто особливості правового статусу капітана іноземного судна, його права та обов'язки з точки зору як національного законодавства та міжнародних норм. Виділено протиріччя, що виникають в правозастосуванні нормативних актів які регулюють родові суспільні відносини.

Запропоновано окремі напрямки належного створення ефективного законодавства в сфері управління торговим транспортом, що є запорукою створення сприятливих умов становлення України як правової держави, рушійний чинник прогресу в соціально - економічного розвитку в даній сфері господарської діяльності, послідовної інтеграції українського суспільства до світового співтовариства.

Ключові слова: законність, управління, адміністративна відповідальність, адміністративне правопорушення, капітан торгового судна, морський та річковий транспорт.

Key words: legality, management, administrative liability, administrative offense, merchant ship captain, sea and river transport.

References:

1. Konstytutsiya Ukrainy vid 28 chervnya 1996 roku // Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy. – 1996. - № 30, St.141 (zi zmin.).
2. Skakun O.F. Teoriya derzhavy i prava: Pidruchnyk / Per. ros. – Kharkiv: Konsum, 2001. - 656 s. [Electronic resource]. - Access mode:

<http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/34/32/s.237>.

3. Rishennya Konstytutsiynoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiynym zvernenniam Kyivskoyi mis'koyi rady profesiynykh spilok shchodo ofitsiynoho tumachennya chastyny tret'oyi statti 21 Kodeksu zakoniv pro pratsyu Ukrainy (sprava pro tumachennya terminu «zakonodavstvo») vid 9 lypnya 1998 №12-rp/98. Ofitsiynyy veb-sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy. [Electronic resource]. - Access mode: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-98>.

4. Pro vnesennya zmin do Poryadku podannya normatyvno-pravovykh aktiv na derzhavnu reyestratsiyu do Ministerstva yustyttsiyi Ukrainy ta provedennya yikh derzhavnoyi reyestratsiyi : Nakaz Ministerstva yustyttsiyi vid 15.05.2013 №883/5. [Ofitsiynyy veb-sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy. [Electronic resource]. - Access mode: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0742-13/paran15#n15>.

5. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennya vid 07.12.1984 №8073-X // Vidomosti Verkhovnoyi Rady URSR. - 1984. - Dodatok do №51, St.1122.

6. Pro mizhnarodni dohovory Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 29 chervnya 2004 roku № 1906-IV // Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy. - 2004. - №50, St.540.

7. Konventsiya pro polehshennya mizhnarodnoho mors'koho sudnoplavstva 1965 roku. Ofitsiynyy veb-sayt Verkhovnoyi Rady Ukrainy. [Electronic resource]. - Access mode: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_064.

8. Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo zabezpechennya prykordonnoyi bezpeky derzhavy: Zakon Ukrainy vid 27 lyutoho 2018 roku № 2293-VIII // Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrainy. – 2018. - №19, St.180.

9. Nakaz Odes'koho zahonu Pivdennoho upravlinnya Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy «Pro zatverdzhennya Poryadku perebuvannya i peresuvannya vsikh osib i transportnykh zasobiv v punkti kontrolyu cherez derzhavnyy kordon Ukrainy dlya mizhnarodnoho mors'koho vantazhnoho spoluchennya «Vyzyrka» №6 vid 25 sichnya 2017 roku. [Electronic resource]. - Access mode: <http://www.tis.ua/prikaz/prikaz6.pdf>.

ДО ПИТАНЬ КЛАСИФІКАЦІЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПОПЕРЕДЖУВАЛЬНИХ ЗАХОДІВ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В ОРГАНАХ ТА УСТАНОВАХ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

ВОЙТОВ Геннадій Васильович - суддя Київського районного суду міста Одеси (Україна)

УДК 342.951:343.3: 343.8

В статті досліджено класифікацію адміністративно-предупредительних мер протидії корупції в органах і установах пенітенціарної системи України. Аналізуються способи їх закріплення в українському законодавстві. Пропонуються критерії класифікації адміністративно-предупредительних мер протидії корупції в органах і установах пенітенціарної системи України. Сформульовано авторське визначення поняття застосування предупредительних мер протидії корупції в органах і установах пенітенціарної системи України.

Ключові слова: Адміністративно-предупредительні заходи, корупція, протидія корупції, система пенітенціарних органів, органи і установи виконання покарань.

Постановка проблеми

Питання профілактики корупційних проявів у даний час мають дискусійний характер. Політики, соціологи, юристи-теоретики та юристи-практики дискутують навколо точки зору про застосування у правообігу понять «боротьба з корупцією», «запобігання корупції», «протидія корупції» та «попередження корупції». Така дискусія спостерігається з чисельних наукових досліджень, низки нормативно-правових актів, які впродовж більш як двадцять років визначають державну антикорупційну політику та числені громадські ініціативи.

При цьому, з огляду на домінуючу останнім часом позицію, антикорупційну діяльність охопленій поняттям «запобігання корупції», що базується на профілактичних та превентивних антикорупційних методах, визначено пріоритетною.

Слід зазначити, що всі дослідники корупції як явища та методів боротьби із нею об'єднуються навколо того, що найбільш результативними методами протидії корупційним відносинам є усунення передумов і причин, що сприяють їхній появі, розвитку та інституціалізації, розуміючи, що для повного викорінення корупції потрібні серйозні економічні, політичні та інші реформи, які потребують значного часу та витрат. У той же час це не виключає можливості застосування у протидії корупції й адміністративних (вольових) методів, що не потребують значних витрат [1, с.104].

Стан теоретичної розробленості

Зрозуміло, що поняття «адміністративно-попереджувальні заходи протидії корупції в пенітенціарній системі України» є істотно вужчим у порівнянні із добре висвітленим у юридичній літературі поняттям «адміністративно-попереджувальні заходи», дослідження якого знайшло своє відображення в працях як вітчизняних дослідників, таких як В.Б. Авер'янов, Ю.П. Битяк, В.В. Зуй, А.Т. Комзюк та інші, так і зарубіжних – Д.Н. Бахрах, Имре Сабо, Ролан Драго та інші, а також адміністративістів радянської школи І.І. Веремеєнко, І.А. Галаган,

М.І. Єропків, Ю.М. Козлов, А.П. Корєнєв, С.І. Купюргин, А.Є. Луньов, Л.А. Попов, А.В. Сергєєв та інші.

Цілі (мета) дослідження

Метою дослідження є проведення загальнотеоретичної класифікації адміністративно-попереджувальних заходів протидії корупції в органах та установах пенітенціарної системи України та визначення правової сутності їхнього застосування.

Виклад основного матеріалу

До адміністративно-попереджувальних заходів протидії корупції належать будь-які дії державних органів та їхніх посадових осіб, направлені на запобігання корупції, які носять владно-розпорядчий характер та здійснюються на підставі норм права.

У теорії адміністративного права адміністративно-попереджувальні заходи іменуються також заходами адміністративного попередження або заходами адміністративного запобігання. Під ними розуміються дії повноважних органів або посадових осіб, спрямовані на забезпечення виконання громадянами обов'язків перед суспільством, забезпечення суспільної безпеки і громадського порядку, недопущення і боротьбу зі стихійним лихом, епідеміями, епізоотіями та ліквідацію їх наслідків [2, с.152].

Адміністративно-попереджувальні заходи мають на меті не допустити вчинення особами протиправних діянь. Ця думка підтримується багатьма науковцями. Так, згідно з баченнями В.В. Прокопенка, заходи адміністративного попередження мають на меті не дати здійснитися протиправному вчинку, вони застосовуються, якщо правопорушення тільки передбачається, тобто не пов'язані зі здійсненням правопорушень. Вони їм запобігають і, у цьому контексті, передують застосуванню інших примусових заходів, спрямованих проти винних у здійсненні адміністративних правопорушень [3].

М.І. Мельник зазначає, що основним напрямом боротьби з корупцією має бути запобігання її проявам. Системні, комплексні профілактичні заходи – це шлях, який може змінити характер і обсяги останніх [4, с.24]. А. Яфонкін стверджує, застосування адмі-

ністративних заходів попередження унеможлиблює або хоча б уповільнює розвиток правопорушної поведінки в напрямі до правопорушення [5]. А.Т. Комзюк до адміністративно-попереджувальних заходів ставить такі критерії: 1) захід не пов'язаний із вчиненням правопорушення, тобто виконує саме профілактичну роль; 2) порядок його застосування врегульовано саме адміністративним законодавством; 3) його застосування законодавством віднесено до компетенції правоохоронного органу (авт. А. Комзюк подає «міліції»); 4) реалізація таких заходів обов'язково супроводжується державним примусом [6, с.98].

Р. Драго відзначає характерну особливість адміністративно-попереджувальних заходів, слушно стверджуючи те, що вони застосовуються в ситуаціях, коли правопорушення відсутнє. Виділяючи при цьому індивідуальні або персоніфіковані заходи (адресовані конкретній особі), прикладом таких заходів можуть служити правила, які являють собою систему обмежень і встановлюються щодо конкретних осіб, та загальні, тобто такі, які не адресовані конкретному адресату [7, с.113].

Адміністративно-попереджувальні заходи протидії корупції в органах та установах виконання кримінальних покарань України можна розглядати також і в площині профілактичної діяльності. Наведемо декілька наукових думок з цього приводу.

Свого часу І.С. Самощенко вважав, що загальна суть профілактики полягає у попередженні можливих, але ще не скоєних правопорушень [8, с.21]. О.Б. Андрєєва зазначає загальну профілактику як сукупність заходів, які спрямовані на виявлення і усунення причин та умов, що сприяють скоєнню правопорушень [9, с.98], а індивідуальну профілактику – як свого роду соціальний контроль [9, с.110].

М.М. Дем'янюк під профілактикою розуміє діяльність державних і недержавних органів, організацій, їх підрозділів і представників по недопущенню вчинення правопорушень з боку конкретної особи, від якої з великою ймовірністю слід очікувати вчинення правопорушень [10, с.103-104]. Мета застосування профілактики полягає у

своєчасному виявленні осіб, від яких можна очікувати вчинення правопорушень, та у подальшому виховному впливі на таких осіб з метою запобігання правопорушень. Досягнення зазначеної мети, на думку автора, передбачає вирішення комплексних завдань, до яких, зокрема, належать: виявлення осіб, поведінка, погляди, мотиви яких свідчать про те, що вони можуть вчинити протиправні вчинки; виховний вплив на осіб, здатних вчинити правопорушення; контроль за поведінкою цих осіб і способом їх життя; періодичні перевірки результатів проведених профілактичних заходів [11, с.113].

Не можемо погодитися з Л. Бутенко, який констатує, що на сьогоднішній день ні в адміністративно-правовій науці, ні в адміністративному законодавстві України немає вичерпного переліку адміністративно-попереджувальних заходів, а також признати недоліком стан доктринальної науки у цьому напрямку і нормотворчу діяльність [12, с.46]. З таким узагальненням можна погодитися, оскільки з низки актів права вбачається про пріоритетність адміністративно-попереджувальних заходів при здійсненні органами публічної влади правозастосовної діяльності. Більше того, в частині застосування організаційно-розпорядчих заходів, що мають призначення попередження правопорушень, завжди існує елемент творчості.

Законодавець розцінює адміністративно-попереджувальну роботу як важливий компонент забезпечення законності, порядку і дисципліни. Виходячи з цього, він:

- вводить до Кодексу України про адміністративні правопорушення спеціальну статтю (ст. 6 «Попередження адміністративних правопорушень»), згідно з якою органи виконавчої влади та місцевого самоврядування разом з місцевими державними адміністраціями розробляють і здійснюють заходи, що спрямовані на запобігання адміністративним правопорушенням, зараджують виявленню та усуненню причин та умов, які сприяють їх вчиненню, забезпечуючи відповідно до Конституції України охорону державного і громадського порядку та прав громадян;

- передбачає в завданнях і обов'язках окремих державних інституцій (у тому числі й тих, що належать до пенітенціарної системи, та тих, що покликані протидіяти корупції) діяльність по запобіганню та профілактиці правопорушень – п.10 ч.1 ст.18 Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України», п.1 ч.1 ст.23 та п.1 ч.1 ст.26 Закону України «Про Національну поліцію»;

- профілактику асоціальної поведінки визначає одним із завдань кримінально-виконавчого законодавства України – ч.2 ст.1 Кримінально-виконавчого кодексу України.

- визначає пріоритетність запобіжних заходів у діяльності із запобігання і протидії корупції спеціальним антикорупційним законом – ст.3 Закону України «Про запобігання корупції»;

- дієве запобігання корупції в діяльності Міністерства юстиції України та усіх його територіальних органів визначає головною метою Антикорупційної програми Міністерства юстиції України – «Загальні положення» Антикорупційна програма Міністерства юстиції України на 2018-2020 роки, затверджена Наказом Міністерства юстиції України №1290/5 від 26.04.2018.

Корупція в системі органів та установ виконання кримінальних покарань об'єктивно існує, тому юридична діяльність по викоріненню є адекватною реакцією держави на протиправні прояви. У цьому контексті адміністративно-попереджувальні заходи слід розглядати як елемент боротьби з корупцією.

Розгляд адміністративно-попереджувальних заходів запобіганню корупції, як єдиної та цілісної категорії, а також аналіз їхніх форм, дозволить нам розкрити характерні риси цих заходів та встановити специфіку адміністративно-правових відносин, у рамках яких відбувається їхнє застосування. Значним кроком у пізнанні адміністративно-попереджувальних заходів протидії корупції, які застосовуються у пенітенціарній системі, є їхня класифікація.

Так, А.Є. Лунев поклав в основу галузевий принцип класифікації адміністративно-попереджувальних заходів, наприклад:-

адміністративно-технічні чи адміністративно-медичні [13, с.94].

І.І. Веремеєнко класифікує адміністративно-попереджувальні заходи за територіальним принципом на попереджувальні заходи індивідуального характеру і попереджувальні заходи територіального характеру [14, с.69-70].

А.В. Серьогін базує класифікацію адміністративно-попереджувальних заходів на порядку виникнення підстав для їх застосування [15, с.45].

І.Є. Бочкарьов класифікує адміністративно-попереджувальні заходи за юридичною природою суб'єктів застосування: які застосовуються органами державної влади, а також ті, які застосовуються недержавними формуваннями [16, с.109-110].

На думку А.Т. Комзюка, класифікацію адміністративно-запобіжних заходів, можна провести, ґрунтуючись на таких критеріях, як мета застосування, характер впливу, об'єкт впливу, форма процесуального виявлення і строки реалізації [6, с.81].

До приведених вище класифікацій адміністративно-попереджувальних заходів ми запропонуємо також класифікацію за об'єктом спрямування (об'єктом впливу). Мається на увазі їхня направленість адміністративно-попереджувального заходу на подавлення (на мінімізацію) того явища, процесу чи іншого чинника, який здійснює будь-який стимулюючий вплив на корупцію чи її конкретні прояви.

Подібну класифікацію пропонує М.І. Мельник, називаючи попереджувальні заходи факторами протидії корупції [17, с.44].

Погоджуючись із запропонованою А.Т. Комзюком, класифікацією адміністративно-запобіжних заходів, які застосовувалися міліцією, ми спостерігаємо ідентичний спосіб класифікації адміністративно-попереджувальних заходів, які застосовуються у діяльності посадових осіб пенітенціарної системи як заходи протидії корупції – за характером правоохоронного впливу: особистісні, організаційні та майнові [6, с.103].

О.Г. Бондарчук, провівши ґрунтовне дослідження адміністративно-правових засад протидії корупції у Державній криміналь-

но-виконавчій службі України, не приділив окремої уваги адміністративно-запобіжним заходам у антикорупційній діяльності уповноважених посадових осіб органів та установ Державної кримінально-виконавчої служби. Однак зі змісту його роботи вбачається, що до таких він відносить:

- подолання конфлікту інтересів як ефективний засіб протидії корупції в органах Державної кримінально-виконавчої служби України;

- посадові ротації працівників ДКВС України як ефективний засіб протидії корупції в органах Державної кримінально-виконавчої служби України;

- дотримання антикорупційних стандартів службової поведінки як засіб мінімізації корупційних ризиків в органах Державної кримінально-виконавчої служби України [18, с.3];

- застосування поліграфу [18, с.358].

При цьому автор зосереджується на запобіжних адміністративно-правових механізмах протидії корупції, класифікуючи їх на:

- правоохоронні (діяльність правоохоронних органів з викриття адміністративних правопорушень; оперативно-розшукова діяльність; слідча діяльність);

- інспекційні (періодичні перевірки діяльності органу державної влади або окремого службовця; службові розслідування за конкретними фактами порушень посадовою особою ДКВС прав і свобод громадян);

- аналітично-спостережні (контроль доходів та видатків посадових осіб ДКВС і афілійованих з ним осіб; оцінка рівня корумпованості ДКВС України на основі кількості виявлених фактів корупції на певну кількість співробітників за певний проміжок часу; оцінка рівня суспільної довіри до органів ДКВС на основі даних соціологічних досліджень) [18, с.195-196].

Адміністративно-попереджувальні заходи протидії корупції, які застосовуються у системі пенітенціарних органів, на нашу думку, можна класифікувати в залежності від форми їхнього процесуального вираження на:

- письмові (нормативні та ненормативні правові акти);

- такі, що проявляються в певних організаційно-правових діях.

Крім цього, адміністративно-попереджувальні заходи протидії корупції можна назвати класифікацією за строками їхньої реалізації. Реалізація одних заходів здійснюється шляхом виконання разових дій (перевірка документів, огляд тощо), такі заходи процесуальними строками не пов'язані. Інші, такі, наприклад, як облік осіб, які вчинили корупційне правопорушення, чи декларування доходів та фінансових зобов'язань службовців органів та установ пенітенціарної системи, мають застосовуватися на певний строк (чи у певний термін), встановлений законодавством.

За джерелами правового регулювання адміністративно-попереджувальні заходи протидії корупції в системі органів та установ Державної пенітенціарної служби України класифікуються на такі, що встановлені законами, і такі, що встановлені підзаконними актами.

У залежності від галузевої належності мети запобігання адміністративно-попереджувальні заходи протидії корупції в системі органів та установ виконання покарань поділяються на такі, що покликані запобігти кримінальним корупційним правопорушенням, та такі, що покликані запобігти адміністративним правопорушенням, пов'язаним з корупцією.

За колом об'єктів адміністративно-правового впливу серед адміністративно-попереджувальних заходів протидії корупції можна виділити:

- спрямовані на службовий персонал органів та установ виконання кримінальних покарань;
- спрямовані на засуджених;
- спрямовані на інших осіб, що фігурують у правовідносинах діяльності органів та установ пенітенціарної системи України.

Оскільки специфіка відбування засудженими особами кримінальних покарань, а саме обмеження можливості пересуватися, можливості спілкуватися, обмеження вибору місця проживання, вибору характеру й роду занять ув'язнення, обмеження права вільно визначати свій спосіб життя, право розпоряджатися своїм часом та інше, обу-

мовлюють тривалі та стійкі відносини з персоналом установ та органів пенітенціарної системи, то і ймовірність виникнення корупційної поведінки, у колі відносин «персонал установ – засуджені», залишається великою.

Аналізуючи антикорупційну адміністративну діяльність за колом суб'єктів, що не перебувають у службових відносинах з органами та установами виконання покарань, слід зауважити, що це коло має широкий суб'єктний склад і різноманітний вид взаємовідносин з суб'єктами цієї галузі правовідносин, що, у свою чергу, урізноманітнює адміністративно-попереджувальні заходи та їхню направленість:

- на засуджених та взятих під варту (спецконтингент);
- на родичів та близьких засуджених та взятих під варту;
- на посадовців юридичних осіб, які перебувають у господарських відносинах з органами, установами та підприємствами пенітенціарної системи;
- на посадових осіб інших органів, які взаємодіють з органами та установами пенітенціарної системи України (посадові особи органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування, прокурори, адвокати, священнослужителі, представники громадських організацій, персонал лікувальних установ, що не входять у систему органів та установ виконання кримінальних покарань України, тощо).

За суб'єктами здійснення антикорупційної діяльності:

- внутрішні – ті, які здійснюються апаратом управління органів та установ виконання кримінальних покарань;
- зовнішні – реалізація яких здійснюється суб'єктами, що не входять до системи органів та установ виконання кримінальних покарань (Національне агентство запобігання корупції, Національне антикорупційне бюро, Спеціалізована антикорупційна прокуратура, Національна поліція України).

За змістом характеру адміністративно-правового впливу антикорупційні адміністративно-попереджувальні заходи можна поділити на:

- організаційні (організація служби органів і установ щодо захисту прав і свобод

людини в умовах відбування кримінального покарання)

- методичні (розробка та впровадження антикорупційних стандартів службової поведінки службовців системи виконання кримінальних покарань; розробка та впровадження методик діяльності посадових осіб, уповноважених на діяльність з питань запобігання та виявлення корупції, методик проведення антикорупційних експертиз; надання методичної та консультаційної допомоги з питань дотримання антикорупційного законодавства);

- забезпечувальні – засоби превентивного характеру, що застосовуються спеціально на це уповноваженими суб'єктами владних повноважень з метою попередження можливих корупційних правопорушень, обставин, що загрожують та запобіганню шкідливих від їхнього вчинення;

- заохочувальні – використання органами та посадовими особами органів та установ пенітенціарної системи спеціальних правових стимулів, спрямованих на спонукання суб'єктів правовідносин виконання кримінальних покарань до суспільного несприйняття корупції як соціального та правового явища, зокрема заохочення особи, яка повідомила про факт корупційного правопорушення чи правопорушення, пов'язаного з корупцією, або іншим чином надає сприяння у протидії корупції;

- інформаційно-просвітницькі (доведення до службовців органів та установ пенітенціарної системи вимог антикорупційного законодавства; організація роботи із зверненнями громадян та запитам на інформацію; оприлюднення фактів викриття корупційних правопорушень та правопорушень, пов'язаних з корупцією; поширення серед службовців та засуджених ідеї несприйняття корупції та її проявів корупції);

- контрольно-наглядові (спеціальні перевірки та заходи контролю осіб, що перебувають на службі в органах та установах системи виконання покарань; контроль виконання актів законодавства з питань запобігання корупції);

- фінансово-господарські (організація фінансово-господарської діяльності органів та установ пенітенціарної системи, їх підпри-

ємств; забезпечення ефективного та цільового використання державного майна; здійснення управління майном підпорядкованих органів та установ; створення умов для виплати достойних розмірів заробітної плати службовцям, виплата матеріальних заохочень; надання інших соціальних гарантій для службовців органів та установ пенітенціарної системи та членів їх сімей тощо);

- кадрові (проведення роботи з кадрами, їх добір, відбір та розстановка, проведення антикорупційного навчання та підвищення професійної підготовки; стажування вітчизняних фахівців з протидії корупції в країнах успішної протидії корупції тощо).

Адміністративно-попереджувальні заходи зазвичай не можна віднести до конкретної особи, їхнє застосування стосується невизначеного кола осіб, тобто всіх осіб, що знаходяться в однакових фактичних умовах. Це пояснюється тим, що норми права антикорупційного законодавства встановлюють загальні об'єктивні правила поведінки і не мають конкретного адресата, вони носять сталий характер, так як діють постійно і безпосередньо до свого скасування.

Висновки

У якості узагальнення можна визначити, що застосування адміністративно-попереджувальних заходів запобігання корупції в органах та установах пенітенціарної системи України є особливим видом соціального управління в системі виконання кримінальних покарань, напрям антикорупційної діяльності якого полягає в усуненні, нейтралізації чи обмеженні дії корупціогенних факторів, цілеспрямованому впливі за допомогою комплексу спеціально розроблених законних засобів на систему суспільних відносин, що складаються у системі виконання кримінальних покарань, та має за мету стимулювання персоналу та інших осіб, до правомірної поведінки у сфері кримінально-виконавчих правовідносин, перешкодження вступу їх у корупційні відносини та припинення таких відносин.

Література

1. Грянка, Г.В. Поняття та класифікація адміністративно-правових заходів протидії корупції / Г.В. Грянка // Науково-практич-

ний журнал *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. – 2009. – №20. – С.103-110.

2. Адміністративне право України : підручник для юридичних вузів та факультетів / Ю.П. Битяк, В.В. Богуцький, В.М. Парашук [та ін.] ; за ред. Ю.П. Битяка. – Х.: Право, 2000., 516 с.

3. Прокопенко, В.В. Заходи адміністративного попередження які застосовуються митними органами. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.sworld.com.ua/index.php/tu/c113-12/16302-c113-035>

4. Мельник, М.І. Протидія корупції: поняття, мета, напрями / М.І. Мельник // *Право України*. – 2002. – №4. – С.22-26.

5. А, Яфонкін. Застосування заходів адміністративного попередження у боротьбі з корупцією серед державних службовців в Україні / Яфонкін А. // *Юридична Україна*. – 2009. – №2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-pressa.com/article-430.html>

6. Комзюк, А.Т. Адміністративний примус в правоохоронній діяльності міліції в Україні: дис... докт. юрид. наук: 12.00.07 / Національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2002. – 408 с.

7. Драго, Ролан. Административная наука / Ролан Драго; пер. с фр. – М.: Прогресс, 1982. – 245 с.

8. Самощенко, И.С. Правонарушение и юридическая ответственность: Учеб. пособие. / И.С. Самощенко. – М.: Изд-во ВЮЗИ, 1966., 130 с.

9. Андреева, О.Б. Діяльність органів внутрішніх справ по профілактиці правопорушень в сучасних умовах: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / О.Б. Андреева. Ун-т внутр. справ. – Х., 1999. – 164 с.

10. Дем'янюк, М.М. Поняття та зміст профілактики правопорушень / М.М. Дем'янюк // *Вісник Запорізького юридичного інституту*. – 2004. – №1. – С.102-107.

11. Дем'янюк, М.М. Профілактика правопорушень як одна з правоохоронних функцій міліції / М.М. Дем'янюк // *Вісник Запорізького юридичного інституту*. – 2004. – №4. – С.111-119.

12. Бутенко, Л. Административно-предупредительные меры в деятельности государ-

ственной инспекции Украины по вопросам защиты прав потребителей: вопросы теории и практики / Л. Бутенко // *Международный научно-практический правовой журнал «Legea și viața» («Закон и Жизнь»)*. – №9(2). – 2013. – С.45-48.

13. Лунев, А.Е. Административная ответственность за правонарушения / А.Е. Лунев. – М.: Госюриздат, 1961. – 187 с.

14. Веремеенко, И.И. Административно-правовые санкции / И.И. Веремеенко. – М.: Юрид. лит., 1975. – 190 с.

15. Серегин, А.В. Советский общественный порядок и административно-правовые средства его укрепления / А.В. Серегин. – М.: Изд-во Академии МВД СССР. 1975. – 194 с.

16. Бочкарев, И.Е. Административно-предупредительные меры, применяемые милицией (по материалам органов внутренних дел Нижегородской области): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14 / И.Е. Бочкарев. – М., 2001. – 209 с.

17. Мельник, М.І. Корупція – корозія влади (соціальна сутність, тенденції та наслідки, заходи протидії). Монографія / Мельник М.І. – К.: Юридична думка, 2004. – 400 с.

18. Бондарчук, О.Г. Адміністративно-правові засади протидії корупції у державній кримінально-виконавчій службі України : дис... докт. юрид. наук: 12.00.07 / О.Г. Бондарчук. У-нт Держ. фіск. служби України. – Ірпінь, 2016. – 560 с.

Voytov G.V.

Kyiv District Court of Odessa, judge

SOME ASPECTS OF THE CLASSIFICATION OF ADMINISTRATIVE AND CORRUPTION PREVENTIVE MEASURES IN THE PENITENTIARY SYSTEM OF UKRAINE

Summary. The article deals with the classification of administrative and preventive measures against corruption in the bodies and institutions of the penitentiary system of Ukraine. The basic scientific approaches to administrative and preventive measures as a legal category in the law enforcement activities of public

authorities have been elucidated. The forms of their consolidation in the Ukrainian legislation have been analyzed. The main classification groups of administrative and preventive measures against corruption in the penitentiary system of Ukraine have been listed: by the objects of legal influence, by the sources of legal regulation, by the field affiliation, by the objects under the administrative and legal influence, by subjects of realization anti-corruption activities, by the nature of administrative and legal influence.

Beside that, the criteria for the theoretical classification of administrative and corruption preventive measures in the penitentiary system of Ukraine have been given. The priority of preventive measures in comparison with other anti-corruption measures is determined. There has been given the author's definition of the concept of administrative and corruption preventive measures in the penitentiary system of Ukraine.

Key words: administrative and preventive measures, corruption, prevention of corruption, counteraction to corruption, system of penitentiary bodies, bodies and institutions of execution of criminal punishments.

References:

1. Gryanka, G.V. Ponyattya ta klasyfikaciya administratyvno-pravovyx zaxodiv proty diyi korupciyi. Naukovo-praktychnyj zhurnal Borotba z organizovanoyu zlochyunnistyu i korupciyeyu (teoriya i praktyka) [Scientific and Practical Journal Fighting Organized Crime and Corruption (theory and practice)]. – 2009. – vol.20. – p.p.103-110.
2. Administratyvne pravo Ukrayiny: pidruchnyk dlya yurydychnyx vuziv ta fakul'tetiv / Yu.P. Bytyak, V.V. Boguczkyj, V.M. Parashhuk [ta in.]. [The administrative law of Ukraine: a textbook for law universities and faculties]. – Kharkiv: Pravo, 2000., 516 p.
3. Prokopenko, V.V. Zaxody administratyvnogo poperedzhennya yaki zastosovuyut'sya mytnymy organamy. [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/c113-12/16302-c113-035>
4. Mel'nyk, M.I. Prot'y diya korupciyi: ponyattya, meta, napryamy. [The law of Ukraine]. – 2002. – №4. – p.p. 2-26.
5. A. Yafonkin. Zastosovannya zaxodiv administratyvnogo poperedzhennya u borotbi z korupciyeyu sered derzhavnyx sluzhbovciv v Ukrayini. [Legal Ukraine]. – 2009. – №2. [Electronic resource]. – Access mode: <http://www.info-prensa.com/article-430.html>
6. Komzyuk, A.T. Administratyvnyj pryms v pravooxoronnij diyal'nosti miliciyi v Ukrayini [Administrative coercion in law enforcement activities of the police (militia) in Ukraine dissertation of Doctor of Law]. – Kharkiv. 2002. – 408 p.
7. Drago, Rolan. Administrativnaya nauka. [Administrative science]. – Moscow: Progress, 1982. – 245 p.
8. Samoshhenko, Y.S. Pravonarusheny'e y' yurydycheskaya otvetstvennost': Uchebnoe posoby'e. [Offense and legal liability: A textbook]. – Moscow: VYuZY. 1966., 130 p.
9. Andryeyeva, O.B. Diyal'nist' organiv vnutrishnix sprav po profilaktyci pravoporushen' v suchasnyx umovax. [Prevention activities of the bodies of internal affairs in modern conditions dissertation of the Candidate of Laws]. – Kharkiv, 1999. – 164 c.
10. Dem'yanko, M.M. Ponyattya ta zmist profilaktyky pravoporushen'. [Bulletin of the Zaporizhzhya Law Institute]. – 2004. – №4. – p.p.111-119.
11. Dem'yanko, M.M. Profilaktyka pravoporushen' yak odna z pravooxoronnix funkcij miliciyi. [Bulletin of the Zaporizhzhya Law Institute]. – 2004. – №4. – p.p.111-119.
12. Butenko, L. Admy'ny'stratyvno-predupredy'tel'nye mery v deyatelnosti gosudarstvennoj y'nspekciyi Ukray'ny po voprosam zashhyty prav potreby'tel'ej: voprosy teory'y y' praktyky [Law and Life]. – №9(2). – 2013. – p.p.45-48.
13. Lunev, A.E. Admy'ny'stratyvnaya otvetstvennost' za pravonarusheny'a [Administrative liability for the offense]. – Moscow: Gosyury'zdat, 1961. – 187 p.
14. Veremeenko, Y.Y'. Admy'ny'stratyvno-pravovye sankciy' [Administrative and legal sanctions]. – Moscow: Legal literature. 1975. – 190 p.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується класифікація адміністративно-попереджувальних заходів протидії корупції в органах та установах пенітенціарної системи України. З'ясовано основні наукові підходи до адміністративно-попереджувальних заходів як правової категорії у правозастосовній діяльності органів публічної влади. Аналізуються форми їх закріплення в українському законодавстві. Пропонуються основні класифікаційні групи адміністративно-попереджувальних заходів протидії корупції в органах та установах пенітенціарної системи України: за об'єктами правового впливу, за джерелами правового регулювання, за галузевою належністю мети, за колом об'єктів адміністративно-правового впливу, за суб'єктами здійснення антикорупційної діяльності, за змістом характеру адміністративно-правового впливу.

Крім цього, подано критерії теоретичної класифікації адміністративно-попереджувальних заходів запобігання корупції в органах та установах пенітенціарної системи України. Визначено пріоритетність попереджувальних заходів у порівнянні з іншими заходами протидії корупції. Сформульовано авторське визначення поняття застосування адміністративно-попереджувальних заходів запобігання корупції в органах та установах пенітенціарної системи України.

Ключові слова: Адміністративно-попереджувальні заходи, корупція, запобігання корупції, протидія корупції, система пенітенціарних органів, органи та установи виконання кримінальних покарань.

15. Seregin, A.V. Sovetsky`j obshhestvennyj poryadok y` admy`ny`straty`vno-pravovye sredstva ego ukrepleny`ya [Soviet public order and administrative and legal means of its strengthening]. – Moskow: Y`zdatel`stvo Akademiy`y` MVD SSSR. 1975. – 194 p.

16. Bochkarev, Y`.E. Admy`ny`straty`vno-predupredy`tel`nye mery, pry`menyaemye my`ly`cy`ej (po matery`alam organov vnutrenny`x del Ny`zhegorodskoj oblasti`) [Administrative and preventive measures applied by the police (according to the materials of the internal affairs bodies of the Nizhny Novgorod region) dissertation of the Candidate of Laws]. – Moskow: 2001. – 209 p.

17. Mel`ny`k, M.I. Korupciya – koroziya vlady` (social`na sutnist`, tendencyi ta naslidky`, zakhody` proty`diyi). Monografiya. [Corruption – corrosion of power (social essence, tendencies and consequences, measures of counteraction). Monograph]. Kyjiv: Yury`dy`chna dumka, 2004. – 400 p.

18. Bondarchuk, O.G. Administraty`vno-pravovi zasady` proty`diyi korupciyi u derzhavnij kry`minal`no-vy`konavchij sluzhbi Ukrayiny`. [Administrative and legal principles of fighting corruption in the State Criminal Executive Service of Ukraine : dissertation of Doctor of Law]. – Irpin`, 2016. – 560 p.

КОМПЕТЕНЦІЯ ЕКСПЕРТІВ ЯК СУБ'ЄКТІВ ВЗАЄМОДІЇ З ПРАВООХОРОННИМИ ОРГАНАМИ

НАУМЕНКО Сергій Михайлович - аспірант Сумського державного університету

УДК: 342.95 (477)

В статті досліджено компетенція експертних установ як суб'єктів взаємодії з правоохоронними органами. Проаналізовано зміст та особливості компетенції експертів. Визначено повноваження експертів при взаємодії з правоохоронними органами. Виявлено проблеми в нормативно-правовому регулюванні компетенції експертів в сфері взаємодії з правоохоронними органами та запропоновано обґрунтовані пропозиції щодо їх усунення.

Ключові слова: компетенція, взаємодія, експертні установи, експерти, повноваження, правоохоронні органи.

Правоохоронна діяльність, законне та об'єктивне вирішення кримінальних справ досить часто вимагає спеціальних знань та проведення професійних досліджень, що забезпечується залученням до справи судових експертів. Саме вони, завдяки наявності у них спеціальних знань у необхідній сфері, можуть надати обґрунтований висновок з питань, що виникають у ході кримінального провадження. Для цього експерти наділяються певним обсягом компетенції, необхідної для отримання інформації, всебічного її вивчення та надання відповідних висновків. На сьогоднішній день повноваження експертів у сфері взаємодії з правоохоронними органами потребують детального вивчення, виявлення прогалин у їх нормативно-правовому регулюванні та визначення шляхів їх усунення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Дослідженню питань правового статусу та діяльності експертів приділяли увагу такі вчені, як Т.В. Авер'янова, А.Р. Белкін, Р.С. Белкін, Н.І. Клименко, О.М. Ключев, В.К. Лисиченко, Н.П. Майліс, О.М. Музичук, Ю.К. Орлов, В.В. Пахомов, О.Р. Россинська, В.М. Салтєвський, М.Я. Сегай, В.Ю. Шепітько, М.Г. Щербаковський та інші. Однак на сьогоднішній день актуальними та такими, що потребують додаткового дослідження, є питання компетенції експертних установ та експертів у взаємовідносинах з правоохоронними органами.

Метою даної статті є дослідження компетенції експертів як суб'єктів взаємодії з правоохоронними органами. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити наступні завдання: проаналізувати зміст та особливості компетенції експертів; визначити повноваження експертів при взаємодії з правоохоронними органами; з'ясувати прогалини в нормативно-правовому регулюванні компетенції експертів у сфері взаємодії з правоохоронними органами та надати обґрунтовані пропозиції щодо їх усунення.

У Словнику української мови термін «компетенція» тлумачиться як: 1) добра обізнаність із чим-небудь; 2) коло повноважень якої-небудь організації, установи або особи [1, с. 250]. Це повноваження суб'єкта у визначеній для нього сфері.

У правовій науці поняттю компетенції також приділялась значна увага. Так, на думку О.Ф. Скакун, компетенція державного органу (уряду, міністерства, парламенту, органів суду, міліції, прокуратури та ін.) – це закріплена законом (або іншим нормативним актом) сукупність його владних повноважень (прав і обов'язків), юридичної відповідальності і предмета відання [2, с. 363]. Включення до змісту компетенції юридичної відповідальності є не зовсім правильним, оскільки вона характеризує права та обов'язки суб'єкта, необхідні для реалізації покладених на нього завдань, а відповідальність є наслідком їх невиконання чи неналежного виконання.

А. О. Ткаченко вказує, що компетенція характеризується сукупністю закріплених юридичних прав і обов'язків (повноважень) органів влади, їх посадових осіб з приводу вимоги певної поведінки від фізичних і юридичних осіб та предметів відання, закріплених Конституцією України, законами та підзаконними нормативно-правовими актами (компетенційними законодавчими актами) [3, с. 196]. Дане визначення не зовсім точно тлумачить поняття компетенції. Вона не завжди пов'язана з вимогою вчиняти ті чи інші дії, в більшості випадків вони сприяють реалізації покладених на суб'єкта завдань. В.К. Гіжевський та В.С. Ковальський визначають компетенцію як сукупність предметів відання, функцій, повноважень, прав і обов'язків органу державної влади, органу місцевого самоврядування або їх посадової чи службової особи, що визначаються Конституцією [4, с. 290]. Дане визначення також не зовсім точно відображає зміст компетенції, оскільки включає до її змісту функції, які не є її складовими елементами, а відображають основні напрямки діяльності суб'єкта.

Проаналізувавши дані визначення, можна зробити висновок, що всі вчені сходяться на тому, що компетенцією є сукупність прав та обов'язків суб'єкта у підвідомчій йому сфері. Дані права та обов'язки, а також сфера їх реалізації мають бути нормативно закріплені, що дозволяє їх використовувати та нести відповідальність за неналежне використання. Крім того, вони визначаються

тими завданнями, які поставлені перед відповідним суб'єктом державою.

Враховуючи вищевикладене, компетенцію експертів можна визначити як сукупність визначених у законодавстві їх прав та обов'язків, необхідних для проведення дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду.

Компетенція експертів характеризується наступними ознаками: це комплекс визначених у законодавстві їх прав та обов'язків; реалізується з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду; реалізується у визначеній сфері, що визначається обсягом спеціальних знань експерта; не може бути передана іншому суб'єкту; неправомірна реалізація компетенції тягне за собою відповідальність.

Компетенція експертів у сфері взаємодії з правоохоронними органами закріплена в законодавстві та впливає з тих завдань, на виконання яких спрямована така взаємодія. Вона характеризується обсягом їх прав та обов'язків, необхідних для належного виконання завдань експерта.

Компетенція як комплексна правова категорія включає в себе ряд взаємопов'язаних елементів. О. П. Сікорський вважає, що компетенція органу виконавчої влади як організаційно-правова категорія є сукупністю його предметів відання й владних повноважень, передбачених законодавством або іншими нормативно-правовими актами, шляхом реалізації яких орган виконавчої влади здійснює свою діяльність. Основними елементами компетенції, як вважає вчений, є «предмет відання» (підвідомчість) та владні повноваження (права і обов'язки) [5, с. 54].

У науці адміністративного права поширеними є декілька підходів до тлумачення змісту компетенції, а саме: 1) класичний, який характеризує компетенцію як взаємопов'язану систему предметів відання та повноважень суб'єкта; 2) обмежувальний, при якому зміст компетенції зводиться до сукупності повноважень; 3) розширювальний, який включає до структури компетенції, крім предметів відання та повноважень,

ще й завдання, функції, методи діяльності тощо [6, с. 53; 7, с. 192].

Тобто відповідно до класичної концепції змісту компетенції, її структурними елементами є предмети відання та повноваження.

Під першим елементом прийнято розуміти «юридичний показник територіальних меж та предметної специфіки тих суспільних відносин, на які направлена владна діяльність органу» [8]. Тобто це сфера реалізації експертом його прав та обов'язків. Вона визначена в законодавстві та має свої межі, порушення яких матиме наслідком застосування заходів відповідальності.

Предметами відання експертів є галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів, що вимагають проведення досліджень із застосуванням спеціальних знань. Саме предмети відання визначають коло повноважень експерта, у тому числі при взаємодії з правоохоронними органами.

Повноваження характеризують можливість суб'єкта з реалізації покладених на нього завдань. І. П. Голосніченко та Д. І. Голосніченко вважають, що повноваження як соціальне явище – це володіння правами і обов'язками членів (члена) суспільства, переданими суб'єкту відносин в порядку та у спосіб, визначений соціальними правилами і нормами, з метою реалізації в особистих або спільних інтересах особи делегувальника і можуть включати у себе право розпорядження її цінностями, право на загальнообов'язковій основі залучати до виконання суспільних доручень та застосовувати у випадках, передбачених правилами суспільного життя, заходи примусу [9, с. 148].

На думку Шоптенко С.С. повноваження характеризуються наступними ознаками: закріплені в законодавстві, що регламентує таку діяльність; реалізуються у чітко визначеній сфері; застосовуються у встановлених процедурах; мають бути спрямовані на виконання поставлених перед нею завдань; за зловживання повноваженнями настає відповідальність [10].

Повноваження за своїм змістом є сукупністю взаємопов'язаних та взаємозалежних прав та обов'язків. Права в юридичному

значенні визначають як надану і гарантовану державою, а також закріплену в адміністративно-правових нормах міру можливої (дозволеної) поведінки у правовідносинах, що забезпечена кореспондуючим обов'язком іншого суб'єкта правовідносин [11, с. 113–114].

Відповідно до Закону України «Про судову експертизу» судовий експерт має право: 1) подавати клопотання про надання додаткових матеріалів, якщо експертиза призначена судом або органом досудового розслідування або ознайомлюватися з матеріалами справи, що стосуються предмета судової експертизи; 2) вказувати у висновку експерта на виявлені в ході проведення судової експертизи факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання; 3) з дозволу особи або органу, які призначили судову експертизу, бути присутнім під час проведення слідчих чи судових дій і заявляти клопотання, що стосуються предмета судової експертизи; 4) подавати скарги на дії особи, у провадженні якої перебуває справа, якщо ці дії порушують права судового експерта; 5) одержувати винагороду за проведення судової експертизи, якщо її виконання не є службовим завданням; 6) проводити на довірчих засадах експертні дослідження з питань, що становлять інтерес для юридичних і фізичних осіб, з урахуванням обмежень, передбачених законом [12].

Стаття 69 Кримінального процесуального кодексу України закріплює наступні права експерта: 1) знайомитися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження; 2) заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи; 3) бути присутнім під час вчинення процесуальних дій, що стосуються предметів та об'єктів дослідження; 4) викладати у висновку експертизи виявлені в ході її проведення відомості, які мають значення для кримінального провадження і з приводу яких йому не були поставлені запитання; 5) ставити запитання, що стосуються предмета та об'єктів дослідження, особам, які беруть участь у кримінальному провадженні; 6) одержати винаго-

роду за виконану роботу та відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням експертизи і викликом для надання пояснень чи показань, у разі, якщо проведення експертизи не є службовим обов'язком особи, яка залучена як експерт; 7) заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом; 8) користуватися іншими правами, передбаченими Законом України «Про судову експертизу» [13].

Також у законодавстві визначено, що експерт має право: ознайомлюватися з матеріалами справи, які стосуються предмета експертизи; відповідно до процесуального законодавства заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи; у разі виникнення сумніву щодо змісту та обсягу доручення невідкладно заявляти клопотання органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), щодо уточнення поставлених експертів питань; з дозволу органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), бути присутнім під час проведення процесуальних, виконавчих дій та ставити питання учасникам процесу, що стосуються предмета чи об'єкта експертизи, та проводити окремі дослідження у їх присутності; указувати у висновку експерта на факти, виявлені під час проведення експертизи, які мають значення для справи, але стосовно яких йому не були поставлені питання, та на обставини, що сприяли (могли сприяти) вчиненню правопорушення; у разі незгоди з іншими членами експертної комісії складати окремий висновок; викладати письмово відповіді на питання, які ставляться йому під час надання роз'яснень чи показань; оскаржувати в установленому законодавством порядку дії та рішення органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), що порушують права експерта або порядок проведення експертизи; на забезпечення безпеки за наявності відповідних підстав; одержувати винагороду за проведення експертизи та відповідно до законодавства компенсацію (відшкодування) витрат за виконану роботу та витрат, пов'язаних із викликом для надання роз'яснень чи показань, у разі якщо

це не є його службовим обов'язком. Експерт може відмовитися від проведення експертизи, якщо наданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків, а витребувані додаткові матеріали не надані, або якщо поставлені питання виходять за межі його спеціальних знань. Повідомлення про відмову повинно бути вмотивованим [14].

Усі права експерта у сфері взаємодії з правоохоронними органами доцільно згрупувати в наступні групи в залежності від мети їх реалізації:

1) права, що реалізуються з метою проведення повного, всебічного та об'єктивного дослідження:

- знайомитися з матеріалами кримінального провадження, що стосуються предмета дослідження;
- заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків, а також про уточнення поставлених питань;
- бути присутнім під час проведення процесуальних дій, ставити питання його учасникам, що стосуються предмета дослідження;
- вказувати у висновку експерта на виявлені в ході проведення судової експертизи факти, які мають значення для справи і з приводу яких йому не були поставлені питання;
- складати окремий висновок, у разі незгоди з іншими експертами;
- відмовитися від давання висновку, якщо поданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків або поставлені питання виходять за межі його компетенції;

2) забезпечувальні права:

- право на винагороду та відшкодування витрат, пов'язаних із проведенням експертизи, якщо її виконання не є службовим обов'язком;
- на забезпечення безпеки за наявності відповідних підстав;
- оскаржувати в установленому законодавством порядку дії та рішення суб'єкта призначення експертизи, що порушують права експерта або порядок проведення експертизи.

Термін «обов'язок» тлумачиться як: те, чого треба беззастережно дотримуватись,

що слід безвідмовно виконувати відповідно до вимог суспільства або виходячи із власного сумління; певний обсяг роботи, сукупність справ, межі відповідальності тощо, що визначаються відповідним званням, посадою, родинним станом і так інше [15, с. 813].

Відповідно до Закону України «Про судову експертизу» судовий експерт зобов'язаний: 1) провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок; 2) на вимогу особи або органу, які залучили експерта, судді, суду дати роз'яснення щодо даного ним висновку; 3) заявляти самовідвід за наявності передбачених законодавством підстав, які включають його участь у справі [12].

Стаття 69 Кримінального процесуального кодексу України закріплює наступні права експерта: 1) особисто провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені йому запитання, а в разі необхідності – роз'яснити його; 2) прибути до слідчого, прокурора, суду і дати відповіді на запитання під час допиту; 3) забезпечити збереження об'єкта експертизи. Якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт повинен одержати на це дозвіл від особи, яка залучила експерта; 4) не розголошувати без дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, або не повідомляти будь-кому, крім особи, яка його залучила, чи суду про хід проведення експертизи та її результати; 5) заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених Кримінальним процесуальним кодексом. Експерт невідкладно повинен повідомити особу, яка його залучила, чи суд, що доручив проведення експертизи, про неможливість проведення експертизи через відсутність у нього необхідних знань або без залучення інших експертів [13].

На експерта покладаються такі обов'язки: заявити самовідвід за наявності передбачених законодавством обставин; прийняти до виконання доручену йому експертизу; особисто провести повне дослідження, дати обґрунтований та об'єктивний

письмовий висновок на поставлені питання, а в разі необхідності роз'яснити його; повідомити в письмовій формі органу (особі), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), про неможливість її проведення та повернути надані матеріали справи та інші документи, якщо поставлене питання виходить за межі компетенції експерта або якщо надані йому матеріали недостатні для вирішення поставленого питання, а витребувані додаткові матеріали не були надані; з'явитися на виклик органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), для надання роз'яснень, показань чи доповнень з приводу проведеної експертизи або причин повідомлення про неможливість її проведення; забезпечити збереження об'єкта експертизи. Якщо дослідження пов'язане з повним або частковим знищенням об'єкта експертизи або зміною його властивостей, експерт повинен одержати на це дозвіл від органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта); не розголошувати без дозволу органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням обов'язків, або не повідомляти будь-кому, крім органу (особи), який (яка) призначив(ла) експертизу (залучив(ла) експерта), чи суду про хід проведення експертизи та її результати [14].

Вказані обов'язки доцільно систематизувати в дві групи:

1) пов'язані з проведенням експертного дослідження:

- провести повне дослідження і дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені питання;

- забезпечити збереження об'єктів експертизи;

- у випадках, визначених законодавством, заявити самовідвід;

- повідомити в письмовій формі про неможливість проведення експертизи та повернути надані матеріали справи та інші документи, якщо поставлене питання виходить за межі компетенції експерта або якщо надані йому матеріали недостатні для вирішення поставленого питання;

2) пов'язані з участю в кримінальному провадженні:

- з'явитися до слідчого, прокурора, суду і дати відповіді на запитання під час допиту;
- не розголошувати без дозволу компетентних суб'єктів інформацію, що стала йому відома у зв'язку з проведенням експертизи;
- прийняти до виконання доручену йому експертизу.

Висновки

Узагальнюючи вищевикладене, варто зазначити, що при взаємодії з правоохоронними органами експерти наділяються певним обсягом повноважень, які в більшій мірі стосуються їх участі в кримінальному провадженні та досить детально визначені в чинному законодавстві. Всі права та обов'язки у досліджуваній сфері доцільно розглядати через їх поділ на ті, які необхідні їм для проведення повного, всебічного та об'єктивного дослідження, та ті, які визначають їх можливості при участі в кримінальному провадженні. У той же час, з метою вдосконалення компетенції експерта при взаємодії з правоохоронними органами, окремі повноваження потребують уточнення. Так, право заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків, а також бути присутнім під час проведення процесуальних дій доцільно закріпити тільки щодо тих випадків, які безпосередньо пов'язані з предметом їх експертного дослідження. Також у законодавстві доцільно закріпити право експерта з письмового дозволу слідчого (детектива) звертатися за консультацією до іншого експерта чи спеціаліста.

Література

1. Словник української мови : словник : в 11 т. Т. 4 / уклад. І. К. Білодід та ін. К. : Наукова думка, 1972. 871 с.
2. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун, пер. з рос. Х. : Консум, 2001. 656 с.
3. Ткаченко А. О. Поняття компетенції державного органу. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 4. С. 192–197.
4. Популярна юридична енциклопедія / кол. авт.: В. К. Гіжевський, В. В. Глов-

ченко... В. С. Ковальський (кер.) та ін. К. : Юрінком Інтер, 2002. 528 с.

5. Сікорський О. П. Поняття концепції органу виконавчої влади. *Гуманіт. вісн. НУК*. Миколаїв : НУК, 2012. Вип. 5. С. 52–54.

6. Гусаров С.М. Адміністративно-юрисдикційна діяльність органів внутрішніх справ України: навч. посібник. К., Х. Ніка-Нова. 2011. 360 с.

7. Москалькова Т.Н., Демидов Ю.Н. Памятка по подготовке проектов нормативных актов. М.: Спартак, 2004. 1994. 259 с.

8. Серьогіна С. Г. Теоретично-правові та організаційні засади функціонування інституту президентства в Україні. Х. : Ксілон, 2001. 278 с.

9. Голосніченко І. П. Теорія повноважень, їх легітимність та врахування потреб і інтересів при встановленні на законодавчому рівні / І. П. Голосніченко, Д. І. Голосніченко. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право* : збірник наукових праць. 2011. № 1 (9). С. 147–155.

10. Шоптенко С.С. Адміністративно-юрисдикційна діяльність правоохоронних органів в Україні/ за заг. ред. О. М. Музичука. Харків : Константа, 2018. 436 с.

11. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. К. : Факт, 2003. 384 с.

12. Про судову експертизу: закон України від 25.02.1994 № 4038-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 28. Ст. 232

13. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*, 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст. 88.

14. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: наказ Міністерства юстиції України від 08.10.98 № 53/5. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>

15. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. Та СД)/ уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун». 2009. 1736 с.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено компетенцію експертних установ як суб'єктів взаємодії з правоохоронними органами. Проаналізовано зміст та особливості компетенції експертів. Визначено повноваження експертів при взаємодії з правоохоронними органами.

Встановлено, що на сьогоднішній день повноваження експертів у сфері взаємодії з правоохоронними органами потребують детального вивчення, виявлення прогалів в їх нормативно-правовому регулюванні та визначення шляхів їх усунення.

Усі права експерта у сфері взаємодії з правоохоронними органами запропоновано згрупувати в наступні групи в залежності від мети їх реалізації: 1) права, що реалізуються з метою проведення повного, всебічного та об'єктивного дослідження; 2) забезпечувальні права

Вказані обов'язки запропоновано систематизувати в дві групи: 1) пов'язані з проведенням експертного дослідження; 2) пов'язані з участю в кримінальному провадженні.

Доведено, що при взаємодії з правоохоронними органами експерти наділяються певним обсягом повноважень, які в більшій мірі стосуються їх участі в кримінальному провадженні та досить детально визначені в чинному законодавстві. Всі права та обов'язки у досліджуваній сфері доцільно розглядати через їх поділ на ті, які необхідні їм для проведення повного, всебічного та об'єктивного дослідження, та ті, які визначають їх можливості при участі в кримінальному провадженні. У той же час, з метою вдосконалення компетенції експерта при взаємодії з правоохоронними органами, окремі повноваження потребують уточнення. Так, право заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків, а також бути присутнім під час проведення процесуальних дій доцільно закріпити тільки щодо тих випадків, які безпосередньо пов'язані з предметом їх експертного дослідження. Також у законодавстві доцільно закріпити право експерта з письмового дозволу слідчого (детектива) звертатися за консультацією до іншого експерта чи спеціаліста.

Ключові слова: компетенція, взаємодія, експертні установи, експерти, повноваження, правоохоронні органи.

SUMMARY

The article investigates the competence of expert institutions as subjects of interaction with law enforcement bodies. The content and peculiarities of the competence of experts are analyzed. The powers of experts in interaction with law enforcement bodies are determined.

It is established that for today the powers of experts in the field of interaction with law enforcement bodies require detailed study, identification of gaps in their legal regulation and determination of ways of their elimination.

All rights of an expert in the field of interaction with law enforcement bodies are proposed to be grouped into the following groups depending on the purpose of their implementation: 1) rights that are implemented in order to carry out a complete, comprehensive and objective study; 2) security rights

The indicated responsibilities are proposed to be grouped into two groups: 1) related to conducting expert research; 2) involved in participation in a criminal proceeding.

It is proved that in cooperation with law enforcement authorities, experts are given a certain amount of authority, which more closely relate to their participation in criminal proceedings and are sufficiently detailed in the current legislation. All rights and obligations in the field of study should be considered through their division into those that are necessary for them to conduct a full, comprehensive and objective study, and those that determine their ability to participate in a criminal proceeding. At the same time, in order to improve the competence of the expert in interaction with law enforcement authorities, certain powers need to be clarified. Thus, the right to apply for the provision of additional materials and samples, as well as to be present during the conduct of procedural steps, should be fixed only in those cases that are directly related to the subject of their expert research. Also, in the law it is advisable to consolidate the right of an expert with the written permission of the investigator (detective) to seek advice from another expert or specialist.

Key words: competence, interaction, expert institutions, experts, powers, law enforcement bodies.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ УКРАЇНИ

ДНІПРОВ Олексій Сергійович - кандидат юридичних наук, докторант кафедри адміністративного права і процесу Навчально-наукового інституту права та психології НУ «Львівська політехніка»

УДК 340.116:316.42

В статті розглядається питання аналізу наукових досліджень по проблемам державної виконавчої влади. Зазначається на достаточне кількість наукових праць в межах теоретичної юриспруденції, адміністративного і конституційного права. Однак здійснено акцент на тому, що потребує основательного переосмислення правової природи виконавчої влади, її співвідношення з сумісними категоріями і визначення її ролі і місця в загальній системі влади в аспекті реформування правової системи в Україні.

Постановка проблеми

Необхідно зауважити, що процеси державотворення в незалежній Українській державі проходять за умов, які важко назвати сприятливими. Такий стан обумовлений низкою складних проблем, з якими намагається впоратись наша держава, насамперед, з тим важким спадком, що отримала держава від колишнього Радянського Союзу.

З огляду на це, чинна система державного управління в Україні все ще залишається внутрішньо суперечливою, незавершеною і, що найгірше, відірваною від людей. Після декількох спроб її реформування система загалом є ще доволі неефективною, оскільки поєднує і старі інститути, що залишилися від тоталітарної доби, і нові інститути, які сформувалися у період незалежності України.

Отже, необхідність дослідження сучасного розуміння виконавчої влади та вироблення нових підходів до такого розуміння,

насамперед, обумовлено потребою пошуку оптимальних, що відповідають сучасним завданням розвитку української державності, моделей побудови публічної влади на всіх її рівнях і встановлення на цій основі чітких та ефективних механізмів «стримувань і противаг», покликаних забезпечувати взаємодію і гармонізацію функціонування законодавчої і виконавчої гілок державної влади.

Підвищеної актуальності аналіз питань сучасного розуміння та нових підходів до виконавчої влади в системі поділу влади набуває з огляду на триваючу адміністративну реформу, що в умовах трансформації суспільства покликана, з одного боку, сприяти комплексній перебудові існуючої в Україні системи державного управління всіма сферами суспільного життя, а з іншого – розбудові деяких інститутів державного управління, яких Україна ще не створила як суверенна держава [1].

Побудова соціальної, демократичної, правової держави в Україні вимагає постійного удосконалення усього державного апарату і, насамперед, органів виконавчої влади. Передусім, необхідно зупинитися на наукових поглядах щодо сутності виконавчої влади як однієї з гілок державної влади.

Стан дослідження

Сучасне наукове дослідження державної влади ґрунтується насамперед на працях філософів у контексті політичних та правових учень починаючи від античності до часу глобальних змін, з-поміж яких Сократ,

Платон, Аристотель, Цицерон, Н. Макіавеллі, Т. Гоббс, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, М. Вебер, Е. Тоффлер, Ф. Фукуяма та інші.

Серед сучасних науковців проблему влади та пов'язані з нею дотичні політико-правові явища аналізували В. Авер'янов, І. Жаровська, В. Ковальчук, В. Лемак, В. Ладиченко, Р. Мінченко, В. Сіренко, А. Селіванов та інші. Проте нові політико-правові реалії вимагають нового наукового дослідження питань функціонування виконавчої влади.

Виклад основних положень

Насамперед необхідно підкреслити, що впродовж останніх років проблематика виконавчої влади була предметом багатьох наукових праць багатьох галузей знань. За цією тематикою захищались дисертації, видавались монографії, публікувались статті. Але стан дослідження виконавчої влади нині важко назвати задовільним, що пов'язано, передусім, з тим, що вказана проблематика розглядається фрагментарно, а іноді, проблеми виконавчої влади аналізуються лише в контексті інших проблем, зокрема, форм правління, взаємодії з громадянським суспільством, з іншими гілками влади, місцевим самоврядуванням тощо). Через це недостатньо дослідженими залишаються внутрішнє функціонування виконавчої влади, відносини не лише між її органами, а й окремими функціонерами.

С. О. Чикурлій у своєму науковому дослідженні простежив еволюцію поняття виконавчої влади та визначив, що розвиток цього поняття як політико-правової категорії, органічно пов'язаний із теорією поділу влади [2, с.10]. Отож виконавча влада в аспекті дослідження завжди прямо чи опосередковано аналізується через призму владних відносин загалом.

Відомий український учений-адміністративіст В. Б. Авер'янов зазначав, що особливість виконавчої влади серед гілок державної влади полягає в тому, що саме у процесі її реалізації відбувається реальне втілення в життя законів та інших нормативних актів держави, практичне застосування важелів державного регулювання й управління важ-

ливими процесами суспільного розвитку. Але за умов реалізації конституційної реформи, що вступила в силу з 1 січня 2006 р., органи державної виконавчої влади в Україні, поряд з «важелями регулювання й управління», отримують якісно нові важелі впливу на суспільне життя – політичні, державно-владні. Вони фактично реалізують політику коаліції депутатських фракцій, до складу якої входить більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України на загальнодержавному та місцевих рівнях [3].

Деякі думки стосовно визначення суті виконавчої влади висловлює С. Г. Стеценко, який зазначає, що ... виконавча влада в Україні призначена здійснювати контрольні повноваження, управління державним майном, антимонопольну діяльність та багато іншого. Суто ж виконання законів, на наше переконання, не є домінуючим серед інших складових призначення виконавчої влади. Це скоріше засіб, аніж мета, аніж призначення у його традиційному розумінні. Водночас, все це тією чи іншою мірою пов'язано з ключовою ідеєю, реальним суспільним призначенням виконавчої влади та метою її діяльності – забезпеченням реалізації та захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина. Саме для цього існує держава, влада, поділ її за функціональним призначенням на гілки, саме у цій площині знаходиться пріоритет у діяльності виконавчої влади. Дійсно, саме виконавча влада є найбільш наближеною до людини. Саме вона переважною мірою втілює у життя «людино центристську» ідеологію діяльності держави...» [4, с.68].

Ще одне визначення виконавчої влади подає І. І. Дахова. Вчена вважає: «Виконавча влада – це одна з гілок державної влади, основним призначенням якої є організація виконання законів та інших нормативно-правових актів, реалізація внутрішньої та зовнішньої політики, охорона прав і свобод людини та громадянина, що здійснюється через побудовану на принципі вертикальної підпорядкованості систему спеціально створюваних і наділених відповідною компетенцією органів» [5, с.26].

Натомість, Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, В. В. Богуцький та В. В. Зуй сутність виконавчої влади зводять до такого:

– виконавча влада є відносно самостійною гілкою (формою, видом) єдиної державної влади в Україні – атрибутом державно-владного механізму, побудованого на засадах поділу влади, і здійснюється поряд із законодавчою і судовою, тісно з ними взаємодіючи;

– виконавча влада є самостійною лише у зв'язку з практичною реалізацією Конституції, законів України в загальнодержавному та функціонально-компетенційному масштабах. На неї покладається найбільша частина загальнодержавних функцій;

– виконавча влада має державно-правову природу, наділена владними повноваженнями, що виявляється в її можливостях впливати на поведінку і діяльність людей їх об'єднань, праві і можливостях підпорядковувати собі волю інших;

– виконавча влада здійснюється на засадах поділу державної влади на гілки не на всіх рівнях, а тільки на вищому, оскільки на місцевому рівні відсутні законодавчі органи. На рівні району в місті є судові органи, в той же час відсутні органи виконавчої влади (державного характеру), крім міст Києва та Севастополя. Немає їх і на рівні села, селища, міста. Управління на цьому рівні здійснюють органи місцевого самоврядування;

– виконавча влада не може ототожнюватися з виконавчою діяльністю, оскільки остання є формою реалізації виконавчої влади, видом державної діяльності відповідної компетенційної та функціональної спрямованості;

– виконавча влада здійснюється системою спеціально створених суб'єктів – органами виконавчої влади різних рівнів, наділених виконавчою компетенцією, що не властиве органам законодавчої та судової влади. Через систему цих органів – виконавчої влади – здійснюється державне управління, виконавча та розпорядча діяльність [6, с.19-20].

З приводу розуміння виконавчої влади, як однієї з гілок державної влади, О. Макаренко зазначає, що «... характерною ознакою виконавчої влади є масштаби її функці-

онування – вони є найбільш розгалуженими і поширеними у державі (порівняно з іншими гілками влади). До сфери її безпосереднього відання належать економічні, правові, інформаційні, технічні, соціальні, ідеологічні, організаційні та інші ресурси. Виконавча влада спирається на значні території та контингенти людей, розгалужену систему своїх органів, які здійснюють управлінський вплив на сотні тисяч об'єктів» [7, с.24].

Отже, самостійність кожної гілки визначається цілеспрямованістю, функціональним призначенням кожного виду державної влади.

Багато науковців ототожнює виконавчу владу з державним управлінням. Наприклад, В. Б. Авер'янов вважає, що виявлення змістового зв'язку виконавчої влади з державним управлінням є однією із ключових передумов правильного розуміння суті і самої виконавчої влади, і державного управління [8, с.37].

Згадувані вище Ю. П. Битяк, В. М. Гаращук, В. В. Богуцький та В. В. Зуй вважають, що термін «державне управління» широко використовується у науковій літературі, а використання терміна «виконавча влада» пов'язане передусім з переходом до поділу єдиної державної влади на три гілки влади – законодавчу, виконавчу та судову згідно з функціонально-компетенційною спеціалізацією. Крім того, вказані науковці наголошують на тому, що виконавчу владу не слід ототожнювати з державним управлінням. Така позиція вчених ґрунтується на тому, що категорія «виконавча влада» є політико-правовою, а категорія «державне управління» організаційно-правовою. Однак, одночасно вченими вказується на те, що два терміни об'єднує виконавча спрямованість [6, с.19-20].

Натомість, В. Б. Авер'янов навпаки вказує на те, що ці дві категорії є саме політико-правовими, вони не збігаються за змістом, їх не можна ототожнювати, але і повністю відокремлювати їх одне від одного не можна. Науковець вказує на специфіку їх співвідношення, яке полягає у реалізації функцій держави.

Відмінної позиції дотримується В. М. Шаповал, який вважає, що поняття «державне

управління» та поняття «виконавча влада» є синонімами [9, с.12].

Натомість, ми підтримуємо думку тих учених, які вважають, що терміни «державне управління» і «виконавча влада» різні і тому не можуть ототожнюватися. Державне управління за своєю суттю більш широке, а виконавча влада – різновид державного управління, згідно із функціональним призначенням. Державне управління – це діяльність державних органів, яка може бути охарактеризована як цілеспрямована сукупність дій, що забезпечують координацію єдиної державної політики країни з метою досягнення суспільно значущих цілей та вирішення поставлених завдань щодо реалізації функцій держави. Державне управління здійснюється всіма гілками влади. Виконавча влада – це інститут державної влади, який складається із сукупності державних органів, що здійснюють владно-політичні та владно-управлінські функції у визначеній законодавством сфері. Якщо і говорити про виконавчу владу в контексті управління, то тільки з позиції її призначення і ролі, що відводиться цій гілці влади. Так, призначенням виконавчої влади є втілення у життя, за допомогою управлінської діяльності веління законодавчої влади.

Насамперед необхідно акцентувати увагу на тому, що проблема визначення правової природи виконавчої влади в Україні є чи не найскладнішою в юридичній науці. Виконавча влада є різновидом соціальної влади і має публічний характер, який вона отримує завдяки наявності спеціальних юридичних механізмів, що забезпечують легальність і легітимність влади та юридичного примусу, що нею застосовується.

Правова природа виконавчої влади походить від соціальної влади загалом. Так, в узагальненому вигляді «влада – це здатність і можливість регулювати діяльність людей, здійснюючи вплив на їхні інтереси». Залежно від об'єкта регулювання владу можна поділити на політичну, економічну, ідеологічну; залежно від суб'єкта реалізації влади – на державну владу та самоврядування; від механізму реалізації та організації – на демократичну та диктатуру; за сферою застосування – на економічну, церковну, держав-

ну тощо [10, с.27-30]. Отже, державна влада є видовим поняттям, особливим різновидом влади, однією з суттєвих ознак держави, яка «найбільш концентровано відображає сенс цілеспрямованого владного впливу, що виявляється в умовах суспільства як певна організація».

Правова природа втілюється у принципах функціонування влади. Деякі з сучасних науковців ґрунтовно досліджують їх, серед принципів виділяючи легітимність, легальність, демократизм та інші. Так, І. Жаровська визначає, що «впровадження принципу відкритості, гласності у діяльності органів державної влади є необхідною передумовою просування України по шляху демократичних перетворень, створення ефективних механізмів реалізації та захисту основних прав і свобод людини і громадянина. Так, з одного боку, гласність у роботі органів державної влади надає можливість отримання оперативної, повної й достовірної інформації про стан справ у сфері забезпечення декларованих прав та свобод, а з другого — зобов'язує владу постійно інформувати громадськість про здійснені та перспективні кроки щодо втілення в життя проголошених гуманістичних ідеалів» [12, с.23].

Водночас, М. Жуган і В. Марченко пропонують розглядати сутність влади як таку, що диференціюється, а не поділяється на відповідні гілки влади. Такий поділ, на їх думку, з необхідністю передбачає їх єдність, але єдність у цьому розумінні не антипод поділу, а зв'язок, завдяки якому гілки влади інтегровані в цілісну систему, в межах якої вони є носії єдиної сутності, знаходяться у відношенні взаємної залежності та взаємної автономності. Тобто кожна гілка влади автономна (незалежна) від інших і водночас залежна від них. Причому автономність і залежність повинні знаходитися у відношенні відповідності, яке унеможлиблює домінування будь-якої гілки влади. Крім того, поділ влади виключає наявність суб'єкта, який би уособлював державну владу і таким чином перетворював гілки влади на інструмент реалізації його владної волі [13, с. 199]. Отже, з цієї позиції не можна розглядати поділ влади як чинник протиріччя єдності влади, оскільки всі гілки влади тісно пов'язані одна

з одною єдиною метою – втілення у життя волі народу як єдиного джерела влади в країні.

Водночас, В. Ладиченко вважає, що принцип поділу влади слід розглядати не як антитезу єдності державної влади, а як віддзеркалення свого роду функціонального розподілу повноважень між державними і їх взаємин, як певну функціонально-компетентісну спеціалізацію, яка виключає ослаблення влади і сепаратизм [14, с.23].

Висновок

На сучасному етапі роль виконавчої влади вже не зводиться тільки виключно до функціонування механізму «стримування та противаг». На сьогодні в Україні її роль набагато суттєвіша. Вона створює правові та політичні передумови реформування та трансформації права у всіх галузях народного господарства, пропонує реформаторські методи та покликана втілити їх в життя. Тому потребує ґрунтовного переосмислення правова природа виконавчої влади, її співвідношення із сумісними категоріями та визначення її ролі та місця в загальній системі владних відносин.

Література

1. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні: указ Президента України від 22 липня 1998 року № 810/98 // Офіційний вісник України. 1999. № 21. Ст. 943.
2. Чикурлій С. О. Конституційно-правовий статус органів виконавчої влади України : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / С. О. Чикурлій ; Ін-т законодавства Верховної Ради України. К., 2008. С. 10.
3. Адміністративне право: Підруч.: [У двох томах]: Том 1. Загальна частина / Ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). К.: Видавництво «Юридична думка», 2004. 584 с.
4. Стеценко С. Г. Виконавча влада та роль Конституції України в організації її діяльності / С. Г. Стеценко // Юридична наука і практика. 2011. № 2. С. 67–72.
5. Дахова І. Поняття виконавчої влади та її місце в державному механізмі України

(конституційний аспект) // Право України. 2002. № 12. С. 26.

6. Адміністративне право : підручник / Ю. П. Битяк (кер. автор, кол.), В. М. Гарашук, В. В. Богуцький та ін. ; за заг. ред. Ю. П. Битяка, В. М. Гарашука, В. В. Зуй. Х. : Право. 624 с. С. 19–20.

7. Макаренко О. Щодо співвідношення понять «орган виконавчої влади» та «орган державної управління» / О. Макаренко // Право України. № 6. 2000. С. 23–26. С.24

8. Державне управління: теорія і практика / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Авер'янова В. Б. К. : Юрінком Інтер. 1998. 432 с. С. 37.

9. Шаповал В. М. Конституція і виконавча влада / В. М. Шаповал. К. : Юрінком Інтер, 2004. 183 с.

10. Онупрієнко А. Місцева влада в системі вертикального поділу влади: загальнотеоретичні аспекти / А. Онупрієнко // Підприємництво, господарство і право. 2010. № 3. С. 27–30.

11. Ладиченко В. В. Аксіологічна природа організації державної влади / В. В. Ладиченко // Часопис Київського університету права. 2006. № 1. С. 9–15.

12. Жаровська І. М. Легітимність державної влади у демократичній державі /- І. М. Жаровська // Університетські наукові записки. 2009. № 3. С. 20–23.

13. Жуган М. Принцип поділу влади: сучасні інтерпретації / М. Жуган, В. Марченко // Право України. № 2. 2011. С. 193–200.

14. Ладиченко В. Конституційні основи єдності державної влади / В. Ладиченко // Юридична Україна. № 5. 2011. С. 20–25.

Conceptual bases of the executive authorities study in the system of Ukraine state authorities

The article discusses the issue of scientific research analysis on problems of state executive branch

First of all, it is emphasized that in recent years the problems of executive branch were the subject of many scientific works of many branches of knowledge. Theses were defended on this subject, monographs and articles were published. But the state of the study of

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається питання аналізу наукових досліджень щодо проблем державної виконавчої влади. Вказується на достатню кількість наукових праць в межах теоретичної юриспруденції, адміністративного та конституційного права. Проте здійснено акцент на тому, що потребує ґрунтовного переосмислення правова природа виконавчої влади, її співвідношення із сумісними категоріями та визначення її ролі та місця в загальній системі владних відносин в аспекті реформування правової системи в Україні.

SUMMARY

The article deals with the issue of scientific research analysis on the problems of executive state authorities. We indicate a sufficient number of scientific works within the theoretical jurisprudence, administrative and constitutional law. However, the emphasis was made on the need for a thorough rethinking of the legal nature of the executive authorities, its relationship with compatible categories and its role and place in the overall system of power relations in the aspect of reforming the legal system in Ukraine.

executive branch is hard to call satisfactory today, in the first place due to the fact that the mentioned problem is considered fragmentary, and sometimes the problems of the executive branch are analyzed only in the context of other problems, in particular, forms of government, interaction with civil society, other branches of government, local self-government, etc.). Due to this, the internal functioning of the executive branch, relations not only between its bodies, but also separate functionaries remain insufficiently researched.

In the article, based on the statements of prominent scholars, it is proved that the independence of each branch is determined by the purposefulness, functionality of each type of governmental authority.

Many scholars equate executive branch with public administration. Instead, the author supports the opinion of those scholars who believe that the terms “public administration” and “executive branch” are different and therefore cannot be equated. Public administration is inherently wider, and executive branch is a kind of public administration, according to its functional purpose. Public administration is the activity of state bodies, which can be characterized as a targeted set of actions that ensure the coor-

dination of a unified state policy of the country in order to achieve socially meaningful goals and solving the tasks set for the fulfillment of state functions. Public administration is carried out by all branches of government. Executive branch is an institution of governmental authority, which consists of a set of state bodies that carry out power-political and power-management functions in the area of legislation. If we talk about executive branch in the context of administration, then only from the point of view of its appointment and the role assigned to this branch of government. Thus, the purpose of the executive branch is to implement the mandate of the legislative power through the management activity.

The conclusion proves that at present, the role of executive branch is not limited to the functioning of the mechanism of “checks and balances”. Today, in Ukraine, its role is much more significant. It creates legal and political preconditions for the reformation and transformation of law in all sectors of the national economy, offers reformist methods and is aimed to put them into practice. Therefore, a thorough rethinking of the legal nature of the executive branch, its correlation with the corresponding categories and the definition of its role and place in the general system of power relations is required.

СУЧАСНА СИСТЕМА ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ТА МІСЦЕ У НІЙ КОРПУСУ ОПЕРАТИВНО-РАПТОВОЇ ДІЇ

ХУДОБА Іван Станіславович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 342.95 (477)

В статті досліджуються і обобщаються теоретико-правові підходи до визначення поняття системи. Визначено складові сучасної системи органів Національної поліції, уточнено характеристики, особливості, схожість і відмінні риси кожного з них, місце в ній Корпусу оперативно-внезапного дійства. Проведено теоретико-правовий аналіз існуючої законодавчої бази щодо існування і правової діяльності підрозділів Національної поліції України.

Ключові слова: Національна поліція, Корпус оперативно-внезапного дійства, система, підрозділення.

Постановка проблеми

Реформування правоохоронних органів України розпочато прийняттям Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. № 580-VIII. За Законом Національна поліція прийшла на зміну міліції як виконавчого органу. Отже, саме у 2015 році було покладено початок реалізації стратегічної мети щодо зміни організації та діяльності правоохоронної системи європейської України. Проте, аналіз нормативної бази показує, що реформування правоохоронної системи зосереджено, найбільшою мірою, на реформі органів внутрішніх справ. Поняття системи спеціальних органів залишається поза увагою законодавця. Тому питання сучасної системи спеціальних підрозділів Національної поліції України потребує детального вивчення та наукового аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Система поліції та її підрозділів були досліджені у працях О.М. Бандурки, В.О. Басса, В.Т. Білоуса, І.П. Голосніченка, Й.І. Горінецького, В.О. Заросила, Д.П. Калаянова, В.В. Ковальської, В.Т. Колпакова, Т.О. Коломовець, Ю.Ф. Кравченка, О.В. Кузьменко, В.А. Ліпкана, Т.О. Мацелик, О.М. Музичука, О.М. Окопник, О.С. Передерія, В.М. Петровського, М.П. Пихтіна, О.С. Проневича, О.П. Сарнацького, В.Л. Фільштейна та інших.

Не вирішені раніше проблеми

Аналіз наявних досліджень показав, що вони носять фрагментарний характер, проте комплексного дослідження системи спеціальних підрозділів сучасної поліції здійснено не було.

Метою даної статті є комплексне дослідження сучасної системи органів Національної поліції України, з'ясування місця в ній Корпусу оперативно-раптової дії.

Виклад основного матеріалу

У зв'язку з удосконаленням організаційної структури, кардинальної зміни підходів до органів внутрішніх справ та становленні сучасної поліції поняття системи потребує детального вивчення. Так, систему тлумачать як певну класифікацію; взаємозв'язок складових елементів єдиного цілого та їх взаєморозміщення; організація будь-чого [1, с. 208]. Деяко узагальнено визначає поняття системи Е. Ф. Яськов. Зокрема, правник вважає систему стійкою сукупністю залежних та впорядко-

ваних певним чином складових однієї системи, при цьому елементи системи взаємодіють як між собою, так і з середовищем [2, с. 194]. Також систему розглядають як сукупність елементів цілого, які мають чітке розмежування між собою та займають чітко визначені місця у цілому [3, с. 415, 438].

Отже, наведені дефініції дозволяють розглядати систему підрозділів Національної поліції та поліцію водночас як єдине ціле та як підсистему виконавчої влади. Таким чином, система органів Національної поліції є цілісною сукупністю окремих елементів, які пов'язані між собою та здійснюють певні функції в межах своєї компетенції, мають визначені на законодавчому рівні мету та завдання.

За Законом України «Про Національну поліцію» Національна поліція є центральним органом виконавчої влади та служить суспільству задля забезпечення охорони прав і свобод, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України [4, ст. 1].

До системи Національної поліції України входять центральний орган управління поліцією та територіальні органи поліції. Згідно із Законом України «Про Національну поліцію» до структури апарату центрального органу управління поліції належать структурні підрозділи, що об'єднані організаційно. Як зазначалося, до складу Національної поліції входять наступні підрозділи: кримінальна поліція, патрульна поліція, органи досудового розслідування, поліція охорони, спеціальна поліція, поліція особливого призначення. При цьому до структурної системи Національної поліції можуть належати і науково-дослідні установи й установи забезпечення [4, ст. 13].

Розглядаючи питання сучасної системи органів Національної поліції України, варто зупинитися більш докладно на її складових. Зокрема, кримінальна поліція була створена відповідно до Закону України «Про Національну поліцію України» з метою подолання організованої злочинності у всіх її проявах. До складу кримінальної поліції входять декілька підрозділів: 1) Департамент карного розшуку (включаючи його обласні управління); 2) Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми (включаючи його обласні управління); 3) Департамент захисту економіки (включаючи його облас-

ні управління); 4) Департамент кіберполіції (включаючи його міжрегіональні територіальні органи); 5) Департамент протидії наркозлочинності (включаючи його міжрегіональні територіальні органи).

Департамент карного розшуку – структурний підрозділ апарату центрального органу управління Національної поліції України, який надає поліцейські послуги у сфері охорони прав і свобод людини, інтересів держави та суспільства, протидії злочинності. Основні завдання Департаменту карного розшуку варто сформулювати наступні: 1) виявлення та розкриття кримінальних правопорушень у межах компетенції; 2) розшук осіб, які вчинили кримінальні правопорушення; 3) документування протиправної діяльності членів та учасників організованих груп чи злочинних організацій тощо [5].

Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, Національної поліції України – структурний підрозділ Національної поліції України, що покликаний забезпечувати реалізацію державної політики у сфері протидії торгівлі людьми, а також запобіганню, виявленню, розкриттю та припиненню кримінальних правопорушень, які пов'язані з нелегальною міграцією. Також до повноважень Департаменту боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, належить боротьба з правопорушеннями у сфері суспільної моралі. До основних завдань Департаменту боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, належать реалізація політики держави щодо протидії кримінальних правопорушень, пов'язаних з торгівлею людьми, нелегальною міграцією, правопорушеннями у сфері суспільної моралі, формування пропозицій щодо державної політики в сферах діяльності підрозділу; виявлення, припинення, запобігання вчиненню та розкриття кримінальних правопорушень у сфері боротьби з торгівлею людьми, нелегальною міграцією та порушенням суспільної моралі; вивчення та періодичний моніторинг, аналіз й узагальнення ефективності заходів, що застосовуються в боротьбі з кримінальними правопорушеннями, які пов'язані з торгівлею людьми, нелегальною міграцією, правопорушеннями, скоєними у сфері суспільної моралі, своєчасне інформування керівництва

Національної поліції та органів державної влади щодо підконтрольних питань Департаменту тощо [6].

Департамент захисту економіки Національної поліції України був створений Постановою Кабінету Міністрів України від 13.10.2015 р. № 830 з метою виявлення, запобігання, припинення та протидії одному із найпоширеніших видів злочинності – злочинів у сфері економіки [7]. В межах своїх повноважень для виконання своїх функцій Департамент захисту економіки Національної поліції виконує ряд завдань. Серед основних завдань Департаменту захисту економіки значимо наступні: 1) брати участь у формуванні та забезпеченні реалізації політики держави в сфері боротьби зі злочинністю, захисту економіки та об'єктів права власності; 2) запобігання, виявлення та припинення злочинів у сфері економіки, які впливають на соціально-економічну та криміногенну ситуацію в країні; 3) боротьба з корупцією та хабарництвом у стратегічно-важливих сферах економіки держави, протидія корупційним правопорушенням чи пов'язаним з корупцією; 4) з'ясування умов і причин, які стали причиною правопорушень в економічній сфері, а також вжиття заходів щодо їх усунення тощо [8].

Департамент кіберполіції Національної поліції України є міжрегіональним територіальним органом Національної поліції та покликаний здійснювати оперативно-розшукову діяльність. Також у межах своєї компетенції Департамент кіберполіції бере участь у формуванні та реалізації політики держави щодо попередження та протидії кримінальним правопорушенням [9]. До завдань кіберполіції нині відносяться наступні: 1) реалізація державної політики у сфері протидії кіберзлочинності; 2) своєчасне інформування населення щодо появи новітніх кіберзлочинів; 3) систематизація й аналіз інформації про кіберзлочини, а також впровадження програмних засобів з метою систематизації й аналізу відповідної інформації про кіберінциденти, кіберзагрози та кіберзлочини; 4) співпраця з закордонними партнерами; 5) підвищення кваліфікації щодо застосування комп'ютерних технологій у протидії злочинності; 6) співпраця в режимі реального часу з міжнародними партнерами; 7) участь у між-

народних операціях у питанні запобігання кіберзлочинам; 8) протидія кіберзлочинам у сфері використання різноманітних платіжних систем (скімінг, кеш-трепінг, кардінг, системи дистанційного банківського обслуговування); у сфері електронної комерції та господарської діяльності (фітінг, онлайн-шахрайство); у сфері інтелектуальної власності (піратство, кардшарінг); у сфері інформаційної безпеки (соціальна інженерія, шкідливе програмне забезпечення, протиправний контент, рефайлінг) тощо [9].

За наказом Національної поліції України «Про затвердження Положення про Департамент протидії наркозлочинності Національної поліції України» від 17.11.2015 р. № 95 міжрегіональним територіальним органом Національної поліції України, що покликаний здійснювати оперативно-розшукову діяльність, є Департамент протидії наркозлочинності Національної поліції України. Підрозділ покликаний також забезпечувати реалізацію державної політики у сфері протидії незаконному обігу наркотичних засобів і психотропних речовин, а також їх аналогів та прекурсорів [10].

Наступною складовою Національної поліції України є патрульна служба Міністерства внутрішніх справ України. Патрульна поліція є структурним підрозділом Національної поліції, на який покладено наступні завдання: 1) забезпечення та підтримання публічного порядку й громадської безпеки та безпеки осіб, захист їх прав та свобод, законних інтересів, забезпечення безпеки на дорогах та вулицях міст; 2) запобігання, виявлення, припинення та попередження адміністративних та кримінальних правопорушень, випадків насильства у сім'ї, виявлення та усунення в межах компетенції причин й умов, що призвели до їх виникнення; 3) взаємодія із суспільством, шляхом реалізації принципу «міліція та громада»; 4) забезпечення дорожнього руху, контроль за додержанням законності щодо безпеки дорожнього руху тощо. Значимо, що повноваження патрульного поліцейського поєднали в собі завдання працівників колишнього Державної автомобільної інспекції та дільничних міліціонерів [11].

Наступним підрозділом Національної поліції в межах нашого дослідження є структурний підрозділ, який займається збиранням,

оцінкою, перевіркою та використанням доказів та має на меті попередження й запобігання кримінальним правопорушенням, розслідування кримінальних проваджень, забезпечення правильного застосування закону – органи досудового розслідування. До органів досудового розслідування відносяться Головне слідче управління Національної поліції України, слідчі управління головних управлінь Національної поліції в Автономній Республіці Крим та місті Севастополі, областях та місті Києві, слідчі відділи територіальних (відокремлених) підрозділів поліції [12].

На органи досудового розслідування покладено ряд функцій та завдань. Зокрема, виділимо основні з них: 1) захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень; 2) охорона законних інтересів, прав і свобод учасників кримінального провадження; 3) забезпечення неупередженого, повного та своєчасного розслідування кримінальних правопорушень у межах компетенції; 4) виявлення причин та умов скоєння кримінального правопорушення, а також вжиття, шляхом залучення відповідних органів, заходів щодо їх усунення тощо [12].

У свою чергу, поліція охорони, як структурний підрозділ національної поліції України, покликаний забезпечувати охорону об'єктів усіх форм власності та особисту безпеку громадян України [13]. Спеціальна поліція утворена спеціальними батальйонами Міністерства внутрішніх справ України з санкції Уряду України. Спеціальна поліція має на меті забезпечення громадського порядку на об'єктах та територіях, що мають особливе значення чи постраждали від стихійного лиха, катастрофи чи екологічного забруднення тощо.

У той же час, поліція особливого призначення, в складі якої знаходиться Корпус оперативно-раптові дії, є структурним підрозділом Національної поліції України. У своїй діяльності підрозділи поліції особливого призначення Національної поліції регламентуються Конституцією України, міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, Кримінальним кодексом України та Кримінальним процесуальним кодексом України, Законом України «Про Національну поліцію»,

«Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві», «Про боротьбу з тероризмом», іншими законами України, указами Президента України та постановами Верховної Ради України, актами Кабінету Міністрів України, Положенням «Про підрозділи поліції особливого призначення» та іншими нормативно-правовими актами, які регулюють діяльність Національної поліції України. Корпус оперативно-раптові дії займає особливе положення в структурі, є абсолютно новим підрозділом, що має на меті вирішення надзвичайних ситуацій, рівень яких надскладний та високий та перевищує можливості сил оперативного реагування та оперативно-розшукових підрозділів; звільнення заручників; забезпечення параметрів безпеки проти снайперів; порятунок цивільних та поліцейських, що потрапили під обстріли; участь у контртерористичних операціях та інше [14].

Корпус оперативно-раптові дії поєднав у собі функції існуючих раніше спеціальних підрозділів «Беркут», «Сокіл», «Грифон», «Титан» та інших. Залежно від функцій та завдань, покладених на той чи інший спеціальний підрозділ, за Положенням «Про підрозділи поліції особливого призначення» підрозділи можуть мати у своїй структурі відділення, взводи, роти швидкого реагування тощо [14].

Нині до структури Корпусу оперативно-раптові дії входить дві групи, що виконують окремі завдання: група «А», група «В» та група «С». Так, група «А» створена з метою проведення поліцейських спецоперацій; група «В» покликана здійснювати заходи безпеки щодо осіб, які беруть участь у кримінальному процесі та спеціальних заходах щодо забезпечення безпеки працівників правоохоронних органів та членів їх сімей відповідно до Закону України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» та «Про державний захист працівників суду та правоохоронних органів»; група «С» забезпечує публічну безпеку під час масових заходів [15, 16].

Діяльність Корпусу оперативно-раптові дії скеровується та контролюється керівником Національної поліції через Департамент Центрального органу управління поліції-Територіальні підрозділи Корпусу оператив-

но-раптові дії здійснюють свою діяльність, взаємодіючи з територіальними управліннями Національної поліції України в областях.

Незважаючи на важливість Корпусу оперативно-раптові дії, варто звернути увагу, що відсутність чіткого визначення повноважень, відсутність положення про підрозділ та законодавчо визначених правил взаємодії з іншими підрозділами Національної поліції та органами державної влади ускладнює ефективність виконання завдань підрозділом. Проте, спираючись на чинне законодавство, Національну поліцію України можна визначити як цілісний орган державної влади в системі центральних органів виконавчої влади. Корпус оперативно-раптові дії є самостійним підрозділом Центрального органу управління поліції та потребує регламентації своїх повноважень та функцій на законодавчому рівні.

Висновки

Таким чином, враховуючи вищезазначене, вважаємо, що Національна поліція, в цілому, та її структурні підрозділи, зокрема, як суб'єкти забезпечення публічного порядку та безпеки, перебувають на стадії становлення та потребують закріплення відповідних норм на законодавчому рівні. На новостворений Корпус оперативно-раптові дії покладені обов'язки, що потребують особливих знань, значного досвіду, відповідних якостей персоналу та чіткого законодавства. Окрім цього, ефективність виконання підрозділом покладених на нього функцій залежить від реального впровадження прав та принципів діяльності підрозділу на практиці, зовнішньої та внутрішньої координації підрозділів, врахуванню світової практики та соціально-економічних умов тощо.

Література

1. Новий тлумачний словник української мови: у 4 т. / укладачі: В.В.Яременко, О.М.Сліпущко. К. Аконіт, 2001. Т. 1. 927 с.
2. Яськов Е. Ф. Теория и практика социального управления : слов.-справ. М. : Акад. МВД РФ, 1997. 445 с.
3. Философский энциклопедический словарь. М. Инфра. 1997. 576 с.
4. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.

5. Про затвердження Положення про Департамент карного розшуку Національної поліції України : наказ Національної поліції України від 14.11.2015 р. № 90. URL: <http://www.npu.gov.ua/>

6. Департамент боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми Національної поліції України. Національна поліція: веб-сайт. URL: <http://old.npu.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/1819459>

7. Про утворення територіального органу Національної поліції: Постанова Кабінету Міністрів України від 13.10.2015 р. № 830. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/830-2015-%D0%BF>

8. Про затвердження Положення про Департамент захисту економіки Національної поліції України»: Наказ Національної поліції України від 07.11.2015 № 81. URL: <http://tranzit.ltd.ua/nakaz/>

9. Про затвердження Положення про Департамент кіберполіції Національної поліції України: Наказ Національної поліції України від 10.11.2015 № 85. К.: *Ред.-вид. відділ МВС і Нац. Поліції України*. 2015. 21 с.

10. Про затвердження Положення про Департамент протидії наркозлочинності Національної поліції України: Наказ Національної поліції України 17.11.2015 № 95. К.: *Ред.-вид. відділ МВС і Нац. поліції України*. 2015. 18 с.

11. Про затвердження Положення про Департамент патрульної поліції: Наказ Національної поліції від 06.11.2015 № 73 (у редакції наказу Національної поліції від 18.11.2015 № 96). URL: http://patrol.police.gov.ua/wp-content/uploads/2016/03/Polozhennya_DPP_zi_zminamy_vid_31_10_16.pdf

12. Про організацію діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 06.07.2017 № 570. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17>

13. Про організацію службової діяльності поліції охорони з питань забезпечення фізичної охорони об'єктів: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 07.07.2017 р. № 577. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0989-17>

14. Про затвердження Положення про підрозділи поліції особливого призначення: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 04.12.2017 р. № 987. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1565-17>

15. Спецпідрозділ КОПД буде повністю сформований до жовтня 2017. РБК-Україна: веб-сайт. URL: <https://www.rbc.ua/ukr/news/spetspodrazdelenie-kord-budet-polnostyu-sformirovano-1472826280.html>

16. Завдання КОПД. URL: <http://nationalpolice.com.ua/KORD/>.

АНОТАЦІЯ

У статті досліджується сучасна система органів Національної поліції, а також місце в ній Корпусу оперативно-раптові дії. Акцентовується увага на відсутності єдиного підходу правників до визначення поняття системи в межах досліджуваного питання. Визначається поняття, характеризуються складові сучасної системи органів Національної поліції та уточнюються особливості, схожі та відмінні риси кожного з них.

Встановлено, що Корпус оперативно-раптові дії займає особливе положення в структурі Національної поліції України, є абсолютно новим підрозділом, що має на меті вирішення надзвичайних ситуацій, рівень яких надскладний та високий, та поєднав у собі функції існуючих раніше спеціальних підрозділів «Беркут», «Сокіл», «Грифон», «Титан» та інших. Акцентовано увагу на тому, що на новостворений Корпус оперативно-раптові дії покладені обов'язки, що потребують особливих знань, значного досвіду, відповідних якостей персоналу та чіткого чинного законодавства.

Проводиться теоретико-правовий аналіз наявної законодавчої бази щодо існування та правової діяльності підрозділів Національної поліції України. Особлива увага приділяється підрозділу особливого призначення – Корпусу оперативно-раптові дії – у системі Національної поліції України.

Спираючись на чинне законодавство, Національна поліція України характеризується як цілісний орган державної влади в системі центральних органів виконавчої влади. З'ясовується, що Корпус оперативно-раптові дії є самостійним підрозділом Центрального органу управління поліції та потребує регламентації своїх повноважень та функцій на законодавчому рівні. Обґрунтовано, що Корпус оперативно-раптові дії, як підрозділ особливого призначення Національної поліції України, є суб'єктом забезпечення публічної безпеки та порядку, що знаходиться в процесі свого становлення та активного розвитку.

Ключові слова: Національна поліція, Корпус оперативно-раптові дії, система, структура, підрозділ, департамент, законодавство.

SUMMARY

The article examines the modern system of bodies of the National Police, as well as the place in it of the Corps of Operative-Rapid Action. The emphasis is placed on the lack of a unified approach of lawyers to the definition of the concept of the system within the scope of the issue under study.

The components of the modern system of bodies of the National Police are determined and the characteristics, features, similar and distinctive features of each of them are specified.

It was established that the Operational and Action Action Corps occupies a special position within the structure of the National Police of Ukraine, is an entirely new subdivision aimed at solving emergency situations, the level of which is extremely complex and high, and combines the functions of the previously existing special units "Berkut", "Falcon", "Griffin", "Titan" and others. The emphasis is placed on the fact that the newly created Corps of Operative-Rapid Action imposes obligations that require special knowledge, significant experience, relevant personnel qualifications and clear current legislation.

The theoretical and legal analysis of the existing legislative base on the existence and legal activity of the units of the National Police of Ukraine is conducted. Particular attention is paid to the unit of special purpose - the Corps of operative and sudden action - in the system of the National Police of Ukraine.

It is determined, based on the current legislation, the National Police of Ukraine as an integral body of state power in the system of central bodies of executive power. The Operational and Action Action Corps is an independent unit of the Central Police Department and requires the regulation of its powers and functions at the legislative level.

It is substantiated that the Operative-Rapid Action Corps, as a unit of the special purpose of the National Police of Ukraine, is the subject of ensuring public safety and order, which is in the process of its formation and active development.

Key words: National Police, Corps of Operative-Rapid Action, System, Structure, Subdivision, Department, Legislation.

ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ЗОЛОТА Леся Володимирівна - аспірант Сумського державного університету

УДК: 342.95 (477)

В статті, на основі аналізу мнень отечественных ученых, касаемо понимания сущности такой категории как «наука», автором выяснено содержание понятия «научная деятельность». Предложено научную деятельность понимать в широком и узком смысле. Автором определена система основных признаков научной деятельности: а именно: 1) является систематическим процессом; 2) процесс с применением интеллектуальных (умственных) и творческих способностей субъектов научной деятельности; 3) процесс направлен на создание новых результатов; 4) цель такой деятельности заключается в дальнейшем практическом применении полученных научных результатов; 5) выполнены исследования в процессе научной деятельности должны быть оригинальными и содержать элемент новизны.

Ключевые слова: наука, научная деятельность, научный результат, научные исследования, интеллектуальные способности.

Постановка проблеми

З розвитком демократичного суспільства, різних суспільних відносин все більшого значення для економічної стабільності України, політика якої спрямована на європейську інтеграцію, її добробуту загалом, набувають питання та проблеми розвитку науки та наукової діяльності, вирішення яких є запорукою досягнення єдиного європейського наукового простору. Наукова діяльність це завжди процес проведення наукових досліджень, у межах яких здійснюється пошук нових знань, новаторських ідей, пропозицій тощо.

Також погоджуємось з думкою Н.П. Христинченко, що на сьогодні наукова діяльність становить підвищений інтерес в Україні. Держава всіляко підтримує та забезпечує розвиток науки. Так, на законодавчому рівні закріплено пріоритетність наукової діяльності як джерела економічного зростання і невід'ємної складової національної культури та освіти, створення умов для реалізації інтелектуального потенціалу громадян [1, с. 50].

Також погоджуємось з думкою Н.П. Христинченко, що на сьогодні наукова діяльність становить підвищений інтерес в Україні. Держава всіляко підтримує та забезпечує розвиток науки. Так, на законодавчому рівні закріплено пріоритетність наукової діяльності як джерела економічного зростання і невід'ємної складової національної культури та освіти, створення умов для реалізації інтелектуального потенціалу громадян [1, с. 50].

Стан дослідження

Проблемні аспекти розвитку науки та наукової діяльності в Україні досліджували у своїх працях такі вчені, як: Г. Барабаш, В. Буряк, С. Головка, В. Козаков, Ю. Козловський, А. Куліш, Л. Лобанова, О. Музичук, О. Савченко, В. Сташенко, С.М. Черновська та ін.

Метою статті є визначення сутності поняття «наукова діяльність», з'ясування його змісту та виокремлення основних ознак наукової діяльності.

Виклад основного матеріалу

Філософський словник за загальною редакцією І. Т. Фролова визначає науку як сферу дослідницької діяльності, що спрямована на вироблення нових знань і включає в себе умови цього процесу: вчені, наукові установи, методи науково-дослідної

роботи, понятійний апарат, наукова інформація та наукові знання [2, с. 236]. Наука - це соціально значуща сфера людської діяльності, функцією якої є вироблення й використання теоретично-систематизованих знань про дійсність. Наука є складовою частиною духовної культури людства. Як система знань, вона охоплює не тільки фактичні дані про предмети навколишнього світу, людської думки та дії, а й певні форми та способи усвідомлення їх. Отже, наука виступає як: – специфічна форма суспільної свідомості, основою якої є система знань; – процес пізнання закономірностей об'єктивного світу; – певний вид суспільного розподілу праці; – процес виробництва знань і їх використання [3, с. 9].

В.О. Рассудовський під сферою науки розуміє наукову діяльність, до котрої він відносить як суто дослідницьку, так і інші види діяльності, що сприяють розвитку науки та застосуванню результатів наукових досліджень (тобто наукову інформацію, наукову видавничу діяльність, бібліотечну справу, музеї, архіви тощо) [4, с. 7-8]. У свою чергу, С.Г. Стеценко дає визначення науки як сфери людської діяльності, спрямованої на здобуття та застосування нових знань, яка реалізується шляхом виконання фундаментальних і прикладних наукових досліджень [5, с. 426]. Науці властиві певні особливості: універсальність, фрагментарність, загальна значущість, безособовість, систематичність, незавершеність, наступність, критичність, достовірність, поза моральність, раціональність, чуттєвість [6, с. 128].

Законодавством визначено поняття наукової діяльності, під якою запропоновано розуміти інтелектуальну творчу діяльність, спрямовану на одержання нових знань та (або) пошук шляхів їх застосування, основними видами якої є фундаментальні та прикладні наукові дослідження. Під фундаментальними науковими дослідженнями законодавець розуміє теоретичні та експериментальні наукові дослідження, спрямовані на одержання нових знань про закономірності організації та розвитку природи, суспільства, людини, їх взаємозв'язків. Результатом фундаментальних наукових досліджень є гіпотези, теорії, нові методи

пізнання, відкриття законів природи, невідомих раніше явищ і властивостей матерії, виявлення закономірностей розвитку суспільства тощо, які не орієнтовані на безпосереднє практичне використання у сфері економіки. У свою чергу, прикладні наукові дослідження визначаються як теоретичні та експериментальні наукові дослідження, спрямовані на одержання і використання нових знань для практичних цілей. Результатом прикладних наукових досліджень є нові знання, призначені для створення нових або вдосконалення існуючих матеріалів, продуктів, пристроїв, методів, систем, технологій, конкретні пропозиції щодо виконання актуальних науково-технічних та суспільних завдань [7]. Проте, слід зауважити, що сама назва Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» говорить про те, що окрім наукової, законодавець розрізняє і науково-технічну діяльність.

Так, у Законі передбачено, що науково-технічна діяльність – це наукова діяльність, спрямована на одержання і використання нових знань для розв'язання технологічних, інженерних, економічних, соціальних та гуманітарних проблем, основними видами якої є прикладні наукові дослідження та науково-технічні (експериментальні) розробки. Також положення Закону містить визначення поняття науково-технічного (прикладного) результату, під яким пропонується розуміти одержані під час проведення прикладних наукових досліджень, науково-технічних (експериментальних) розробок нові або істотно вдосконалені матеріали, продукти, процеси, пристрої, технології, системи, нові або істотно вдосконалені послуги, введені в дію нові конструктивні чи технологічні рішення, завершені випробування, розробки, що впроваджені або можуть бути впроваджені в суспільну практику. Науково-технічний (прикладний) результат може бути у формі ескізного проекту, експериментального (дослідного) зразка або його діючої моделі, конструкторської або технологічної документації на науково-технічну продукцію, дослідного зразка, проекту нормативно-правового акта, нормативного документа або науко-

во-методичних документів тощо [7]. У свою чергу, під науково-технічними (експериментальними) розробками розуміється науково-технічна діяльність, що базується на наукових знаннях, отриманих у результаті наукових досліджень чи практичного досвіду, та провадиться з метою доведення таких знань до стадії практичного використання. Результатом науково-технічних (експериментальних) розробок є нові або істотно вдосконалені матеріали, продукти, процеси, пристрої, технології, системи, об'єкти права інтелектуальної власності, нові або істотно вдосконалені послуги [7].

Отже, аналізуючи зазначені вище положення Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», зазначимо, що поняття наукової діяльності і науково-технічної діяльності є не тотожними, проте вони переплітаються в тому аспекті, що як видом наукової діяльності, так і видом науково-технічної діяльності є прикладні наукові дослідження. Так, необхідно зазначити, що прикладні наукові дослідження – це нові знання, які спрямовані на подальше їх застосування на практиці. Тобто це конкретні пропозиції щодо вдосконалення чогось або щодо створення нового, які можуть бути виражені як у формі теоретичних пропозицій, так і за допомогою відповідних креслень, розрахунків, схем, розробок тощо. Також результатом прикладних наукових досліджень є не ті продукти, процеси, системи, які необхідно вдосконалити, а саме відповідні пропозиції по їх удосконаленню, а безпосередньо такі продукти, пристрої, процеси, системи, технології тощо є результатом науково-технічних (експериментальних) розробок. І слід зауважити, що відповідні прикладні наукові дослідження знаходять своє відображення в наукових творах (працях) різного характеру, на які розповсюджується дія охоронних норм авторського права.

Наукова діяльність володіє низкою особливостей проти інших видів діяльності. Наукові знання становлять певну систему, яка підпорядкована поняттям, які знаходяться у взаємозалежності. Безпосередня мета науки – опис, пояснення та передбачення процесів та явищ дійсності на осно-

ві відкритих нею законів [8, с. 11]. Так, наукова діяльність має важливе значення в процесі функціонування науково-технічного прогресу в Україні, підвищення розвитку українського суспільства, держави та її економіки, збільшення впливу України на міжнародній арені як у науковому просторі, так і в сфері міжнародної економіки та політики.

Слід також зауважити, що законодавче визначення наукової діяльності є не зовсім доречним, оскільки потребує більш детального уточнення таких категорій, як інтелектуальна та творча діяльність. Також вважаємо стилістичною помилкою визначати наукову діяльність через термін «діяльність», оскільки такий підхід не в повній мірі розкриває сутність та зміст досліджуваного поняття. Для того щоб в повній мірі розкрити зміст зазначеного вище поняття, необхідно окремо з'ясувати, що собою являє творча діяльність, інтелектуальна діяльність.

Як вважає С.Л. Рубінштейн, творчою є всяка діяльність, яка створює дещо нове, оригінальне, що при тому входить в історію розвитку не тільки самого творця, а й науки, мистецтва і т. д. [9, с. 104]. Слушно зазначає свою думку Л.І. Пташнік з приводу того, що творча діяльність полягає в умінні самостійно знаходити способи вирішення виникаючих проблемних ситуацій і завдань. Продуктами творчої діяльності можуть бути наукові відкриття (наукова творчість), винаходи (технічна творчість), витвори мистецтва і літератури (художня творчість) [10, с. 177]. Творча діяльність – це цілеспрямована пошукова діяльність людини, результатом якої є щось якісно нове, з притаманною йому неповторністю, оригінальністю та суспільно-історичною унікальністю. Творчість властива людині, тому що передбачає творця – суб'єкта творчої діяльності, яким може бути тільки людина [11, с. 439]. Законодавець в Законі України «Про культуру» від 14.12.2010 № 2778-VI більш вужче визначив поняття творчої діяльності, під якою запропонував розуміти індивідуальну чи колективну творчість, результатом якої є створення або інтерпретація творів, що мають культурну

цінність [12]. Отже, творча діяльність характеризується індивідуальним, оригінальним підходом особи до створення нового результату, вона є елементом прояву особистості та сприяє її розвитку.

Що стосується інтелектуальної діяльності, то тенденції розвитку науки, культури, техніки і виробництва, особливо у другій половині ХХ ст. та на початку ХХІ ст., свідчать про те, що людство у своєму розвитку підійшло до тієї межі, коли подальший прогрес буде зумовлюватися саме розумовою діяльністю суспільства. Тобто саме результати розумової діяльності, або за теперішньою термінологією - інтелектуальної діяльності, будуть визначати стратегію і тактику соціально-економічного розвитку будь-якої країни. Уже тепер видно, що високий рівень інтелектуальної діяльності у тій чи іншій країні зумовлює високий рівень добробуту її народу [13, с. 15]. Під інтелектуальною діяльністю розуміється розумова (творча, духовна) праця людини в галузі науки, техніки, літератури, мистецтва, художнього конструювання тощо. Інтелектуальна діяльність втілюється і виявляється у певних результатах, а саме інтелектуальних продуктах. Необхідно пам'ятати про те, що не всяка інтелектуальна діяльність є творчою працею, водночас будь-який творчий результат - продукт інтелектуальної діяльності [14, с. 48].

Так, результатом інтелектуальної діяльності є саме інтелектуальна власність, яка розуміється як право на результати розумової діяльності людини, та є благом нематеріальним, зберігається за його творцями й може використовуватись іншими особами лише за узгодженням з ними, крім випадків, зазначених у законодавстві. При цьому сам процес інтелектуальної діяльності, як такої, право на власність зазвичай не регулює. Лише після завершення цієї діяльності внаслідок створення нових результатів у сфері науки, літератури, мистецтва, техніки й технології починають діяти норми цивільного права, що забезпечують суспільне визнання відповідного об'єкта, встановлюють його правовий режим, а також охорону прав і законних інтересів його творця [15, с. 4].

Висновки

Проаналізувавши вищезазначений матеріал, пропонуємо наукову діяльність розуміти у широкому та вузькому значенні. Так, у широкому розумінні наукова діяльність – це процес створення, за допомогою застосування аналітичного підходу, систематизованих нових об'єктивних наукових знань, які виражаються в різних змістовних формах – результатах наукової діяльності (наукові твори, наукові відкриття, прикладні наукові дослідження тощо), з метою подальшого їх застосування (впровадження) в соціальну практику та супроводження відповідних наукових результатів.

У вузькому розумінні наукову діяльність пропонуємо визначити як систематичне здійснення суб'єктами такою діяльністю (вченими, науковими працівниками, науково-педагогічними працівниками, аспірантами, докторантами, іншими вченими, науковими установами тощо) наукових досліджень, спрямованих на вироблення нових оригінальних теоретичних напрацювань та наукових ідей (результатів наукової діяльності), з метою їх подальшого застосування в практичній діяльності.

Визначившись зі змістом поняття «наукова діяльність» і комплексно оцінюючи широкий і вузький підходи до його визначення, пропонуємо виокремити основні його ознаки, до яких слід віднести такі: 1) є систематичним процесом; 2) процес із застосуванням інтелектуальних (розумових) і творчих здібностей суб'єктів наукової діяльності; 3) процес спрямований на створення нових результатів; 4) мета такої діяльності полягає в подальшому практичному застосуванні отриманих наукових результатів; 5) виконані дослідження в процесі наукової діяльності повинні бути оригінальними і містити елемент новизни.

Література

1. Христинченко Н.П. Суб'єкти наукової діяльності в Україні // Наше право. 2014. № 5. С. 50-53.
2. Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. 4-е изд. М.: Политиздат, 1980. 444 с.

АНОТАЦІЯ

У статті, на основі аналізу думок вітчизняних вчених щодо розуміння сутності такої категорії, як «наука», автором з'ясовано зміст поняття «наукова діяльність» та запропоновано її розуміти в широкому та вузькому значенні. Так, у широкому розумінні наукова діяльність – це процес створення, за допомогою застосування аналітичного підходу, систематизованих нових об'єктивних наукових знань, які виражаються в різних змістовних формах – результатах наукової діяльності (наукові твори, наукові відкриття, прикладні наукові дослідження тощо), з метою подальшого їх застосування (впровадження) в соціальну практику та супроводження відповідних наукових результатів. У вузькому розумінні наукову діяльність пропонуємо визначити як систематичне здійснення суб'єктами такою діяльністю (вченими, науковими працівниками, науково-педагогічними працівниками, аспірантами, докторантами, іншими вченими, науковими установами тощо) наукових досліджень, спрямованих на вироблення нових оригінальних теоретичних напрацювань та наукових ідей (результатів наукової діяльності), з метою їх подальшого застосування в практичній діяльності.

Автором зауважено, що поняття наукової діяльності і науково-технічної діяльності є не тотожними, проте вони переплітаються в тому аспекті, що як видом наукової діяльності, так і видом науково-технічної діяльності є прикладні наукові дослідження. Так, необхідно зазначити, що прикладні наукові дослідження – це нові знання, які спрямовані на подальше їх застосування на практиці. Тобто це конкретні пропозиції щодо вдосконалення чогось або щодо створення нового, які можуть бути виражені як у формі теоретичних пропозицій, так і за допомогою відповідних креслень, розрахунків, схем, розробок тощо. Також результатом прикладних наукових досліджень є не ті продукти, процеси, системи, які необхідно вдосконалити, а саме відповідні пропозиції по їх удосконаленню, а безпосередньо такі продукти, пристрої, процеси, системи, технології тощо є результатом науково-технічних (експериментальних) розробок. Відповідні прикладні наукові дослідження знаходять своє відображення в наукових творах (працях) різ-

ного характеру, на які розповсюджується дія охоронних норм авторського права.

Визначившись зі змістом поняття «наукова діяльність» і комплексно оцінюючи широкий і вузький підходи до його визначення, автор пропонує систему основних ознак наукової діяльності: а саме: 1) є систематичним процесом; 2) процес із застосуванням інтелектуальних (розумових) і творчих здібностей суб'єктів наукової діяльності; 3) процес, спрямований на створення нових результатів; 4) мета такої діяльності полягає в подальшому практичному застосуванні отриманих наукових результатів; 5) виконані дослідження в процесі наукової діяльності повинні бути оригінальними і містити елемент новизни.

Ключові слова: наука, наукова діяльність, науковий результат, наукові дослідження, інтелектуальні здібності.

3. Абракітов В.Е. Курс лекцій «Основи наукових досліджень» (для студентів 4 курсу денної форми навчання галузь знань 1702 «Цивільна безпека» напряму підготовки 6.170202 «Охорона праці») / Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Х. : ХНУМГ, 2014. 130 с.

4. Рассудовский В.А. Государственная организация науки в СССР (правовые вопросы). М.: Юридическая литература, 1971. 248 с.

5. Стеценко С. Г. Адміністративне право України: Навчальний посібник. К.: Атіка, 2007. 624 с.

6. Горелов А.А. Концепции современного естествознания / М.: Гуманит.изд. центр ВЛАДОС, 1998. 512 с.

7. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26.11.2015 № 848-VIII // Відомості Верховної Ради, 2016, № 3, ст.25

8. Козловський Ю.М. Наукова діяльність вищого навчального закладу: Випуск 1: Наука як сфера людської діяльності: науково-методичні рекомендації / Львів: Сполум, 2009. - 28 с.

9. Рубинштейн, С.Л. Принцип творческой самодеятельности (К философским основам современной педагогики) // Вопросы психологии. 1986. №4. С. 101-109.

SUMMARY

In the article, based on the analysis of the opinions of domestic scientists regarding the understanding of the essence of such a category as "science", the author clarifies the meaning of the concept "scientific activity", and it is proposed to understand it in a broad and narrow sense. Thus, in the broad sense, scientific activity is the process of creation, by means of the application of the analytical approach, of systematized new objective scientific knowledge, expressed in various content forms - the results of scientific activity (scientific works, scientific discoveries, applied scientific research, etc.), from the purpose of their further application (introduction) in social practice and support of relevant scientific results. In the narrow sense, we propose to determine scientific activity as a systematic implementation of such activities by the subjects (scientists, scientific workers, scientific and pedagogical workers, postgraduate students, doctoral students, other scientists, scientific institutions, etc.) of scientific research aimed at developing new original theoretical developments and scientific ideas (results of scientific activity), with the purpose of their further application in practical activity.

The author notes that the concepts of scientific activity and scientific and technological activities are not identical, but they are interwoven in the aspect that applied scientific research is both a type of scientific activity and a type of scientific and technological activity. So, it should be noted that applied scientific research is a new knowledge, aimed at their further application in practice. That is, specific proposals for the improvement of something, or for the creation of a new one, which can be expressed both in the form of theoretical proposals, and with the help of corresponding drawings, calculations, schemes, designs, etc. Also, the result of applied scientific research is not the products, processes, systems that need to be improved, namely the corresponding proposals for their improvement, and directly such products, devices, processes, systems, technologies, etc. are the result of scientific and technological (experimental) developments. Relevant applied scientific researches are reflected in scientific works (works) of various character, which are subject to the protection of copyright norms.

Recognizing the content of the concept of "scientific activity" and comprehensively assessing

the broad and narrow approaches to its definition, the author identified the system of basic features of scientific activity: namely: 1) is a systematic process; 2) a process involving the use of intellectual (intellectual) and creative abilities of subjects of scientific activity; 3) the process is aimed at creating new results; 4) the purpose of such activity is to further practical application of the received scientific results; 5) performed research in the process of scientific activity must be original and contain element of novelty.

Key words: science, scientific activity, scientific result, scientific researches, intellectual abilities.

10. Пташнік Л.І. Процес і зміст творчої діяльності майбутнього вчителя // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Сер. : Педагогічна. 2013. Вип. 19. С. 177-180.

11. Інтелектуальна власність в Україні: правові засади та практика : наук.-практ. вид. : у 4 т. / за заг. ред. О. Д. Святоцького. Т. 1: Право інтелектуальної власності / С. О. Довгий, В. С. Дробязко, В. О. Жаров та ін. ; за ред. В. М. Литвина, С. О. Довгого. К.: Ін. Юре, 1999. 500 с.

12. Про культуру: Закон України від 14.12.2010 № 2778-VI // Відомості Верховної Ради України, 2011, № 24, ст.168

13. Право інтелектуальної власності: Акад. курс: Підруч. для студ. вищих навч. закладів / О. П. Орлюк, Г. О. Андрощук, О. Б. Бутнік-Сіверський та ін.; За ред. О. П. Орлюк, О. Д. Святоцького. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 696 с.

14. Еннан Р.Є. Сутність права інтелектуальної власності // Актуальні проблеми держави і права. 2008. Вип. 38. С. 46-55.

15. Мікульонок І.О. Інтелектуальна власність: навч. посіб. / 3-тє вид., переробл. і допов. К. : НТУУ «КПІ», 2012. 238 с.

НАПРЯМКИ ВЗАЄМОДІЇ ТА КООРДИНАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

**РУСЕЦЬКИЙ Анатолій Анатолійович - кандидат юридичних наук, здобувач
Харківського національного університету внутрішніх справ**

УДК: 342.95 (477)

Постановка проблеми

Враховуючи специфіку роботи правоохоронних органів України, варто відзначити, що сутність та зміст взаємодії та координації діяльності цих органів на регіональному рівні залежить від того, в якому напрямку вона буде здійснюватись. У найбільш загальному розумінні під напрямком необхідно розуміти лінію руху, шлях розвитку [1, с.376]. Отже, під напрямком взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні варто розуміти вектор, відповідно до якого правоохоронні органи повинні здійснювати свою спільну, узгоджену діяльність на регіональному рівні. Варто відзначити, що в юридичній літературі питання визначення конкретних напрямків взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні фактично залишилось поза увагою науковців, що беззаперечно є суттєвою прогалиною як з практичної, так і теоретичної точки зору.

Стан дослідження

Окремі напрямки взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів у своїх наукових працях розглядали: Н.К. Шаптала, Г.В. Задорожня, П.М. Рабінович, О.М. Ключев, О.М. Музичук, В.В. Сокурченко, М.І. Хавронюк, В.Б. Пчелін, В.М. Соловійов, С.С. Засунько, С.Г. Бандурин, В. В. Шилов, Г.В. Атаманчук, Д.В. Приймаченко, С.В. Головатий, С.В. Шевчук та багато інших. Однак, незважаючи на чималу кількість наукових розробок, в юридичній літературі від-

сутнє комплексне дослідження, присвячене визначенню напрямків взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні.

Саме тому метою статті є: визначити напрямки взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні.

Виклад основного матеріалу

Так, визначаючи перший напрямок взаємодії та координації, варто зазначити, що його назва, власне, виходить із назви правоохоронних органів, тобто така взаємодія здійснюється у напрямку охорони та захисту прав та свобод людини і громадянина. На сучасному етапі розвитку Української держави і суспільства проблема забезпечення прав і свобод особи набуває особливого значення. Суть цієї проблеми полягає у недостатньому їх забезпеченні, що виявляється як у певних складнощах у практичній реалізації деяких прав і свобод, закріплених у Конституції України, так і в незадовільному стані їх захищеності. Відповідно до точки зору Н.К. Шаптала та Г.В. Задорожньої, права людини - це гарантована законом міра свободи особи та її можливість вільно діяти, самостійно обирати вид і міру власної поведінки з метою задоволення матеріальних і духовних потреб через користування надбаннями та благами суспільства і держави у межах, визначених національним і міжнародним законодавством [2]. Науковці справедливо відмічають, що осно-

вні права і свободи людини і громадянина закріплені в Конституції України, а до їх характерних ознак можна віднести: мають верховенство, тобто вони є правовою базою для прийняття всіх інших прав і свобод; є нормами прямої дії і мають гарантований захист; базуються на конституційних принципах рівності для кожного і не можуть бути обмежені чи скасовані; основні права людини належать їй з моменту народження; їх якісний рівень залежить від рівня соціально-економічного, політичного, культурного та іншого розвитку суспільства і держави [2]. Виходячи зі змісту вказаних вище визначень, цілком логічним є те, що важливим завданням держави є забезпечити гарантії реалізації особами своїх прав та свобод. У цьому контексті П.М. Рабінович і М.І. Хавронюк справедливо відзначають, що гарантії реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина - це умови та засоби, принципи та норми, які забезпечують здійснення, охорону і захист зазначених прав, є порукою виконання державою та іншими суб'єктами правовідносин тих обов'язків, які покладаються на них з метою реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина [3].

Таким чином, забезпечення прав та свобод людини і громадянина, а також їх захист, апріорі є одним із найважливіших напрямків взаємодії правоохоронних органів на регіональному рівні. Зазначене пояснюється в першу чергу метою існування правоохоронних органів України. А відтак, здійснюючи спільну діяльність, правоохоронні органи в першу чергу беруть на себе обов'язок забезпечити захист прав та свобод людини, як також створити всі необхідні умови для того, щоб кожна особа відчувати себе захищеною та могла повною мірою реалізувати гарантовані їй Конституцією України можливості.

Наступний напрямок взаємодії правоохоронних органів на регіональному рівні є забезпечення законності та правопорядку в певному регіоні. Взагалі, законність – це сукупність різноманітних, але однопланових вимог, пов'язаних із ставленням до законів та втіленням їх у життя: вимога точно та неухильно дотримуватися законів, кому вони адресовані; вимога дотримуватися ієрархії законів та інших нормативних актів;

вимога того, щоб ніхто не міг скасувати закон, крім уповноваженого на це органу [4]. Варто погодитись із точкою зору В.М. Соловйова, який узагальнюючи наукові думки вчених, зазначає, що для забезпечення законності є найбільш характерним те, що воно спрямовується на: 1) недопущення порушень у діяльності органів державної влади, їх посадових осіб, тих вимог і приписів, що закріплені в чинних законах і підзаконних актах, якими вони користуються у своїй повсякденній роботі; 2) виховання громадян, державних службовців тощо в дусі суворого дотримання законності та державної дисципліни; 3) своєчасне й оперативне виявлення, припинення і встановлення відповідних порушень; 4) відновлення порушених прав і забезпечення законних інтересів громадян та їх об'єднань; 5) встановлення причин та умов, які сприяють порушенню законності; 6) притягнення до встановленої відповідальності винних у порушенні законності та дисципліни; 6) розробку та прийняття заходів, спрямованих на усунення причин і умов порушення законності та дисципліни; 7) створення умов невідворотності відповідальності у разі їх порушення [5, с.263-264; 6]. Таким чином, сутність забезпечення законності, як напрямку взаємодії та координації правоохоронних органів на регіональному рівні, полягає у тому, що спільна діяльність зазначених органів у переважній більшості випадків спрямовується на те, щоб створити такий стан функціонування суспільних відносин на регіональному рівні, за якого всі фізичні та юридичні особи, а також органи державної влади, будуть неухильно дотримуватись норм чинного законодавства України при здійсненні своєї діяльності.

Досить тісно із законністю пов'язаний такий напрямок взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні, як забезпечення правопорядку. Розглядаючи сутність поняття «правопорядок», у першу чергу слід відзначити, що в юридичній літературі існує чимала кількість підходів щодо його тлумачення. Відповідно до Великого юридичного словника за редакцією А.Я. Сухарева, правопорядок – це основана на праві і складена в результаті здійснення ідеї і принципів законності

така упорядкованість суспільних відносин, яка має вираження в правомірній поведінці їх учасників. Правопорядок, відмічає автор, – це певний стан урегульованих правом суспільних відносин, що характеризується реальним рівнем дотримання законності, забезпечення і реалізації суб'єктивних прав, виконання юридичних обов'язків усіма громадянами, органами і організаціями [7, с.467]. О.Ф. Скакун розкриває зміст «правопорядку» як систему правових і неправових елементів, властивостей, ознак, процесів, що сприяють встановленню та підтримці правомірної поведінки суб'єктів, тобто такої поведінки, яка врегульована нормами права та досягла цілей правового регулювання. Вчена розрізняє матеріальний та юридичний зміст правопорядку. Матеріальний зміст правопорядку, на її думку, являє собою систему реальних (економічних, політичних, морально-духовних, юридичних) упорядкованих відносин у громадянському суспільстві, включаючи правомірну поведінку їх учасників – фізичних та юридичних осіб, як результат їх об'єктивної потреби. У матеріальному змісті правопорядку, підкреслює О.Ф. Скакун, виражається закономірність його виникнення, розвитку та функціонування в процесі взаємозв'язку з економікою, політикою, культурою, тобто це умови для координованих дій суб'єктів права [8, с.633].

Таким чином, забезпечення правопорядку має важливе значення з точки зору створення такого стану суспільних правовідносин, за якого ці відносини можуть бути охарактеризовані такими якостями, як: стабільність, упорядкованість та урегульованість. Характерною особливістю правопорядку як напрямку взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні є те, що правопорядок по своїй сутності носить вольовий характер, а його досягнення, в контексті представленої наукової праці, напряму залежить саме від якості спільної роботи правоохоронних органів на регіональному рівні.

Наступний зовнішній напрямок взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні, який обов'язково слід вказати, – це боротьба зі злочинністю. У найбільш загальному розу-

мінні злочинність - це явище, виражене в суспільно небезпечній поведінці окремих членів суспільства, що порушують установлені норми кримінального права заборони і що являє собою систему у вигляді утворюючої внутрішню єдність зі своїми властивостями сукупності злочинів та осіб, які їх вчинили, за певний час у певному регіоні [9, с. 14]. Враховуючи соціальну, економічну та політичну небезпеку такого явища як злочинність, першочерговим завданням правоохоронних органів є боротьба із нею. Так, на переконання А.Ф. Зелінського, боротьба зі злочинністю – це активна діяльність, спрямована на захист життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави від злочинних посягань, яка включає в себе попередження злочинів, охорону громадського порядку, реагування на злочинну поведінку заходами, передбаченими законом, застосування засобів кримінально-правового впливу щодо осіб, які винні у вчиненні злочинів [10].

Про те, що питання боротьби зі злочинністю має важливе значення для держави як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні, свідчить те, що у 2011 році було прийнято «Інструкцію про взаємодію правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю» [11]. Відповідно до вказаної Інструкції на регіональному рівні на регіональному взаємодія здійснюється між управліннями по боротьбі з організованою злочинністю головних управлінь, управлінь МВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі й головними відділами (відділами) по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю органів Служби безпеки України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі [11]. Метою такої взаємодії є посилення протидії організованим злочинним угрупованням, у тому числі міжрегіонального та транснаціонального характеру, створеним на етнічній основі, які мають корумповані зв'язки, а також попередження, розкриття й розслідування злочинів, учинених організованими злочинними групами і злочинними організаціями [11]. Цікавим є також те, що законодавець виділяє два ключових напрямки взаємодії правоохоронних органів: 1) стратегічний - організація реалізації дер-

жавної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю, усунення причин і умов її існування, удосконалення правової бази боротьби з організованою злочинністю; 2) тактичний - виявлення, документування й припинення діяльності організованих злочинних груп, злочинних організацій, попередження, розкриття й розслідування вчинених ними злочинів, розшук, затримання учасників організованих злочинних формувань, відшкодування збитків державі, фізичним та юридичним особам [11]. Розглядаючи боротьбу зі злочинністю як напрямок взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні, слід відзначити, що окреслений напрямок також можна поділити на відповідні додаткові гілки, зокрема мова йде про боротьбу з: економічною злочинністю; екологічною злочинністю; організованою злочинністю; корупційною злочинністю; рецидивною злочинністю; тощо.

Таким чином, боротьба зі злочинністю, як напрямок взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні, охоплює чималу кількість проблемних питань. Слід також відзначити той факт, що для того, щоб здійснювати боротьбу із окресленим негативним явищем залучається чимала кількість правоохоронних органів, які повинні постійно взаємодіяти одне з одним. Варто відмітити, що такий взаємодії приділяється суттєва увага як на теоретичному, так і на законодавчому рівні, про що яскраво свідчить наявність чималої кількості нормативно-правових актів, які визначають правові засади взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні у сфері боротьби зі злочинністю.

Ще один напрямок, якому обов'язково слід приділити увагу, є взаємодія та координація діяльності правоохоронних органів у разі виникнення надзвичайних ситуацій. С.С. Засулько вважає, що надзвичайна ситуація – це порушення нормальних умов життя і діяльності людей на об'єкті або території, спричинене надзвичайною подією техногенного, природного, соціально-політичного, воєнного характеру, вражаючі фактори і вторинні прояви яких призвели (можуть призвести) до неможливості проживання населення на території чи об'єкті, ви-

кликали (можуть викликати) загибель людей та (або) призвести до значних матеріальних втрат [12, с.31-32]. Науковець звертає увагу на те, що на даний момент поняття «надзвичайна ситуація» має подвійний характер: з одного боку воно описує небезпечне явище, а з іншого боку – це певний режим діяльності державних органів [12, с.31-32]. На нашу думку, слід погодитись із точкою зору Б.М. Порфір'єва, який доводить, надзвичайна ситуація – це зовнішньо не очікувана обстановка, що раптово виникла, яка характеризується невизначеністю і складністю прийняття рішення, гострою конфліктністю та стресовим станом населення, значною соціально-економічною та екологічною шкодою, насамперед, людськими жертвами, і внаслідок цього необхідністю великих людських, матеріальних та часових витрат на здійснення евакуаційно-рятувальних робіт і ліквідацію різноманітних негативних наслідків (руйнувань, пожеж тощо) [13, с.20]. А відтак, взаємодія правоохоронних органів в окресленому напрямку виникає лише за настання певних обставин, які носять суспільну небезпеку та можуть зашкодити життю та здоров'ю людини.

Висновок

Завершуючи представлене наукове дослідження варто відзначити, що правоохоронні органи взаємодіють та координують свою діяльність на регіональному рівні у багатьох напрямках, що, у свою чергу, підтверджує важливість спільної діяльності цих органів державної влади. Разом із тим слід відзначити, що дослідження напрямків взаємодії та координації має важливе теоретичне та практичне значення, оскільки їх визначення у подальшому стає основою для вибору адміністративно-правових форм та методів взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні.

Література

1. Ожегов С.И. Словарь русского языка. М.: Русский язык, 1953. 840 с.
2. Шаптала Н.К., Задорожня Г.В. Конституційне право України: навч. посіб. / Н.К. Шаптала, Г.В. Задорожня. Дніпропетровськ.: ТОВ «ЛізуновПрес», 2012. 472 с.

3. Рабінович П.М. Права людини і громадянина: навчальний посібник / Рабінович П.М., Хавронюк М.І. К.: Атіка, 2004. 464 с.
4. Гронський С. В. Організаційно-правові засади взаємодії Державної прикордонної служби України з правоохоронними органами. Дисертація канд. юрид. наук: 12.00.07, Приват. ВНЗ «Львів. ун-т бізнесу та права». Львів, 2014. 200 с.
5. Соловійов В. М. До питання про гарантії забезпечення законності у державному управлінні України / В. М. Соловійов // Університетські наукові записки. 2005. № 1–2 (13–14). С. 263–267.
6. Пчелін В. Б. Перегляд адміністративних актів як спосіб забезпечення їх законності / В. Б. Пчелін // Право і Безпека. 2009. № 4. С. 87–90.
7. Большой юридический словарь / Под ред. А.Я. Сухарева, В.Е.Крутских. 2-е изд., перераб. и доп. М.: ИНФРА-М, 2002. 704 с. (Серия «Библиотека словарей «ИНФРА-М»»).
8. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс) : Підручник. Видання 2-е, перероблене і доповнене. Харків : Еспада, 2009. 752 с.
9. Стручков Н. А. Преступность как социальное явление : лекции по криминологии / Н. А. Стручков. Л., 1979. 119 с.
10. Зелинский А. Ф. Криминология. Підручник. Харків, 2000. 240 с
11. Про затвердження Інструкції про взаємодію правоохоронних органів у сфері боротьби з організованою злочинністю / Наказ Міністерства юстиції України від 10.06.2011 № 317/235 [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0822-11/conv>
12. Засулько С. С. Адміністративно-правове регулювання у сфері забезпечення техногенної безпеки в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Сергій Станіславович Засулько. Київ, 2005. 246 с.
13. Порфирьев Б.Н. Организация управления в чрезвычайных ситуациях / Б.Н. Порфирьев // Наука и техника управления. 1989. № 1. С. 18–27.

АНОТАЦІЯ

У статті, на основі аналізу наукових поглядів учених та чинного законодавства України, наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукового завдання, що полягає у визначенні напрямків взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні.

Констатовано, що забезпечення прав та свобод людини і громадянина, а також їх захист, апіорі є одним із найважливіших напрямків взаємодії правоохоронних органів на регіональному рівні. Зазначене пояснюється, у першу чергу, метою існування правоохоронних органів України, адже, здійснюючи спільну діяльність, правоохоронні органи в першу чергу беруть на себе обов'язок забезпечити захист прав та свобод людини, а також створити всі необхідні умови для того, щоб кожна особа могла відчувати себе захищеною та могла повною мірою реалізувати гарантовані їй Конституцією України можливості.

Зазначається, що сутність забезпечення законності, як напрямку взаємодії та координації правоохоронних органів на регіональному рівні полягає у тому, що спільна діяльність зазначених органів у переважній більшості випадків спрямовується на те, щоб створити такий стан функціонування суспільних відносин на регіональному рівні, за якого всі фізичні та юридичні особи, а також органи державної влади, будуть неухильно дотримуватись норм чинного законодавства України при здійсненні своєї діяльності.

Акцентовується увага на тому, що забезпечення правопорядку має важливе значення з точки зору створення такого стану суспільних правовідносин, за якого ці відносини можуть бути охарактеризовані такими якостями, як: стабільність, упорядкованість та урегульованість. Характерною особливістю правопорядку як напрямку взаємодії та координації діяльності правоохоронних органів на регіональному рівні є те, що правопорядок по своїй сутності носить вольовий характер, а його досягнення, в контексті представленої наукової праці, напряду залежить саме від якості спільної роботи правоохоронних органів на регіональному рівні.

Ключові слова: взаємодія, координація, напрямок, правоохоронні органи, регіональний рівень, правопорядок, законність, права та свободи.

SUMMARY

In the article, on the basis of the analysis of scientific views of scientists and the current legislation of Ukraine, the theoretical generalization and a new solution of the scientific problem, which is to determine the directions of interaction and coordination of the activity of law enforcement bodies at the regional level are given.

It was stated that ensuring the rights and freedoms of man and citizen, as well as their protection, is a priori one of the most important directions of interaction of law enforcement bodies at the regional level. This is explained first and foremost by the purpose of the existence of the law-enforcement bodies of Ukraine, because, in carrying out joint activities, law enforcement agencies first of all take on the responsibility to ensure the protection of human rights and freedoms, as well as to create all the necessary conditions for each person to feel protected and could fully realize the constitutional guarantees guaranteed by it.

It is noted that the essence of ensuring the lawfulness, as a direction of interaction and coordination of law enforcement bodies at the

regional level, is that the joint activity of these bodies in the vast majority of cases is aimed at creating a state of functioning of social relations at the regional level in which all physical and legal entities, as well as state authorities, will strictly adhere to the norms of the current legislation of Ukraine in the course of its activities.

The emphasis is placed on the fact that the maintenance of law and order is important in terms of creating such a state of social legal relations, in which these relationships can be characterized by such qualities as: stability, orderliness and regulation. A characteristic feature of the rule of law as a direction of interaction and coordination of law enforcement agencies at the regional level is that the law and order in its essence is volitional, and its achievements, in the context of the submitted scientific work, directly depend on the quality of the joint work of law enforcement bodies at the regional level.

Key words: interaction, coordination, direction, law enforcement agencies, regional level, law enforcement, legality, rights and freedoms.

ВИМОГИ ДО ОСІБ, ЯКІ МОЖУТЬ БУТИ СУДОВИМИ ЕКСПЕРТАМИ ЕКСПЕРТНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ

ГАСПАРЯН Серафима Геннадіївна - здобувач Інституту права та суспільних відносин Відкритого міжнародного університету розвитку людини «Україна»
УДК: 342.95 (477)

В статті розглядаються закріплені в нормативно-правових актах вимоги до осіб, які можуть бути судовими експертами. Детально описуються кваліфікаційні та професійні характеристики кандидатів, претендуючих на посаду судового експерта. Проводиться аналіз вимог, пред'являємих до судових експертів різних відомств.

Ключові слова: професійні вимоги, кваліфікаційні вимоги, судовий експерт, моральні якості.

Постановка проблеми

Забезпечення правосуддя в Україні незалежною, кваліфікованою і об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки є однією з ланок системи, що надійно забезпечує захист прав, свобод і законних інтересів людини, суспільства і держави, є запорукою прогресивного розвитку українського суспільства. В свою чергу ефективно виконання завдань, поставлених перед працівниками експертних установ, залежить від своєчасного і якісного кадрового забезпечення.

Стан дослідження

Проблеми експертного забезпечення, діяльності судово-експертних установ були предметом дослідження таких учених, як: Р. С. Белкін, А. Ф. Волобуєв,

В. І. Гаєнко, М. В. Даньшин, А. В. Дулов, В. А. Журавль, Н. І. Клименко, В. О. Коналова, Ю. Г. Корухов, О. А. Кравченко, С. П. Лапта, В. О. Малярєва, І. А. Петрова, І. В. Пиріг, Р. Л. Степанюк, Т. О. Тарнікова, В. В. Федчишина, К. О. Чаплинський, В. Ю. Шепітько, О. Р. Шляхов, М. Г. Щербаковський та ін. Проте до цього часу не проводилось комплексного наукового аналізу вимоги до осіб, які можуть бути судовими експертами експертних установ України.

Метою статті є розгляд та характеристика вимог закріплених в нормативно-правових актах до осіб, що можуть бути судовими експертами.

Виклад основного матеріалу

Слід зазначити, що професія судового експерта є унікальною за своїм змістом. З одного боку, його професійний статус полягає у проведенні із застосуванням своїх спеціальних знань (з практично необмеженого кола питань - науки, техніки, ремесла тощо) науково обґрунтованого дослідження для встановлення фактів, що мають доказове значення під час розслідування та розгляду справ у судах, з іншого - він набуває статусу процесуальної особи під час надання висновку експерта і таким чином у своїй професійній діяльності поєднує статус фахівця з відповідної галузі знань,

науковця та процесуальної особи [1]. Тому до представників цієї професії висувають високі кваліфікаційні та професійні вимоги.

Відповідно до статті 10 Закону України «Про судову експертизу» судовими експертами можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань. Судовими експертами державних спеціалізованих установ можуть бути фахівці, які мають відповідну вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, пройшли відповідну підготовку та отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності [2, ст. 10].

Не може залучатися до проведення судової експертизи та виконання обов'язків судового експерта особа, визнана в установленому законом порядку недієздатною, а також та, яка має не зняту або не погашену судимість, або на яку протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення або дисциплінарне стягнення у вигляді позбавлення кваліфікації судового експерта [2, ст. 11].

До судових експертів Міністерства внутрішніх справ, крім загальних вимог, передбачених Законом України «Про судову експертизу», висуваються й інші кваліфікаційні вимоги.

Відповідні вимоги щодо рекомендованого фаху (галузей знань спеціальностей) кандидатів, які претендують на посади судових експертів передбачені наказом Експертної служби МВС України від 13.04.2018 № 12-ЕС-Н. Так, наприклад, кандидату на посаду судового експерта за напрямом «пожежотехнічні дослідження» необхідно мати вищу освіту за спеціальностями: пожежна безпека, цивільна безпека, право, озброєння та військова техніка, гірництво, нафтогазова інженерія та технологія. В той час кандидатам за напрямами балістичні дослідження, трасологічні дослідження, дактилоскопічні дослідження, технічне дослідження документів

та почеркознавчі дослідження дозволяється мати будь-яку освіту [3].

Судові експерти є носіями спеціальних знань і під час виконання своїх посадових обов'язків виконують специфічні види робіт, тому погоджуємось, що і фах кандидатів на посаду судового експерта повинен бути відповідним. Не зрозумілою видається позиція нормотворця з приводу того, що кандидатами на посаду судового експерта за напрямом проведення балістичних, трасологічних, дактилоскопічних, почеркознавчих та технічного дослідження документів можуть бути особи незалежно від їх освіти, адже зазначені види експертних досліджень також потребують відповідної фахової підготовки.

Судові експерти Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру (ДНДЕКЦ), науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів (НДЕКЦ) можуть залучатися для вирішення питань, що потребують застосування спеціальних знань, шляхом:

1) проведення судової експертизи матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини події, на стадіях досудового розслідування та судового розгляду справ у кримінальному або виконавчому провадженнях, адміністративних, цивільних або господарських справ, справ про адміністративні правопорушення.

2) проведення експертного дослідження матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини події, за матеріалами звернень юридичних або фізичних осіб [4].

Проведення судової експертизи та експертного дослідження доручається працівникам ДНДЕКЦ, НДЕКЦ, які атестовані Експертно-кваліфікаційною комісією МВС як судові експерти за відповідною експертною спеціальністю [4].

Слід зазначити, що основні вимоги, які висуваються до кандидатів на посаду судового експерта Міністерства внутрішніх справ зазначені в законі України «Про

судову експертизу» та Наказі Експертної служби МВС України від 13.04.2018 № 12-ЕС-Н «Про затвердження Переліку рекомендованого фаху (галузей знань і спеціальностей) кандидатів, які претендують на посади судових експертів». Проте, вимоги до професійних та особистих якостей кандидатів нормативно не закріплені.

Проведення судово-медичної експертизи здійснюється фахівцями державних установ судово-медичних експертиз МОЗ України. Проведення судово-медичних експертиз може здійснюватись на підприємницьких засадах на підставі ліцензії, що видається МОЗ України. Фахівці державних установ судово-медичної експертизи повинні вищу медичну (фармацевтичну) освіту, пройти спеціальну підготовку з проведення судово-медичних експертиз та отримати сертифікат на звання судово-медичного експерта. Без додаткового узгодження з особою, що призначила експертизу, до участі в проведенні судово-медичних експертиз як експерти можуть бути залучені професори та викладачі кафедр судової медицини, фахівці закладів охорони здоров'я та інших відомств [5].

З метою якісного та належного добору кадрів, підвищення професійного рівня судових експертів, сприяння у підготовці кваліфікованих експертних кадрів, надання методичної допомоги та поширення серед експертного середовища високоморальних принципів, та на підставі вищезазначених положень законодавства Міністерством юстиції розроблено та наказом від 19.04.2012 № 611/5 затверджено Довідник кваліфікаційних характеристик посад працівників науково-дослідних установ судових експертиз (НДУСЕ) Міністерства юстиції, який погоджено з Міністерством соціальної політики України та Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України (нині – Міністерство освіти і науки України та Міністерство молоді та спорту України) [6].

В основу документа покладено посадову ознаку, оскільки кваліфікаційні вимоги

до працівників НДУСЕ визначаються їхніми посадовими обов'язками, які у свою чергу зумовлюють найменування посади.

Вказаний Довідник є документом, який містить типові кваліфікаційні характеристики посад працівників НДУСЕ та встановлює вимоги до змісту професійної діяльності та кваліфікації працівників НДУСЕ. Довідник має сприяти правильному вирішенню питань стосовно розподілу праці між працівниками НДУСЕ, забезпечувати єдність при визначенні їхніх посадових обов'язків, повноважень та кваліфікаційних вимог, що до них ставляться.

З моменту запровадження Довідника НДУСЕ спільно з Мін'юстом проведено роботу з оптимізації структури експертних установ, зокрема за рахунок зменшення кількості керівних посад вивільнено штатні одиниці для збільшення кількості посад судових експертів. Такі зміни спрямовані на максимально ефективне використання кадрового потенціалу. Виходячи з показників роботи НДУСЕ, за останні місяці 2018 року спостерігається покращення результатів експертної роботи, а саме скорочення термінів проведення складних багатооб'єктних експертиз.

На теперішній час у нашій країні загальна чисельність судових експертів усіх державних спеціалізованих експертних установ та тих, що здійснюють судово-експертну діяльність самостійно на професійній основі (приватних), налічує близько восьми тисяч фахівців у різних галузях знань, якими щорічно проводиться понад мільйон судових експертиз [7].

Відповідно до вимог вищевказаного Довідника судовий експерт Міністерства юстиції України: здійснює проведення незалежної, кваліфікованої й об'єктивної судової експертизи та експертних досліджень, орієнтованих на максимальне використання досягнень науки і техніки, забезпечує їх повноту та наукову обґрунтованість; відповідно до чинного законодавства забезпечує правильність оформлення документів під час проведення судових

експертиз та складання висновків; дотримується вимог щодо забезпечення конфіденційності інформації, використаної в процесі дослідження, та вживає заходів щодо збереження об'єктів дослідження; надає консультативно-методичну допомогу правоохоронним органам та судам з питань призначення судових експертиз; з метою забезпечення потреб слідчої та судової практики у проведенні судових експертиз та експертних досліджень на сучасному рівні постійно удосконалює свій професійний рівень шляхом опанування нових методик проведення судових експертиз та новітніх досягнень науки і техніки в галузі судової експертизи; постійно ознайомлюється та вивчає нові методики і спеціальну літературу з проведення судових експертиз та вносить пропозиції щодо їх впровадження в експертну практику; відповідно до законодавства проходить атестацію з метою підтвердження кваліфікації судового експерта; впроваджує в експертну практику результати наукових досліджень; відповідно до технічних завдань проводить наукові роботи із створення методик (методичних рекомендацій) проведення судових експертиз; дбайливо ставиться до використання матеріально-технічної бази НДУСЕ та підтримує її в належному стані; має інші повноваження, що визначаються посадовою інструкцією, наказами і дорученнями директора НДУСЕ та Мініюсту; зобов'язаний дотримуватись техніки безпеки та правил внутрішнього трудового розпорядку [6].

Крім того, він повинен знати: Конституцію України, процесуальне законодавство України, закони України «Про судову експертизу», «Про наукову та науково-технічну діяльність», інші нормативно-правові акти, що регламентують судово-експертну та наукову діяльність; методики та спеціальну літературу з проведення судових експертиз з відповідного напрямку досліджень; сучасні досягнення науки і техніки у відповідній галузі знань, у тому числі застосування спеціального обладнання; пра-

вила й норми з питань охорони праці та техніки безпеки, пожежної безпеки; правила внутрішнього трудового розпорядку.

Також до судового експерта висуваються наступні кваліфікаційні вимоги: вища освіта другого рівня за ступенем магістра відповідного напряму підготовки, стаж роботи за фахом не менше 1 року [6].

Відомо, що судово-експертна діяльність це складна та напружена праця судових експертів, в процес якої експерти постійно відчують інтелектуальне та емоційне навантаження. Це пов'язано з необхідністю приймати важливі і відповідальні рішення, встановлювати обставини за матеріальними носіями, визначати долі інших людей. Таким чином судовий експерт повинен не тільки відповідати кваліфікаційним та професійним вимогам, але й повинен мати високу відповідальність за свої вчинки і дії. А отже, судовий експерт повинен вирізнятися високими моральними якостями, які необхідно досліджувати на етапі добору кадрів.

Однією з функцій судових експертів є участь в судових засіданнях в якості експерта або спеціаліста. Це передбачає вміння в чіткому формулюванні думок та юридичній грамотності. А отже, судовий експерт повинен володіти культурою мовлення.

Крім того, у п. 6-7 Кодексу честі експерта, схваленого діловою нарадою Ради Європейської мережі криміналістичних наукових установ (ENFSI) від 28 травня 2005 р. зазначається, що працівники судово-експертної установи повинні: знати межі своєї компетенції та надавати експертні висновки та показання тільки в цих межах; та відмовитися від виконання роботи, якщо вона не входить до сфери їх компетенції або вони не мають необхідних засобів чи обладнання [8].

Висновки

Підсумовуючи досліджений матеріал слід зазначити, що до судових експертів висуваються дуже високі кваліфікаційні та

професійні вимоги, тому що їх діяльність базується на використанні спеціальних знань та спрямована на забезпечення правоохоронних і судових органів незалежною об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки. Експертні установи різних відомств в регламентації вимог до осіб, що можуть бути судовими експертами, проявили різний підхід. Зважаючи на те, що судові експерти всіх експертних установ України виконують тотожні функції (а саме здійснення судово-експертної діяльності за матеріалами кримінальних, цивільних, адміністративних, господарчих справ та за зверненням фізичних осіб), тому і вимоги до них повинні бути однакові для всіх.

Пропонуємо перелік вимог, які висуваються до кандидатів, які мають намір працювати судовими експертами повинні:

8) мати вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче магістра за фахом відповідно до виду експертної спеціальності;

9) мати документ, який підтверджує проходження відповідної підготовки (свідчення про присвоєння кваліфікації судового експерта, сертифікат на звання судово-медичного експерта тощо);

10) судовий експерт не повинен мати не зняту або не погашену судимість, або на нього протягом останнього року накладено адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення або дисциплінарне стягнення у вигляді позбавлення кваліфікації судового експерта;

11) володіти науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями;

12) знати основні нормативно-правові акти, що регламентують судово-експертну діяльність;

13) володіти відповідними діловими, моральними і особистісними якостями та культурою мовлення;

14) дотримуватися норм професійної етики судового експерта.

Література

1. Проблемні питання законодавчого регулювання судово-експертної діяльності. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002323-13>

2. Про судову експертизу: Закону України від 25.02.1994 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

3. Про затвердження Переліку рекомендованого фаху (галузей знань і спеціальностей) до кандидатів, які претендують на посади судових експертів: Наказ Експертної служби МВС України від 12.04.2017 № 8-ЕС-Н. URL: <https://ndekcrv.gov.ua/novini-ndekc/novyny/69-oholoshennia-pro-vymohy-shchodo-kandydativ-na-posady-sudovykh-ekspertiv>

4. Про затвердження Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України Наказ МВС від 17.07.2017 № 591. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17>

5. Інструкція про проведення судово-медичної експертизи: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 № 6. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95>

6. Про затвердження Довідника кваліфікаційних характеристик посад працівників науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України: Наказ Мін'юсту від 19.04.2012 № 611/5. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0611323-12#n14>.

7. До питання кадрового забезпечення науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0019323-13>

8. Кодекс честі експерта, схвалений діловою нарадою Ради Європейської мережі криміналістичних наукових установ (ENFSI) від 28 травня 2005 р. URL: <http://dndekc.mvs.gov.ua/?p=155>

АНОТАЦІЯ

У статті аналізуються нормативно-правові акти, положення яких передбачають вимоги до осіб, що можуть бути судовими експертами. Детально описуються кваліфікаційні та професійні характеристики кандидатів, що претендують на посаду судового експерта. Проводиться аналіз вимог, що висуваються до судових експертів різних відомств.

Запропоновано перелік вимог, які висуваються до кандидатів, які мають намір працювати судовими експертами, а саме:

1) мати вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче магістра за фахом відповідно до виду експертної спеціальності;

2) мати документ, який підтверджує проходження відповідної підготовки (свідоцтво про присвоєння кваліфікації судового експерта, сертифікат на звання судово-медичного експерта тощо);

3) судовий експерт не повинен мати не зняту або не погашену судимість, або на нього протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення або дисциплінарне стягнення у вигляді позбавлення кваліфікації судового експерта;

4) володіти науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями;

5) знати основні нормативно-правові акти, що регламентують судово-експертну діяльність;

6) володіти відповідними діловими, моральними і особистісними якостями та культурою мовлення;

7) дотримуватися норм професійної етики судового експерта.

Автором наголошено, що з моменту запровадження Довідника НДУСЕ спільно з Мін'юстом проведено роботу з оптимізації структури експертних установ, зокрема за рахунок зменшення кількості керівних посад вивільнено штатні одиниці для збільшення кількості посад судових експертів. Такі зміни спрямовані на максимально ефективне використання кадрового потенціалу. Виходячи з показників роботи НДУСЕ, за останні місяці 2018 року спостерігається покращення результатів експертної роботи, а саме скорочення термінів проведення складних багатооб'єктних експертиз.

Ключові слова: нормативно-правові акти, вимоги, судові експерти, кваліфікаційні та професійні характеристики, експертні установи.

SUMMARY

The article analyzes the normative legal acts, the provisions of which provide for requirements for persons who may be judicial experts. The qualification and professional characteristics of candidates applying for a judicial expert's position are described in detail. An analysis of the requirements for judicial experts from different departments is being conducted.

A list of requirements for candidates intending to work as court experts is proposed, namely:

1) have a higher education, an educational qualification level not lower than the master's degree in the specialty according to the type of expert specialty;

2) have a document confirming the completion of the relevant training (a certificate of the qualification of a judicial expert, a certificate on the title of a forensic expert, etc.);

3) a forensic expert should not have an unclaimed or unpaid conviction, or an administrative penalty has been imposed on him during the last year for committing a corruption offense or a disciplinary sanction in the form of deprivation of professional qualifications of a judicial expert;

4) have scientific, technical or other special knowledge;

5) to know the basic legal acts regulating forensic expert activity;

6) have the appropriate business, moral and personal qualities and culture of speech;

7) adhere to the rules of professional ethics of the court expert.

The author stresses that since the introduction of the NDUES Handbook, in cooperation with the Ministry of Justice, work has been done to optimize the structure of expert institutions, in particular; by reducing the number of senior positions, staff units have been released to increase the number of judicial expert positions. Such changes are aimed at maximizing the effective use of human resources. Based on the NDUSE performance indicators, in the last months of 2018 there has been an improvement in the results of expert work, namely, the reduction of the deadlines for complex multi-faceted expert assessments.

Key words: normative legal acts, requirements, forensic experts, qualification and professional characteristics, expert institutions.

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ОБМЕЖЕННЯ ВИРАЖЕННЯ ПОГЛЯДІВ ПРОКУРОРІВ ЯК КОРИСТУВАЧІВ СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖ

ГАЙДАЙ Сергій - здобувач МАУП

В статті проведено аналіз інформаційно-правового статусу прокурора як користувача соціальних мереж (для службових і личних цілей) через призму норм делової етики і обґрунтованих обмежень свободи слова в мережі Інтернет.

Автор проаналізував правові особливості соціальних мереж як сучасного засобу комунікації.

Автором проаналізована судово-практична діяльність по справах прокурорів к дисциплінарній відповідальності за недопустиму інформаційну активність в соціальних мережах.

В висновках автором обґрунтовано необхідність розробки рекомендацій по поведінці в соціальних мережах для прокурорів органів прокуратури.

Ключові слова: органи прокуратури, соціальні мережі, недопустиме поведіння, свобода вираження думок, інформаційна діяльність, аккаунт в соціальній мережі.

Обґрунтування проблеми

Можливості та перспективи використання інструментів комунікативного середовища значним чином розширюються з розвитком Інтернету. Працівники органів прокуратури є суб'єктами (користувачами) глобальної мережі як і будь-які громадяни. У той же час є певні особливості, що суттєво впливають на межі інформаційної діяльності прокурора в Інтернеті, а, насамперед, в соціальних мережах, як в особливому чутливому сегменті обміну інформацією в сус-

пільстві. Пошук балансу між допустимими обмеженнями та свободою вираження поглядів є актуальним питанням сучасної правової науки в контексті збереження авторитету державної влади та дотримання прав прокурорів. Перш ніж з'ясувати такі особливості компромісного інформаційно-правового статусу прокурора як публічної особи та користувача соціальних мереж, необхідно проаналізувати правову природу відносин соціальних мереж.

Аналіз дослідження проблеми

Авторами, які досліджували інформаційну діяльність в органах прокуратури, є: О.М. Костенко, В.В. Лушер, А.М. Куліш, О.В. Олійник та ін. Незважаючи на те, що питання діяльності прокурора в інформаційно-правовій сфері частково висвітлювалось, не охоплено залишилася сфера інформаційної активності в соціальних мережах. А відтак, **метою** дослідження є питання правового регулювання використання соціальних мереж для офіційних та неофіційних цілей прокурорами органів прокуратури.

Виклад основного матеріалу

Феномен «соціальна мережа» з'явився відносно далеко до появи масовості такого феномену в світі. Сам термін вперше було запропоновано в 1954 році Дж. А. Барнесом (в роботі *Class and Committees in a Norwegian Island Parish*, «Human Relations») [9] і тоді його зміст буквально означав певну мережу індивідів, які об'єднані між собою

за допомогою певних соціальних зв'язків та поглядів.

К.М. Коган аналізуючи соціальні мережі як феномен соціального буття сучасності приходять до висновку, що таких соціальних мереж у світі існує понад 206 і їх кількість зростає кожен день. Загалом їх вчений розділяє на три категорії: на загальну тематику (створені для приватного спілкування); спеціалізовані; ділові [3, с. 64].

Із розвитком інформаційно-телекомунікаційних технологій, апаратних персональних пристроїв та засобів зв'язку, соціальні зв'язки та комунікація між людьми трансформувалась з фізичної платформи в електронну. Електронна форма спілкування між людьми базується на використанні веб-сервісів, створених на базі єдиної платформи для обміну інформацією, контентом, мультимедією тощо.

Використання соціальних мереж з організаційно-технічної точки зору потребує проведення процедури реєстрації користувача. Після введення ідентифікаційних даних та встановлення паролю доступу новий користувач отримує так званий «аккаунт» або сторінку в соціальній мережі. Персональний аккаунт – це сукупність відомостей (технічних, програмних, візуальних, текстових, мультимедійних), які стають доступними для перегляду іншими користувачами соціальної мережі. Перед користувачем відкриваються широкі можливості соціальної публічної активності: присвоєння імені та прізвища; встановлення основного зображення, за яким можливо ідентифікувати власника сторінки; додавання інформації про рід занять, місць роботи, навчання, народження, інших подій з життя; приєднувати друзів за їх запитом або надсилати такі запити іншим користувачам; створювати та поширювати інформацію із різним контентом; обговорювати будь-які події та факти, які доступні в мережі Інтернет, або створювати такі події самому користувачу; реагувати на інформацію умовними виразами схвалення, несхвалення (настроєм) шляхом натискання на інтегративні кнопки (лайки) тощо.

Отже, прокурор, зареєструвавшись в соціальній мережі, створюючи, поширюючи

чи коментуючи певні події надає їм загальнодоступного та публічного значення. Інші користувачі, розуміючи, що особа обіймає публічну посаду, можуть критично реагувати на різного роду висловлювання, або розцінювати ту чи іншу поведінку прокурора як неприйнятну та піддавати її публічному обговоренню.

Є досить велика складність у визначенні правової сутності соціальних мереж як об'єкта публічно-правового регулювання. Зазначений новітній інститут ще не знайшов свого втілення в нормативних актах вітчизняного законодавства. Окрім того, відсутні особливі регуляторні норми щодо адміністративного забезпечення соціальних мереж, як засобу публічного поширення відомостей (ідентифікація особи в соціальній мережі чи то інформаційна політика безпеки).

Досить дискусійним слід визнати твердження А.В. Галунько про те, що соціальні інтернет-мережі як об'єкт адміністративно-правового регулювання є системою прав фізичних і юридичних осіб (засновників, авторів аудіовізуального контенту та чисельних користувачів), які порушуються третіми особами в таких мережах та охорона яких здійснюється публічною адміністрацією на основі адміністративно-правових норм, у випадку неможливості їх захисту на основі цивільно-правових та інших соціальних норм [1, с. 129]. У цілому автором охоплено виключно деякі аспекти відносин у мережі Інтернет, які можуть підпадати під об'єкт охоронюваних відносин. Чомусь, не знайшлося місце регулюванню неправомірних відносин як поширення недостовірної, неправдивої, забороненої інформації чи обмеження інформаційних прав одними суб'єктами інших. Окрім цього, потребує уточнення тезис про суб'єкта публічного адміністрування, який забезпечує охорону такого роду відносин. У даному контексті наступним питанням, яке слід адресувати автору – це засоби правової ідентифікації суб'єктів у соціальній мережі.

Розглядаючи необхідності соціальних мереж в діяльності прокуратури, потрібно розуміти потреби, причини та обумовленості такого використання.

Офіційною необхідністю є забезпечення прозорості на підставі вимог закону. Закон України «Про прокуратуру» в п. 9 ч. 1 ст. 3 встановлює, що прозорість в органах прокуратури забезпечується відкритим і конкурсним зайняттям посади прокурора, вільним доступом до інформації довідкового характеру, наданням на запити інформації, якщо законом не встановлено обмежень щодо її надання [8]. Ч. 4 та ч. 5 Закону України «Про прокуратуру» передбачає, що інформація про діяльність прокуратури оприлюднюється в загальнодержавних та місцевих друкованих засобах масової інформації і на офіційних веб-сайтах органів прокуратури [8]. Натомість, незважаючи на те, що Генеральна прокуратура України поширює офіційні відомості через сторінку в Facebook та відео-канал YouTube, така діяльність не знайшла свого нормативного закріплення навіть у відомчому регулюванні. З урахуванням ефективності соціальної мережі як засобу швидкого поширення інформації, якою може бути, в тому числі, публічна, є необхідність та доцільність внесення змін та доповнень, наприклад, до Інструкції про порядок забезпечення доступу до публічної інформації у Генеральній прокуратурі України (зі змінами, внесеними наказом Генерального прокурора від 06.08.2014 №81) або Наказу Генеральної прокуратури «Про організацію інформування суспільства щодо діяльності органів прокуратури України» 18.09.2015 № 218 шляхом визначення соціальних мереж як офіційних веб-джерел поширення інформації.

Аспект прозорості прокуратури також включає поширення відомостей резонансного, необхідного характеру з метою максимально швидкого поінформування населення про певні події, обставини, які потребують уваги або вжиття певних заходів.

Неурегульованим та дискусійним наразі є питання про використання персональних публічних аккаунтів соціальних мереж для офіційних цілей окремими прокурорами.

З одного боку, згідно з Кодексом професійної етики та поведінки працівників прокуратури для забезпечення прозорості службової діяльності прокурор не має права відмовляти фізичним чи юридичним особам

у своєчасному наданні повної і достовірної інформації, у тому числі, щодо його діяльності чи прийнятих ним рішень, якщо це передбачено законом [5]. До того ж, важливість прозорості прокурорів відмічено у Висновку (2013) №8 Консультативної ради європейських прокурорів «Про взаємовідносини між прокурорами і ЗМІ» «Прозорість при виконанні прокурорами своїх функцій є ключовим компонентом принципу верховенства права, а також однією з важливих гарантій справедливого судочинства [7]». З іншого боку, процесуальна діяльність прокурора, що реалізується ним в межах своїх функцій, здебільшого носить обмежений для розголошення характер. І в тій же ст. 11 Кодексу професійної етики та поведінки щодо працівників прокуратури міститься зобов'язання забезпечувати конфіденційність інформації, яка стала йому відома у зв'язку з виконанням своїх службових повноважень [5].

Якщо виходити із позиції буквально-го тлумачення норм Закону України «Про звернення громадян» та кореспондуючими нормами Закону України «Про прокуратуру», то прямої необхідності у наявності персонального акаунту в соціальних мережах для службових цілей окремими прокурорами немає. І не можна вважати порушенням принципу прозорості прокуратури у випадку ненадання інформації на звернення громадян, якщо навіть вона надходить через соціальну мережу, оскільки нормами чинного законодавства та відомчим регулюванням в органах прокуратури не передбачено форму офіційного звернення через соціальні мережі.

На керівників органів прокуратур поширюються вимоги щодо контролю та забезпечення доступності публічної інформації і транспарентності підрозділу прокуратури, який вони очолюють. Тому наявність додаткового джерела поширення публічної інформації позитивно позначилася б на іміджі такого прокурора в суспільстві. Таким чином, обґрунтованим виглядає рекомендація щодо використання публічної сторінки в соціальній мережі прокурорами, що займають адміністративні посади (керівники та заступники керівників прокуратур) з метою

висвітлення діяльності органу прокуратури у відповідному регіоні, а також для підтримки взаємодії із ЗМІ та окремими громадянами. Втім, слід наголосити, що така рекомендація може мати законне підґрунтя у випадку затвердження відповідних нормативних положень щодо використання соціальних мереж для цілей прозорості органів прокуратури.

Інша основна причина (потреба) у соціальних мережах для працівників прокуратури – не тільки підтримка інтерактивного спілкування з близькими особами та друзями, а й висловлення поглядів на ті чи інші речі. Ст. 10 Конвенції про захист прав та основоположних свобод гарантовано захист права на свободу вираження поглядів. Це право включає свободу дотримуватися своїх поглядів, одержувати і передавати інформацію та ідеї без втручання органів державної влади і незалежно від кордонів [6]. З цього правила, як і в Конвенції, так і в Конституції України, встановлений формальний, умовний характер обмежень в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадської безпеки, а також для запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я чи моралі, для захисту репутації чи прав інших осіб, для запобігання розголошенню конфіденційної інформації або для підтримання авторитету і безсторонності суду [6].

Публічні особи, якими являються прокурори, виконуючи функції держави та сприяючи правосуддю, можуть піддаватися певним обмеженням щодо свободи вираження поглядів, які цілком обґрунтовані їх статусним впливом на загальнодержавні настрої та формування суспільної думки про авторитет органів правосуддя тощо.

І.П. Каблак підмічає, що чим вища посада публічної особи, тим пильніша увага щодо її з боку суспільства. Відповідно, тим жорсткіші вимоги до вчинення нею певних дій, навіть не пов'язаних з виконанням службових обов'язків [2, с. 145-156]. Інформаційна активність прокурорів в соціальних мережах незважаючи на те, що прямо не регламентована жодним документом, може бути цілком легітимно обмежена в силу наступного: інтернет діяльність сприймається

суспільством як і будь-яка інша діяльність поза інтерактивним спілкуванням; інформаційна поведінка асоціюється із посадою, а отже і з органом влади, який публічна особа може і не зазначати; існує можливість у третіх осіб негативно налаштованих щодо прокурорів, навмисно дискредитувати, перекручувати, негативно обговорювати будь-яку його діяльність, особисте життя, життя його близьких та друзів шляхом, в тому числі, створенням фейкових сторінок; будь-який вислів чи коментар прокурора може буде сприйнятий як офіційний, хоча насправді може відображати внутрішнє переконання прокурора.

Законодавством про прокуратуру не встановлено норм, якими регулюються засади поведінки працівників прокуратури в мережі Інтернет. Але потрібно погодитись із тим, що така поведінка має бути тотожною етичним правилам. Так п. 10 ст. 3 Закону України «Про прокуратуру» передбачено обов'язок щодо неухильного дотримання вимог професійної етики та поведінки працівниками прокуратури [8]. Кодекс професійної етики та поведінки працівників прокуратури, який затверджений наказом Генерального прокурора України від 28 листопада 2012 року № 123 покликаний визначити основні принципи і моральні норми, якими повинні керуватися працівники прокуратури при виконанні своїх службових обов'язків та поза службою [4]. Зразковість та дисциплінованість поведінки прокурора, яка може проявлятися, у тому числі при Інтернет-активності, полягає у дотриманні загальноприйнятих норм моралі та поведінки, добропорядності, вихованості і культури. Непристойна поведінка є неприпустимою для працівника прокуратури і тягне за собою у відповідних випадках передбачену законом відповідальність [4]. Наприклад, непристойна інтернет активність прокурора в соціальній мережі може проявлятися у: поширенні контенту із ознаками расової, мовної чи іншої дискримінації; створенні, поширенні контенту із ознаками дифамації; висловлюваннях із вживанням матерної лексики; демонстрації власних багатств та активів, навіть якщо вони набуті закон-

ним шляхом; неправдивих, обурливих висловлювання в адресу інших осіб.

Принципово видається правова позиція щодо «обмеження вираження поглядів» працівниками прокуратури, викладена в Ухвалі Вищого адміністративного Суду України від 27.04.2010 у справі № к-10881/09. Так, колегія суддів погодилася з думкою судів попередніх інстанцій, що старший прокурор відділу забезпечення участі в судах управління представництва, захисту інтересів громадян та держави в судах прокуратури Одеської області, вчинила проступок, який «порочить честь працівника прокуратури», розмістивши в мережі Інтернет відкритий лист до Генерального прокурора України під назвою «Треба, щоб в прокуратуру ішли з торбами, грошами, возами». Також старший прокурор повторно розмістила в Інтернет виданні аналогічні матеріали та направила міськрайпрокурорам області та до Генеральної прокуратури України лист, у якому в спотвореній формі коментувала начебто неправомірні дії керівництва по перевірці її публікацій [10].

На думку суддів Вищого адміністративного Суду України, вказану особу за таку публікацію та вчинені дії було правомірно звільнено із займаної посади.

У вищевказаній Ухвалі суд касаційної інстанції зробив висновок про те, що прокурори можуть здійснювати тільки ті дії, які передбачені чинним законодавством. При цьому, рішення, які приймає прокурор, повинні бути прийняті в межах його компетенції і відповідати нормативно-правовим актам вищої юридичної сили. Одним із стримувань від порушення цього принципу є встановлення щодо прокурорів низки обмежень, які спрямованні на забезпечення саме законності у діяльності органів прокуратури [10].

Таким чином правовими особливостями соціальних мереж як засобу спілкування є легітимність платформи обміну інформацією, статус якої рівноцінний інформації, яка поширюється у будь-який інший спосіб в тому числі через ЗМІ. Все більша інтеграція соціальних мереж для цілей забезпечення прозорості є двигуном демократизації сус-

пільства та утвердження принципів верховенства права. У рішеннях Європейського суду з прав людини право на інформацію знаходить все більший прояв в Інтернеті через платформи веб-соціальних мереж.

Наявність значної кількості притягнень до відповідальності працівників прокуратури по великому рахунку свідчить про неусвідомлення належних правил на норм поведінки прокурорів у соціальній мережі. Тому, цілком необхідним та доцільним розглядається внесення відповідних доповнень в Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів, що затверджений Наказом Генеральної прокуратури України 28 листопада 2012 року № 123.

Література

1. Галуцько А.В. Соціальні інтернет мережі як об'єкт адміністративно-правового регулювання /А.В. Галуцько // Науковий вісник Ужгородського національного університету, Серія «Право» №22, 2013 – С.127-129.
2. Каблук П.І. Взаємовідносини судової влади та громадськості (правові та організаційні аспекти) : дис. на ... канд. юрид. наук за 12.00.10. – судоустрій, прокуратура та адвокатура. – Львів, 2015. – 211 с.
3. Коган К.М. Соціальні мережі як елемент нового соціального середовища / К. М. Коган // Міжнародний науковий форум: соціологія, психологія, педагогіка, менеджмент. – 2014. – Вип. 16. – С. 61–71.
4. Кодекс професійної етики та поведінки працівників прокуратури затверджений Наказом Генерального прокурора України від 28 листопада 2012 року № 123. – [URL] : https://www.gp.gov.ua/ua/kodet.html?_m=publications&_t=rec&id=113992.
5. Кодекс професійної етики та поведінки прокурорів : Кодекс; Генеральна прокуратура України від 27.04.2017 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/n0001900-17>.
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція; Рада Європи від 04.11.1950 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: http://zakon.rada.gov.ua/go/995_004.

АНОТАЦІЯ

У статті проведений аналіз інформаційно-правового статусу прокурора як користувача соціальних мереж (для службових та особистих цілей) через призму норм ділової етики та обґрунтованих обмежень свободи вираження поглядів в мережі Інтернет.

Автор проаналізував правові особливості соціальних мереж як сучасного засобу комунікації.

Автором проаналізовано судову практику у справ про притягнення прокурорів до дисциплінарної відповідальності за недопустиму інформаційну активність в соціальних мережах.

У висновках автором обґрунтовано доцільність розробки рекомендацій щодо поведінки в соціальних мережах для прокурорів органів прокуратур.

Ключові слова: органи прокуратури, соціальні мережі, недопустима поведінка, свобода вираження поглядів, інформаційна діяльність, аккаунт в соціальній мережі.

7. Про взаємовідносини між прокурором і ЗМІ: Висновок (2013) №8 Консультативної ради європейських прокурорів, прийнятий на 8-му пленарному засіданні КСЕП, Єреван, 8-9 жовтня 2013 року. – [URL] : <https://www.gp.gov.ua>.

SUMMARY

In the article is analyzes the information and legal status of the public prosecutor as a user of social networks (for official and interior purposes) through norms of public ethics and freedom of expression in Internet.

The author analyzes the legal features of social networks as a modern means of communication.

The author analyzes judicial practice in cases of prosecutors being brought to disciplinary responsibility for inadmissible information activity in social networks.

In the conclusions, the author substantiates the expediency of developing recommendations for handling social networks for prosecutors.

Key words: public prosecutor's offices, social networks, inadmissible behavior, freedom of expression, information activity, account in a social network.

8. Про прокуратуру : Закон України; Перелік від 14.10.2014 № 1697-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/1697-18>.

9. Термін «соціальна мережа»: матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. – [URL] : <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

10. Ухвала Вищого адміністративного Суду України від 27.04.2010 у справі № к-10881/09 URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/9326010>.

ДОСУДОВА ДОПОВІДЬ ОРГАНУ ПРОБАЦІЇ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ТА ПРОБЛЕМИ ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ У ВІТЧИЗНЯНЕ ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

КАНЦІР Володимир Степанович - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права і процесу Навчально – наукового інституту права та психології Національного університету “Львівська політехніка”,

СЛОТВІНСЬКА Наталія Дмитрівна - кандидат юридичних наук, асистент кафедри кримінального права і процесу Навчально – наукового інституту права та психології Національного університету “Львівська політехніка”

УДК 343.112

В статтє предпринята попытка выделить отдельные теоретические и практические проблемы применения норм Уголовного процессуального кодекса Украины, касающиеся составления досудебного доклада и найти способы их преодоления.

В этом контексте предлагается закрепить обязанность, а не право суда поручать представителю персонала органа пробации составления досудебного доклада, в отношении лица, обвиняемого в совершении преступления небольшой или средней тяжести, или тяжкого преступления, нижняя граница санкции которого не превышает пяти лет лишения свободы.

Обоснована необходимость приглашения представителя органа пробации на подготовительное судебное заседание по делам в отношении лица, обвиняемого в совершении такого преступления.

Ключевые слова: пробация, досудебный доклад, информация, характеризующая обвиняемого, судебная дискреция, уголовное производство

Постановка проблеми

З метою наближення національного законодавства до міжнародних та європейських стандартів, на виконання Закону України «Про пробацию» [1], Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених» [2], Кримінальний процесуаль-

ний кодекс України [3] (далі - КПК України) доповнено положеннями, що регулюють порядок складання досудової доповіді у кримінальному провадженні. Проте, аналіз вищезгаданих нормативно-правових актів та судової практики свідчить про необхідність детального наукового дослідження окремих процесуальних аспектів застосування зазначених положень та прийняття рішення про складання такої доповіді.

Стан дослідження

Окремі питання сутності та змісту, порядку складання досудової доповіді у кримінальному провадженні у своїх наукових працях вже аналізували науковці та практики: проф. Єні О., Матієк Л., Олефір Л., Ткач Т., Ющик О., Ягунов Д., та інші, зокрема, автори звертали увагу на недоліки організаційно-правового регулювання порядку призначення та складання досудової доповіді. Однак, прослідковується недостатність окремих предметних досліджень вчених, стосовно досудової доповіді, які б стосувалися проблем її змісту, процедури, строків, прийняття відповідного рішення судом тощо.

Метою цієї статті є спроба проаналізувати рівень та якість врегулювання відповідним процесуальним законодавством усієї процедури застосування інституту досудової доповіді органу пробаци у кримінальному судочинстві та запропонувати шляхи удосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження

Правила Ради Європи про пробацію передбачають, «що залежно від національної правової системи, служба пробації може готувати доповідь суду у справі обвинуваченого в скоєнні злочину, щоб допомогти суду, по можливості, прийняти рішення про те, чи слід визнавати його винним, або яке покарання чи міра відповідатимуть скоєному» [4].

На національному рівні вищезгадане положення знайшло своє втілення в низці нормативно-правових актів і, зокрема, в приписах КПК України, де передбачено, що «у підготовчому судовому засіданні суд має право прийняти рішення про доручення представнику персоналу органу пробації скласти досудову доповідь щодо особи, обвинуваченої у вчиненні злочину невеликої або середньої тяжкості, або тяжкого злочину, нижня межа санкції якого не перевищує п'яти років позбавлення волі. Досудова доповідь щодо неповнолітнього обвинуваченого віком від 14 до 18 років складається незалежно від тяжкості вчиненого злочину, крім випадків, передбачених КПК України. Така доповідь складається з метою забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого, а також прийняття судового рішення про міру покарання» [3].

Зміст та порядок складання досудової доповіді детально регламентується статтями 2, 9, 12, 14 Закону України «Про пробацію»[1], «Порядком складання досудової доповіді» [5].

Оцінюючи беззаперечну прогресивність введення досліджуваного інституту, все ж необхідно зазначити наступне. Аналізуючи положення статті 314-1 Кримінального процесуального кодексу України [3], очевидним є те, що законодавець своїм формулюванням «суд має право» визначає прийняття рішення про доручення представнику персоналу органу пробації складання досудової доповіді як право суду, а не його обов'язок, таким чином покладаючись на судову дискрецію (угляд).

У цьому контексті варто нагадати позицію Касаційного кримінального суду Верховного Суду, який у своїй постанові охарактеризував судову дискрецію (судовий угляд) у кри-

мінальному судочинстві як «повноваження суду (права та обов'язки), надані йому державою, обирати між альтернативами, кожна з яких є законною, та інтелектуально-вольову владну діяльність суду з вирішення у визначених законом випадках спірних правових питань, виходячи із цілей та принципів права, загальних засад судочинства, конкретних обставин справи, даних про особу винного, справедливості й достатності обраного покарання тощо» [6].

Таким чином, враховуючи наведену позицію, загальні засади кримінального провадження, встановлені статтею 2 КПК України, зокрема законності, рівності перед законом і судом тощо, та загальні засади призначення покарання, визначені статтею 65 Кримінального кодексу України [7], а саме необхідності урахування особи винного, вважаємо, що саме для забезпечення повної характеристики особи, обвинуваченої у вчиненні злочину невеликої або середньої тяжкості, або тяжкого злочину, нижня межа санкції якого не перевищує п'яти років позбавлення волі, з метою з'ясування можливості виправлення особи обвинуваченого без позбавлення або обмеження його волі на певний строк, з урахуванням доступних програм та послуг, за умови реалізації яких можливо досягнути належної поведінки без застосування покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства[5], суд зобов'язаний приймати рішення про доручення представнику персоналу органу пробації складання досудової доповіді у кожному провадженні по такій справі.

У зв'язку з цим, вважаємо, що було б доцільно закріпити обов'язок, а не право суду доручати представнику персоналу органу пробації складання досудової доповіді щодо особи, обвинуваченої у вчиненні злочину невеликої або середньої тяжкості, або тяжкого злочину, нижня межа санкції якого не перевищує п'яти років позбавлення волі. Зазначене, звичайно, не стосується проваджень щодо осіб, зазначених у ч.4 статті 314-1 КПК України [3].

Водночас, варто зауважити, що обов'язкове складання досудової доповіді у випадках вчинення зазначених злочинів, жодним чином не може звільняти сторону обвинувачення від обов'язку доказування

обставин, які характеризують особу обвинуваченого (відповідно до п. 5 ст. 91 КПК України). І хоча за внутрішньою складовою ці відомості можуть збігатися (наприклад, позитивні характеристики щодо особи), але за зовнішнім виявом вони оформлюються у відмінні документи, одні з яких будуть доказами у кримінальному провадженні, що зібрані стороною обвинувачення, а інші – матимуть рекомендаційний характер у формі досудової доповіді, складеної представником персоналу органу пробачії на підставі ухвали суду [8].

Окремі проблемні аспекти застосування нечітко встановленого порядку складання досудової доповіді виявляються і під час аналізу ухвал, розміщених у Єдиному державному реєстрі судових рішень. Так, часто суди у своїх ухвалях, доручаючи органу пробачії скласти досудову доповідь, визначають занадто малі строки для здійснення такого доручення [9].

Зокрема, за даними електронного ресурсу «Пробачія України», станом на 01.09.2018 року, кількість отриманих ухвал суду уповноваженими органами з питань пробачії, щодо складання досудової доповіді стосовно обвинувачених становить 23 576, серед яких кількість ухвал із вказаним терміном підготовки досудової доповіді менше 10 днів – 10 160, що у процентному співвідношенні складає 43% [10].

Вважаємо, що зазначений термін для складання досудової доповіді є недостатнім для забезпечення всіх вимог, що ставляться до такої, зокрема, для забезпечення передбаченого «Порядком складання досудової доповіді» [5] її інформаційного наповнення. Це пояснюється наступним.

Порядком складання досудової доповіді передбачено, що досудова доповідь про обвинуваченого має містити:

«1) соціально-психологічну характеристику обвинуваченого, в якій міститься інформація про особистість обвинуваченого та умови його життя відповідно до факторів ризику, що впливають на поведінку обвинуваченого, а саме: історія правопорушень (попередні судимості; вік на час першого притягнення до кримінальної відповідальності, повторність, сукупність, рецидив злочинів); час, який минув з моменту винесення попереднього

судового рішення, яким особу було засуджено, звільнено від покарання чи кримінальної відповідальності за nereабілітуючими обставинами; час, який особа в сукупності провела в установах виконання покарань; форма вини за обвинуваченням; категорія злочину за обвинуваченням; наявність обставин, які обтяжують покарання за обвинуваченням (за винятком повторності та рецидиву злочинів); короткий зміст (обставини, мотиви) правопорушення за обвинуваченням, ставлення обвинуваченого до правопорушення; умови життєдіяльності та розвитку (житло, освіта, робота, матеріальне становище); особистісні характеристики (контроль над поведінкою та мисленням, психічний стан, зловживання алкоголем, наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами); соціальне оточення (стосунки у суспільстві, з рідними та близькими); ставлення до правопорушень; мотивація до зміни способу життя (поведінки, переконань); фактори, які підвищують ризик вчинення кримінального правопорушення, враховуючи його криміногенні потреби; наявність у обвинуваченого мотивації до позитивних змін (у тому числі з урахуванням бажання обвинуваченого брати участь у підготовці досудової доповіді);

2) оцінку ризику вчинення повторного кримінального правопорушення;

3) висновок про можливість виправлення без позбавлення або обмеження волі на певний строк з урахуванням доступних програм та послуг, за умови реалізації яких можливо досягнути належної поведінки без застосування покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства» [5].

Збір такого масиву інформації потребує значного часу [8]. Якщо певні дані можна отримати шляхом вивчення й аналізу матеріалів кримінального провадження, що не вимагає особливих часових затрат, то окрему інформацію, що складає соціально-психологічну характеристику обвинуваченого, яка, наприклад, може впливати на оцінку ризику вчинення повторного кримінального правопорушення, слід отримувати з інших джерел. Так, згідно з «Порядком складання досудової доповіді», інформація про обвинуваченого від підприємств, установ, організацій або уповноважених ними органів, громадян, які

можуть надати таку інформацію, одержується представником персоналу органу пробації шляхом направлення запитів або під час особистої зустрічі [5].

Таким чином, віддаленість проживання обвинуваченого (зокрема, сільська місцевість) і необхідність зустрічі з ним або направлення відповідних запитів, навантаження на працівника пробації, який займається ще безліччю інших обов'язків, ставлення до співпраці самого обвинуваченого (доволі поширеним є саме небажання обвинуваченого спілкуватись з представником пробації), все це, та і багато інших аспектів, слід враховувати суду при визначенні згаданого терміну. До цього потрібно додати те, що коли представник пробації не перебуває у підготовчому засіданні, додатково витрачається строк на пересилку ухвали до органу пробації, що зменшує і без того невеликі терміни для цієї роботи [9].

Таким чином, вважаємо позицію Булашева Р.Л. про те, що «необхідно обов'язково запрошувати на підготовче засідання представника органу пробації, з'ясувати всі питання стосовно підготовки досудової доповіді з роз'ясненням прав та обов'язків учасникам, та належно обговорити і визначити достатній строк для органу пробації», слушною і такою, що заслуговує на увагу з боку законодавця[9].

Такий підхід не лише надасть можливість з'ясувати повно необхідну інформацію про обвинуваченого, а й зможе усунути формальний підхід представника органу пробації до складання досудової доповіді, що у свою чергу забезпечить досягнення мети інституту пробації.

Висновки

Існуюча система пробації в Україні, зокрема, встановлення законодавством порядку забезпечення представником уповноваженого органу з питань пробації суду інформацією, що характеризує обвинуваченого загалом, є прогресивним напрямом реформування юстиції України.

Однак, закріплені норми, що стосуються складання досудової доповіді, є недосконалими і потребують змін та доповнень. У зв'язку з цим вважаємо, що у разі вчинення злочину невеликої або середньої тяжкості,

або тяжкого злочину, нижня межа санкції якого не перевищує п'яти років позбавлення волі, суд у кожному, без винятку, такому випадку зобов'язаний викликати представника уповноваженого органу з питань пробації на підготовче судове засідання і вже під час такого прийняти рішення про доручення представнику персоналу органу пробації складання досудової доповіді.

Література

1. Про пробацію: Закон України від 05.02.2015 року. № 160-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19> (дата звернення: 14.01.2019).

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення виконання кримінальних покарань та реалізації прав засуджених: Закон України від 07.09.2016 року. № 1492-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1492-19> (дата звернення: 14.01.2019).

3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року. № 4651-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/> (дата звернення: 14.01.2019).

4. Рекомендація СМ/Рес (2010)1 Комітету Міністрів державам- членам про Правила Ради Європи про пробації (Прийнята Комітетом Міністрів 20 січня 2010 року на 105-му засіданні заступників Міністрів). URL: <https://rm.coe.int/> (дата звернення: 14.01.2019).

5. Порядок складання досудової доповіді, затверджений Наказом Міністерства юстиції України від 27.01.2017 року. № 200/5. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/> (дата звернення: 14.01.2019).

6. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 1 лютого 2018 року (справа № 634/609/15-к). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 14.01.2019).

7. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 року. № 2341-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/> (дата звернення: 14.01.2019).

8. Єні О., Матієк Л. Досудова доповідь у судовому кримінальному провадженні. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*, 2017. №2. С. 42-50.

9. Булашев Р. Л. Досудова доповідь органу пробації. *Теоретичні та практичні аспекти*

АНОТАЦІЯ

У статті здійснено спробу виділити окремі теоретичні та практичні проблеми застосування норм Кримінального процесуального кодексу України, що стосуються складання досудової доповіді та знайти способи їх подолання.

У цьому контексті пропонується закріпити обов'язок, а не право суду доручати представнику персоналу органу пробачії складання досудової доповіді щодо особи, обвинуваченої у вчиненні злочину невеликої або середньої тяжкості, або тяжкого злочину, нижня межа санкцій якого не перевищує п'яти років позбавлення волі.

Обґрунтовано необхідність запрошення представника органу пробачії на підготовче судові засідання у справах щодо особи, обвинуваченої у вчиненні такого злочину.

Ключові слова: пробачія, досудова доповідь, інформація, що характеризує обвинуваченого, судова дискреція, кримінальне провадження.

ти інституту пробачії в Україні: матеріали міжнародного круглого столу (22 червня 2018 року). Київ: Національна академія прокуратури України, 2018. С.23-26.

10. Офіційний веб-сайт «Пробачія України». URL: <http://www.probation.gov.ua>(дата звернення: 14.01.2019).

SUMMARY

The article attempts to highlight certain theoretical and practical problems of applying the norms of the Criminal Procedural Code of Ukraine concerning the preparation of a pre-trial report and find ways to overcome them.

Taking into account the general principles of criminal proceedings, established by Article 2 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, in particular, the law, equality before the law and the court, etc., and the general principles of the punishment imposed by Article 65 of the Criminal Code of Ukraine, namely the need to take into account the guilty person, it is justified that it is precisely to ensure the full description of the person accused of committing a crime of small or medium severity or of a grave crime whose lower limit of sanction does

not exceed five years' imprisonment in order to clarify the possibility of correction of the person of the accused without deprivation of liberty or restriction of his will for a certain period, taking into account available programs and services, under which it is possible to achieve proper behavior without the use of penalties related to isolation from society, the court obliged. It is called to make a decision to instruct a representative of the staff of the probation body to prepare a pre-trial report in each proceeding on such a case.

In this context, it is proposed to consolidate the duty rather than the right of the court to entrust a representative of the staff of the probation body with the preparation of a pre-trial report on a person accused of committing a crime of small or medium gravity or a grave crime whose lower limit of sanction does not exceed five years' imprisonment.

The collection of information that needs to be reflected in the pre-trial report takes a lot of time.

If certain data can be obtained by studying and analyzing materials of criminal proceedings that does not require special time costs, then separate information constituting the socio-psychological characteristics of the accused, which, for example, may affect the assessment of the risk of committing a repeated criminal offense, should be obtained from others sources. Thus, according to the «Procedure for preparing a pre-trial report», information about the accused from the enterprises, institutions, organizations or their authorized bodies, citizens who can provide such information, is received by the representative of the staff of the probation body by sending inquiries or during a personal meeting.

Based on the foregoing, the necessity of inviting the representative of the probation body to the preparatory trial for cases concerning the person accused of committing such a crime of small or medium severity or a grave crime, the lower limit of the sanction of which does not exceed five years' imprisonment, is substantiated.

This approach will not only provide an opportunity to find out the necessary information about the accused but will also eliminate the formal approach of the representative of the probation body to the pre-trial report, which in turn will ensure the achievement of the goal of the probation institution.

Key words: probation, pre-trial report, information characterizing the accused, judicial discretion, criminal proceedings.

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ КРИМІНАЛІЗАЦІЇ НЕЗАКОННОГО ПЕРЕТИНАННЯ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ З МЕТОЮ ЗАПОДІЯННЯ ШКОДИ ІНТЕРЕСАМ ДЕРЖАВИ

ГАЦЕЛЮК Віталій Олександрович - кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу кримінального права, кримінології та судоустрою Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України

Стаття посвячена аналізу правових наслідків повернення в кримінальний закон норми про незаконне перетинання державної межі. Доказується, що в даній нормі законодавець штучно об'єднав досить різні за характером суспільної небезпечності діяння. Обґрунтовується, що інтереси держави включаються в належачої (ефективної) реалізації його функцій з урахуванням розуміння людини як вищої соціальної цінності. Чи можливо привести вичерпуючий перелік інтересів держави, і їх визначення повинно бути зроблено в кожному конкретному випадку застосування з урахуванням положень Конституції і відповідних законодавчих актів. Інтереси держави в певній ступені є категорією динамічною, оскільки успішність реалізації функцій держави залежить від ряду факторів внутрішньої і зовнішньої природи.

Слід визнати некоректність криміналізації незаконного перетинання державної межі з метою заподіяння шкоди інтересам держави в статті 3322 УК. При цьому, цей крок не є вдалим з точки зору відповідності засобу до цілі (криміналізація діяння, що посягає на фундаментальні інтереси держави, як злочин проти неприкосновенності меж), так і з урахуванням складності доведення одного з конструктивних ознак складу злочину, а саме цілі заподіяння шкоди державним інтересам.

Ключові слова: криміналізація, злочин, незаконне перетинання, державна межа, державний інтерес.

У жовтні 2018 року парламент ухвалив закон, яким текст КК було доповнено статтею 332² «Незаконне перетинання державного кордону», що, у свою чергу, на тлі відсутності впливаючих із цього змін до законодавства про адміністративні правопорушення з метою створення належного законодавчого підґрунтя для розмежування злочинів і адміністративних правопорушень ставить низку питань.

Зокрема, важливим є аналіз юридичних наслідків появи у КК нової за номером (але не за змістом) норми, в тому числі прогноз механізму її застосування.

Фактично, йдеться про необхідність дослідження правової коректності рішення про включення до КК відповідної норми як з матеріально-правової, так і з процесуальної точки зору, що і є метою цієї статті.

Проблеми криміналізації, незважаючи на те, що вони досить детально піддані аналізу у роботах І.М. Гальперіна, О.А. Герцензона, П.Ф. Гришаніна, П.С. Дагеля, Ю.А. Демидова, М.І. Загороднікова, Г.А. Злобіна, І.І. Карпеця, В.Й. Квашиша, С.Г. Келіної, М.І. Ковальова, В.С. Комісарова, О.І. Коробєєва, В.М. Кудрявцева, Н.Ф. Кузнецової, Д.О. Балобанової, Ю.В. Бауліна, В.І. Борисова, В.К. Грищука, О.М. Костенка, О.М. Литвака, М.І. Мельника, В.О. Меркулової, А.А. Митрофанова, В.О. Навроцького, В.В. Сташиша, В.Я. Тація, В.О. Тулякова, П.Л. Фріса, М.І. Хавронюка, В.І. Шакуна та інших вчених, залишаються актуальними.

Аналіз статті 332² КК дозволяє виокремити наступні форми злочину залежно від мети або спеціального суб'єкта:

1) перетинання державного кордону України з метою заподіяння шкоди інтересам держави;

2) перетинання державного кордону України особою, якій заборонено в'їзд на територію України;

3) перетинання державного кордону України представниками підрозділів збройних сил чи інших силових відомств держави-агресора

При цьому всі вони можуть бути вчинені в один з наступних способів:

А) у будь-який спосіб поза пунктами пропуску через державний кордон України або

Б) в пунктах пропуску через державний кордон України без відповідних документів або

В) в пунктах пропуску через державний кордон України за документами, що містять недостовірні відомості.

Як бачимо, у даній нормі законодавець штучно об'єднав доволі різні саме за характером суспільної небезпеки діяння. Розглянемо їх зміст детальніше.

Так, перетинання державного кордону України з метою заподіяння шкоди інтересам держави вимагає визначення поняття «інтереси держави». У літературі достатньо давно висловлюються думки про небезпеку використання поняття «інтереси держави» для правозастосування з огляду на його неоднозначний зміст.

Так, на думку Т.І. Бутченко, трансформації поняття «державний інтерес» у засіб маніпуляції громадською думкою сприяє розмитість теоретичних знань про державу та її місце в суспільстві. При цьому, порівнюючи два підходи до розуміння державного інтересу як сукупності потреб суто механізму держави як такого або як опосередкованого політичною формою інтересу суспільства, автор схиляється до підтримки останнього. Водночас, це несе у собі ризик ототожнення суспільного і державного інтересу та включення до змісту останнього занадто широкого кола невластивих йому аспектів [1].

Т.В. Перепелиця вважає, що держава надає нормативну формалізацію національних інтересів і постає гарантом забезпечення інтересів усіх членів суспільства. Діалектика, на думку автора, в тому, що національні інтереси реалізуються державою через інтереси державні, а останні можуть не співпадати із першими [2].

КК неодноразово вказує на інтереси держави (або *державні інтереси*) як у Загальній, так і в Особливій частині. Зокрема, вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину проти інтересів України може бути підставою притягнення до кримінальної відповідальності за КК України навіть осіб, які не є громадянами і вчинили злочин за її межами (ч. 1 статті 8 КК). Крім того, *інтереси держави* перебувають під захистом статей 36 та 39 КК, адже посягання на них є однією з підстав реалізації особою права на необхідну оборону та обумовлюють стан крайньої необхідності.

Шкоду *інтересам України* може бути заподіяно внаслідок вчинення злочину шпигунства, що прямо впливає з примітки до статті 114 КК.

Шкода *державним інтересам* (які закон відрізняє від інтересів окремих громадян, громадських інтересів або інтересів окремих юридичних осіб) може бути заподіяна, наприклад, внаслідок вчинення такого злочину, як умисне неподання, несвоєчасне подання або подання недостовірної інформації про фінансові операції, що відповідно до закону підлягають фінансовому моніторингу, спеціально уповноваженому центральному органу виконавчої влади із спеціальним статусом з питань фінансового моніторингу (стаття 209-1 КК)¹ та інших злочинів².

¹ До речі, назва статті викладена як «Умисне порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму», хоча в диспозиціях частин першої та другої про тероризм не йдеться.

² Маніпулювання на фондовому ринку (стаття 222-1 КК); Незаконне використання інсайдерської інформації (стаття 232-1 КК); Передача або збирання відомостей, що становлять службу інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контрольно-розвідувальної діяльності, у сфері оборони країни

Конституція України розрізняє національні інтереси України (стаття 18), інтереси національної безпеки (статті 32, 34, 36, 39), інтереси суспільства (стаття 41), суспільний інтерес (стаття 89).

У той же час, стаття 131¹ Конституції визначає, що представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом, здійснює прокуратура.

Відповідно до частини третьої статті 23 Закону України «Про прокуратуру», прокурор здійснює представництво в суді законних інтересів держави у разі порушення або загрози порушення інтересів держави, якщо захист цих інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження, а також у разі відсутності такого органу.

У цьому контексті вчені зазначають, що представницьке поняття «інтереси держави» не визначено в законодавстві, що обумовлює ряд проблем при вирішенні питання щодо наявності підстав для пред'явлення позову прокурором, зокрема, у кримінальному провадженні, а також визначають «інтереси держави» як закріплену Конституцією та законами України, міжнародними договорами, іншими правовими актами систему фундаментальних цінностей у найбільш важливих сферах життєдіяльності українського народу і суспільства (політичній, економічній, соціальній, військовій, екологічній, науково-технологічній, інформаційній та ін.) [3]

Конституційний Суд України у відповідному рішенні визначив, що державні інтереси закріплюються як нормами Кон-

---

(стаття 330 КК); Порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї (стаття 332-1 КК); самоправство (стаття 356 КК); Незаконні придбання, збут або використання спеціальних технічних засобів отримання інформації (стаття 359 КК); Зловживання владою або службовим становищем (стаття 364 КК); Зловживання повноваженнями (статті 364-16 365-2 КК); Перевищення влади (стаття 365 КК); Службова недбалість (стаття 367 КК); Невиконання судового рішення (стаття 382 КК).

ституції України, так і нормами інших правових актів. Інтереси держави відрізняються від інтересів інших учасників суспільних відносин. В основі перших завжди є потреба у здійсненні загальнодержавних (політичних, економічних, соціальних та інших) дій, програм, спрямованих на захист суверенітету, територіальної цілісності, державного кордону України, гарантування її державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, охорону землі як національного багатства, захист прав усіх суб'єктів права власності та господарювання тощо. При цьому, інтереси держави можуть збігатися повністю, частково або не збігатися зовсім з інтересами державних органів, державних підприємств та організацій чи з інтересами господарських товариств з часткою державної власності у статутному фонді. Проте держава може вбачати свої інтереси не тільки в їх діяльності, але й в діяльності приватних підприємств, товариств.

Із врахуванням того, що «інтереси держави» є оціночним поняттям, прокурор чи його заступник у кожному конкретному випадку самостійно визначає з посиланням на законодавство, на підставі якого подається позов, у чому саме відбулося чи може відбутися порушення матеріальних або інших інтересів держави, обґрунтовує у позовній заяві необхідність їх захисту та зазначає орган, уповноважений державою здійснювати відповідні функції у спірних відносинах [4].

Загалом, інтерпретація сутності держави у рішеннях суду конституційної юрисдикції має важливе значення для розуміння змісту поняття «державний інтерес».

Наприклад, в одному з останніх рішень Конституційний Суд зазначив, що у Конституції України встановлено, що Україна є демократичною, соціальною, правовою державою (стаття 1); людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав

і свобод людини є головним обов'язком держави (стаття 3); держава забезпечує соціальну спрямованість економіки (частина четверта статті 13). Вказані положення визначають, зокрема, соціальну орієнтованість держави, що є важливою конституційною гарантією соціальних прав людини в Україні... з метою виконання конституційного обов'язку щодо утвердження соціальних прав держава має не лише створити систему соціального захисту, а й забезпечити її належне функціонування. Ця система повинна гарантувати охорону, зокрема, сім'ї, дитинства, материнства і батьківства [5].

З огляду на це, можна зробити висновок, що *інтереси держави полягають у належній (ефективній) реалізації її функцій з огляду на розуміння людини як найвищої соціальної цінності*. Отже, навряд чи можливо навести вичерпний перелік інтересів держави, і їх визначення має бути здійснене у кожному конкретному випадку правозастосування з урахуванням положень Конституції та відповідних законодавчих актів. Інтереси держави до певної міри є категорією динамічною, оскільки успішність реалізації функцій держави залежить від низки факторів внутрішньої та зовнішньої природи.

Враховуючи зазначене вище, проведемо аналіз потенційного шкідливого впливу незаконного перетинання державного кордону на інтереси держави.

Відповідно до Закону України «Про державний кордон України», державний кордон – це лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору [7].

Перетинання державного кордону України здійснюється на шляхах сполучення через державний кордон з додержанням встановленого порядку. Залізничне, автомобільне, морське, річкове, поромне, повітряне та пішохідне сполучення через державний кордон України здійснюється в пунктах пропуску, що встановлюються Кабінетом Міністрів України відповідно до законодавства і міжнародних договорів України, а також поза пунктами пропуску

через державний кордон України у випадках, визначених законодавством.

У свою чергу, пункт пропуску через державний кордон України – це спеціально виділена територія на залізничних та автомобільних станціях, у морських і річкових портах, аеропортах (аеродромах) з комплексом будівель, споруд і технічних засобів, де здійснюються прикордонний, митний та інші види контролю і пропуск через державний кордон осіб, транспортних засобів, вантажів та іншого майна.

Оцінка небезпеки того чи іншого діяння завжди відбувається в контексті актуальних суспільно-політичних процесів. Згадаємо лише різке посилення в Україні уваги до проблематики відповідальності за наявність чи приховування подвійного громадянства внаслідок подій серпня 2008 року у Грузії, коли захист громадян за кордоном було задекларовано однією з причин військового втручання³ у формі «примусу до миру» [9].

Відповідно, оцінка значення державного кордону та режиму його функціонування залежить від контексту. Так, у 2004 році ситуація склалася таким чином, що незаконне перетинання державного кордону вчинялося або в ситуаціях звичайного життя прикордонних районів, або в контексті процесів великих міграційних потоків, або у зв'язку з випадками торгівлі людьми. У результаті це діяння було декриміналізоване.

Починаючи з 2014 року незаконне перетинання державного кордону набуло кардинально іншого змісту. Саме ця мотивація (протидія перетинанню кордону регулярними чи нерегулярними військовими формуваннями) відображено у такій події, як доповнення КК статтею 332², але навряд чи можна визнати це рішення ефективним.

Якщо ми порівняємо діяння та мету (в редакції чинної статті 332² КК), то стає очевидним, що незаконне перетинан-

---

³ «Instead, it has steadily cemented their links with Russia, building up military facilities and giving the local people Russian passports (a transparent ploy to justify a later purported need to “protect” Russian citizens)» [8]

ня державного кордону (якщо воно вчиняється саме з метою заподіяння шкоди інтересам держави) може бути вчинене лише для заподіяння шкоди таким інтересам, які є життєво важливими для існування держави. Це аж ніяк не ті інтереси, які можуть зазнати шкоди внаслідок, наприклад, самоправства чи зловживання повноваженнями. Інтереси держави такого самого рівня, як у випадку із самоправством, якщо вони пов'язані із функціонуванням державного кордону, іманентно і завжди страждають внаслідок його незаконного перетинання. Вони є невід'ємною частиною природи цього діяння і не може бути незаконного перетинання державного кордону, яке не було б спрямоване на заподіяння шкоди цьому конкретному державному інтересу (належне функціонування державного кордону, забезпечення свободи пересування тощо). Отже, у цьому випадку вказівка на мету заподіяння шкоди таким інтересам держави видається зайвою, оскільки було б достатньо вказівки на умисний характер діяння.

Якщо ж ми говоримо про інші інтереси держави, то з огляду на дискурс навколо відповідного законопроекту це, очевидно, такі інтереси, які пов'язані із збереженням конституційного ладу, суверенітету та територіальної цілісності. І це абсолютно інший об'єкт кримінально-правової охорони, аніж недоторканність державних кордонів як така.

Таким чином, у випадку із незаконним перетинанням державного кордону з метою заподіяння шкоди інтересам держави, криміналізовано попередній етап діяльності, спрямованої на такі цінності, які перебувають під захистом норм інших розділів Особливої частини КК, у першу чергу Розділу І.

Фактично, злочином визнано вчинення діяння меншого ступеня шкідливості як засобу забезпечення можливості вчинення діяння набагато більшого ступеня шкідливості. Природа діяння і підстави його правової оцінки в даному випадку визначається саме його метою.

Аналіз інших норм КК, у яких мета є обов'язковою ознакою основного складу

злочину, доводить, що діяння та мета (яка описує інше можливе і бажане для суб'єкта діяння у майбутньому) зазвичай є категоріями одного рівня та характеру (напад з метою заволодіння чужим майном; незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів тощо).

З іншого боку, наприклад, фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, де (як і у випадку із чинною статтею 332²) криміналізований також підготовчий етап до іншого злочину, а діяння є менш небезпечним, аніж його мета в разі її реалізації, поміщені законодавцем у Розділ І Особливої частини КК.

У свою чергу, є інші випадки, коли законодавець чітко розділяє діяння за ознакою наявності/відсутності мети вчинення більш небезпечних дій. Так, здача ворогові начальником ввірених йому військових сил, а також не зумовлене бойовою обстановкою залишення ворогові укріплень, бойової та спеціальної техніки чи інших засобів ведення війни, є злочином, передбаченим статтею 427 КК, якщо зазначені дії вчинені *не з метою сприяння ворогові*. І це є виправданим, оскільки такі дії, вчинені з метою сприяння ворогові, за своїми ознаками становитимуть державну зраду у формі переходу на бік ворога.

Так, на думку Кончук Н.С., ознаками державної зради у формі переходу на бік ворога в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту характерно: перехід на бік ворога може бути вчинений лише в умовах воєнного стану або в період збройного конфлікту; надання громадянином України безпосередньої допомоги іноземній державі, іноземній організації або їх представникам; вчинення зрадницьких дій може бути як на території України, так і на території ворога; вчинення злочину у формі дії або бездіяльності [10].

Окрім того, доведення такої мети, яка в цьому випадку є обов'язковою ознакою основного складу злочину, видається надзвичайно складним. Аналогічна проблематика спостерігається стосовно кваліфікації

діяльності членів самопроголошених квазідержавних утворень за статтями про злочини терористичної спрямованості, коли необхідність доведення терористичного характеру (в сенсі кримінально-правової норми) організації зумовлює додаткові труднощі у притягненні до відповідальності її індивідуальних членів, у діях яких значно простіше довести наявність інших складів злочинів [11].

Отже, слід визнати некоректність криміналізації незаконного перетинання державного кордону з метою заподіяння шкоди інтересам держави у статті 332² КК. При цьому, цей крок не є вдалим як з огляду на невідповідність засобу меті (криміналізація діяння, що посягає на фундаментальні інтереси держави, як злочину проти недотокранності кордонів), так і з огляду на складність доведення однієї з конструктивних ознак складу злочину, а саме мети заподіяння шкоди державним інтересам.

Окремо слід підкреслити доцільність диференціації перетинання державного кордону залежно від напрямку руху, адже незаконне проникнення на територію держави за своїм характером значно відрізняється від незаконного виїзду з неї.

Це особливо актуально також з огляду на безальтернативний характер санкцій у статті 332², які передбачають лише один вид покарання.

Наступні дослідження у цьому напрямі повинні передбачати розробку рекомендацій щодо розмежування незаконного перетинання державного кордону з іншими складами злочинів та з адміністративними правопорушеннями.

Література

1. Бутченко Т. І. Сутність державного інтересу / Т. І. Бутченко // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. - 2008. - Вип. 35. - С. 36-45. Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpqgvzdia_2008_35_5.
2. Перепелиця Т.В. Діалектика національних і державних інтересів / Т.В. Перепелиця // Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету. - 2013. - №18. - С. 11 - 124. Електронний ресурс]. - Ре-

жим доступу : <http://www.sci-notes.mgu.od.ua/archive/v18/45.pdf>

3. Наливайко Л. Р. Інтереси держави як предмет у структурі позовної діяльності прокурора у кримінальному провадженні / Л. Р. Наливайко, О. Р. Мала // Бюлетень Міністерства юстиції України. - 2015. - № 2. - С. 110-118. Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmj_u_2015_2_18.

4. Рішення Конституційного Суду України від 08 квітня 1999 р. у справі №1-1/99 [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-99/conv>

5. Рішення Конституційного Суду України №9-р/2018 у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 7 розділу II Закону України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-18/conv>

6. Закон України «Про державний кордон України» [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-12>

7. South Ossetia is not Kosovo [Електронний ресурс]. - Режим доступу : <https://www.economist.com/leaders/2008/08/28/south-ossetia-is-not-kosovo>

8. Заява МЗС РФ від 27.08.2008 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу : http://www.mid.ru/press_service/spokesman/official_statement/-/asset_publisher/t2GCdmD8RNIr/content/id/327238

9. Кончук Н.С. Перехід на бік ворога як форма державної зради / Н.С. Кончук // Наше право. - 2015. - №4. - С. 98 - 103.

10. Гацелюк В.О. Правова оцінка діяльності самопроголошених організацій в документах Верховної Ради України та рішеннях українських судів: порівняльний аналіз / В.О. Гацелюк // Наше право. - 2016. - №2. - С. 11 - 19.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена аналізу правових наслідків повернення до кримінального закону норми про незаконне перетинання державного кордону. Доводиться, що у даній нормі законодавець штучно об'єднав доволі різні саме за характером суспільної небезпеки діяння. Обґрунтовується, що інтереси держави полягають у належній (ефективній) реалізації її функцій з огляду на розуміння людини як найвищої соціальної цінності. Навряд чи можливо навести вичерпний перелік інтересів держави, і їх визначення має бути здійснене у кожному конкретному випадку правозастосування з урахуванням положень Конституції та відповідних законодавчих актів. Інтереси держави до певної міри є категорією динамічною, оскільки успішність реалізації функцій держави залежить від низки факторів внутрішньої та зовнішньої природи.

Слід визнати некоректність криміналізації незаконного перетинання державного кордону з метою заподіяння шкоди інтересам держави у статті 3322 КК. При цьому цей крок не є вдалим як з огляду на невідповідність засобу меті (криміналізація діяння, що посягає на фундаментальні інтереси держави, як злочину проти недотокранності кордонів), так і з огляду на складність доведення однієї з конструктивних ознак складу злочину, а саме мети заподіяння шкоди державним інтересам.

Ключові слова: криміналізація, злочин, незаконне перетинання, державний кордон, державний інтерес.

SUMMARY

The article is devoted to the analysis of the legal consequences of returning of illegal crossing of the state border to the criminal law in a separate article. It turns out that in this norm, the legislator artificially combined acts quite different in nature of their social danger.

It is grounded that the interests of the state consist in the proper (effective) implementation of its functions in view of the understanding of man as the highest social value. It is unlikely that it is possible to give an exhaustive list of the interests of the state, and their determination should be carried out in each case of law enforcement, taking into account the provisions of the Constitution and relevant legislative acts. Interests of the state to a certain extent are a dynamic category, since the success of the state functions depends on a number of factors of internal and external nature.

The incorrectness of the criminalization of illegal crossing of the state border with the purpose of causing damage to the interests of the state in Article 3322 of the Criminal Code should be recognized. At the same time, this step is not successful as in view of the mismatch of the means of the target (criminalizing an act that infringes on the fundamental interests of the state as a crime against the intolerance of borders), and in view of the difficulty of proving one of the structural features of corpus delicti, namely the purpose of causing damage to state interests.

Key words: criminalization, crime, improper entry, state border, state interest.

ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА ВЛАСНОСТІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

СЛІНЬКО Сергій Вікторович - доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінально - правових дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ (Харків, Україна)

УДК 343.125

Уголовный процесс определен как процессуальная деятельность следователя, прокурора, коллегиального суда. Основные положения процесса, на основе задач уголовного производства, определены как защита прав, свобод и интересов его участников. Рассматривая права, свободы и интересы участников, предлагаются виды их возможного временного ограничения на стадиях процесса. Проводится ретроспективный анализ модельных положений временных конституционных ограничений. Указывается на особый статус следственного судьи, который рассматривая представление следователя о применении меры процессуального воздействия, обязан не только определить меру процессуального ограничения, но и дать возможность коллегиальному суду принять меры по возмещению материального ущерба, который возникает в результате противоправного уголовного преступления. Предлагаются правовые конструкции решения задач уголовного судопроизводства. Рассматриваются практические пробелы механизма проведения следственных розыскных действий. Предложены теоретические аспекты и практическое решение данных вопросов.

Ключевые слова: принцип, статус, механизм, право собственности, следователь, прокурор, судья, следственные розыскные действия.

Актуальність теоретичних положень. Обмеження права власності у кримінальному процесі постійно вказує на необхідність захисту, щодо свавілля правоохоронних

органів, з боку слідчого судді, який на підставі клопотання слідчого, прокурора встановлює заходи забезпечення кримінального провадження у разі виклика слідчим учасників кримінального процесу, накладення грошового стягнення, тимчасового обмеження права користування спеціальним правом, доступу до речей та документів, накладення арешту на майно підозрюваного на стадії досудового провадження.

Мета викладення матеріалу полягає у теоретичному та практичному визначенні обмеження прав власності у кримінальному провадженні. Необхідно не тільки надати класифікацію права власності на стадіях процесу, а також встановити прогалини чинного законодавства щодо застосування права слідчого, прокурора, слідчого судді під час тимчасового обмеження учасників кримінального провадження. На підставі ретроспективного аналізу необхідно надати положення не тільки удосконалення процедури отримання ухвали слідчого судді під час проведення слідчих (розшукових) дій відносно підозрюваного, а також запропонувати механізм його виконання

Теоретичні положення необхідно розглядати на підставі чинного законодавства та конституційних засад кримінального провадження під час визначення процедурних обмежень у разі забезпечення кримінального процесу. Розглядаючи заходи забезпечення кримінального процесу та

обмеження прав, свобод та інтересів учасників кримінального провадження, необхідно зупинитися на теоретичних положеннях, що встановлені теоретиками права та надають можливість класифікації права власності, її обмеження під час досудового розслідування.

Одними з перших теоретиків права з 1864 року, які надали теоретичні обґрунтування обмеження права власності у процесі можна визначити С.І. Викторського, Г.Г. Тальберга, І.Я. Фойницького, І.Г. Щегловитова та ін. [3; 11; 13; 15].

Новий погляд на право власності було надано, за часів колишнього радянського союзу, С.С. Алексєєвим, К.К. Гасановим, Ю.М. Грошевим, В.М. Горшеньовим, Т.М. Заворотченко, О.В. Петришеним, А.В. Малько та ін. [1; 5; 6; 7; 8; 9; 10].

Теоретично автори визначали, що класифікацію прав, свобод та інтересів людини не можна однозначно віднести тільки до суспільних та економічних прав, які встановлені на підставі Основного закону держави.

С.С. Алексєєв одним з перших надав теоретичну категорію обмеження права, яку визначив як межі прав учасників процесу, які встановлені чинним законодавством таким чином, щоб слідчий, прокурор, слідчий суддя під час проведення слідчих (розшукових), судовий діяч мав право їх застосувати та за допомогою механізму правового регулювання досягти законного правового результату, з допомогою якого забезпечується об'єктивність, неупередженість кримінального процесу [1].

А.В. Малько, з одного боку підтримав теоретичні положення, але виступив, як опонент, та надав не тільки теоретико-правові, але методологічні елементи багатоаспектної проблеми меж обмежень прав, свобод та інтересів учасників процесу. Він уперше надав теоретичну модель, яка включає до себе концепцію не тільки обмеження, але запропонував стимули, механізм, фактори, що вказують на активну поведінку не тільки слідчого, прокурора, слідчого судді, але й учасників процесу, щодо яких проводиться кримінальне провадження. З його точки зору, межі прав, свобод та інтересів

повинні бути забезпечені механізмом захисту, від окремої категорії протиправних дій слідчого, його охорони з боку держави. Він виділяє ознаки правових обмежень, а саме: пов'язані з обмеженням умов, що встановлені на підставі власних інтересів; встановлені заборони санкціями кримінального законодавства у разі тимчасового обмеження прав, свобод під час визначення підстав для застосування запобіжних заходів; встановлення межі захисту конституційних прав учасників кримінального провадження [10].

В.М. Тертишник, залежно від структури правової норми, пропонує класифікацію правових обмежень, зокрема встановлений юридичною нормою факт обмеження прав, свобод та інтересів учасників процесу; встановлені нормативним забезпеченням юридичні права та обов'язки, що визначені як власні інтереси у кримінальному процесі; правові санкції, які повинні бути встановлені у разі обмеження прав, свобод та інтересів учасників процесу [12].

О.В. Бринцев, М.В. Витрук, В.М. Горшеньов, І.Б. Шахов, О.Г. Яновська та ін. під час теоретичного аналізу категорії обмеження прав, свобод та інтересів громадянина не залишили без уваги питання про співвідношення обмеження та його законодавчого закріплення. Автори доходять до висновку, що межі та спосіб їх обмеження має два різні механізми правового регулювання. Вони відзначають, що заборона — це формальна юридична категорія, а тому вона може бути порушена учасниками процесу. Правове обмеження є фактичним варіантом поведінки, який встановлений нормою кримінального, кримінального процесуального законодавства. Наприклад, тримання підозрюваного під вартою [2; 4; 7; 16].

Наведену точку зору можна вважати дискусійною, оскільки законом чітко визначено правові заборони і правові обмеження. Заборона використовується чинним законодавством на підставі застосування правових обмежень.

Аналіз наукової літератури вказує на мету, що є підставою для встановлення аспектів обмеження прав, свобод та інтересів учасників процесу.

З теоретичної точки зору, можна визначити наступні форми. Перша – передбачає обмеження прав, свобод та інтересів, які встановлені Конституцією держави та здійснюються на підставі ухвали слідчого судді. Друга – визначає елементи поваги прав, свобод та інтересів учасників процесу з боку сторони обвинувачення та суду під час виконання своїх обов'язків у кримінальному провадженні.

Кримінальний процесуальний закон встановлює процедуру тимчасового обмеження, яку вказує як заборону, зокрема для запобігання протиправній поведінці підозрюваного, слідчий, прокурор, слідчий суддя мають право тимчасово вилучити документи, які посвідчують користування спеціальним правом, зокрема правом керування транспортним засобом або судном; правом полювання; правом на здійснення підприємницької діяльності.

Обмеження так само, як заборона, забезпечене юридичною відповідальністю сторін. При цьому необхідно звернути увагу на примусову заборону, змішану заборону, цивільну заборону. Примусова заборона встановлює обмеження прав та свобод підозрюваного, тримання під вартою, забезпечення явки учасника процесу на підставі ухвали слідчого судді про привід, проведення обшуку слідчим, заборона спілкування, вихід з приміщення та ін. Змішана заборона включає тимчасове обмеження права свідчить, яке передбачене законодавством, або існує у вигляді заборони здійснювати права на шкоду іншим учасникам процесу. Цивільна заборона включає до себе тимчасове обмеження користування спеціальними правами.

Виклад загального матеріалу можна розпочати з надання класифікаційних умов обмеження та заборони, як вони встановлені в КПК України.

Пропонуємо визначити обмеження та заборони у кримінальному процесі, по – перше, як тимчасове обмеження реалізації права або обмежений спосіб реалізації. По-друге, як заходи кримінального та кримінального процесуального примусу, який застосовується до учасників кримінального

провадження, що тимчасово порушують закон. Даний процесуальний примус встановлюється на підставі ухвали слідчого судді на стадії досудового провадження. По-третє, як заборону суб'єктивного наміру.

Перша конструкція повинна бути побудована на підставі заходів забезпечення кримінального провадження. В даному разі необхідно визначити наступні положення, а саме виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід; затримання особи; запобіжні заходи; тимчасовий доступ до речей і документів; тимчасове вилучення майна.

Друга конструкція передбачає тимчасове обмеження цивільних прав, коли власник не має можливості володіти, користуватися, розпоряджатися своєю власністю. Необхідно зазначити, що право власності виходить з обмеження конституційних прав та обов'язків. Закон відносить у даному разі тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом, зокрема правом керування транспортним засобом або судном; правом полювання; правом на здійснення підприємницької діяльності, накладення арешту на майно до ухвалення та проголошення вироку суду; тимчасове відсторонення судді від здійснення правосуддя; відсторонення від посади.

Третя конструкція вказує на заборону суб'єктивного наміру заподіяти шкоду іншому учаснику кримінального провадження. Необхідно зазначити, що чинне законодавство не встановлює переліку положень зловживання правом. Кримінальний процесуальний закон вказує про заборону отримання фактичних даних під час проведення процесуальних, слідчих (розшукових) дій за допомогою шантажу, тиску, обману, застосування катування та ін. Друга форма передбачає непроцесуальні дії учасників кримінального провадження, а саме захисника, підозрюваного, їх представників.

Аналіз практики свідчить, що 60% кримінальних проваджень не можуть бути передані до суду за відсутністю доказів, які скасовуються на підставі непроцесуальних методів сторони захисту. 55% адвокатів надають поради підозрюваному, які показан-

ня надавати, щоб уникнути кримінальної відповідальності; 35% свідків змінюють свої показання на стадії досудового провадження на підставі тиску, обману; 5% спеціалістів надають висновок, що входить у протиріччя з матеріалами кримінального провадження.

Чинне законодавство встановило, що кримінальний процес України побудовано на засадах змагальності. Однак, теза залишається тільки у теоретичному визначенні. Основа кримінального провадження на стадії досудового розслідування полягає у публічних положеннях проведення розслідування. Змагальність на стадії досудового провадження можна визначити у разі відмови або надання заяви, повідомлення про вчинення кримінального правопорушення. Законом забезпечується публічний інтерес особи, суспільства та держави на підставі чого встановлюються правові та процесуальні обмеження прав, свобод та інтересів учасника кримінального провадження.

Реформування кримінальної юстиції направлена на реалізацію пріоритетних напрямків забезпечення захисту учасників кримінального процесу, а функція держави наповнюється реальним утримуванням, обмеженням прав, свобод та інтересів підозрюваного (обвинуваченого).

Другим концептуальним підходом до обмеження прав та свобод є права та обов'язки сторони обвинувачення. Чинне законодавство встановлює обмеження судової влади на підставі закону. Процесуальний статус прокурора, слідчого, слідчого судді на стадії досудового провадження вказує на необхідність повного, неупередженого підходу до встановлення фактів, які свідчать про вчинення кримінального правопорушення та вини підозрюваного.

Статистичні дані Верховного Суду України свідчать, що тільки 80% кримінальних проваджень щодо підозрюваних, які вчинили кримінальне правопорушення, прокурор надсилає до суду. Однак, під час судового розгляду тільки 50% обвинувачених судом визнаються винними, та суд проголошує обвинувальний вирок.

Держава, з одного боку, гарантує та захищає права учасників кримінального

провадження, з іншого, встановлює право обмеження для підозрюваного (обвинуваченого) конституційних прав для забезпечення законних інтересів окремих учасників процесу. Таким чином, необхідність забезпечення прав і законних інтересів завжди ставило питання про необхідність заборони окремих учасників процесу для попередження, припинення кримінальної діяльності. Обмеження в інтересах суспільства є правом держави, яке полягає у визнанні необхідності безперешкодного здійснення прав, обов'язків та інтересів.

Висновки. Тимчасове обмеження прав, свобод та інтересів у кримінальному провадженні встановлюється для забезпечення публічних інтересів держави, попередження та/або припинення кримінальної діяльності підозрюваного (обвинуваченого), захисту прав потерпілого, для повного, неупередженого, об'єктивного проведення досудового розслідування.

У кримінальному процесі необхідно встановити розмежування між процесуальними правами та обмеженням процесуальних прав, свобод та інтересів учасників кримінального провадження.

Обмеження процесуальних прав, які встановлені у чинному законодавстві, можна визначити як встановлена законом зовнішня заборона, яка застосовується стороною обвинувачення та судом на стадії досудового провадження.

Межі обмеження обумовлені складом кримінального правопорушення, обставинами, що враховуються під час застосування міри кримінального процесуального примусу, що встановлені в законі.

Література

1. Алексеев С.С. Восхождение к праву. Поиски и решения. /С.С. Алексеев // -М.: Норма. 2001. -752с
2. Бринцев О.В. Новый господарський кодекс – крок вперед, два назад/ О.В. Бринцев: Актуальні проблеми судового права: матеріали міжнародної-практичної конференції – Харків. Національний юридичний

ун-т ім. Я. Мудрого. 23 квітня 2018. Право. – 506с.

3. Викторский С.И. Русский уголовный процесс. учебник. /С.И. Викторский// - М.: 1997. – 310с.

4. Витрук Н.В. Основы теории правового положения личности в социалистическом государстве. /Н.В.Витрук// - М.: Проспект. 1979. – 150с.

5. Гасанов К. К. Конституционный механизм защиты основных прав человека / К. К. Гасанов. - Москва : Юнити : Закон и право, 2004. - 430 с.

6. Грошевой Ю.М. Нове у кримінально – процесуальному законодавстві України /Ю.М.Грошевой, Т.М.Мірошніченко// - Х.: Основа. 2002. - 110с.

7. Горшенев В.М. Контроль как правовая форма деятельности. /В.М.Горшенев, И.Б. Шахов // -М.: Юрид. лит. 1987. – 220с.

8. Загальна теорія держави та права: підручник. М.В. Цвік, О.В. Петришен, Л.В. Авраменко та ін. – Харків. Право. 2009. – 584с.

9. Заворотченко Т.М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні. :автореф.дис. канд. юрид. наук 12.00.03. Ін-т держави та права ім. В.М. Корецького. /Т.М.Заворотченко// -К.: 2002. -21с.

10.Малько А.В. Стимулы и ограничения в праве (теоретико-информационный аспект) / Дис... докт. юрид. наук. — М., 1995;

11.Тальберг Д.Г. Русское уголовное судопроизводство / Д.Г. Тальберг.Воронеж. ВГУ. 2016.- С. 122- 163.

12.Тертишник В.М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі. /В.М.Тертишник// - Дніпропетровськ.: Дніпр. державний ун-т внутрішніх справ. 2002. -350с.

13.Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства:учебник /И.Я. Фойницкий т. 1. -СПб.: Наука. 1996.- 586с.

14.Чельцов М. А. Советский уголовный процесс : учебник / М. А. Чельцов. - Москва : Госюриздат, 1951. - 300 с.

15.Щегловитов И.С. О новом уголовном уложении/ И.С. Щегловитов: Журнал Министрства Юстиции, 1903, № 5, с. 17 .

16.Яновська О.Г. Концептуальні засади функціонування і розвитку змагального кримінального судочинства / О.Г. Яновська: монографія. – К. Прецедент. – 2011 – 308с.

Limitation of ownership in a criminal proceeding

The article deals with procedural restrictions on the rights, freedoms and interests of participants in criminal proceedings. Indicates the need for protection from the investigator's judge, who, based on the petition of the investigator, the prosecutor, establishes measures for ensuring criminal proceedings.

The classification of types of temporary restriction of rights and freedoms in the stages of criminal proceedings is being developed. The theoretical and practical provisions of the restriction of property rights in criminal proceedings are considered. The gaps in the current legislation regarding the application of the law of an investigator, prosecutor, and investigator of a judge during the temporary limitation of participants in criminal proceedings have been identified. On the basis of a retrospective analysis, it is necessary to provide provisions not only for improving the procedure for obtaining a decision of the investigating judge during investigations (investigations) in relation to the suspect, and also to propose a mechanism for its implementation

The theoretical positions are considered, on the basis of the current legislation and constitutional principles of criminal proceedings, during the determination of procedural restrictions of rights and freedoms in case of providing a criminal process. The definition of measures to ensure the mechanism of limiting the rights, freedoms and interests of participants in criminal proceedings is proposed. Based on the analysis of scientific literature, it is indicated to establish the aspects of limiting the rights, freedoms and interests of the participants in the process. The following forms are offered. The first - involves limiting the rights, freedoms and interests, which are established by the Constitution of the state and are carried out on the basis of the decision of the investigating judge. The second - defines

АНОТАЦІЯ

Стаття розглядає прогалини окремих положень чинного кримінального процесуального законодавства, яке в окремих аспектах не співпадає з теоретичними елементами кримінального процесу. Надається ретроспективний аналіз модельних положень структурної побудови стадій процесу, визначаються правові конструкції вирішення завдань кримінального провадження, вказується на дискреційні повноваження суду, які визначені на підставі теорії та практики. Розглядаються практичні прогалини механізму проведення слідчих розшукових дій, вказується на неможливість та практичну незгодженість заходів забезпечення кримінального провадження та правил їх застосування у разі обмеження прав, свобод та інтересів учасників кримінального процесу. Запропоновано теоретичні аспекти та практичне вирішення даних питань.

Ключові слова: засади, статус, механізм, право власності, арешт майна, слідчий, прокурор, суддя, слідчі розшукові дії.

the elements of respect for the rights, freedoms and interests of the process participants by the party of the prosecution and the court during the performance of their duties in the criminal proceedings.

The author's definition of the category of restriction of rights and freedoms in criminal proceedings is provided, as a prohibition provided by the legal liability of the parties. There are types of restrictions, namely, forcible prohibition, mixed ban, civilian prohibition. It is determined that the temporary limitation of rights, freedoms and interests in criminal proceedings is established to ensure the public interests of the state, to prevent or stop the criminal activity of the suspect (defendant), the protection of the rights of the victim, for a complete, impartial and objective pre-trial investigation. The limits of the restriction are due to the composition of the criminal offense, the circumstances that are taken into account when applying the measure of criminal procedural coercion established by law.

Key words: principles, status, mechanism, investigator, ownership, prosecutor, judge, investigatory actions.

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНОГО НАРКОСЕРЕДОВИЩА

ГЛАДКОВА Євгенія Олексіївна - кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем протидії злочинності ННІ підготовки фахівців для підрозділів кримінальної міліції Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 343.976

В статті розглянуто наркосередовище як об'єкт кримінологічного аналізу. Визначено, що наркосередовище складається з наркоманів і осіб, допускаючих немедицинське використання наркотичних засобів, відмінності між якими призводять до необхідності диференціації способів впливу, які до них застосовуються. Зазначено, що середній вік наркосередовища в Україні. Вказано особливості наркосередовища: його висока щільність і схильність до розширення за рахунок залучення нових учасників його активними членами.

Ключові слова: наркотики, протидія злочинності, наркоманія, наркосередовище.

Ефективна протидія наркотизації суспільства неможлива без розуміння природи наркосередовища. Особи, що допускають немедицинське споживання наркотиків, та наркомани утворюють специфічну спільноту, об'єднану спільними інтересами та цілями. Лише розуміння наркосередовища як окремої соціальної групи, якій притаманні специфічні закономірності, та врахування цих закономірностей дозволить виробити ефективну систему заходів, направлених на протидію його розростанню. У зв'язку із цим, наркосередовище є надзвичайно важливим об'єктом аналізу з точки зору кримінології.

Стан дослідження

Аналізу девіантних соціальних груп, у тому числі ролі молодіжних субкультур у

їх функціонуванні, присвячені праці І. Міцишин [1], В.Р. Павелківа [2], Л.І. Іванченко [3], В.Ю. Шкурко [4]. Водночас, зазначені дослідження стосувалися девіантних соціальних груп в цілому, наркосередовищу ж як специфічному суспільному середовищу не було приділено належної уваги, що обумовлює актуальність даної теми.

Метою дослідження є визначення особливостей наркосередовища як об'єкта кримінологічного аналізу.

Виклад основного матеріалу

Суб'єкти протидії наркозлочинності функціонують в умовах повсякденного зіткнення із зовнішнім середовищем у багатоманітній, складній і насиченій сфері, компоненти якої знаходяться у різному співвідношенні з їх основною і додатковими видами діяльності [5, с. 30]. Практичне значення для структуризації суб'єктів та інституалізації їх діяльності в рамках протидії наркозлочинності мають тільки ті явища і процеси зовнішнього середовища, які впливають на стан безпеки і її забезпечення більш-менш реально, відчутно, безпосередньо, істотно. Саме ця обставина і є критерієм віднесення тих або інших факторів до числа компонентів наркосередовища, що впливає на визначення параметрів здійснюваних заходів стратегії і тактики протидії наркозлочинності.

Вказане середовище, в якому функціонують вищезазначені системи, є суперечливим і подвійним. З одного боку, в ній є елементи

ти зовнішні –стабільні, стійкі (наприклад, географічне положення, кліматичні умови, уклад економіки), а з іншого – внутрішні – ситуативні і мінливі, коли набір компонентів, характер зв'язків між ними, а також між ними і досліджуваною системою змінюються (деякі ідеологічні, демографічні, кримінологічні явища). Саме на останніх варто заговорити нам свою увагу.

Середовище наркоманів і осіб, які допускають немедичне вживання наркотичних засобів і психотропних речовин, є різновидом соціального середовища з усіма притаманними їм рисами та проявами, а також особливостями, зумовленими специфікою інтересів і того виду діяльності, які, власне, і лежать в основі її формування.

Організуючим елементом об'єднання наркоманів і споживачів виступає прагнення до впадання в стан ейфорії і пошук шляхів отримання наркотику або психотропної речовини або коштів на їх придбання. Для наркомана все коло його інтересів зводиться тільки до вживання наркотику, всі його емоції варіюються лише в межах ейфорія – абстиненція – ейфорія [6, с. 4]. Споживачі відрізняються від наркоманів тим, що вони ще не потрапили в «прокрустове ложе» глибокої пристрасті, у них поки що зберігається інтерес до нормального життя, не обтяженого небезпечною і підступною залежністю. Цих осіб ще можна повернути до існування без наркотиків, але ящик Пандори вже розкритий, і запобігти нещастю дуже складно і проблематично. При цьому необхідно враховувати, що часовий проміжок переходу від епізодичного вживання до формування наркозалежності занадто короткий [7, с. 13].

Фахівці виділяють у процесі формування наркозалежності (фізичної і психічної) чотири етапи [8, с. 54-56].

Перший етап характеризується першими пробами і найвищим піком ейфорійних відчуттів. У цей період споживач ще не втратив критику і вольовий контроль над своїми емоціями і прагненнями і помилково вважає, що в змозі впоратися з пристрастю, як тільки відчує появу симптомів залежності.

На другому етапі відбувається звикання організму до певної дози, тобто споживач стає вже наркоманом, і для набуття стану

ейфорії потрібна більша кількість препарату або ж перехід до більш «важкого» наркотику. Контроль і критика значно слабшають, хоча хворий ще намагається знайти собі, своїй слабкості будь-які розумні виправдання. Але секс, відпочинок, веселощі і розслаблення можливі для нього тепер уже тільки з наркотиком. На цьому етапі зміцнюються контакти наркомана із середовищем собі подібних, які його розуміють і поділяють ту ж прихильність.

Третій етап, насичений болісними «ломками», різними інфекціями, що передаються через брудні шприци, безпорадними статевими контактами, насильством, ускладненням відносин у сім'ї; вчиненням злочинів, фінансовими труднощами, пошуком джерел коштів для придбання наркотиків і т. д. Рівень фізичної і психічної залежності такий, що потрібна негайна допомога фахівців.

Четвертий етап, по суті, вже переддень загибелі. Виникають серйозні проблеми зі здоров'ям у силу різних розладів функцій організму; вимотує постійна потреба в наркотичних або психотропних препаратах, які необхідні вже не стільки для того, щоб випробувати ейфорію, скільки для того, щоб віднайти більш-менш нормальний стан, позбувшись від абстинентного синдрому хоч на якийсь час. Наркоман готовий використовувати будь-які, навіть найбільш брутальні засоби для отримання дози жаданого препарату. Цей період характеризується повною і всебічною деградацією особистості, апатією, небажанням жити. Дози вживаного наркотичного засобу або психотропної речовини, необхідні для організму, стають для нього критичними.

Цю диференціацію агентів наркосередовища необхідно враховувати при плануванні і здійсненні профілактичного на них впливу. Оскільки у споживачів ціннісні орієнтації деформовані ще не в повній мірі, у діяльності щодо повернення цих людей до життя без наркотиків можна апелювати до тих чи інших їх позитивних інтересів (творчість, спорт, навчання і т. д.), уподобань (сім'ї, батьків, дітей, друзів, коханих тощо), прагнень та ін. У роботі ж з наркоманами на перших її етапах це абсолютно безрезультатно [9, с. 12].

Однак розвиток окремих видів наркоманії, найбільш важких, небезпечних, відбувається набагато динамічніше, ніж у запропонованій вище схемі. Так, за даними фахівців-наркологів, наркотична залежність у підлітків (як фізична, так і психічна) формується після першого уколу героїну у 55% у юнаків і в 82% – у дівчат [10, с. 28].

Наркосередовище відноситься до категорії девіантних [11, 12]. Дійсно, інтереси, прагнення, дії і уклад цього соціального явища відхиляється від загальноприйнятих, позитивно забарвлених, визнаних і схвалюваних соціумом і державою нормативів. Це середовище, яке вступає у конфліктні відносини з суспільством, законом, встановленим правопорядком, представляє для них серйозну загрозу. Її розростання створює реальну небезпеку для нормальної еволюції світової цивілізації.

Девіація серед наркоманів у більшій своїй частині є криміногенним середовищем, але досить відособленим, ізольованим від інших підструктур кримінального світу і досить специфічним. Однак, як правило, представники цього «маленького світу» мають потенціал, хоча і дуже глибоко прихований у результаті залучення до наркотиків і відповідного середовища, для повернення до нормального життя. У першу чергу, це відноситься до категорії споживачів, оскільки виявити необхідні ресурси у наркомана можна, лише звільнивши його від обох видів залежності, що в даний час дуже проблематично, особливо якщо мова йде про зняття психічної підпорядкованості наркотику [13].

Характеризуючи девіантне середовище наркоманів, необхідно, перш за все, відзначити її широту, тобто численний склад її представників.

Згідно з нормативами ВООЗ ООН, якщо частка наркоманів у структурі населення країни становить сім і більше відсотків, це є свідченням розвитку в суспільстві незворотних процесів дегенерації населення і розкладання соціуму [14, с. 3]. Загальна чисельність населення України сьогодні десь 45 мільйонів, отже, сім відсотків – це трохи більше 3 млн осіб. Отже, до фатальної межі нам ще далеко. Як-то кажуть, Рубікон

не перейдено. Якщо виходити з наведених вище розрахунків ВООЗ ООН, офіційних прогнозів і їх співвідношення, то при збереженні темпів зростання кількості наркоманів їх кількість у середньостроковій і далекій перспективі аж ніяк не наблизиться до цих страшних цифр. Але з урахуванням негативного приросту населення та міграції (-600 тис. на рік) картина вимальовується досить сумна, оскільки наркомани в такому випадку складуть 2,5-3 відсотки населення країни. Врахуйте, що це тільки хворі на наркоманію, але й чимала кількість споживачів, які поки не страждають наркозалежністю і представляють собою армію рекрутів у наркомани.

Таким чином, нам вже добре майорить перейти ту межу, за якою відомий вислів О. Бендера «Почому опіум для народу?» слід перефразувати в інше – «Почому народ для опіуму?».

Якщо проаналізувати віковий «ценз» сучасних представників наркосередовища, то стає очевидним, що, в основному, його складають неповнолітні і молодь у віці до 25 років. До тридцяти наркомани, як правило, не доживають. Серед них дуже рідкісні «довгожителі», до яких фахівці відносять тридцяти-сорокарічних; якщо людина почала вживати наркотики у 20 років, то, на думку лікарів, це феномен, якщо він дотягне до сорока [15, с. 15-17]. Розглядаючи сучасні тенденції наркозлочинності, ми наводили деякі дані, що підтверджують омолодження наркосередовища. Додамо лише, що, за оцінками експертів, у даний час 35% українців у віці від 15 до 25 років хоча б раз спробували наркотичні засоби і психотропні речовини [16]. Щорічно в країні вмирає близько 20 тисяч осіб, які не дожили до тридцятирічного віку, з причин, так чи інакше пов'язаних зі зловживанням наркотиками (передозування, соматичні або психічні розлади, викликані вживанням зазначених препаратів, сепсис, гепатити в результаті використання нестерильного інструментарію і т. д.).

За даними власних спостережень, найбільша кількість споживачів наркотиків припадає на середньо-спеціальні навчальні заклади. Особливу тривогу викликає та обставина, що лави наркоманів постійно

поповнюється за рахунок громадян з досить високим освітнім рівнем, зокрема, за рахунок студентської молоді та інтелігенції, а також представників благополучних верств суспільства. Так, у пресі неодноразово з'являлись повідомлення про вживанням наркотиків у елітних вузах країни, зокрема і Харкова. Тож, здійснені нами дослідження і аналіз спостережень соціологів, лікарів-наркологів приводять нас до висновку про те, що у загальній кількості наркозалежних більше третини складають громадяни з високим достатком, на частку незаможних припадає менше 20%.

Охарактеризувавши стисло склад наркосередовища, далі розглянемо її специфічні риси і прояви.

У першу чергу, слід зазначити, що це середовище відрізняється яскраво вираженим колективізмом і складається з груп наркозалежних та інших осіб, які об'єднуються на основі вікових ознак, прихильності до того чи іншого наркотичного або психотропного препарату, територіальності (наприклад, проживання в одному районі, населеному пункті, навчання в одному навчальному закладі) та деяких інших обставин. Це прагнення до консолідації пояснюється тим, що наркоман відчуває себе не в силах протистояти своїй непоборній пристрасті. По суті, в цій біді людина самотня (як і завжди у недугі, навіть якщо при цьому хворий оточений увагою і турботою своїх близьких). І адже вона абсолютно безпорадна один на один зі своєю потребою нових порцій наркотичної речовини, тож наркомани активно шукають однодумців, об'єднуються в групи, спокушають нестійких, утворюючи цілу наркотичну мережу, цілу систему осіб, взаємовідносин, зв'язків, контактів, у якій заплутуються все нові і нові жертви [17, с. 80].

Внутрігрупові відносини, що складаються у наркосередовищі, мають свою специфіку у порівнянні з системами взаємозв'язків, характерних для інших девіантних формувань [18, с. 92]. Їх відрізняє яскраво виражена наркоманійна допомога, яка проявляється, зокрема, в обміні інформацією про джерела придбання наркотиків або психотропних речовин, спільній діяльності, пов'язаній з їх придбанням, виготовленням, а також

відшукування коштів для покупки препаратів і т. д.

Психологи відзначають, що характерною рисою міжособистісних відносин наркозалежних, є емпатія, тобто переживання суб'єктом тих самих емоційних станів, які відчуває інша людина, на основі ототожнення з нею [19]. Джерелом подібного співпереживання виступає схожість почуттів і емоцій, які в тій чи іншій мірі відчувають усі наркомани і які виникають у стані ейфорії, абстинентного синдрому, під час зламу міжособистісних відносин (у родині, колективі, з друзями, коханими і т. д.) і порушення звичного укладу життя у зв'язку з долученням до наркотичних і психотропних препаратів. На цій же психологічній основі формується і таке явище, властиве даному середовищу, як кругова порука наркоманів, яка втім легко долається у період жорстокої абстиненції.

По-друге, для наркосередовища характерним є таке дуже небезпечне явище як прозелітизм наркоманів, що означає прагнення до розширення середовища собі подібних [20, с. 10]. На думку фахівців, один активний наркоман може долучити до наркотиків від трьох до двадцяти новачків. Наркотичну мережу можна порівняти з раковою пухлиною: розпадаючись зсередини (хтось із наркоманів помер від наркотиків, когось направили у місця позбавлення волі за скоєні правопорушення), ззовні вона проявляє виражену тенденцію до розширення, до відвоювання для себе у здорової тканини суспільства усе більшого простору.

Висновки

Наркосередовище має всі риси, притаманні соціальному середовищу, та включає наркоманів та осіб, які допускають немедичне вживання наркотиків. Особливістю останніх є їх знаходження на початковій стадії формування наркозалежності, що обумовлює збереження в них інтересу до нормального соціального життя, на відміну від наркоманів, для яких вживання наркотиків стало основою їх існування. В залежності від групи, до якої належить той чи інший член наркосередовища, відрізняються методи та способи впливу на нього, покликані відучи-

ти його від згубної звички. Водночас, слід звернути увагу, що для великої кількості наркотиків період формування психологічної та фізичної залежності є надзвичайно коротким.

Наркосередовище в Україні відрізняється низьким середнім віком, його основу складають неповнолітні та молодь у віці до 25 років.

З точки зору протидії наркотизації суспільства та поширенню наркозлочинності, велике значення мають дві особливості наркосередовища.

Першою з них є високий рівень колективізму наркоманів, що проявляється у підвищеному прагненні до консолідації на підставі окремих ознак (вік, прихильність до певного наркотику, місце проживання тощо) та наданні взаємної допомоги у пошуку способів придбання наркотиків, ухилення від відповідальності.

Другою суттєвою наркосередовища є прозелітизм наркоманів, що сприяє його розширенню через дії його активних учасників та відтворенню, забезпечуючи «заміну» учасників, які померли, перестали вживати наркотики або були ув'язнені. Ці дві риси суттєво ускладнюють протидію функціонування наркосередовищу.

Література

1. Міцишин І. Субкультурні організації як середовище формування девіантної поведінки молоді. *Вісник Львівського університету. Серія педагогічна*. № 29. С. 120-130.
2. Павелків В. Р. Вплив молодіжних субкультур на прояви рівня агресії у молодіжному середовищі. *Проблеми сучасної психології*. 2015. № 27. С. 380-394.
3. Іванченко Л. І. Молодіжні субкультури в сучасному світі. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2016. № 20 (1). С. 201-210.
4. Шкурко В. Ю. Динаміка трансформації модного образу в контексті молодіжних субкультур другої половини ХХ століття. *Вісник ХДАДМ*. 2017. – № 5. С. 128-133.
5. Комплексное изучение системы воздействия на преступность (методологи-

ческие и теоретические основы)/под ред. П.П. Осипова. Л.: Изд-во Ленинградского университета, 1978. 150 с.

6. Бубеев Ю. А. Наркотические аддикции : профилактика и коррекция с помощью интегративных психотехнологий. Москва: Слово, 2009. 464 с.

7. Касимова Э. Жизненный опыт – путь к наркотикам? Путь к свободе от наркотиков! Казань: Медицина, 1999. 28 с.

8. Турсунходжаев М.Х. Некоторые психофизиологические аспекты проблемы наркотической зависимости. *Лікар. справа*. 2002. № 5-6. С. 54-56.

9. Булкіна Н.Е. Виявлення кореляцій вегетативних і психофізіологічних характеристик з вираженістю патологічної тяги до наркотиків у опійних і полінаркозалежних осіб: автореф. дис. ... канд. мед. наук: спец. 14.03.04 «Патологічна фізіологія». Луганськ, 2010. 20 с.

10. Фридман Л. С., Флеминг Н. Ф., Робертс Д. Г., Хайман С. Е. Наркология/пер. с англ. Москва: Бинум; СПб: Невский диалект, 1998. 317 с.

11. Социальные отклонения/под ред. В. Н. Кудрявцева. М.: Юридическая литература, 1989. 328 с.

12. Назаренко Д. О. Кримінологічний аналіз та протидія фоновим для злочинності явищам : монографія. Харків : Золота Миля, 2013. 458 с.

13. Лисенко І.П. Динаміка і корекція патопсихологічних симптомокомплексів у осіб, залежних від алкоголю та наркотиків: автореф. дис. ... доктора психол. наук: спец. 19.00.04 «Медична психологія». Київ, 2003. 45 с.

14. Аргунова Ю. Н., Габиани А. А. Правовые меры борьбы с наркотизмом. Москва: Юридическая литература, 1989. 63 с.

15. Наркомания у подростков/В. С. Битенский, Б. Г. Херсонский, С. В. Дворяк. Киев: Здоровье, 1989. 216 с.

16. Назаренко Д. О. Кримінологічний аналіз рівня, динаміки та структури наркотизації як фонового для злочинності явища. *Форум права*. 2013. № 4. С. 258-266.

17. Личко А. Е., Битенский В. С. Подростковая наркология: Руководство. Л.: Медицина, 1991. 304 с.

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто наркосередовище як об'єкт кримінологічного аналізу. Визначено, що наркосередовище складається із наркоманів та осіб, які допускають немедичне вживання наркотичних засобів, відмінності між якими обумовлюють необхідність диференціації засобів впливу, що до них застосовуються. Відзначено молодий середній вік наркосередовища в Україні. Вказано на особливості наркосередовища: його високу згуртованість та схильність до розширення за рахунок залучення нових учасників активними його членами.

Ключові слова: наркотики, протидія наркозлочинності, наркоманія, наркосередовище.

SUMMARY

The article deals with the drug milieu as a subject of the criminological analysis. It postulates that the drug milieu consists of the drug addicts and drug users; difference between these two groups necessitates taking different approaches when dealing with each of them. We point out young average age of the drug milieu in Ukraine. The article examines two features of the drug milieu: its close-knit nature and tendency to expand through the conversion of new members by its active participants.

Keywords: drugs, drug crime counteraction, drug addiction, drug milieu.

18. Балцевич С. М., Бурова А. К., Воднева В. А. и др. Семья и молодёжь: профилактика отклоняющегося поведения. Минск, 1989. 144 с.

19. Спирев М. В. Наркотизм в среде спортсменов. *Российский следователь*. 2007. № 8. С. 25-26.

20. Максимова Н.Ю. Психологічні фактори узалежнення неповнолітніх від алкоголю і наркотиків та засоби його попередження: автореф. дис. ... доктора психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 1998. 34 с.

Summary. The article deals with the drug milieu as a subject of the criminological analysis. It postulates that the drug milieu consists of the drug addicts and drug users; difference between these two groups necessitates taking different approaches when dealing with each of them. We point out young average age of the drug milieu in Ukraine. The article examines two features of the drug milieu: its close-knit nature and tendency to expand through the conversion of new members by its active participants.

The narcotic environment has all the features inherent to the social environment, and includes drug addicts and persons who apply non-medical use of drugs. The characteristic of the latter is their location at the initial stage of drug addiction formation, which causes the interest in their normal social life, unlike drug addicts, for whom the use of drugs has

become the basis of their being. Depending on the group to which any member of the narcotic environment belongs, there are different methods and ways of influencing him, designed to eliminate him from a disastrous habit. At the same time, it should be noted that the period of the formation of psychological and physical dependence is extremely short for a large number of drugs.

The narcotic environment in Ukraine is characterized by a low average age, minors and young people under the age of 25 years are its basis.

Two features of the narcotic environment are of great importance from the point of view of counteracting increase in drug use in the society and the spread of drug crimes.

The first of them is the high level of collectivism of drug addicts, which is manifested in an increased desire for consolidation on the basis of certain attributes (age, adherence to a particular drug, place of residence, etc.) and the provision of mutual assistance in seeking the ways to purchase drugs, to evade liability.

The second essential feature of the narcotic environment is the propagandism of drug addicts that promotes its expansion through the actions of its active participants and the restoration, providing "replacement" of participants who died, stopped using drugs or were imprisoned. These two features greatly complicate the counteraction of the narcotic environment functioning.

Keywords: drugs, drug crime counteraction, drug addiction, drug milieu.

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРОКУРОРА ПІД ЧАС ОГЛЯДУ МІСЦЯ ПОДІЇ НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ

МІСЮРА Лілія Юріївна - викладач відділу підготовки прокурорів з нагляду за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання та досудове слідство Інституту підвищення кваліфікації прокурорів Національної академії прокуратури України

УДК 343.13

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4989-9574>,

В научной статье исследовано теоретические и практические аспекты деятельности прокурора на этапе проведения осмотра места происшествия в ходе досудебного расследования уголовных правонарушений против окружающей среды. Особое внимание уделяется особенностям участия специалистов в проведении этого следственного (розыскного) действия. Раскрыт вопрос о наложении ареста на изъятие в ходе осмотра места происшествия вещи и предметы, имеющие значение для уголовного производства.

Ключевые слова: уголовное производство, досудебное расследование, прокурор, уголовное правонарушение против окружающей среды, осмотр места происшествия.

Постановка проблеми

Практика свідчить, що проведення огляду місця події в ході досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля, з огляду на їх специфіку, викликає значні труднощі як у слідчого, так і прокурора, часто супроводжується помилками та недоліками. Зокрема, розповсюдженими є випадки несвоєчасного, неповного та неякісного огляду місця події, а також порушення процедури відбору зразків для проведення експертизи у цій категорії справ.

Прогалини, пов'язані з неякісним оглядом, усунути на подальших етапах розслідування буває досить складно, оскільки з часом обстановка неминує змінюється, а сліди зникають [1, с. 58].

Пасивність процесуальних керівників у цій специфічній категорії кримінальних проваджень не сприяє підвищенню якості досудового розслідування, адже нерідко виникають ситуації, за яких інтереси досудового розслідування вимагають особистої участі або безпосереднього проведення огляду місця події прокурором.

Стан дослідження

Вагомий внесок у розробку наукових положень із зазначеної тематики зробили такі вчені, як В.І. Алексєйчук, О.Я. Баєв, В.П. Бахін, В.І. Громов, Н.В. Карпенко, Н.І. Клименко, С.О. Книженко, В.О. Коновалова, В.Т. Малярєнко, Л.Д. Скільська, М.Ф. Сокиран, Л.Л. Стасюк, І.В. Рогатюк, А.В. Столітній, Н.М. Татарин, С.О. Тіщенко, В.В. Топчій, Д.О. Турчин, М.Л. Цимбал, В.І. Цимбалюк, І.М. Якимов та інші. Однак, недостатньо дослідженими залишаються окремі питання здійснення процесуального керівництва досудовим розслідуванням кримінальних правопорушень проти довкілля на етапі проведення огляду місця події.

З огляду на викладене, **метою** статті є висвітлення теоретичних та практичних аспектів діяльності прокурора на етапі проведення огляду місця події в ході досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля.

Виклад основного матеріалу

Першочерговою слідчою (розшуковою) дією у кримінальних провадженнях в сфері довкілля, яка дозволяє отримати максимум першоджерельної інформації щодо вчиненого кримінального правопорушення та має визначальне значення для подальшого проведення досудового розслідування є огляд місця події.

Місцем вчинення кримінального правопорушення проти довкілля може бути як відкрита територія (у випадках забруднення чи знищення природних об'єктів), так і закрита територія (наприклад, підприємств, будівель, портів, станцій, транспортних засобів тощо).

Питання проведення огляду місця події регламентовані положеннями ч. 3 ст. 214, ст.ст. 223, 233-237 Кримінального процесуального кодексу України [2] (далі – КПК України).

Під час огляду місця події відбувається дослідження матеріальної обстановки шляхом безпосереднього особистого її сприйняття слідчим або іншими учасниками огляду для виявлення, фіксації і вилучення різних слідів злочину та інших речових доказів, з'ясування механізму події та інших обставин, які мають значення для розслідування [3, с. 118]. Огляд місця події є необхідним в усіх випадках, коли обставини справи дозволяють припускати, що там можуть бути виявлені речові докази, зміни в навколишній обстановці, інші сліди злочину [4, с. 21].

З огляду на викладене, виїзд прокурора на місце події сприятиме раціональній організації його огляду та забезпеченню дотримання вимог закону при проведенні даної слідчої (розшукової) дії.

Огляд місця події, як і будь-яка інша слідча (розшукова) дія вимагає попередньої підготовки, яка включає не лише оперативний збір інформації, використання якої сприятиме її якісному проведенню (наприклад, щодо меж, цільового призначення та власників забрудненої земельної ділянки), але і вирішення інших організаційних питань. Прокурор вирішує питання про необхідність залучення понятих, спеціалістів відповідного профілю та інших осіб, залежно

від обставин справи, для участі у проведенні цієї слідчої (розшукової) дії.

Участь понятих у проведенні огляду місця події у кримінальних провадженнях в сфері довкілля, за винятками здійснення безперервного відеозапису, є бажаною. Практика свідчить, що сторона захисту в більшості кримінальних проваджень цієї категорії, в яких підозрюваний не визнає свою вину у вчиненні кримінального правопорушення, заявляє про недотримання вимог кримінального процесуального закону під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії. В свою чергу, допит понятих як свідків щодо учасників, процедури, змісту та результатів проведення огляду місця події, сприятиме правильному вирішенню судом питання про допустимість та достовірність доказів, отриманих в ході його проведення.

В ході розслідування кримінальних проваджень в сфері довкілля під час проведення огляду місця події в більшості випадків виникає потреба застосування спеціальних знань. Як приклад, відбір зразків ґрунту для подальшого проведення експертного дослідження повинен проводитись з дотриманням правил Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженої наказом Міністерства юстиції України № 53/5 від 08.10.1998 [5].

Участь спеціаліста під час огляду не означає, що слідчий усувається від безпосереднього дослідження обстановки місця події [6, с. 29-30], а спеціалісти виявляють, фіксують і вилучають сліди та інші об'єкти самостійно без участі слідчого [7, с. 5].

Як слушно зазначає О.В. Нарожна, мета консультаційної діяльності спеціалістів полягає в передаванні слідчому інформації, яка дозволяє вірно орієнтуватися в специфічній обстановці, уявити характер події, правильно описати в протоколі огляду стан та особливості механізмів, природних об'єктів. Спеціаліст здійснює допомогу в формулюванні питань при призначенні експертизи, в вилученні об'єктів, що мають доказове значення, висловлює свої судження про механізм та причини утворення тих чи інших слідів, сприяє висуванню обґрунтованих версій [8, с. 128].

Відповідає вимогам кримінального процесуального закону практика, за якої огляд місця події проводиться слідчим, прокурором самостійно, а спеціаліст надає консультації та безпосередню технічну допомогу (фотографування, складення схем, планів, креслень, відбір зразків для проведення експертизи тощо) при його проведенні. Варто зазначити, що діяльність спеціалістів в ході проведення огляду місця події повинна бути зафіксована в протоколі, складеному за результатами проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

До огляду місця події також може бути залучено спеціалістів науково-експертних установ, контролюючих органів (екологічної інспекції, агентства водних ресурсів, агентства лісових ресурсів, агентства рибного господарства, служби геології та надр, служби з питань геодезії, картографії та кадастру, агентства з управління зоною відчуження, архітектурно-будівельної інспекції, інспекції ядерного регулювання, служби з безпеки на транспорті, служби з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, служби з питань праці, служби з надзвичайних ситуацій тощо), а також співробітників підприємств, установ, організацій, за умови підтвердження ними факту володіння спеціальними знаннями у відповідній сфері.

Наприклад, у кримінальних провадженнях, що розпочинаються за фактом незаконного видобування піску шляхом намивів доцільно залучати спеціалістів водолазної служби, які з використанням сертифікованих вимірювальних приладів – ехолотів, надають практичну допомогу в дослідженні глибини, структури та рельєфу дна водойми, з якої здійснювався незаконний видобуток піску. Спеціалістів у сфері геодезії залучають для визначення точних меж земельної ділянки, що стала предметом злочинного посягання. При цьому, факт наявності у інженера-геодезиста спеціальних знань буде підтверджуватись сертифікатом, відомості про отримання якого повинні вноситись до Державного реєстру сертифікованих інженерів-геодезистів, які отримали кваліфікаційний сертифікат.

За результатами вивчення матеріалів кримінальних проваджень в сфері довкіл-

ля, можна констатувати, що в більшості досліджуваних матеріалів, огляд місця події проводився слідчим або прокурором самостійно, без залучення відповідних спеціалістів. Вказана ситуація обумовлена тим, що залучення спеціаліста до участі у проведенні слідчих (розшукових) дій викликає ряд складнощів, що зумовлені не лише їх завантаженістю, але і відсутністю будь-якого нормативно-правового регулювання.

Враховуючи зазначене, вважаємо за доцільне прийняти міжвідомче положення, яке б регламентувало як порядок та строки залучення спеціалістів, так і інші питання взаємодії органів досудового розслідування з органами державної влади та місцевого самоврядування.

Спеціалісти, які були залучені до проведення огляду місця події можуть провести розрахунок шкоди, заподіяної державі внаслідок вчинення кримінального правопорушення, що долучається до протоколу огляду місця події. Разом з тим, необхідно пам'ятати, що вказаний розрахунок не матиме доказового значення, – лише консультативне (ст.ст. 71, 93, 99 КПК України).

У деяких випадках до участі в огляді місця події також доцільно залучати свідків-очевидців події. Так, у всіх випадках огляду підприємства-забруднювача участь у ньому повинні брати відповідальні представники адміністрації (керівники структурних підрозділів, технологи) або власники підприємства [9, с. 132].

Окремої уваги прокурора потребує питання необхідності накладення арешту на вилучені в ході огляду місця події речі та предмети, які мають значення для кримінального провадження. Так, С. Смоков та Д. Лісніченко акцентують увагу на тому, що недоцільно вважати вилучені в ході огляду місця події речі та предмети, що мають значення для кримінального провадження, тимчасово вилученим майном, а також не потрібно вирішувати питання про накладення арешту на таке майно, мотивуючи це відсутністю відомостей про перебування вилучених предметів і речей у чийсь власності на момент проведення цієї слідчої (розшукової) дії. Автори вважають необхідним вирішувати лише питання приєднання вилу-

чених речей до матеріалів кримінального провадження як речових доказів [10, с. 165].

Не погоджуємось з вказаним твердженням, оскільки в разі, якщо вилучені в ході огляду місця події речі та предмети підпадуть під ознаки тимчасово вилученого майна, що передбачені ч. 2 ст. 167 КПК України, у слідчого, прокурора виникає обов'язок не пізніше наступного робочого дня після вилучення майна звернутись до слідчого судді з клопотанням про накладення арешту на майно, інакше майно має бути негайно повернуто особі, у якої його було вилучено (ч. 5 ст. 171 КПК України), незалежно від того, чи визнано вилучене майно речовими доказами.

Слушною є позиція Ю.М. Мірошніченка, який вважає недоцільним накладати арешт на сліди кримінального правопорушення або всі без винятку предмети, на яких вони збереглися. Погоджуємось, що критерієм для вирішення питання про накладення арешту на майно має бути приналежність його до речей у розумінні ст. 179 ЦК України, згідно якої річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки. Продовжуючи зазначену думку, В.І. Галаган та Н.С. Моргун справедливо вказують, що вилучені сліди злочину або предмети матеріального світу, які не наділені корисними властивостями, що мають сліди злочину, не можуть вважатися тимчасово вилученим майном та піддаватися арешту [12, с. 165].

Варто акцентувати, що незаконною є практика звернення слідчих, прокурорів до слідчих суддів з клопотаннями про надання тимчасового доступу до речей і документів, що мають статус тимчасово вилученого майна.

Наприклад, ухвалою Глибочького районного суду Чернівецької області від 23 червня 2018 року у кримінальному провадженні за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 240 КК України надано тимчасовий доступ до безпосереднього знаряддя вчинення кримінального правопорушення – вантажного автомобіля, вилученого 21 червня 2018 року під час проведення огляду місця події у с. Верхні Синівці, Глибочького району [13].

Подання вищевказаних клопотань, як правило, зумовлене ситуацією, за якої у слідчого, прокурора виник обов'язок негайно повернути майно особі, у якої його було вилучено (наприклад, у зв'язку з прийнятим рішенням про відмову у накладенні арешту на майно), проте усі необхідні процесуальні дії у кримінальному провадженні, пов'язані із доступом до тимчасово вилученого майна не проведені (наприклад, не відібрано зразки для експертного дослідження чи не оглянуто речовий доказ).

Окремої уваги заслуговують поширені ситуації, за яких слідчий, прокурор звертаються до суду з клопотанням про арешт тимчасово вилученого майна з пропущенням передбаченого ч. 5 ст. 171 КПК України строку.

Так, наприклад, 15 серпня 2018 року слідчому судді Красилівського районного суду Хмельницької області надійшло клопотання слідчого про накладення арешту на майно, вилученого 11 серпня 2018 року в ході обшуку за місцем проживання О., а саме: дві бензопили марки «Riber Pro MZ59YS» та «STIHL MS 180», за допомогою яких він здійснював порубку лісу, заявлене у кримінальному провадженні за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 246 КК України.

Ухвалою слідчого судді Красилівського районного суду Хмельницької області від 16 серпня 2018 року відмовлено у задоволенні клопотання у зв'язку з пропущенням строків звернення до суду, передбачених ч. 5 ст. 171 КПК України [14].

Зауважимо, що у кожному випадку пропущення передбачених ст. 171 КПК України строків звернення до суду з клопотанням про накладення арешту на тимчасово вилучене майно прокурор повинен вирішувати питання про наявність підстав для поновлення цих процесуальних строків. Так, згідно ч. 1 ст. 117 КПК України пропущений із поважних причин строк повинен бути поновлений за клопотанням заінтересованої особи ухвалою слідчого судді, суду. В свою чергу, слідчий суддя, визнавши причини пропуску строку звернення до суду з відповідним клопотанням поважними (наприклад, у зв'язку із прийняттям у криміналь-

ному провадженні рішення про зміну підслідності або територіальною віддаленістю суду), поновлює їх своєю ухвалою та розглядає клопотання про арешт майна по суті [15, с. 119].

Висновки

Отже, здійснюючи процесуальне керівництво досудовим розслідуванням кримінальних правопорушень проти довілля прокурор, залежно від конкретної слідчої ситуації з урахуванням криміналістичної методики, організовує та визначає порядок проведення огляду місця події, надає з цього приводу вказівки слідчому та доручення оперативному підрозділу, контролює хід та дотримання вимог закону при його проведенні, а також забезпечує своєчасність накладення слідчим суддею арешту на тимчасово вилучене майно.

Література

1. Салтевский М.В. Криминалистическая фотография, кинематография и видеозапись в правоохранительной деятельности: учебное пособие; под ред. М.В. Салтевского. – К.: Укр. акад. внутрен. дел, 1993. – 203 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
3. Огляд місця події при розслідуванні окремих видів злочинів: науково-практичний посібник; за ред. Н.І. Клименко. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – 216 с.
4. Криміналістика: підручник; за ред. В. Ю. Шепітька. – К.: Ін Юре, 2003. – 684 с.
5. Інструкція про порядок призначення і проведення судових експертиз: наказ Міністерства юстиції України від 08 жовтня 1998 року № 53/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.
6. Быховский И.Е. Осмотр места происшествия / И.Е. Быховский. – М.: ВНИИПП, 1973. – 97 с.
7. Яремчук В.О. Проблеми залучення спеціалістів до проведення огляду місця події (організація і тактика) / В.О. Яремчук //

Теорія і практика правознавства. – 2015. – № 2 (8). – С. 1-12.

8. Нарожна О.В. Проблемні питання використання спеціальних знань під час розслідування незаконного видобування корисних копалин / О.В. Нарожна // Правова держава. – 2016. – № 22. – С. 127-131.

9. Толочко Я.М. Прокурорський нагляд за додержанням законів при розслідуванні злочинів проти довілля: дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура» / Толочко Я.М.; Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2007. – 206 с.

10. Смоков С., Лісніченко Д. Тимчасове вилучення та арешт майна: доказ чи захід забезпечення кримінального провадження / Смоков С., Лісніченко Д. // Право України. – 2015. – № 5. – С. 163-169.

11. Мірошніченко Ю. Арешт слідів кримінального правопорушення або всіх предметів, на яких вони збереглися, можна сприймати лише як курйоз / Ю. Мірошніченко // Закон і бізнес. – 2013. – № 9 (1099) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/14714-aresht_slidiv_zlochynu_mozhna_spriyati_lishe_yak_kuryoz_.s.html.

12. Галаган В.І., Моргун Н.С. Дотримання засади недоторканності права власності щодо об'єктів, тимчасово вилучених під час обшуку або огляду / В.І. Галаган, Н.С. Моргун // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2014. – № 29. – С. 162-166.

13. Ухвала Глибоцького районного суду Чернівецької області від 23 червня 2018 року (справа № 715/1304/18) // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74889932>.

14. Ухвала слідчого судді Красилівського районного суду Хмельницької області від 16 серпня 2018 року (справа № 677/1098/18) // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75996258>.

15. Мала О.Р., Місюра Л.Ю. Накладення арешту на майно у кримінальному провадженні / О.Р. Мала, Л.Ю. Місюра // Науко-

АНОТАЦІЯ

В науковій статті досліджено теоретичні та практичні аспекти діяльності прокурора на етапі проведення огляду місця події в ході досудового розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. Особлива увага приділена особливостям участі спеціалістів у проведенні цієї слідчої (розшукової) дії. Розкрито питання накладення арешту на вилучені в ході огляду місця події речі та предмети, які мають значення для кримінального провадження.

Ключові слова: кримінальне провадження, досудове розслідування, прокурор, кримінальне правопорушення проти довкілля, огляд місця події.

SUMMARY

Scientific article dwells on the theoretical and practical aspects of the activities of the prosecutor at the stage of conducting an inspection of the scene of the event during the pre-trial investigation of criminal offenses against the environment. Particular attention is paid to the peculiarities of the participation of specialists in conducting this investigative (search) action. The issue of arrest impose on the items seized during the inspection of the scene of the event and items that are relevant to the criminal proceedings are outlined.

Key words: criminal proceedings, pre-trial investigation, prosecutor, criminal offense against the environment, inspection of the scene of the event.

вий часопис Національної академії прокуратури України. – 2017. – № 1 – С. 114–121.

ACTIVITY OF THE PROSECUTOR WHILE INVESTIGATING THE SCENE OF THE EVENT IN THE PRELIMINARY INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST THE ENVIRONMENT

The scientific article is devoted to the study of theoretical and practical aspects of the activity of the prosecutor at the stage of the investigation of the event scene during the pre-trial investigation of criminal offenses against the environment.

The topicality of the chosen topic is driven by the currency of cases of untimely, incomplete and poor-quality inspection of the scene of the event, as well as violation of the sampling procedure to carry out the examination. In its turn, the passivity of procedural controllers in this specific category of criminal proceedings does not contribute to improving the quality of pre-trial investigation, since there occur frequent situations in which pre-trial investigation interests require personal involvement or direct examination of the scene by the prosecutor.

The article outlines the peculiarities of the organization of the prosecutor's inspection of the scene of the event as the primary investigative (search) action in criminal proceedings

in the field of the environment; topical issues of attracting the witnesses, specialists of the relevant profile and other persons to participate in the inspection of the scene of event. It is emphasized that the visit of the prosecutor to the scene of the event will contribute to the rational organization of its inspection and to ensure compliance with the requirements of the law in conducting this investigative (search) action.

The author draws attention to the lack of normative and legal regulation of the involvement of specialists in participating in the inspection of the scene of the event and proposes to adopt a multiagency clause regulating both the procedure and terms of involvement of specialists and other issues of interaction of pre-trial investigation bodies with state authorities and local self-government bodies.

The peculiarities and topical issues of arrest impose on items seized during the inspection of the scene of the event and items that are important for criminal proceedings are outlined.

It was concluded that the prosecutor, carrying out the procedural guidance of the pre-trial investigation of criminal offenses against the environment, organizes and determines the procedure for conducting an inspection of the scene of the event, controls the course and compliance with the requirements of the law during its conduct, as well as ensures timely imposition by the investigating judge of the arrest on temporarily seized property.

ЗАСТОСУВАННЯ СУДАМИ СТАТТІ 369² КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ (ЗЛОВЖИВАННЯ ВПЛИВОМ) В АСПЕКТІ ВТРАТИ ЧИННОСТІ ЗАКОНОМ УКРАЇНИ «ПРО ЗАСАДИ ЗАПОБІГАННЯ І ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ»

ДЮРДЬ Віталій Іванович - аспірант кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ

УДК 343.352

Стаття посвячена вопросу применения судами статьи 369² Уголовного кодекса Украины (злоупотребление влиянием) в аспекте утраты силы Законом Украины «О принципах предотвращения и противодействия коррупции». Автор подробно анализирует судебную практику, уделяет особое внимание оправдательным приговорам и их мотивировке.

Ключевые слова: злоупотребление влиянием; уголовная ответственность; предотвращение коррупции; сила закона; судебная практика.

Постановка проблеми

Незважаючи на велику кількість законів, які були прийняті з метою приведення законодавства України у відповідність до міжнародних правових актів у сфері протидії корупції, відчутних результатів у антикорупційній боротьбі немає. Однією з причин, на наш погляд, є значна кількість змін до антикорупційного законодавства України, які не завжди узгоджуються з Кримінальним кодексом України (далі – КК України) та іншими актами законодавства, а іноді і суперечать їм, призводячи до утворення численних правових колізій та правових лакун. Вказані недоліки законодавчої техніки обумовили виникнення багатьох питань щодо правильного застосування цілого ряду норм КК України.

Однією з таких норм є «Зловживання впливом». Кримінальна відповідальність за таке діяння вперше була встановлена За-

коном України (надалі – ЗУ) від 11.06.2009 № 1508-VI у ст. 369¹ КК України) [1]. За час свого існування зазначена стаття зазнала суттєвих трансформацій. На сьогоднішній день кримінальна відповідальність за зловживання впливом встановлена у ст. 369² КК України. Вона складається з трьох частин і встановлює кримінальну відповідальність за пропозицію, обіцянку або надання неправомірної вигоди особі, яка пропонує чи обіцяє (погоджується) за таку вигоду або за надання такої вигоди третій особі вплинути на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави (ч. 1 ст. 369² КК України). Ч. 2 ст. 369² КК України встановлює відповідальність за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди для себе чи третьою особою за вплив на прийняття рішення особою, уповноваженою на виконання функцій держави, або пропозицію чи обіцянку здійснити вплив за надання такої вигоди. У ч. 3 ст. 369² КК передбачений кваліфікований склад злочину у зв'язку з наявністю додаткової ознаки – вимагання неправомірної вигоди. Примітка до статті 369² КК України вказує, що особами, уповноваженими на виконання функцій держави, є особи, визначені в пунктах 1-3 ч. 1 ст. 4 ЗУ «Про засади запобігання і протидії корупції» [2].

Однак, ЗУ «Про засади запобігання і протидії корупції» [3] втратив чинність (окрім положень щодо фінансового контролю, які втрачають чинність з початком роботи системи подання та оприлюднення декларацій

осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування) з моменту введення в дію ЗУ «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII [4] (в редакції ЗУ № 198-VIII від 12.02.2015 [5], тобто з 26.04.2015 [6]).

В той же час в КК України у двох нормах (диспозиції ст. 172 та примітці до ст. 369²) залишилося посилання на положення ЗУ «Про засади запобігання і протидії корупції» (тобто на Закон, який втратив чинність) залишилися.

Відтак перед правознавцями, правоохоронцями та судами постала проблема, яка не знаходить свого однозначного вирішення вже протягом чотирьох років – чи є можливим використання примітки до ст. 369² КК України під час кваліфікації діяння за ст. 369² КК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Вперше на дану проблему звернули увагу В.І. Осадчий у монографії «Корупційні злочини» [7, с. 72] та Книженко О.О. у статті «Застосування статті 369-2 Кримінального кодексу України порушує принцип законності: проблеми законотворчої техніки, судової практика» та подальших публікаціях [8, 9].

Метою дослідження є аналіз судової практики (з акцентом на актуальні судові рішення) для визначення того, як суди застосовують (і чи застосовують) ст. 369² КК України з огляду на існування в примітці до цієї статті посилання на нечинний закон та виявлення тенденцій судової практики, які дозволять розробити певні рекомендації як для правозастосувачів, так і для законодавця.

Виклад основного матеріалу

Вироки, в яких розглядається питання обвинувачення особи у вчиненні зловживання впливом, умовно можна поділити на **п'ять груп** (нами відібрано судові рішення, у яких інкриміноване діяння вчинено після 26.04.2015, тобто після втрати чинності ЗУ «Про засади запобігання і протидії корупції»).

У першу групу входять вироки, в яких суди при визначенні того, чи відноситься особа, на прийняття рішення якою пропо-

нують чи обіцяють (погоджуються) вплинути за отримання пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди до осіб, уповноважених на виконання функцій держави, продовжують посилатися на ст. 4 ЗУ «Про засади запобігання і протидії корупції» (в Єдиному реєстрі судових рішень нами відшукано 54 таких вироки, зазначимо найостанніші з них). Так, Київський районний суд м. Одеси [10] зазначає, що відповідно до підпункту «б», п. 1, ч. 1 ст. 4 ЗУ «Про засади запобігання і протидії корупції» суб'єктами відповідальності за корупційні правопорушення є: народні депутати України, депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутати місцевих рад. З урахуванням викладеного, депутати Савранської районної ради Одеської області є особами, уповноваженими на виконання функцій держави.

Так само і в інших судових рішеннях визначаючи, чи відносяться особи до категорії осіб, уповноважених на виконання функцій держави, судом здійснюється посилання на відповідний пункт та частину ст. 4 ЗУ «Про засади запобігання і протидії корупції» [11, 12].

До другої групи належать судові рішення, в яких суди під час визначення правового статусу особи, уповноваженої на виконання функцій держави, здійснюють посилання на ст. 3 ЗУ «Про запобігання корупції» (в Єдиному реєстрі судових рішень нами відшукано 36 таких вироків).

Так, у вирокі Дергачівського районного суду Харківської області від 24.10.2018 [13] зазначено: «Голова Державної прикордонної служби є особою, яка обіймає посаду у центральному органі виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону, пов'язану з виконанням організаційно-розпорядчих обов'язків та має повноваження щодо переведення осіб офіцерського складу до іншого регіонального управління Державної прикордонної служби України».

Відповідно до примітки до ст. 369² КК України особами, уповноваженими на виконання функцій держави, є особи, визначені в пунктах 1-3 ч. 1 ст. 4 ЗУ «Про засади запобігання і протидії корупції». Даний За-

кон втратив свою чинність 01.09.2016, але ст. 369² КК України змін не зазнала, отже примітка до цієї статті посилається на неіснуючий закон України, що вказує на відсутність з 01.09.2016 законодавчо визначеного переліку осіб, уповноважених на виконання функцій держави, визначених зазначеним законом, а аналогія в кримінальному праві не допускається.

Разом з тим, в зазначених пунктах ст. 4 ЗУ «Про засади запобігання і протидії корупції» визначено вичерпний перелік суб'єктів відповідальності за корупційні правопорушення та в ст. 3 ЗУ «Про запобігання корупції» визначено суб'єктів, на яких поширюється дія цього Закону, серед яких у вказаних статтях Законів є і особи, які постійно або тимчасово обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків. А згідно ч. 3 розділу XIII «Прикінцеві положення» ЗУ «Про запобігання корупції» до приведення у відповідність із цим Законом законодавчі та інші нормативно-правові акти застосовуються у частині, що не суперечить цьому Закону.

Таким чином, Голова Державної прикордонної служби, будучи особою, яка обіймає посаду у центральному органі виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони державного кордону, пов'язану з виконанням організаційно-розпорядчих обов'язків, являється особою, уповноваженою на виконання функцій держави».

В Ухвалі Апеляційного суду Тернопільської області від 11.08.2016 [14] зазначено: «Посилання захисника на те, що ч.3 ст.369² КК України є нечинною, в зв'язку з тим, що ЗУ «Про засади запобігання і протидії корупції», який визначає суб'єкта даного кримінального правопорушення втратив чинність, є необґрунтованими, оскільки у відповідності до змісту Розділу XVII «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» КК України, до якого входить і ст.369² КК України, є примітка, яка вказує, що особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, є особи, зазначені у п. 1 ч. 1 ст. 3 ЗУ «Про запобігання корупції».

До третьої групи слід віднести вироки, у яких суди під час визначення статусу особи, уповноваженої на виконання функцій держави, керуються як ст.4 ЗУ «Про засади запобігання і протидії корупції», так і ст. 3 ЗУ «Про запобігання корупції» [15-17] (в Єдиному реєстрі судових рішень нами відшукано 9 таких вироків).

Четверту групу становлять вироки, в яких суди під час визначення статусу особи, уповноваженої на виконання функцій держави і на яку мав здійснюватися вплив, не посилаються ні на відповідні пункт і частину ст. 4 ЗУ «Про засади запобігання і протидії корупції», ні на відповідні пункт і частину ст. 3 ЗУ «Про запобігання корупції» (в Єдиному реєстрі судових рішень нами відшукано 62 такі вироки).

У вказаній групі можна виділити підгрупи судових рішень, у яких:

- здійснюється посилання на ЗУ «Про запобігання корупції» в цілому, без жодної конкретизації. Зокрема, у вирокі Ізюмського міськрайонного суду Харківської області від 21.12.2016 [18] вказано, що «згідно ЗУ «Про запобігання корупції» у контексті примітки до ст. 369² КК України, на час вчинення злочину, працівники прокуратури були особами, уповноваженими на виконання функцій держави»;

- суди взагалі не згадують ні ЗУ «Про засади запобігання і протидії корупції», ні ЗУ «Про запобігання корупції» [19];

- судами зазначається лише ст. 3 або ч. 1 ст. 3 ЗУ «Про запобігання корупції» в аспекті того, що певна категорія осіб є суб'єктами відповідальності за вчинення корупційних правопорушень [20];

- суди посилаються на ст. 22 ЗУ «Про запобігання корупції», яка містить заборону особам уповноваженим на виконання функцій держави або місцевого самоврядування використовувати свої службові повноваження або своє становище з метою одержання неправомірної вигоди [21];

- суди здійснюють об'ємне цитування положень ЗУ «Про державну службу» та «Про запобігання корупції», примітки 2 до ст. 368 КК України (щодо тлумачення поняття «службова особа, яка займає відповідальне або особливо відповідальне становище»),

примітки 1 до ст. 364 КК України (щодо тлумачення поняття «службова особа») [22];

- здійснюється посилання на стст. 2, 22, 24 ЗУ «Про запобігання корупції» та профільні закони: як-от ЗУ «Про Державну прикордонну службу», ЗУ «Про поліцію», ЗУ «Про прокуратуру» тощо [23].

П'яту групу складають виправдувальні вироки, у яких осіб визнано невинуватими у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст.369² КК України, у зв'язку з відсутністю в діяннях особи складу злочину з посиланням на нечинність ЗУ «Про засади запобігання та протидії корупції» та ухвали, постановлені за наслідками перегляду таких вироків в апеляційному порядку (нами відшукано 7 виправдувальних вироків, з них 2 набрали законної сили, 2 скасовані судом апеляційної інстанції, 3 не набрали законної сили; 1 ухвалу про повернення обвинувального акту, 1 ухвалу про відмову в затвердженні обвинувального акту, 1 ухвалу про скасування обвинувального вироку суду, яким затверджено угоду про визнання винуватості).

Першим виправдувальним вироком, у якому було проаналізовано питання у вказаному аспекті, був вирок Фастівського міськрайонного суду Київської області від 10.10.2016 [24]. Мотивування суду було наступним:

1. Ст. 369² КК України має специфічну, а не трьохланкову структуру (гіпотеза, диспозиція і санкція), оскільки в ній передбачена примітка, яка роз'яснює певні терміни закону, які сприяють забезпеченню стислості та єдності поняттєвого апарату. Більш того, указана примітка виконує також нормативну, уточнюючу та інформативну функції, оскільки в ній прямо викладена частина гіпотези та диспозиції кримінально-правової норми, вона містить окремі ознаки об'єктивної сторони складу злочину (визначено коло осіб, уповноважених на виконання функцій держави), а також той обсяг інформації, який необхідний для з'ясування суті кримінально-правової заборони. До того ж примітка поширює свою дію лише на ст. 369² КК України, структурною частиною якої вона є, визначає виключно одне поняття щодо визначеного кола осіб і встановлює

межі кримінально-правової заборони (не дублює зміст, а суттєво обмежує коло осіб, які є суб'єктами відповідальності за корупційні правопорушення) в контексті цього поняття.

Отже, аналіз примітки ст. 369² КК України дозволив суду зробити категоричний висновок про те, що вона є невід'ємною структурною частиною ст. 369² КК України, в якій передбачаються ознаки її диспозиції та гіпотези, а також логічним компонентом кримінально-правової заборони, вона має нормативний характер та, з огляду на змістовну зрозумілість не потребує додаткових роз'яснень.

2. Починаючи з 26.10.2014, коли саме ЗУ «Про запобігання корупції» набрав чинності, і до цього часу, з причин недосконалої законодавчої техніки втратили чинність форма, структура і юридичний зміст примітки ст. 369² КК України, а відтак - не існувало окремих визначених ознак об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого цією статтею.

3. Відповідно до ч. 4 ст. 3, а також ч. 2 ст. 4 КК України суд позбавлений можливості застосувати за аналогією норми ЗУ «Про запобігання корупції», які до того ж в своїй редакції відрізняються від відповідних положень ЗУ «Про засади запобігання та протидії корупції».

4. Загальні висновки суду відповідають принципам діяльності Європейського суду з прав людини, на підтвердження чого суд наводить висновки, зроблені у справі «Веренцов проти України» від 11.04.2013:

а) Будь-які обмеження, що накладаються, мають базуватися на положеннях основного законодавства. Саме законодавство має бути сформульованим з достатньою чіткістю, щоб надати особі можливість визначити, чи буде її поведінка суперечити закону, та якими можуть бути вірогідні наслідки порушень. Передбачення у національному законодавстві чітких визначень є істотною умовою для того, щоб закон залишався нескладним для розуміння та застосування, а також для запобігання спробам регулювати діяльність, яка не підлягає регулюванню. Отже, визначення мають бути не надто деталізованими і не надто широкими.

b) Гарантія, встановлена у ст. 7 Конвенції (ніякого покарання без закону), що є істотним елементом верховенства права, посідає визначне місце у системі захисту за Конвенцією. Це твердження підкреслюється тим, що вона не допускає жодних винятків, навіть за ст. 15 Конвенції під час війни або іншої суспільної небезпеки. Ця гарантія має тлумачитися та застосовуватися, як це впливає з її предмету та цілі, у такий спосіб, щоб забезпечувати ефективний захист від свавільного переслідування, засудження та покарання. Ця гарантія також встановлює принцип, за яким кримінальне законодавство не повинно застосовуватися поширювально на шкоду обвинуваченого, наприклад, за аналогією.

c) Термін «закон» несе якісні вимоги, включно із тими, що стосуються доступності та передбачуваності. Ці якісні вимоги повинні бути дотримані як у розрізі визначення правопорушення, так і покарання, яке це правопорушення тягне за собою. Особа повинна знати із тексту відповідного положення та, у разі необхідності, за допомогою його тлумачення судами, які дії та бездіяльність призводять до кримінальної відповідальності та яке покарання буде призначено за дію та/або бездіяльність, про яку йдеться.

d) У своїй практиці Суд визнав, що, як би чітко не було положення сформульовано, у будь-якій галузі права, включно з кримінальним правом, існуватиме неминучий елемент судового тлумачення. Завжди існуватиме потреба у роз'ясненні нечітких норм або тих, що потребують пристосування до обставин, що змінюються. З іншого боку, хоча визначеність є вкрай необхідною, вона може спричинити надмірну жорсткість, а закон повинен бути здатним встигати за обставинами, що змінюються. Відповідно, багато законів неминуче сформульовані у термінах, що тією чи іншою мірою є нечіткими, та тлумачення та застосування яких є питанням практики. Функція здійснення правосуддя, закріплена за судами, полягає саме у подоланні сумнівів щодо тлумачення, що залишаються.

Однак, Апеляційний суд Київської області [25] 30.01.2017 скасовуючи вказаний виправдувальний вирок та направляючи

справу на новий розгляд зазначив, що при наявності висновку про відсутність в діях обвинувачених складів злочину, суд у мотивувальній частині вироку вдався до аналізу складових частин закону про кримінальну відповідальність, щодо порушення якого обвинуваченими висунуте відповідне обвинувачення, зробив висновки про невідповідність положень ст.369² КК України положенням Конституції України, що не може указувати у своїй сукупності на відсутність чи недоведеність в діях обвинувачених складу злочину.

Вказане рішення суду апеляційної інстанції, однак, не зупинило появу нових виправдувальних вироків. Так, Соснівський районний суд м. Черкаси постановляючи виправдувальний вирок від 01.03.2017 [26], зокрема, зазначив, що у зв'язку з втратою чинності ЗУ «Про засади запобігання і протидії корупції» примітка до ст. 369² КК України посилається на неіснуючий закон України, що вказує на відсутність законодавчо визначеного переліку осіб, уповноважених на виконання функцій держави, визначених зазначеним законом, а аналогія в кримінальному праві не допускається.

Орджонікідзевський районний суду м. Запоріжжя в ухвалі від 05.12.2017 [27], якою повернуто обвинувальний акт прокурору та виправдувальному вироку від 02.07.2018 [28] вказав, що змін до ст. 369² КК України на даний час не прийнято, примітка так і містить посилання на ЗУ «Про засади запобігання і протидії корупції», який в частині визначення безпосереднього об'єкту злочину передбаченого ст.369² КК України втратив чинність, у зв'язку з чим вказаний Закон не відноситься більше до законодавства України про кримінальну відповідальність. А застосування ЗУ «Про запобігання корупції» неможливе, так як це суперечить ст. 3 КК України. Враховуючи викладене, на момент вчинення дій описаних в обвинувальному акті і на даний час відсутнє законодавство України про кримінальну відповідальність, яке визначає об'єкт злочину передбачений ст. 369² КК України.

Апеляційний суд м. Києва ухвалою від 15.02.2018 [29] задоволів апеляційну скаргу обвинуваченого і скасував вирок По-

дільського районного суду м. Києва від 07.08.2017, яким затверджено угоду про визнання винуватості та послався на те, що примітка до ст. 369² КК України у діючій редакції містить посилання на закон, який втратив чинність. Схоже мотивування міститься і в ухвалі Центрального районного суду м. Миколаєва від 11.05.2018 [30], якою відмовлено у затвердженні угоди про визнання винуватості.

У виправдувальному вирокі Інгулецького районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 22.05.2018 [31] серед підстав виправдання вказано те, що ЗУ «Про засади запобігання і протидії корупції» втратив чинність і таким чином на законодавчому рівні не встановлено, хто в розумінні ст. 369² КК України є особою, уповноваженою на виконання функцій держави, а ч. 4 ст. 3 КК України, забороняє застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією.

Апеляційний суд Дніпропетровської області [32] 14.08.2018 залишив без задоволення апеляційну скаргу прокурора на вказаний вирок, в якій наголошувалося на помилковості висновку суду щодо відсутності законодавчого визначення особи, уповноваженої на виконання функцій держави, в розумінні ст. 369² КК України.

Октябрський районний суд м. Полтави у виправдувальному вирокі від 10.08.2018 [33] (станом на 06.02.2019 не набрав законної сили) вказав наступне:

«Об'єктом кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 369² КК України, є охоронювані законом суспільні відносини, на які спрямовано це посягання, а саме у сфері встановленого порядку службової діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави. Суб'єктивна сторона вказаного злочину виражається лише у формі прямого умислу, коли особа, яка його вчинила, усвідомлювала суспільно небезпечний характер своєї дії або бездіяльності, передбачала її суспільно небезпечні наслідки і бажала настання цих наслідків. Усвідомлення суспільно небезпечного характеру діяння передбачає усвідомлення фактичного характеру здійснюваного діяння та його соціального значення, тобто суспільної не-

безпечності. Суспільно небезпечним є лише те діяння, яке по своїм об'єктивним фактичним властивостям здатне спричинити шкоду визначеним суспільним відносинам, охоронюваним законом, тобто посягає на визначений об'єкт.

Не розуміючи спрямованості діяння на визначений об'єкт, суб'єкт не може усвідомлювати його соціальну шкідливість. При вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 369² КК України винний розуміє, що його діяльність порушує правильну роботу установи у сфері відповідної службової діяльності.

ЗУ «Про засади запобігання і протидії корупції», до якого відсилає Примітка вищезазначеної норми, в частині визначення переліку уповноважених на виконання функцій держави осіб, втратив чинність з 26.04.2015, тобто на момент інкримінованого обвинуваченому кримінального правопорушення вже не діяв. Зважаючи, що перелік указаних осіб є гіпотезою бланкетної правової норми та складовою об'єкту посягання, отже її обов'язковою частиною, а злочинність діяння, його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються лише КК України (законом про кримінальну відповідальність), що діяв на час вчинення цього діяння (ч. 3 ст. 3, ч. 2 ст. 4 КК України), з огляду на заборону застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією (ч. 4 ст. 3 КК України), суд приходять до висновку про невідповідність ст. 369² КК України принципу юридичної визначеності (щодо чіткого формулювання умов за яких здійснюється позбавлення волі). Останній є невід'ємною складовою верховенства права (ст. 8 Конституції України), тому відповідно до ч. 3 ст. 62 Конституції України суд зобов'язаний тлумачити усі сумніви, в тому числі, щодо наявності правових підстав юридичної відповідальності на користь обвинуваченого.»

У вирокі Першотравневого суду м. Чернівців від 04.10.2018 [34] вказано, що встановлення ознак складу та події злочину, передбаченого у ст. 369² КК України є неможливим через наявність посилання в ній на закон, який втратив чинність. Однак Ухвалою Чернівецького апеляційного суду від

11.12.2018 [35] вирок суду першої інстанції скасовано та направлено матеріали справи на новий судовий розгляд. В ухвалі надано вказівку суду «перевірити обґрунтованість висновків про невинуватість кваліфікації дій обвинуваченого як злочинних у зв'язку з втратою чинності ЗУ «Про засади запобігання і протидії корупції»».

Кельменецький районний суд Чернівецької області від 12.10.2018 [36] також вказує, що встановлення ознак складу та події злочину, передбаченого у ст. 369² КК України є неможливим через наявність посилення в ній на закон, який втратив чинність. Відтак, застосування ст. 369² КК України є неможливим у зв'язку із втратою чинності ЗУ «Про засади запобігання і протидії корупції» та неможливістю застосування за аналогією положень ЗУ «Про запобігання корупції». Суд також цитує рішення Європейського суду з прав людини у вже згаданій вище справі «Веренцов проти України» від 11.04.2013, таким чином підтримуючи мотивацію, зроблену Фастівським міськрайонним судом Київської області у виправдувальному вирокі від 10.10.2016.

В чинній редакції ст. 369² КК України чітко не формулює умови за яких здійснюється її застосування, тому не узгоджується із засадами юридичної визначеності. Відтак, усі сумніви щодо наявності (відсутності) правових підстав юридичної відповідальності за означеною кримінально-правовою нормою суд зобов'язаний тлумачити на користь обвинуваченого (ч. 3 ст. 62 Конституції України). Визначення кола осіб, які є уповноваженими на виконання функцій держави, всупереч вимогам примітки до ст. 369² КК України буде припущенням. Грунтування обвинувачення на такому припущенні є недопустимим.

Висновки

наразі прослідковуються дві чіткі тенденції щодо застосування судами ст. 369² КК України в аспектів втрати чинності ЗУ «Про засади запобігання і протидії корупції»:

Перша полягає в тому, що суди продовжують застосовувати ст. 369² КК України, не дивлячись на втрату чинності ЗУ «Про засади запобігання і протидії корупції» (як

саме відбувається таке застосування – із використанням ст. 4 ЗУ «Про засади запобігання і протидії корупції», ст. 3 ЗУ «Про запобігання корупції», із використанням обох статей або навіть без згадування вказаних законів, принципового значення не має.

Друга тенденція - зростає кількість винесених судами з посиланням на нечинність ст. 4 ЗУ «Про засади запобігання і протидії корупції», а відтак і відсутність в діяннях обвинувачених складу злочину, передбаченого ст. 369² КК України, виправдувальних вироків. І мова йде вже не тільки про суди першої інстанції, а й про суди апеляційної інстанції.

На нашу думку, існує два шляхи розв'язання ситуації, що склалася.

Перший шлях – зміна тексту закону про кримінальну відповідальність, тобто внесення змін у примітку до ст. 369² КК України шляхом зміни посилання в примітці з положень ст. 4 ЗУ «Про запобігання та протидії корупції» на відповідні положення ст. 3 чинного ЗУ «Про запобігання корупції».

Певні кроки в цьому напрямку навіть були зроблені, однак жодного результату не дали. Так, ще 11.08.2015 Кабінет Міністрів України вніс на розгляд Верховної Ради України проект ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям ЗУ «Про запобігання корупції» № 2494а від 11.08.2015 [37] (пропонувався до осіб, уповноважених на виконання функцій держави відносити осіб, визначених в ст.3 ЗУ «Про запобігання корупції» та деякі інші категорії осіб. Однак вказаний законопроект проект було відкликано урядом 04.04.2016.

Згодом, 11.09.2017, народним депутатом України Тетеруком А.А. до Верховної Ради України було внесено проект ЗУ «Про внесення змін до Кримінального кодексу України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про запобігання корупції» № 7104 [38]. Пропонувалося до осіб, уповноважених на виконання функцій держави, відносити осіб, визначених в чч. 1, 2 ст. 3 ЗУ «Про запобігання корупції». Однак, цей проект навіть не був винесений на розгляд у першому читанні.

Вказане наштовхує на думку, що зволікання із внесенням відповідної зміни до тек-

сту примітки до ст. 369² КК України є свідомим і обумовлене досить високою ефективністю даної норми як антикорупційного заходу в діяльності правоохоронних органів.

Другий шлях, який в будь-якому випадку є тимчасовим і не усуває необхідності внесення змін до примітки ст. 369² КК України, – прийняття відповідного рішення Великою Палатою Верховного Суду, в якому буде розтлумачено можливість (або неможливість) застосування ст. 369² КК України як такого, яке не суперечить принципу законності та юридичної визначеності. Однак, необхідно відзначити, що станом на 06.02.2019 не має жодного судового рішення Верховного Суду, Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ, Верховного суду України (тобто судів касаційної інстанції), в якому б розглядалося питання можливості застосування ст. 369² КК України в аспекті втрати чинності ЗУ «Про засади запобігання і протидії корупції».

Література

1. Закон України від 11.06.2009 № 1508-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-17>
2. Кримінальний кодекс України (редакція від 11.01.2019) [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>
3. Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» від 07.04.2011 № 3206-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3206-17>
4. Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>
5. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо забезпечення діяльності Національного антикорупційного бюро України та Національного агентства з питань запобігання корупції» від 12.02.2015 № 198-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/198-19>
6. Інформаційне повідомлення «Мін'юст інформує про особливості введення в дію положень Закону «Про запобігання корупції» від 10.11.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/ua/news/247735854>
7. Осадчий В.І. Корупційні злочини: моногр. / В.І. Осадчий. – К.: Видавництво Європейського університету, 2016. – 82 с.
8. Книженко О.О. Застосування статті 369-2 Кримінального кодексу України порушує принцип законності: проблеми законотворчої техніки, судова практика [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nlu.edu.ua/handle/123456789/8478>
9. Книженко О.О. Проблеми кваліфікації зловживання впливом [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/4-2017/knyzenko.pdf>
10. Вирок Київського районного суду м. Одеси від 26.12.2018 у справі №520/15488/15-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79007306>
11. Вирок Київського районного суду м. Полтави від 25.01.2019 по справі №552/309/19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79415768>
12. Вирок Костянтинівського міськрайонного суду Донецької області від 29.11.2018 у справі № 233/3087/18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78182954>
13. Вирок Дергачівського районного суду Харківської області від 24.10.2018 у справі №619/4081/18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77347741>
14. Ухвала Апеляційного суду Тернопільської області від 11.08.2016 по справі № 607/8338/16-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/59658149>
15. Вирок Луцького міськрайонного суду Волинської області від 24.07.2018 по справі № 161/11542/18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75698183>

16. Вирок Горохівського районного суду Волинської області від 09.01.2018 по справі №155/1868/17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/71471795>

17. Вирок Володимир-Волинського міського суду Волинської області від 07.04.2017 по справі № 154/1019/17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/65830401>

18. Вирок Ізюмського міськрайонного суду Харківської області від 21.12.2016 по справі № 234/13321/15-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/63543197>

19. Вирок Київського районного суду м. Харкова від 08.06.2018 по справі №640/20200/15-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74674441>

20. Вирок Тернопільського міськрайонного суду Тернопільської області від 27.06.2018 по справі № 607/11283/18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75101029>

21. Вирок Рівненського міського суду Рівненської області від 10.01.2019 по справі № 569/24126/18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/79096447>

22. Вирок Куп'янського міськрайонного суду Харківської області від 29.05.2018 по справі № 628/1477/18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74338472>

23. Вирок Рокитнівського районного суду Рівненської області від 10.12.2018 по справі № 571/1077/18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78434313>

24. Вирок Фастівського міськрайонного суду Київської області від 10.10.2016 по справі № 381/1900/16-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/61916293>

25. Ухвала Апеляційного суду Київської області від 30.01.2017 по справі № 381/1900/16-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/64546335>

26. Вирок Соснівського районного суду м. Черкаси від 01.03.2017 по справі № 712/5384/16-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/65148202>

27. Ухвала Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 05.12.2017 по справі № 335/4354/17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/70849411>

28. Вирок Орджонікідзевського районного суду м. Запоріжжя від 02.07.2018 у справі № 335/1916/16-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75145860>

29. Ухвала Апеляційного суду м. Києва від 15.02.2018 по справі № 11-кп/796/1839/2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72517953>

30. Ухвала Центрального районного суду міста Миколаєва від 11.05.2018 по справі № 490/1660/18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74902393>

31. Вирок Інгулецького районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 22.05.2018 по справі № 213/2019/17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74165044>

32. Ухвала Апеляційного суду Дніпропетровської області від 14.08.2018 по справі № 213/2019/17 17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75953188>

33. Вирок Октябрського районного суду м. Полтави від 10.08.2018 по справі № 554/7470/16-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/75812997>

34. Вирок Першотравневого суду м. Чернівців від 04.10.2018 по справі №725/5692/16-к) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76927044>

35. Ухвала Апеляційного суду Чернівецької області від 11.12.2018 по справі № 725/5692/16-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78482353>

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена питанням застосування судами статті 369² Кримінального кодексу України (зловживання впливом) в аспекті втрати чинності Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції». Автор детально аналізує судову практику, приділяє особливу увагу виправдувальним вирокам і їх мотивуванню.

Ключові слова: зловживання впливом; кримінальна відповідальність; запобігання корупції; чинність закону; судова практика.

SUMMARY

The article is devoted to the question of the application by courts of Article 369² of the Criminal Code of Ukraine (abuse of influence) in the aspect of the loss of force by the law of Ukraine «On principles of preventing and combating corruption». The author analyzes in detail the judicial practice, pays special attention to acquittals and their motivation.

Key words: abuse of influence; criminal liability; preventing corruption; the validity of the law; judicial practice.

36. Вирок Кельменецького районного суду Чернівецької області від 12.10.2018 по справі № 722/28/17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/77098737>

37. Проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про запобігання корупції» №2494а від 11.08.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56255

38. Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про запобігання корупції» №7104 від 11.09.2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62527

APPLICATION BY COURTS OF ARTICLE 369² OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE (ABUSE OF INFLUENCE) IN THE ASPECTS OF THE LOSS OF FORCE BY THE LAW OF UKRAINE «ON PRINCIPLES OF PREVENTING AND COMBATING CORRUPTION»

Vitalii Diurd, Post-Graduate Student of the Department of Criminal Law, National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine

The article is devoted to the question of the application by courts of Article 369² of the Criminal Code of Ukraine (abuse of influence) in the aspect of the loss of force by the law of Ukraine “On Principles of Preventing and Combating Corruption”.

The urgency of the chosen topic is due to the increase in the number of criminal proceedings regarding the commission of a crime under Art. 369² of the Criminal Code of Ukraine, which is investigated by law enforcement agencies of Ukraine.

In consequence of a detailed analysis of court practice, the author identified five groups of sentences in which the issue of accusing a person of committing an abuse of influence is considered.

The first group includes sentences in which the courts applied Article 4 of the Law of Ukraine “On the Principles of Preventing and Combating Corruption”; to the second - Article 3 of the Law of Ukraine “On Prevention of Corruption”; to the third - in which the court refers both to Article 4 of the Law of Ukraine “On the Principles of Preventing and Combating Corruption”, and Article 3 of the Law of Ukraine “On Prevention of Corruption”; to the fourth - in which neither Article 4 of the Law of Ukraine “On the Principles of Preventing and Combating Corruption” nor Article 3 of the Law of Ukraine “On Prevention of Corruption” is mentioned at all. The fifth group consists of acquittals, the motives, and justifications of which are covered in detail in the article.

As a result of the study, two tendencies of judicial practice were established: a) the conviction of persons under art. 369² of the Criminal Code of Ukraine, despite the loss of force by the Law of Ukraine “On the Principles of Preventing and Combating Corruption” and b) the appearance of acquittals.

Also indicated the need to solve this problem by making the appropriate changes to Art. 369² of the Criminal Code of Ukraine

ПРАВОВА ПРИРОДА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ УЧАСНИКІВ АКЦІОНЕРНИХ ПРАВОВІДНОСИН

СЯДРИСТА Ірина Ігорівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри правового забезпечення господарської діяльності Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 347.51

Orcid.org/0000-0002-4340-3593

В науковій статті розглянуто правову природу відповідальності учасників акціонерних правоотношень та її співвідношення з загальною концепцією юридичної відповідальності. На основі проведеного аналізу зроблено висновки, що внутрішні корпоративні правоотношення належать до сфери цивільного права, а їх підвид – акціонерні, відповідно, інститутом останнього, оскільки в предмет регулювання корпоративного права входять внутрішні корпоративні правоотношення, що мають імущественно-организационный характер та виникають між учасниками корпоративних правоотношень при реалізації їх корпоративних прав та виконанні обов'язків.

Ключевые слова: акционерное общество, вина, акционерные правоотношения, ответственность акционерного общества.

Поява великої кількості акціонерних товариств (далі – АТ) породжує необхідність розробки нових поглядів стосовно відповідальності учасників, які вступають у відповідні правовідносини та не виконують (неналежним чином виконують) покладені на них обов'язки. Акціонерні правовідносини загалом мають регулятивний характер, вони виникають як правовий зв'язок між учасниками окреслених правовідносин з метою реалізації прав і обов'язків останніми та регулюються нормами законодавства, статутом, акціонерним договором. Порушення відповідних

норм законодавства, статуту, акціонерного договору та відповідного суб'єктивного права або охоронюваного інтересу учасників акціонерних правовідносин є юридичними фактами, на підставі яких виникають охоронні відносини між особою, чії права або законні інтереси порушено та особою – правопорушником. Відповідальність є невід'ємним елементом охорони у певній сфері суспільних відносин, оскільки саме через цю форму державного або суспільного примусу забезпечується належна реалізація суб'єктивних прав та виконання суб'єктами своїх обов'язків.

Оскільки створення і функціонування підприємницьких товариств охоплює відносини власності, підприємництва, конкуренції, на ринку цінних паперів, то всі вони так чи інакше взаємоіснують з корпоративними правовідносинами, як і відносини управління АТ в процесі його неплатоспроможності (банкрутства), депозитарної діяльності, оподаткування, приватизації, інвестиційних зобов'язань тощо [1, с. 141]. Отже, актуальним постає питання про характер та правову природу відповідальності учасників акціонерних правових зв'язків та її співвідношення із загально-цивільстичним розумінням юридичної відповідальності.

Питання відповідальності учасників акціонерних правовідносин розглядалось у роботах правового характеру лише побічно, коли вивчалися проблеми правового регулювання корпоративних правовідносин. Водночас спеціальні дослідження правової

природи відповідальності учасників акціонерних правовідносин фактично відсутні.

Метою статті є визначення правової природи відповідальності учасників акціонерних правовідносин.

Загальні засади акціонерних правовідносин передбачені Законом України «Про акціонерні товариства» [2], Господарським кодексом України (далі – ГК України) [3]), Цивільним кодексом України (далі – ЦК України) [4] та низкою інших нормативно-правових актів. Незважаючи на значне законодавче і правове урегулювання акціонерних правовідносин, на сьогоднішній день залишаються питання, яким не наділяється належної уваги ні в законодавчій діяльності, ні на практиці, ні в спеціальній літературі, а саме інституту відповідальності в акціонерних правовідносинах.

Для всебічного розгляду правової природи відповідальності учасників акціонерних правовідносин, що є підвидом корпоративних, необхідно розглянути правову природу останніх.

У наукових дослідженнях існує декілька концепцій вивчення правової природи корпоративних правовідносин, та як наслідок, і їх підвиду – акціонерних правовідносин.

В основу першої концепції покладе-на теза, що корпоративні відносини – є господарські відносини, в основі яких лежить особлива категорія інтересів, що іменуються корпоративними. Господарсько-правовий характер обґрунтовується нерозривним поєднанням майнових та організаційних елементів, які в сукупності не відповідають вимогам ст. 1 ЦК України щодо предмету цивільно-правового регулювання [5, с. 133–135]. Як видно з зазначеного, О. М. Вінник підтримує позицію щодо комплексності корпоративних правовідносин, але наполягає на віднесенні їх до господарських. З наведеною думкою погодитися досить складно, оскільки корпоративні відносини не можна однозначно віднести ні до господарсько-виробничих, ні до організаційно-господарських, ні до внутрішньогосподарських, що є предметом регулювання господарського права (ст. 1 та ч. 4–7 ст. 3 ГК України).

Так, суб'єктами внутрішньогосподарських відносин є внутрішні підрозділи підприємств (цехи, виробництва тощо). Суб'єктами господарсько-виробничих є суб'єкти господарювання, до яких не можна віднести акціонерів та інших учасників корпоративних правовідносин (згідно ст. 4 Закону України «Про акціонерні товариства» акціонерами визнаються фізичні і юридичні особи, а також держава в особі органу, уповноваженого управляти державним майном, або територіальна громада в особі органу, уповноваженого управляти комунальним майном). Під організаційно-господарськими відносинами розуміються відносини, що складаються між суб'єктами господарювання та суб'єктами організаційно-господарських повноважень у процесі управління господарською діяльністю (ч. 6 ст. 3 ГК України).

Так, В. С. Щербина наголошує на відсутності юридичної рівності між суб'єктами корпоративних правовідносин та вказує на наявність між ними владного підпорядкування, тим самим відносячи їх до організаційно-господарських відносин, зокрема, між акціонерами і загальними зборами товариства, рішення яких є обов'язковими для акціонерів; між органами управління [6, с. 11]. Тим більше, продовжує вчений, не можуть бути предметом цивільно-правового регулювання відносини з контролю, який здійснюється ревізійною комісією, оскільки це обмежує можливості акціонерів товариства вільно проявляти свою волю. Аналізуючи наведену точку зору, ми погоджуємось з І. В. Спасибо-Фатєєвою, на думку якої корпорація не надає ніяких наказів своїм учасникам, а останні не виступають підлеглими стосовно неї, бо самі формують її волю на загальних зборах [1, с. 138]. Такі висновки авторка робить, виходячи з питань, що складають повноваження загальних зборів, оскільки відсутнє жодне з тих, що має вплив на акціонера, щоб обмежувало його можливості і паралізувало його волю. Навіть, якщо акціонер не згодний з рішенням про реорганізацію АТ або укладення ним значних правочинів, він може вимагати від АТ викупу в нього акцій (за умови дотримання вимог ст. 68 Закону України «Про акціонерні товариства»). Якщо ж, він принципово не згоден з канди-

датурою, обраною до органу управління АТ, то він може продати свої акції, але і в цьому разі його ніхто не змушує підкорятися.

Навіть якщо в корпоративних відносинах існує вплив одного суб'єкта на іншого (залежне товариство та особа, яка має 20 % статутного капіталу у ТОВ та 10 % голосуючих акцій у АТ), це все одно не робить відносини між ними владними, адже ситуації, коли має місце вплив однієї особи на іншу, спостерігається в численних цивільно-правових зобов'язаннях, наприклад, договорах підряду, комісії, доручення, управління майном тощо. Всі вони припускають, що протягом існування відносин між особами (договірних) одна особа може надавати обов'язкові для виконання вказівки іншій особі, яка, в свою чергу, має виконувати їх [7, с. 203–204].

Відносно владного підпорядкування між органами товариства, зауважимо, що це звичайна координаційна діяльність. Органи товариства проводять роботу з управління справами корпорації, що є сукупністю процесів, які забезпечують підтримку системи в належному заданому стані або переведення її в інший, більш бажаний стан шляхом організації і реалізації цілеспрямованих дій з управління [8, с. 14–16]. Окрім того, якщо розглядати корпоративні правовідносини як організаційно-господарські, то з них виключаються відносини майнового характеру, а у ч. 2 ст. 25 Закону України «Про акціонерні товариства» йде мова про права акціонерів на отримання дивідендів, частини майна товариства або його вартості у разі ліквідації товариства.

Підставою для вивчення корпоративних правовідносин як цивільно-правових є думки вчених цивілістів [9, с. 98; 10, с. 23], які обґрунтовують їх через такі ознаки, як рівність учасників корпоративних правовідносин, автономія їх волі, майнова самостійність, майновий, компенсаційний характер відповідальності тощо. Так, на думку І. В. Спасиво-Фатєєвої вплив одного учасника корпоративних відносин на іншого сам по собі обумовлює їх правове становище. При формальній рівності прав усіх учасників можливість впливу одного або кількох з них на діяльність корпорації обумовлена механізмами участі в органах управління

останньої, отже, цей вплив не є безпосереднім виявом влади однієї особи над іншою, лінійним правовим зв'язком між ними, як це має місце в адміністративних правовідносинах. У корпоративних правовідносинах за типом «основне – залежне товариства» дещо інша схема: два рівні перед законом суб'єкта – дві корпорації, але одна з них, формуючи значною мірою капітал іншої, тим самим забезпечує собі участь в управлінні нею, а значить, впливає на її діяльність. Це принципово відрізняє корпоративні відносини від адміністративних і не робить їх владними [11, с. 122–123]. Враховуючи, що в цивільному праві може застосовуватись не лише диспозитивний, а й метод цивільно-правового регулювання, який охоплює як диспозитивні (у регулятивних цивільних відносинах), так і імперативні засоби впливу на учасників цивільних відносин, маючи, однак, при цьому підґрунтям засади юридичної рівності сторін, справедливості, добросовісності та розумності, корпоративні майнові відносини є цивільно-правовими, незважаючи на наявність в окремих випадках нерівності сторін та переваг рішення більшості над рішеннями окремих акціонерів [12, с. 7–8]. При цьому сукупність норм, що регулюють корпоративні відносини, охоплюються поняттям корпоративного права (в об'єктивному сенсі), що кваліфікується як підгалузь, а акціонерне, як його складова – як інститут цивільного права.

Комплексний характер корпоративного зв'язку полягає в тому, що зміст корпоративних правовідносин складають цивільні, управлінські, трудові, адміністративні, фінансові тощо права та обов'язки [13, с. 9]. Так, на думку В. М. Кравчука корпоративні правовідносини – це комплексні відносини, оскільки, окремі відносини, які входять до складу корпоративних, є зобов'язальними (наприклад відносини щодо сплати внесків до статутного фонду), а отже і цивільними, окремі – управлінськими (наприклад відносини щодо скликання та проведення загальних зборів учасників), окремі – трудовими (наприклад відносини між головою виконавчого органу і товариством), окремі – фінансовими (наприклад відносини щодо емісії цінних паперів).

О. М. Вінник, В. С. Щербина розглядаючи акціонерні правовідносини, як різновид корпоративних вважають їх комплексними [14, с. 6–8]. Так, на думку вчених, зазначені відносини містять елементи різноманітних відносин: господарсько-правових (щодо створення і діяльності АТ як емітентів цінних паперів, контролю за випуском і обігом акцій на ринку цінних паперів тощо); цивільно-правових (щодо відчуження незначних за обсягами пакетів акцій фізичними особами, що здійснюється не систематично, тобто за межами господарської/підприємницької діяльності); фінансові (щодо сплати АТ податків та інших обов'язкових платежів; щодо ведення бухгалтерської та статистичної звітності тощо); трудовими (щодо найму на засадах трудового договору посадових осіб виконавчого органу товариства та інших працівників, виконання ними своїх трудових обов'язків тощо); екологічного (щодо дотримання АТ вимог природоохоронного законодавства) та ін.

Оскільки при формуванні корпоративного права має місце взаємоузгоджена дія норм публічного та приватного права, то відправне значення для вивчення правової природи корпоративних правовідносин матиме поділ їх на зовнішні корпоративні відносини (відносини корпорації з партнерами, кредиторами, персоналом, біржами, фахівцями фондового ринку, державними органами, що здійснюють контроль за діяльністю корпорації) та, які в основному є приватноправовими (цивільними, трудовими) [15, с. 9].

Можна зазначити вагому причину недоцільності та неможливості розгляду акціонерних правовідносин як зовнішніх корпоративних відносин, оскільки їх учасниками можуть бути лише акціонери, саме товариство та його органи. Інше, більш широке трактування акціонерних правовідносин та внесення до їх складу інших учасників викликає сумнів, оскільки сфера дії норм акціонерного права сягатиме невизначених меж та виключає специфіку акціонерних правовідносин, що мають виключно приватноправовий внутрішній характер.

Враховуючи приватноправовий характер акціонерних правовідносин, їх суб'єктний склад, юридичну рівність окрес-

лених осіб та особливість регулювання (як нормами законодавства, так і локальними актами) акціонерних правовідносин, можна констатувати, що вони є а інститутом цивільного права, а отже відповідальність в окреслених правовідносинах може бути виключно приватноправовою (цивільно-правовою), аспектам якої присвячене наше дисертаційне дослідження.

Отже, внутрішні корпоративні правовідносини є підгалуззю цивільного права, а їх підвид – акціонерні, відповідно, інститутом останнього, оскільки до предмету корпоративного права входять внутрішні корпоративні правовідносини, що мають майново-організаційний характер та виникають між учасниками корпоративних правовідносин стосовно реалізації їх корпоративних прав та виконанні обов'язків. І не зважаючи на те, що до учасників акціонерних правовідносин можуть застосовуватися різні види відповідальності в окреслених правовідносинах, та застосування одного виду не виключає можливості застосування іншого, акціонерній відповідальності притаманний приватноправовий (цивільний) характер, оскільки остання виникає як наслідок завдання шкоди учасникам акціонерних правовідносин, що відносяться до осіб приватного права та відносини між якими встановлюються на локальному рівні. Всі інші види відповідальності, що можуть застосовуватися до учасників акціонерних правовідносин не можуть мати істотного впливу та правове становище осіб як учасників внутрішніх корпоративних правовідносин.

Цивільним законодавством визначаються лише загальні положення стосовно відповідальності учасників акціонерних правовідносин, а отже їй як видовому явищу цивільної відповідальності притаманні всі ознаки останньої. Однак поряд з цим, особливості правової природи відповідних правовідносин, покликаних на забезпечення балансу інтересів АТ та його акціонерів, вимагають спеціального регулювання та визначення особливостей відповідальності відповідних суб'єктів. Сутність цих відносин та певних закономірностей зв'язків між їх суб'єктами (в АТ корпоративний інтерес кожного акціонера реалізується як через безпосередне

здійснення прав, наданих законодавством та внутрішньокорпоративними актами товариства, у тому числі права на захист (нормативний елемент), а також опосередковано, через діяльність органів управління АТ (організаційний елемент) [16, с. 134]) тягне за собою неможливість утиснути їх в прокрустове ложе уявлень, котрі склалися про відомі підходи до різновидів цивільних правовідносин. Їх регулювання стає можливим лише із зовсім інших позицій – корпоративного права.

Таким чином, поряд із загальними ознаками цивільно-правової відповідальності має власну специфіку та ознаки:

1) застосовується виключно до учасників акціонерних правовідносин; Акціонерна відповідальність має безпосередній зв'язок з відповідними правовідносинами, виникає як наслідок невиконання або неналежного виконання учасниками акціонерних правовідносин покладених на них обов'язків або порушення прав, законних інтересів акціонерів чи товариства. Учасниками відповідних правовідносин визнаються акціонери, товариство та його органи, оскільки особливістю суб'єктного складу корпоративних правовідносин є те, що органи корпорації у зовнішніх відносинах не розглядаються як самостійні суб'єкти права, а у корпоративних відносинах набувають статусу самостійного суб'єкту, який наділяється суб'єктивними правами та обов'язками, що забезпечує можливість застосування до нього відповідальності [17, с. 143];

2) виникає в наслідок невиконання або неналежного виконання обов'язків учасниками акціонерних правовідносин. Так, відповідно до ст. 610, 623 ЦК України у разі невиконання або неналежного виконання зобов'язання боржником він зобов'язаний відшкодувати кредиторів завдані збитки. Фактично вже в цих нормах можна відстежити три умови виникнення цивільного правопорушення: неналежна поведінка, що виявляється у невиконанні чи неналежному виконанні обов'язку; наявність збитків внаслідок дій боржника; наявність причинного зв'язку між діями боржника та їх негативним результатом. При цьому, відповідно до ст. 614 ЦК України за невиконання або не-

належне виконання зобов'язання особа несе відповідальність лише за наявності вини (умислу або необережності), крім випадків, передбачених договором або законом. Особа вважається невинуватою, якщо доведе, що вжила всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання (ч. 1 ст. 614 ЦК України). Якщо ж особа не доведе факту вжиття таких заходів, вона вважається винуватою, а тому має нести відповідальність за допущене порушення (ч. 4 ст. 614 ЦК України);

3) застосовується виключно за ініціативою учасника чиї права порушено. З цього приводу судова практика приходиться до висновків, що акціонери не вправі звертатися до суду за захистом прав та інтересів інших акціонерів та самого товариства поза відносинами представництва, а також обґрунтувати свої вимоги порушенням прав інших акціонерів. Так, відповідно до п. 11 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 13 від 24.10.2008 року «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» [18], вирішуючи спір по суті, господарський суд повинен встановити наявність в особи, яка звернулася з позовом, суб'єктивного матеріального права або законного інтересу, на захист якого подано позов, а також з'ясувати наявність чи відсутність факту їх порушення або оспорування;

4) порушувати корпоративні права учасників відповідних правовідносин можуть декілька осіб, вони несуть відповідальність як солідарні боржники. Згідно ч. 4 ст. 92 ЦК України члени органу юридичної особи несуть солідарну відповідальність за збитки, завдані ними юридичній особі. Солідарна відповідальність означає її нероздільність між солідарними боржниками (ст. 543 ЦК України). Тобто у разі завдання збитків АТ діями (бездіяльністю) його посадових осіб колегіально, товариство може звернутися з відповідною вимогою до всіх членів органів товариства або до окремого з них;

5) відповідальність учасників акціонерних правовідносин полягає у позбавленні певних прав (дострокове припинення повноважень членів органів товариства у разі невиконання або неналежного виконання покладених обов'язків) або в заміні невикон-

наного обов'язку новим (обов'язок АТ проводити позачергові загальні збори на вимогу акціонерів, у разі порушення їх права на участь у чергових загальних зборах), або у приєднанні до невиконаного обов'язку нового, додаткового, що створює майнове або особисте обтяження (у разі не прийняття рішення про виплату дивідендів або прийняття рішення про неповну виплату дивідендів за привілейованими акціями, у зазначених акціонерів виникає право прийняття участі у загальних зборах та відповідний додатковий обов'язок АТ належним чином повідомити привілейованих акціонерів про проведення загальних зборів, ознайомити з порядком денним загальних зборів та надати право голосу при їх проведенні).

б) особливістю відповідальності учасників акціонерних правовідносин є те, що підстави її застосування, вид та розмір можуть передбачатися не лише нормами законодавства, а й спеціальними локальними актами, такими як статут, акціонерний договір, де можуть бути визначені її межі, види санкцій, підстави звільнення, розподіл ризиків і т.ін. При цьому, підвищена відповідальність може бути встановлена як законом, так і статутом або акціонерним договором, обмежена ж законом, а статутом та акціонерним договором, якщо цього не забороняє імперативна норма.

На підставі проведеного аналізу загальних вчень про акціонерну відповідальність можна дійти висновків, що відповідальність учасників акціонерних правовідносин є різновидом цивільно-правової відповідальності, однак має свої особливості, оскільки є обов'язком учасника акціонерних правовідносин зазнати певних санкцій, що застосовується виключно за ініціативи інших учасників такого правового зв'язку, підставою якої є порушення прав та інтересів останніх, наслідком чого є позбавлення правопорушника певного права або покладення на нього обов'язку на підставі норм законодавства та/або локальних актів.

Література

1. Спасибо-Фатєєва І. В. Цивілістика: на шляху формування доктрин: вибр. наук. пр. / І. В. Спасибо-Фатєєва. – Х.: Золоті сторінки, 2012. – 696 с.

2. Про акціонерні товариства : Закон України від 17.09.2008 р. № 514-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 50, / № 50-51. – Ст. 384

3. Господарський кодекс : Кодекс України, Закон, Кодекс від 16.01.2003 р. № 436-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 18. – Ст. 144.

4. Цивільний кодекс : Закон України, Кодекс від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40. – Ст. 356.

5. Вінник О. М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення. Монографія. – К.: Атіка, 2003. – 352 с.

6. Щербина В. С. Правова природа корпоративних відносин // Українське комерційне право. – 2006. – №7. – С.10–14.

7. Корпоративне управління: монографія / І. Спасибо-Фатєєва, О. Кібенко, В. Борисова; За ред. проф. І. Спасибо-Фатєєвої. – Х.: Право, 2007. – 500с.

8. Круглов М. И. Стратегическое управление компанией. М.: Рус. деловая лит., 1998. – 768 с.

9. Спасибо-Фатєєва І. В. Правова природа корпоративних відносин / І. В. Спасибо-Фатєєва // Вісник господарського судочинства. – 2007. – № 5. – С.87–99.

10. Майданик Р. А. Корпоративні правовідносини як предмет цивільного та господарського права / Р. А. Майданик // Проблеми здійснення охорони прав учасників цивільних правовідносин / Ред. кол. : Р. Б. Шишка та ін. – Макіївка; Х., 2007. – С. 23–28.

11. Спасибо-Фатєєва І. В. Про питання юридичної сутності управління в сучасних умовах // Пробл. законності. – 2002. – № 53. – С. 122–123.

12. Денисенко К. В. Корпоративні майнові відносини закритих акціонерних товариств: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / К. В. Денисенко; Одеська національна юридична академія. -Одеса., 2010. – 21 с.

13. Кравчук В. М. Корпоративне право: Науково-практ. коментар законодавства та

АНОТАЦІЯ

У науковій статті розглянуто правову природу відповідальності учасників акціонерних правових зв'язків та її співвідношення із загально-цивільстичним розумінням юридичної відповідальності. На підставі проведеного аналізу зроблено висновки, що внутрішні корпоративні правовідносини є підгалуззю цивільного права, а їх підвид – акціонерні, відповідно, інститутом останнього, оскільки до предмету корпоративного права входять внутрішні корпоративні правовідносини, що мають майново-організаційний характер та виникають між учасниками корпоративних правовідносин стосовно реалізації їх корпоративних прав та виконанні обов'язків.

Ключові слова: акціонерне товариство, вина, акціонерні правовідносини, відповідальність акціонерного товариства.

SUMMARY

The scientific article considers the legal nature of the responsibility of participants in Joint-Stock relations and its relationships with the general civil understanding of legal responsibility.

In the formation of corporate law, there is a mutually agreed action of the rules of private and public law, because the creation and functioning of business societies covers the relations of ownership, entrepreneurship, and competition in the securities market, so they all interact in one way or another with corporate legal relations, as well as the process of insolvency (bankruptcy), depository activities, taxation, privatization, investment obligations etc.

Based on the analysis, it was concluded that internal corporate legal relations are a sub-branch of civil law, and their subspecies are Joint-Stock legal relations, respectively, they are the institution of the latter; since corporate law regulation include internal corporate legal relations, which have property-organizational nature and arising between participants of corporate legal relations at implementation of their corporate rights and duties.

Despite the fact that participants of joint legal relations may be subject to different types of responsibility in certain legal relations, and the use of one type does not exclude the possibility of using the other one, shareholder responsibility has private (civil) nature, since the last one arises as a result of causing harm to participants of joint legal relations, which are the subjects of private law and which relations are regulated at the local level. All other types of responsibility that may apply to participants in joint legal relations can't have a significant impact on the legal status of persons as participants in internal corporate legal relations.

Civil legislation defines only general provisions on the liability of participants in Joint-Stock relations, and therefore, it has all properties of the latter as a kind of civil liability. However, the features of the legal nature of the corresponding legal relations, which ensure the balance of interests of the Joint-Stock Company and its shareholders, require special regulation and determination of the specifics of the responsibility of the respective subjects. The essence of these relations and certain legitimate relations between their subjects (in a Joint-Stock Company, the corporate interest of each shareholder is realized through the direct implementation of the rights defined by the legislation and intra-corporate acts of the company, including the right to protection (regulatory element), and indirectly through the activities of management of the society (organizational element) entails the impossibility to squeeze them into the existing approaches that have developed regarding the varieties of civil legal relationship.

Key words: joint-stock company, fault, joint-stock legal relationships, joint-stock company liability.

судової практики / В.М. Кравчук. – К.: Істина, 2005. – 720 с.

14. Вінник О. М., Щербина В. С. Акціонерне право : Навчальний посібник / За ред. проф. Щербини В. С. – К.: Атіка, 2000. – 544с.

15. Макарова О. А. Корпоративное право. – М.: Волтерс Клувер, 2005. — 420с.

16. Волощенко Т. М. Гарантії захисту прав та інтересів акціонерів. Перші юридичні диспути з актуальних проблем приватного права присвячені пам'яті Є. В. Васьковського: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Одеса, 15-16 квітня 2011 р. / відповід. ред. І. С. Канзафарова; ред. кол. І. С. Канзафарова, В. В. Валах, О. О. Нігреєва; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса : Астропринт, 2011. – С. 133–137.

17. Рожкова М. А. Корпоративные отношения и возникающие из них споры // М. А. Рожкова. Вестник высшего арбитражного суда РФ. – 2005, № 9. – С. 136–148.

18. Постанова Пленуму Верховного Суду України № 13 від 24.10.2008 року «Про практику розгляду судами корпоративних спорів» // Цивільно-правове регулювання корпоративних відносин у судовій практиці України / упоряд.: В. І. Борисова, І. П. Жигалкін, О. М. Сибіга та ін. – Х.: Право, 2013. – 552 с.

ДО ПИТАННЯ ПРО ЮРИДИЧНІ ОЗНАКИ ФІКТИВНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

**ЧУЙКО Крістіна Сергіївна - спеціаліст Інститут післядипломної освіти
імені Т.Г.Шевченко**

УДК 343.53

В статье раскрыты основные признаки фиктивного предпринимательства как преступления, предусмотренного ст. 205 УК Украины. Исследованы отдельные аспекты определения объективной и субъективной сторон этого преступления, а также объекта и субъекта. Предложены пути усовершенствования законодательства про уголовную ответственность за фиктивное предпринимательство.

Ключевые слова: фиктивное предпринимательство, уголовная ответственность за фиктивное предпринимательство, признаки фиктивного предпринимательства, преступления в сфере хозяйственной деятельности.

Постановка проблеми

Ефективний розвиток підприємництва, забезпечення справедливої конкурентоспроможності та створення економічно сприятливого середовища для малого й середнього бізнесу за сучасних умов соціально-економічних трансформацій в Україні розглядається як індикатор підвищення економічного авторитету держави як на національній, так і на міжнародній арені.

Однак, сучасні реалії сьогодення свідчать про ескалацію вчинення економічних злочинів, в тому числі створення фіктивного підприємництва, що стримує процвітання економічного розвитку держави.

Це, у свою чергу, зумовлює необхідність належного правового забезпечення підприємницької діяльності не лише нормами цивільного та господарського права, але й

кримінально-правовими положеннями, які встановлюють відповідальність за створення фіктивного підприємництва.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Наукове підґрунтя для теоретичного дослідження сутності та ознак фіктивного підприємництва в аспекті застосування кримінальної відповідальності за його функціонування створили такі вчені як: Л. М. Дудник, О. В. Воробей, В. В. Бондарчук, О. В. Тарасенко, Ю. В. Опалінський, А. С. Мікіш та інші, які внесли значний науковий вклад у розвиток доктринальних положень кримінально-правової характеристики фіктивного підприємництва. Однак, і досі відсутнє комплексне дослідження, присвячене аналізу юридичних ознак такого підприємництва.

Формулювання цілей статті

З огляду на вказане, мета цієї статті полягає у з'ясуванні юридичних ознак фіктивного підприємництва в контексті притягнення осіб до кримінальної відповідальності за ст. 205 Кримінального кодексу України (далі – КК).

Виклад основного матеріалу

У системі злочинів у сфері господарської діяльності чільне місце посідає фіктивне підприємництво, кримінальна відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 205 КК.

У науці під фіктивним підприємництвом пропонується розуміти незаконну фіктивну або удавану діяльність, яка проваджується від імені фіктивних суб'єктів господарювання різних видів і форм, фізичних осіб-підприємців або службових осіб суб'єктів господарської діяльності щодо суб'єктів комерційного і некомерційного господарювання з метою заволодіння товарно-матеріальними цінностями або отримання інших неконтрольованих прибутків [11, с. 9].

Водночас, законодавець, посилаючись на інтенсифікацію випадків втручання органів публічної адміністрації та правоохоронних органів у діяльність суб'єктів господарювання, що перешкоджає розвитку підприємницької діяльності, здійснив гуманізацію кримінальної відповідальності за вчинення господарських злочинів, в тому числі, за фіктивне підприємництво. Однак, не слід недооцінювати суспільну небезпеку цього злочину, адже створення фіктивних підприємств перешкоджає, в першу чергу, нормальному розвитку економічних відносин, стабільному функціонуванню кредитних відносин, створює загрозу банківській та податковій системам.

Так, останніми роками зростає кількість так званих «конвертаційних центрів», які спеціалізуються на наданні послуг щодо незаконної конвертації коштів (перетворення грошей із безготівкового стану в готівку та у зворотному напрямі) шляхом використання мережі фіктивних фірм, імітації фінансово-господарських відносин, фальсифікації облікових і звітних документів.

За даними Державної фіскальної служби України, у 2017 році оперативними підрозділами припинено протиправну діяльність 65 конвертаційних центрів, якими було проконвертовано 13,6 млрд грн, а збитки від їх діяльності склали 2,5 млрд грн [5].

Для правильної кваліфікації дій осіб та притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 205 КК, принципового значення набуває встановлення сутнісних ознак фіктивного підприємництва.

На переконання О. В. Тарасенко, такими ознаками є те, що:

1) реєстрація суб'єкта господарювання здійснюється за підробленими документами;

2) засновниками такого підприємства є особи, які не мають наміру займатися господарською діяльністю;

3) здійснення підприємницької діяльності супроводжується ухиленням від сплати податків та порушенням порядку звітності;

4) здійснювана діяльність не відповідає статутним документам, або суб'єкт взагалі не займається господарською діяльністю;

5) місце знаходження підприємства не відповідає дійсності;

6) рух коштів на банківських рахунках підприємства відсутній або занадто великий для щойно зареєстрованого підприємства [15, с. 45].

Отже, слід зупинитися на теоретико-правовому аналізі деяких із цих ознак.

Передусім, в контексті кримінального законодавства, фіктивне підприємництво полягає у створенні законної за формою, але свідомо фіктивної за намірами її засновників юридичної особи. Тобто формально процедура створення юридичної особи дотримана (складений статус товариства, зібрані необхідні документи для реєстрації, дотримані всі вимоги, необхідні для реєстрації юридичної особи, внаслідок чого й виникає новий суб'єкт господарювання).

Проте, таку позицію не можна сприймати однозначно, оскільки злочинні наміри у осіб, які реєструють фіктивне підприємство, існують вже на етапі подання документів до державного реєстратора. Це означає, що ззовні дотримуючись встановлених вимог для реєстрації юридичної особи, як зазначає І. А. Мозоль, злочинці використовують неправдиву інформацію про його засновників, адміністрацію, місцезнаходження (за підробленими, викраденими документами, на тяжкохворих людей) [12, с. 123].

Однак, найсуттєвішим критерієм розмежування є мета діяльності такої юридичної особи – не безпосередньо здійснення господарської діяльності, а орієнтація на утримання фінансово-матеріальної виго-

ди незаконними способами. Наприклад, йдеться про отримання кредитів, в тому числі податкових, без наміру їх повернути, ухилення від сплати загальнообов'язкових платежів, передбачених податковим кодексом, легалізацію доходів, отриманих незаконним шляхом або прикриття іншої незаконної діяльності.

Таким чином, ознаки фіктивного підприємництва, щодо форм його реалізації, хоча й співпадають із ознаками законної підприємницької діяльності, однак обман, який втілюється у змісті першого, свідчить про протиставлення його законній підприємницькій діяльності.

Аналогічний висновок впливає й із судової практики. Так, у Постанові Верховного Суду від 06.02.18 р. № 826/6986/14 йдеться про те, що статус фіктивного підприємства несумісний з легальною підприємницькою діяльністю навіть за формального підтвердження її первинними документами [4].

У процесі розслідування справ, пов'язаних із діяльністю фіктивного підприємництва, особливої уваги заслуговує дослідження мети, для якої такі підприємства створювалися. У КК надається вказівка лише на прикриття незаконної діяльності або ж здійснення діяльності, щодо якої є заборона [1]. Однак, для правозастосовчої практики, значні складнощі створює відсутність узагальненої судової практики щодо тих господарських та фінансових операцій, які здійснюються створені або придбані юридичні особи.

О. В. Воробей у своєму авторському дослідженні диференціювала фінансові операції, здійснювані фіктивними підприємствами, залежно від мети на такі групи:

1) виведення коштів у «тіньовий сектор» економіки шляхом: легалізації реально існуючим суб'єктом господарювання товарно-матеріальних цінностей, фактично придбаних за готівку; конвертації грошових коштів з метою їх подальшого використання у різних сферах, у тому числі, для придбання товарів і послуг за готівку тощо;

2) відмивання коштів, здобутих злочинним шляхом, через: використання схем (ланцюгів) руху товарів, у яких по-

між реальними суб'єктами господарювання розташовано фіктивну фірму, через яку спрямовується рух товарів, з метою коригування їх кінцевої вартості; документальне оформлення витрат товарів, які фактично були реалізовані за готівку тощо [7, с. 163].

Відповідно до КК, одна з двох дій може виражати фіктивне підприємництво, а саме:

1) створення юридичної особи будь-якої організаційно-правової форми;

2) придбання такої юридичної особи [1].

При цьому, під створенням юридичної особи розуміються окремі дії особи, а саме підготовка та збір документів, їх подання в державні органи для реєстрації, які не є кримінальними до того часу, поки не зареєстровано підприємство в органах державної влади. Під придбанням же передбачається набуття прав власності на майно юридичної особи як у цілому, так і в тій частині, яка дозволяє фактично керувати діяльністю даного підприємства (купівля контрольного пакета акцій або укладання угоди купівлі-продажу підприємства тощо) [10, с. 108].

Очевидно, що законодавча конструкція, яка зводиться до створення фіктивного підприємництва шляхом реєстрації юридичної особи, звужує суб'єктний склад цього складу злочину. Виходячи із загальних положень цивільного законодавства, юридична особа створюється у формі товариства, установи або іншої організаційної форми. Буквальне тлумачення цієї норми означає виведення за межі розуміння юридичної особи фізичних осіб-підприємців. Таким чином, диспозиція ст. 205 КК як суб'єктів цього злочину називає виключно юридичних осіб.

У цьому контексті варто погодитися з думкою Ю. В. Опалінського, який пропонує розширити суб'єктний склад фіктивного підприємництва також і фізичними особами-підприємцями, адже вони «мають ті ж атрибути, що і юридичні особи (бланки, розрахункові рахунки в банках і т. д.) й досить часто укладають різноманітні фіктивні договори [14, с. 9].

Така пропозиція є ґрунтовною, оскільки згідно ст. 51 Цивільного кодексу, до підприємницької діяльності фізичних осіб застосовуються нормативно-правові акти, що регулюють підприємницьку діяльність юридичних осіб, якщо інше не встановлено законом або не впливає із суті відносин [2].

І хоча законом (кримінальним) виключено кримінальну відповідальність фізичних осіб за реєстрацію підприємницької діяльності з метою здійснення незаконних фінансових операцій, проте із суті правовідносин впливає, що такі особи все-таки вдаються до шахрайських дій у сфері господарської діяльності.

Як свідчить слідча та судова практика, найчастіше фіктивні підприємництва створюються на осіб, які за матеріальну винагороду дають згоду на такі дії.

В аспекті зазначеного, актуальності набуває питання про те, хто має притягуватися до кримінальної відповідальності за фіктивне підприємництво: особи, на яких зареєстровані фіктивні юридичні особи, або ж організатори? Адже, при виявленні фіктивного підприємства, правоохоронними органами до кримінальної відповідальності за ст. 205 КК притягувати нікого, так як осіб, на ім'я яких зареєстровані підприємства, або не існує, або вони недієздатні, або навіть не знають про те, що вони є власниками суб'єкта підприємницької діяльності. Реальні керівники (організатори), які організують, створюють або придбавають суб'єкт підприємницької діяльності, ведуть пошук підставних осіб для реєстрації, фінансують і здійснюють безпосереднє керівництво, розробляють злочинні схеми, при яких підприємство не сплачує коштів до бюджету, або від імені юридичної особи вчиняють інші корисливі злочини й уникають відповідальності [9, с. 218–219].

Деякі аспекти роз'яснення окремих елементів юридичної конструкції фіктивного підприємництва наводяться у Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської діяльності» від 25.04.03 р. № 3. Так, суб'єктами є грома-

дяни України, особи без громадянства, іноземці (як службові особи, так і неслужбові), які з визначеною метою вчинили дії, спрямовані на створення (заснування чи реєстрацію) або придбання суб'єкта підприємницької діяльності. Дії осіб, на ім'я яких за їхньою згодою зареєстровано суб'єкт підприємництва з метою, зазначеною в ст. 205 КК, мають кваліфікуватись як посібництво фіктивному підприємству, а в разі, коли їх діями здійснено легалізацію (державну реєстрацію) суб'єкта підприємства (підписання та нотаріальне посвідчення установчих документів, призначення на посаду керівника підприємства тощо), – як виконання цього злочину [3].

Найчастіше під час діяльності фіктивних юридичних осіб їх засновники підробляють документи та цінні папери, незаконно використовують товарні знаки, знаходять шляхи обходження податкового законодавства, ухиляючись від сплати податків та інших загальнообов'язкових платежів. Саме тому, ще однією суттєвою ознакою злочину, передбаченого ст. 205 КК, є існування суміжних складів злочину, які враховуватимуться при кваліфікації дій особи та призначення їй кримінального покарання.

Загалом, всі склади суміжних фіктивному підприємству злочинів В. В. Бондарчук диференціює на чотири групи:

1) злочини, пов'язані з діяльністю, щодо якої є заборона (це, зокрема, злочини, передбачені ст. ст. 138, 203-1, 203-2, 204, ст. 212, 213, 216, 227, 229, 248, 249 КК та ін.);

2) злочини, пов'язані з незаконним одержанням кредитів і привласненням одержаних коштів, їх використанням не за цільовим призначенням (ст.ст. 190, 191, 222 КК);

3) злочини, пов'язані з підделкою документів та їх використанням в процесі фіктивного підприємства (ст.ст. 358, 366 КК);

4) злочини, які являють собою своєрідні способи прикриття незаконної підприємницької діяльності або здійснення її видів, щодо яких є заборона [6, с. 205].

Однак, такий злочин, як фіктивне підприємництво, займає самостійне місце у системі КК, хоча й, на перший погляд, може вважатися його аналогічністю, наприклад, шахрайству. Головна ж відмінність полягає у тому, що створення фіктивного підприємництва створює загрозу заподіяння шкоди відносинам не власності (як при шахрайстві), а нормальному механізму функціонування господарської діяльності. Тобто вилучення певного майна, обернення його на користь винних осіб, яке навіть й здійснене в межах діяльності фіктивного підприємництва, складом цього злочину охоплюватися не буде.

Визначальною при розмежуванні вказаних складів злочину є також і суб'єктивна сторона, адже, як вже зазначалося, при створенні фіктивного підприємництва особи керуються мотивами отримання кредитів, прикриття незаконної діяльності, легалізації коштів тощо, а не протизаконним заволодінням чужим майном, яке може розглядатися лише як засіб досягнення вказаних цілей.

У процесі правозастосовчої практики, під час досудового розслідування виникають цілком логічні запитання щодо можливих варіантів виявлення юридичних осіб, які займаються фіктивною діяльністю. З'ясування цього аспекту має важливе превентивне значення, адже існування налагодженого механізму виявлення фіктивних підприємств сприятиме запобіганню злочинності у цій сфері.

Зокрема, порушення будь-яких вимог при реєстрації може свідчити про попередній злочинний намір засновників; відсутність ознак постійної діяльності може бути доказом того, що підприємництво замислене для здійснення протизаконного діяння; аналізуючи зміст договорів та їх виконання, можна виявити злочинний намір, тому що договори в разі фіктивного підприємництва слугують лише для його прикриття [14, с. 13].

Так, у 2018 р., прокуратурою Івано-Франківської області було виявлено групу, яка займалася фіктивним підприємництвом, що завдало державі велику матеріальну шкоду у розмірі 774 тис. грн.

Методом виявлення цього злочину стали моніторинг та аналіз ризикових господарських операцій із використанням автоматизованих інформаційних систем податкового органу, а також вчасним проведенням комплексу негласних слідчих (розшукових) дій [13, с. 51].

Тому, досить виваженою є думка про те, що правоохоронні й контролюючі органи мають бути наділені компетенцією щодо контролю дотримання законності при здійсненні процедури державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності та мати право здійснювати перевірку достовірної інформації, яка надана суб'єктами реєстрації, водночас запровадивши юридичну відповідальність посадових осіб цих органів, які шляхом порушення законодавчо визначеного порядку державної реєстрації суб'єктів підприємницької діяльності свідомо сприяли реєстрації фіктивних підприємств [15, с. 186].

До переліку ознак, які характерні для діяльності щодо ведення фіктивного підприємництва можна також віднести те, що:

1) підприємство не сплачує податків чи зборів до державного або місцевого бюджету;

2) підприємство здійснює діяльність, яка не передбачена у статуті, без отримання відповідних дозволів і ліцензій;

3) не ведеться належний бухгалтерський облік і податкова звітність;

4) засновники таких суб'єктів господарювання досить часто реєструють нові підприємства, які займаються аналогічною фіктивною діяльністю [8, с. 74–75].

Висновки

Таким чином, фіктивне підприємництво – це самостійний вид злочину, який характеризується належними йому ознаками: суспільною небезпекою, протиправністю, винуватістю й який відноситься до групи злочинів, які посягають на суспільні відносини у сфері здійснення господарської діяльності. Водночас, деякі ознаки фіктивного підприємництва дозволяють стверджувати про специфіку цього злочину, яка полягає у меті створення такого підприємництва та його ролі (у певних

випадках) як інструменту вчинення інших злочинів.

Сучасні умови розвитку економічних відносин актуалізують питання притягнення осіб до кримінальної відповідальності за ст. 205 КК й зумовлюють необхідність вдосконалення методів виявлення юридичних осіб, які створюються для здійснення незаконної діяльності або прикриття такої діяльності, й, відповідно, розроблення дієвих заходів попередження й запобігання таким злочинам.

Законодавчими інструментами досягнення вказаної мети може слугувати:

1) розширення переліку суб'єктів підприємницької діяльності, які підпадають під ознаки фіктивного підприємництва шляхом включення до цього також фізичних осіб-підприємців;

2) посилення кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 205 КК, зокрема, можливість застосовувати до особи обмеження волі або позбавлення волі, як це було у попередніх редакціях КК. Така пропозиція обґрунтовується тим, що застосування лише штрафних санкцій до винних осіб носить виключно фінансовий характер такого покарання, що не може сприяти ефективному виправленню засуджених осіб;

3) активізація співпраці фіскальних та правоохоронних органів, залучення їх у процес державної реєстрації юридичної особи або фізичної особи-підприємця для завчасного виявлення можливої протизаконної мети ведення підприємницької діяльності для отримання фінансової або іншої вигоди.

Література

1. Кримінальний кодекс України : прийнятий 05.04.01 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25. – Ст. 131.

2. Цивільний кодекс України : прийнятий 16.01.03 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 2511 – Ст. 461.

3. Про практику застосування судами законодавства про відповідальність за окремі злочини у сфері господарської ді-

яльності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 25.04.02 р. № 3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va003700-03/card6#Public>.

4. Постанова Верховного Суду у справі № 826/6986/14 від 06.02.18 р. // [Електронний ресурс] // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72089103>.

5. Звіт Державної фіскальної служби за 2017 рік [Електронний ресурс] // Державна фіскальна служба України. – Режим доступу : <http://sfs.gov.ua/data/files/223549.PDF>.

6. Бондарчук В. В. Кримінальна відповідальність за фіктивне підприємництво (ст. 205 КК України) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / В. В. Бондарчук ; кер. роботи В. Т. Дзюба ; офіц. опон.: В. А. Мисливий, З. А. Загинеї ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ : 2013. – 259 с.

7. Воробей О. В. Криміналістична характеристика злочинної діяльності фіктивних підприємств в Україні, як основа діяльності конвертаційних центрів / О. В. Воробей // Юридичний вісник. – 2017. – № 1(42). – С. 161–167.

8. Довнич О. М. Кримінальна відповідальність за фіктивне підприємництво в Україні: стан і шляхи протидії / О. М. Довнич // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2014. – № 1 (32). – С. 75–77.

9. Дудник Л. Н. Проблеми законодавчого визначення термінів «фіктивне господарювання» та «фіктивне підприємництво» / Л. Н. Дудник // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2014. – № 1 (72). – С. 215–219.

10. Колісник Н. І. Проблеми застосування кримінальної відповідальності за фіктивне підприємництво / Н. І. Колісник // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2014. – Вип. 2. – Том 4. – С. 106–110.

11. Мікіш А. С. Запобігання фіктивному підприємництву в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / А. С. Мікіш ; кер. роботи Е. В. Расюк ; офіц. опон.: О. Г. Кулик,

АНОТАЦІЯ

У статті розкрито основні юридичні ознаки фіктивного підприємництва як злочину, передбаченого ст. 205 Кримінального Кодексу України. Досліджено окремі аспекти визначення об'єктивної та суб'єктивної сторін цього злочину, а також об'єкта та суб'єкта. Запропоновано шляхи удосконалення законодавства про кримінальну відповідальність за фіктивне підприємництво.

Ключові слова: фіктивне підприємництво, кримінальна відповідальність за фіктивне підприємництво, ознаки фіктивного підприємництва, злочини у сфері господарської діяльності.

SUMMARY

There have been revealed the main features of shell companies. The modalities of objective and subjective sides, object and subject as well are researched. The ways of improvement of law about criminal liability for shell companies' creature are proposed.

Key words: shell companies, criminal liability for creation of shell companies, the features of shell companies, crimes in the sphere of commercial activity.

В. О. Гацелюк ; Нац. акад. внутр. справ. – Київ : 2016. – 300 с.

12. Мозоль І. А. Фіктивне підприємництво: до змісту категорії / І. А. Мозоль // Вісник Маріупольського державного університету. Сер. Право. – 2012. – Вип. 3-4. – С. 118–123.

13. На Прикарпатті прокуратура передала до суду справу стосовно групи, яка займалась фіктивним підприємництвом та легалізацією злочинно здобутих доходів //

Вісник прокуратури : Загальнодержавне фахове юридичне видання. – 2018. – № 1. – С. 51.

14. Опалінський Ю. В. Кримінальна відповідальність за фіктивне підприємництво : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. : 12.00.08 / Ю. В. Опалінський. – Київ: 1998. – 20 с.

15. Тарасенко О. В. Взаємодія між правоохоронними та контролюючими органами України у протидії фіктивному підприємництву : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / О. В. Тарасенко ; Держ. фіск. служба України, Ун-т держ. фіск. служби України. – Ірпінь: 2018. – 229 с.

УНІВЕРСАЛЬНІ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТРУДОВОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ

ШАШКОВА-ЖУРАВЕЛЬ Ірина Олександрівна - доктор філософії права, професор МКА, заступник завідувача кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Н.Н. Інституту права МАУП

ЛИТВИНЕНКО Віктор Іванович - доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Н.Н. Інституту права МАУП

УДК: 341.231.14

Данная научная статья посвящена комплексному анализу международно-правовой системы обеспечения трудовой реабилитации лиц с инвалидностью. Главное внимание авторы уделяют анализу императивных и рекомендательных международно-правовых актов Организации Объединенных Наций и Международной организации труда, направленных на содействие интеграции лиц с инвалидностью в сферу труда. Также, в статье исследуется отражение положений универсальных международно-правовых актов об обеспечении интеграции лиц с инвалидностью в сферу труда на европейском региональном уровне. Авторы дают видение путей усиления эффективности реализации положений универсальных международно-правовых норм по обеспечению трудовой реабилитации лиц с инвалидностью на внутригосударственном уровне.

Ключевые слова: международно-правовая защита труда лиц с инвалидностью, международно-правовое обеспечение трудовой реабилитации лиц с инвалидностью, международно-правовое противодействие дискриминации лиц с инвалидностью, международно-правовое обеспечение профессиональной подготовки лиц с инвалидностью.

На даному етапі розвитку суспільства, що характеризується посиленням процесів глобалізації в умовах економічної нестабільності, особливо гостро постає проблема забезпечення зайнятості населення і, особливо,

такої вразливої його категорії, як особи з інвалідністю. Значний рівень безробіття серед осіб з інвалідністю характерний для багатьох держав світу, в тому числі для нашої держави. Так, рівень зайнятості осіб з інвалідністю нині становить близько тридцяти восьми відсотків у державах Європейського Союзу та близько двадцяти шести відсотків в Україні [1]. Наведені статистичні дані засвідчують наявність значної кількості невирішених питань щодо розвитку міжнародної та внутрішньодержавних систем професійної реабілітації осіб з інвалідністю. Різні аспекти питання захисту права осіб з інвалідністю на трудову реабілітацію досліджувались як на національному, так і на міжнародному рівні в працях таких вітчизняних та зарубіжних вчених, як А.К. Бойко, Н.Б. Болотіна, О.О. Конопельцева, В.С. Маринець, Р.О. Павлюков, А.М. Слюсар, Р. Грінвудс, Ф. Райан, А.Френк, І.Я. Кисельов та ін. Однак, проблема міжнародно-правового забезпечення реабілітації осіб з інвалідністю у сфері праці, характеризується складним та комплексним характером, що обумовлює **актуальність** подальших ґрунтовних наукових досліджень у даному напрямі.

Метою даної наукової статті є комплексне дослідження універсальної міжнародно-правової системи забезпечення трудової реабілітації осіб з інвалідністю.

Завдання даної наукової статті, насамперед, включають:

- аналіз міжнародно-правових актів Організації Об'єднаних Націй та Міжнародної Організації праці, спрямованих на інтеграцію та реінтеграцію осіб з інвалідністю у сферу праці;

- окреслення стану відображення приписів універсальних міжнародно-правових актів, спрямованих на забезпечення зайнятості осіб з інвалідністю, на європейському регіональному рівні;

- виявлення шляхів посилення ефективності реалізації положень універсальних міжнародно-правових норм щодо забезпечення трудової реабілітації осіб з інвалідністю на внутрішньодержавному рівні.

Досліджуючи систему універсальних міжнародно-правових норм, спрямованих на забезпечення реабілітації осіб з інвалідністю у сфері праці, насамперед, слід зазначити, що Організацію Об'єднаних Націй тривалий час вживаються зусилля з метою досягнення рівності прав осіб з інвалідністю та їх повноцінної участі в суспільному житті, в тому числі у сфері праці. Вживаючи нормотворчі заходи в даному напрямі, в 1975 році ООН ухвалила Декларацію про права інвалідів. У вказаній Декларації, зокрема, проголошено право осіб з інвалідністю на одержання або збереження, відповідно до своїх можливостей, робочого місця або на зайняття суспільно корисною діяльністю за винагороду, а також їх право на участь у професійних спілках. Також Декларацією передбачено право осіб з інвалідністю на одержання різних видів обслуговування та послуг, спрямованих на прискорення їх соціальної інтеграції та реінтеграції, включаючи послуги з працевлаштування [2].

Також важливо зазначити, що в 1982 році Організацією Об'єднаних Націй було прийнято Всесвітню програму дій по відношенню до інвалідів. У зазначеній Програмі звертається увага на те, що всі заходи, спрямовані на відновлення працездатності особи з інвалідністю, потребують уваги до її здібностей та поваги до її гідності та особистості. Передбачені Конвенцією послуги, спрямовані на відновлення професійної працездатності особи з інвалідністю, включають професійну орієнтацію, професійно-технічну підготовку, а також працевлаштування зі звичайним або спеціальним режимом праці [3].

На підставі зазначених міжнародно-правових актів, що відіграли важливе значення для розвитку міжнародно-правової системи захисту трудових та інших категорій прав осіб з інвалідністю, Організацію Об'єднаних Націй було прийнято в 2006 році Конвенцію «Про права осіб з інвалідністю». Наша держава ратифікувала дану Конвенцію в 2009 році. Вказана Конвенція передбачає імперативні положення стосовно захисту на загальносвітовому рівні основних прав осіб з інвалідністю, в тому числі їх права на працю. У Преамбулі даної Конвенції висловлюється занепокоєння існуючими в різних частинах світу перешкодами на шляху до повноправної участі осіб з інвалідністю у життєдіяльності суспільства. Одним із загальних принципів, передбачених зазначеною Конвенцією, є повне та ефективно включення осіб з інвалідністю до суспільного життя. Безпосередньо питанню забезпечення зайнятості осіб з інвалідністю присвячена стаття 27 Конвенції, яка зобов'язує держава-учасниці визнавати право осіб з інвалідністю на працю нарівні з іншими особами та вживати з метою забезпечення вказаного права законодавчі та інші заходи, зокрема:

- заборона дискримінації у сфері праці за ознакою інвалідності стосовно всіх форм зайнятості;

- захист профспілкових прав осіб з інвалідністю;

- захист права осіб з інвалідністю на справедливі та сприятливі умови праці;

- забезпечення можливостей доступу осіб з інвалідністю до служб зайнятості, професійного та безперервного навчання, а також програм професійної орієнтації;

- забезпечення раціонального пристосування робочого місця для працівників з інвалідністю;

- працевлаштування осіб з інвалідністю в державному секторі;

- розробка та запровадження стратегій та заходів, спрямованих на заохочення наймання працівників з інвалідністю в приватному секторі;

- сприяння розвитку програм кваліфікаційної та професійної реабілітації осіб з інвалідністю та їх трудової реінтеграції [4].

Слід зазначити, що поряд з Організацією Об'єднаних Націй, важливу роль у системі міжнародно-правового захисту права осіб з інвалідністю на працю відіграє її спеціалізована установа – Міжнародна організація праці. Важливе значення для становлення нормативного масиву МОП даному напрямі відіграла прийнята в 1955 році Рекомендація № 99 «Про перекваліфікацію інвалідів». Зазначеною Рекомендацією було визначено вихідні положення, спрямовані на забезпечення рівності осіб з обмеженими можливостями з іншими категоріями працівників у сфері професійного навчання, професійного орієнтування та перекваліфікації. Так, вказаною Рекомендацією сформульовано пропозиції урядам держав-учасниць МОП стосовно:

- необхідності вжиття всіх можливих та необхідних заходів для заснування та розвитку діяльності спеціалізованих служб професійного орієнтування для осіб з інвалідністю, що потребують допомоги з питань вибору або зміни професії;

- доцільності застосування стосовно осіб з інвалідністю принципів, методів та заходів професійного навчання, що, зазвичай, застосовуються до працездатних осіб, у тій мірі, наскільки це можливо, виходячи із медичних та педагогічних умов;

- організації професійного навчання осіб з інвалідністю таким чином, щоб забезпечити їх перспективу щодо одержання роботи в подальшому, що дасть можливість використовувати свої здібності та кваліфікацію;

- доцільності забезпечення, за наявності можливості, одержання професійної підготовки особами з обмеженими можливостями разом та в однакових умовах із працездатними особами;

- необхідності створення нових спеціалізованих служб або розширення вже існуючих з метою забезпечення професійного навчання тих осіб з інвалідністю, які за станом здоров'я не в змозі навчатися разом із працездатними особами;

- доцільності заохочення роботодавців, включаючи надання їм фінансової, технічної та іншої допомоги у справі забезпечення професійної підготовки осіб з інвалідністю [5].

Одним із ключових імперативних міжнародно-правових актів МОП, спрямованих на

забезпечення участі осіб з інвалідністю в трудових відносинах, є Конвенція № 159 «Про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів», що була прийнята Організацією в 1983 році. Нашою державою зазначену Конвенцію було ратифіковано в 2003 році. Зазначеною Конвенцією передбачено зобов'язання її держав - учасниць стосовно:

- розробки, періодичного перегляду та здійснення, у відповідності до національних умов та можливостей, політики, спрямованої на забезпечення зайнятості та професійної реабілітації осіб з інвалідністю;

- забезпечення поширення заходів з професійної реабілітації та сприяння зайнятості на всі категорії осіб з інвалідністю;

- забезпечення дії принципу рівності осіб з інвалідністю та інших працівників;

- дотримання принципу рівності можливостей і ставлення до працюючих осіб з інвалідністю незалежно від їх статі;

- проведення консультацій профспілок та організацій роботодавців щодо реалізації політики, спрямованої на забезпечення професійної реабілітації осіб з інвалідністю, включаючи заходи координації та сприяння співробітництву приватних та державних органів, які займаються питаннями професійної реабілітації;

- вжиття заходів, спрямованих на оцінку діяльності служб, які займаються питаннями професійної орієнтації, професійного навчання, працевлаштування та забезпечення зайнятості для забезпечення можливості осіб з інвалідністю одержувати, зберігати роботу, а також просуватися по службі;

- вжиття заходів, спрямованих на поширення діяльності служб професійної реабілітації та забезпечення зайнятості осіб з інвалідністю на віддалені райони та сільську місцевість;

- забезпечення наявності та підготовки консультантів з реабілітації, а також іншого персоналу, відповідального за професійну орієнтацію, професійне навчання, працевлаштування та зайнятість осіб з інвалідністю [6].

Слід зазначити, що положення вище досліджуваних Конвенції МОП № 159, а також Рекомендації № 99 були доповнені Рекомендацією, прийнятою Міжнародною ор-

ганізацією праці в 1983 році № 168 «Щодо професійної реабілітації та працевлаштування інвалідів». У вказаній Рекомендації наголошується на змінах, які відбулися з часу прийняття Рекомендації № 99 в розумінні реабілітаційних потреб осіб з інвалідністю, в законодавстві та практиці держав у даному напрямі та пропонуються урядам держав, зокрема, наступні заходи:

- організація співпраці органів, що відповідають за професійну реабілітацію осіб з інвалідністю з медичними та соціальними установами з метою забезпечення професійної реабілітації на якомога більш ранньому етапі;

- вжиття заходів з метою створення можливостей для працевлаштування осіб з інвалідністю на відкритому ринку праці, включаючи фінансове стимулювання роботодавців;

- надання урядом допомоги у створенні спеціалізованих підприємств для працевлаштування тих осіб з інвалідністю, які не мають змоги працювати на неспеціалізованих підприємствах;

- сприяння створенню і розвитку кооперативів осіб з інвалідністю та для осіб з інвалідністю, в яких, за умови доцільності, можуть брати участь і інші категорії працівників;

- заохочення співпраці виробничих і спеціалізованих майстерень з метою підготовки, за наявності можливості, працюючих у спеціалізованих майстернях осіб з інвалідністю до роботи в звичайних умовах;

- забезпечення усунення, за необхідності поетапно, архітектурних, природних та комунікаційних перешкод та перепон, що заважають вільному пересуванню в приміщеннях для праці та професійного навчання осіб з інвалідністю;

- звільнення навчальних матеріалів, устаткування, апаратів та пристосувань, необхідних для професійного навчання та роботи осіб з інвалідністю від внутрішніх податків або інших внутрішніх зборів, якими обкладаються окремі товари при імпорті або згодом;

- організація досліджень і, за можливості, застосування їх результатів до осіб з різними видами інвалідності з метою сприяння їх участі в трудових відносинах;

- вжиття урядами заходів з метою виключення можливості потенційної експлуатації осіб з інвалідністю в рамках професійного навчання або на спеціалізованих підприємствах [7].

Варто вказати на те, що окремі рекомендаційні положення, спрямовані на сприяння професійній реабілітації осіб з інвалідністю, передбачені на рівні Рекомендації Міжнародної організації праці № 195 «Про розвиток людських ресурсів». Вказана Рекомендація містить деталізовані пропозиції державам-учасницям МОП стосовно забезпечення безперервного навчання, освіти та підготовки кадрів. Так, у частині II вказаної Рекомендації передбачено необхідність забезпечення державами при розробці та здійсненні політики в галузі освіти та підготовки кадрів доступності освіти та безперервного навчання для осіб з особливими потребами, включаючи осіб з інвалідністю. Також у Рекомендації зазначається необхідність визнання основної відповідальності урядів держав за розвиток та зміцнення трудового потенціалу осіб з особливими потребами та підкреслюється важлива роль соціальних партнерів, громад та органів місцевого самоврядування у забезпечення процесу інтеграції вказаної категорії осіб у сферу праці та здійснення в їх інтересах програм [8].

Слід зазначити, що положення вище досліджуваних універсальних міжнародно-правових актів знайшли відображення на європейському регіональному рівні. Так, нормативні приписи, спрямовані на забезпечення професійної підготовки осіб з інвалідністю та їх інтеграції у сферу праці, містить Європейська Соціальна Хартія, що була прийнята Радою Європи в 1961 році та переглянута в 1996 році. Зокрема, визнання права осіб з інвалідністю на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у суспільному житті визначено Хартією як один із основоположних принципів, що проголошені головною метою здійснення державами політики в соціальній сфері. З метою забезпечення можливості реалізації особами з інвалідністю зазначеного права, відповідно до статті 15 Хартії та держави-учасниці покладаються зобов'язання стосовно:

- вжиття заходів з метою забезпечення особам з інвалідністю освіти, професійного орієнтування та професійної підготовки, за можливості, відповідно до загальних програм, а за відсутності такої можливості – у спеціалізованих закладах;

- вжиття всіх можливих заходів для забезпечення доступу осіб з інвалідністю до роботи, включаючи заохочення роботодавців щодо прийняття вказаної категорії працівників на роботу в звичайних умовах, а у випадку необхідності, облаштування спеціальних робочих місць, виходячи із ступеня інвалідності працівника;

- створення, за необхідності, спеціалізованих служб для надання допомоги та працевлаштування осіб з інвалідністю;

- сприяння всебічній інтеграції осіб з інвалідністю в соціум та їх участі в життєдіяльності суспільства, включаючи технічну допомогу, спрямовану на усунення перешкод для пересування вказаної категорії осіб [9].

Варто зазначити, що в Хартії «Про основні соціальні права працівників», що була прийнята Європейським економічним співтовариством в 1989 році, також звертається увага на доцільність вжиття заходів для покращення соціальної та трудової інтеграції осіб з інвалідністю, незалежно від причин їх інвалідності. Вказані заходи, що відповідно до Хартії повинні застосовуватись до осіб з інвалідністю з урахуванням їх здібностей, зокрема, включають професійне навчання, доступність, мобільність, транспортні засоби та житлові умови [10]. Також важливе значення для відображення універсальних міжнародно-правових вимог стосовно забезпечення трудової реабілітації осіб з інвалідністю на європейському рівні відіграють Рекомендація 86/379/ЄС від 24 липня 1986 року «Щодо проблем трудової зайнятості осіб з обмеженими фізичними можливостями» та Директива 2000/78/ЄС «Про встановлення загальних правил рівного ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності».

Таким чином, вищезазначене дає підстави констатувати наявність ґрунтового масиву універсальних міжнародно-правових норм як імперативного, так і рекомендаційного характеру, спрямованих на забезпечен-

ня різних аспектів трудової реабілітації осіб з інвалідністю. Вказані універсальні міжнародно-правові положення були сприйняті, в достатній мірі відображені та певним чином деталізовані на європейському регіональному рівні. До заходів, які, на нашу думку, сприятимуть посиленню ефективності реалізації положень універсальних міжнародно-правових норм щодо забезпечення трудової реабілітації осіб з інвалідністю на внутрішньодержавному рівні, насамперед, слід віднести:

- активізацію зусиль уряду, соціальних партнерів, громадських об'єднань та засобів масової інформації щодо всебічного заохочення та суспільного схвалення заходів, які вживаються роботодавцями для працевлаштування та професійного навчання осіб з інвалідністю;

- співпрацю закладів освіти, державних органів та недержавних організацій з метою викорінення дискримінації осіб з інвалідністю та сприяння їх інтеграції у сферу праці;

- посилення контролю щодо фізичної доступності закладів професійного навчання та робочих місць для осіб з інвалідністю в поєднанні з посиленням відповідальності за нестворення безпечних та сприятливих умов на підприємствах та установах, де застосовується праця або здійснюється професійне навчання вказаної категорії осіб.

Література

1. Працевлаштування людей з інвалідністю – чому система санкцій не працює? Ресурсний центр ГУРТ. Режим доступу: <https://gurt.org.ua/news/informator/46264/>

2. Про права інвалідів. Декларація ООН прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї 3447 (XXX) від 09.12 1975 року. Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/disabled.shtml

3. Всесвітня програма дій по відношенню до інвалідів від 03.12. 1982 року. Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_427

4. Про права осіб з інвалідністю. Конвенція Організації Об'єднаних Націй від 13.12.2006 р. // Офіційний вісник України від 19.03.2010 – 2010 р., № 17, / № 101 (2009, ст. 3496) /, стор. 93, стаття 799

АНОТАЦІЯ

Дана наукова стаття присвячена комплексному аналізу міжнародно-правової системи забезпечення трудової реабілітації осіб з інвалідністю. Головну увагу автори приділяють аналізу імперативних та рекомендаційних міжнародно-правових актів Організації Об'єднаних Націй та Міжнародної організації праці, що спрямовані на сприяння інтеграції осіб з інвалідністю у сферу праці. Також у статті досліджується відображення положень універсальних міжнародно-правових актів про забезпечення інтеграції осіб з інвалідністю у сферу праці на європейському регіональному рівні. Автори дають бачення шляхів посилення ефективності реалізації положень універсальних міжнародно-правових норм щодо забезпечення трудової реабілітації осіб з інвалідністю на внутрішньодержавному рівні.

Ключові слова: міжнародно-правовий захист праці осіб з інвалідністю, міжнародно-правове забезпечення трудової реабілітації осіб з інвалідністю, міжнародно-правова протидія дискримінації осіб з інвалідністю, міжнародно-правове забезпечення професійної підготовки осіб з інвалідністю.

5. Про перекваліфікацію інвалідів. Рекомендація МОП № 99 від 22.06.1955 р. Конвенції та рекомендації МОП. Київ, 1997 р. 387 с.

6. Про професійну реабілітацію та зайнятість інвалідів. Конвенція МОП № 159 від 20.06.1983 р. Конвенції та рекомендації МОП. Київ, 1997 р. 387 с.

7. Щодо професійної реабілітації та працевлаштування інвалідів. Рекомендація МОП № 168 від 20.06.1983 р. Конвенції та рекомендації МОП. Київ, 1997 р. 387 с.

8. Про розвиток людських ресурсів. Рекомендація МОП № 195 від 17.06.2004 р. Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_532

9. Європейська Соціальна Хартія. Збірка договорів Ради Європи. К., Парламентське видавництво, 2000. С. 65-87

10. Про основні соціальні права працівників. Хартія Європейського економічного співтовариства від 09.12.1989р. Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_044/card3#Files

SUMMARY

This article is devoted to the comprehensive analysis of the international legal system for the provision of labor rehabilitation for persons with disabilities. The authors focus on the analysis of imperative and recommendatory international legal instruments of the United Nations and the International Labor Organization aimed at promoting the integration of persons with disabilities into the field of work. Thus, the article examines the norms of conventions, declarations and program provisions adopted within the UN framework aimed at achieving equality and full participation of persons with disabilities in labor relations.

Also, the article analyzes the imperative obligations of states enshrined in the conventions of the International Labor Organization regarding the development and implementation of policies aimed at ensuring the effective employment of persons with disabilities; non-discrimination of persons with disabilities in the field of labor; creation of safe and favorable conditions for vocational training and work of persons with disabilities and ensuring access to them for professional orientation, employment and vocational training.

The authors of the article also pay attention to the clarification of optional international legal norms concerning the integration of persons with disabilities in labor relations, which are contained in the recommendations of the International Labor Organization and aimed at clarifying and detailing the imperative conventions.

Also, the article deals with the reflection of the provisions of universal international legal acts on ensuring the integration of persons with disabilities in the field of labor at the European regional level. Thus, the article analyzes the basic rules of the Council of Europe, the European Economic Community and the European Union regarding equality and the integration of persons with disabilities in labor relations.

The authors give a vision of ways to increase the effectiveness of the implementation of the provisions of universal international legal norms regarding the provision of labor rehabilitation of persons with disabilities at the interstate level.

The key words: international legal protection of work of persons with disabilities, international legal provision of labor rehabilitation of persons with disabilities, international legal opposition to discrimination of persons with disabilities, international legal provision of vocational training of persons with disabilities.

ДВУСТОРОННИЕ ИНВЕСТИЦИОННЫЕ СОГЛАШЕНИЯ И ИХ МЕСТО В СИСТЕМЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Рамазанзаде Малик Вахид оглы - докторант кафедры Международного частного права и европейского права Бакинского Государственного Университета (Баку, Азербайджан)

УДК 336

Двусторонние инвестиционные соглашения являются одним из наиболее эффективных инструментов для продвижения иностранных инвестиций. Подобные соглашения устанавливают ряд гарантий для иностранных инвестиций и таким образом обеспечивают приток инвестиций для государств-участников. В настоящей статье рассматриваются вопросы, связанные непосредственно со структурой, ролью и проблематикой двусторонних инвестиционных соглашений. Отдельно рассматривается вопрос их применения и находится ответ на вопрос об их нахождении в системе законодательства Азербайджанской Республики, как с точки зрения норм Конституции, так и специальных нормативно-правовых актов.

Ключевые слова: Азербайджан, развитие, право, опыт, источник.

Опыт прошедших десятилетий показывает, что иностранные инвестиции являются одним из двигателей экономического прогресса в развивающихся странах. Кроме того, бытует также мнение, что продвижение иностранных инвестиций, создание для них надежной юридической платформы является, помимо всего прочего, инструментом для установления политического влияния. На данный момент в мире насчитывается около 3.000 таких соглашений, и их количество продолжает расти. Следует заметить, что этому способствует, в том числе, и отсутствие кодифицированного источника международного инвестици-

онного права. Так, на данный момент нет международного соглашения, которое бы регулировало отношения в области иностранного инвестирования среди большого количества государств. Исторически были предприняты попытки к созданию подобного соглашения, например, в рамках ОЭСР и ВТО. Эти попытки не увенчались успехом, за исключением того, что на региональном уровне, например, в Северной Америке (НАФТА), Европе (Европейский Союз) и Юго-Восточной Азии (АСЕАН) удалось закрепить некоторые положения, регулирующие иностранные инвестиции для целого ряда государств-подписантов. Таким образом, на данный момент двусторонние инвестиционные соглашения представляют собой наиболее эффективный способ урегулирования инвестиционных отношений между государствами. Кроме того, следует не забывать и про политический эффект таких соглашений: существует мнение, что заключение двустороннего инвестиционного соглашения служит своего рода сигналом того, что государство, его заключившее, готово принять стандарты защиты иностранных инвестиций и урегулирования инвестиционных споров. О значимости, двусторонних инвестиционных соглашений также говорит, например, то, что в Германии и Франции наличие такого соглашения с родным государством инвестора является условием для страхования в соответствии с национальными страховыми схемами.

Что же такое двусторонние инвестиционные соглашения? Можно сказать, что двусторонние инвестиционные соглашения устанавливают нормы, предусматривающие охрану инвестиций, осуществляемых резидентами договаривающихся государств на территории друг друга. Следует заметить, что для таких соглашений исторически характерно неравенство сторон, так как изначально они подписывались между развитыми и развивающимися странами и служили для последних способом привлечения капитала. Таким образом, в каком-то смысле гарантии, предоставляемые более слабой, развивающейся, стороной такого соглашения имеют большее значение для целей соглашения, нежели гарантии, предоставляемые сильной, развитой, стороной. Это также подтверждается тем, что зачастую на практике в рамках таких соглашений происходит одностороннее движение капитала (от «сильной» стороны «слабой»), несмотря на то, что соглашение само по себе допускает и обратное движение. Но нынешнее положение дел показывает, что сложилась тенденция заключения двусторонних инвестиционных соглашений между развивающимися странами. Итак, подытоживая можно сказать, что двустороннее инвестиционное соглашение представляет собой договорной инструмент, с помощью которого государства привлекают инвестиции и создают возможность для безопасного инвестирования. При этом характерно то, что в подобных отношениях чаще всего роль инвестора играют граждане более развитого государства и юридические лица, учрежденные в этом государстве.

Структурно двусторонние инвестиционные соглашения характеризуются следующими элементами:

Преамбула. Как правило, в преамбуле отражены цели заключения соглашения, политические или экономические факторы, послужившие причиной заключения соглашения. Несмотря на то, что преамбула сама по себе не устанавливает обязательств для сторон, нельзя утверждать, что она не имеет юридического значения для сторон. Кроме того, в ряде соглашений встречаются и от-

клонения от общепринятой формулировки преамбулы.

Отдельно стоит обратить внимание на цели соглашения. Так, как уже отмечалось, для ряда двусторонних инвестиционных соглашений характерно неравенство сторон. Зачастую, например, заключением двусторонних инвестиционных соглашений сопровождается, например, договор займа между государствами. В таком случае соглашение служит ещё одним, дополнительным, способом обеспечения обязательств государства-должника. Однако нельзя говорить, что подобное неравенство сторон может служить основанием недействительности соглашения, в том числе по той причине, что мотивы заключения государством двустороннего инвестиционного соглашения не могут служить основанием для признания того недействительным. Помимо этого, очевидно, что целью заключения двустороннего инвестиционного соглашения является экономическое развитие сторон. С другой стороны, недавняя арбитражная практика показывает, что отсутствие потенциального экономического эффекта от конкретной инвестиции может служить основанием для отказа в договорной защите. Подобная практика позволяет сделать вывод, что цели соглашения, содержащиеся в преамбуле, безусловно, имеют правовые последствия.

Сфера применения. За редким исключением почти все двусторонние инвестиционные соглашения содержат в себе определения инвестиций (которые не сильно различаются между собой). Здесь следует заметить, что схожее определение инвестиций не означает, что существует некое общепринятое определение. Как правило, приводится перечень имущества и имущественных прав, пользующихся договорной защитой, и определяются субъекты защиты. Стоит заметить, что несмотря на сложившийся подход к определению сферы применения двусторонних инвестиционных соглашений, существуют некоторые различия, зависящие от того или иного государства-участника. В качестве примера можно привести двусторонние инвестиционные соглашения, заключенные США, которые признают

в качестве инвестиции лицензии и разрешения, получаемые инвестором. Таким образом, стороны, признавая значимость административно-правового регулирования, стремятся обеспечить большие гарантии для осуществления инвестиций.

Стандарт обращения. Как правило, стороны в отдельной статье двустороннего инвестиционного соглашения определяют режим применимый к инвесторам. Такими режимами могут быть режим наибольшего благоприятствования, национальный режим и т.д.

Требования к деятельности инвестора. Двусторонние инвестиционные соглашения служат экономическому росту государства-хозяина. По этой причине инвестиционные соглашения также содержат положения, обязывающие инвесторов привлекать местную рабочую силу, закупать товары местного производства и т.д.

Репатриация выручки. Подобные условия служат основной цели инвестирования – приобретение материальных благ. Соответственно, при отсутствии у инвестора должных гарантий по вывозу заработанных средств теряется смысл самого инвестирования. Как правило, инвестиционные соглашения не ставят никаких ограничений по вывозу капитала для инвестора. Однако встречаются также и отступления от этого правила – например, в ряде договоров право на репатриацию может быть ограничено при наличии «исключительных экономических или финансовых обстоятельств».

Положения, регулирующие национализацию. Национализация имущества является одним из наиболее крупных рисков для инвестора. С целью предотвращения подобных случаев инвестиционные соглашения (также, как и национальное законодательство) устанавливает ряд ограничений на национализацию. Кроме того, действуют также некоторые обязательства по компенсации инвесторам в случае, например, войн. Разрешение споров. Согласно исследованию, большинство двусторонних инвестиционных соглашений указывают, что споры будут разрешаться в нейтральном к сторонам суде. Наличие отсылки на нейтральный суд является важной гарантией для инвесто-

ра, т.к. в случае возникновения спора ему не придется разрешать спор с государством в суде того же государства.

Само по себе двустороннее инвестиционное соглашение является эффективным инструментом как с правовой, так и с экономической точки зрения. Но помимо этого, в рамках национального права положения двустороннего инвестиционного соглашения должны быть также закреплены или должен существовать механизм, который бы позволил беспрепятственное применение положений инвестиционных соглашений. С этой точки зрения следует отметить Закон Азербайджанской Республики от 15-го января 1992-го года «О защите иностранных инвестиций» (далее – «Закон»), который устанавливает принципы осуществления иностранных инвестиций на территории Азербайджана, а также содержит гарантии, предоставляемые иностранным инвесторам. Этот Закон является ключевым актом для защиты иностранных инвестиций на территории Азербайджана, однако в силу целого ряда причин он нуждается в обновлении для того, чтобы соответствовать духу времени. Несмотря на это, в Законе, тем не менее, отражены ключевые положения двусторонних инвестиционных соглашений, рассмотренные выше. Но как они соотносятся с конкретными двусторонними инвестиционными соглашениями?

Отвечая на этот вопрос, можно заметить, что в Законе отмечается, что международные договоры, заключенные Азербайджанской Республикой, могут предусматривать правила и гарантии, отличные от тех, что содержатся в законе. На мой взгляд, такая оговорка создаёт возможность предоставления дополнительных гарантий или обеспечения большего уровня защиты для конкретных категорий инвесторов в соответствии с двусторонними инвестиционными соглашениями. Однако следует также заметить, что и без этой оговорки положения двусторонних инвестиционных соглашений преобладали бы над положениями Закона в силу соответствующей нормы Конституции.

Кроме конституционной нормы, определяющей место соглашений, заключенных Азербайджаном, в системе законодательства

можно также отметить положения Закона «О заключении, исполнении и прекращении Азербайджанской Республикой международных договоров». Согласно статье 11 этого Закона, международные соглашения ратифицируются парламентом принятием соответствующего закона. Таким образом, международные соглашения, включая двусторонние соглашения, подтверждаются парламентом страны и приобретают силу закона.

Литература

1. Bugenberg, Hahn «Internationales Wirtschaftsrecht», § 21, Nomos, 2008
2. Bjorglund «International Investment Law and Soft Law», Edward Elgar Publishing, 2012
3. Dolzer, Stevens «Bilateral Investment Treaties», MartinusNijhoff Publishers, 1995
4. Peters «Dispute Settlement Arrangements in Investment Treaties» Netherlands Yearbook of International Law, 1991
5. Sornarajah M. «The International Law on Foreign Investment», Cambridge, 2010

SUMMARY

Bilateral investment treaties are, for the time being, one of the most effective instruments for promotion of foreign investments. Such treaties envisage a number of guarantees for foreign investment and with that ensure inflow of foreign investments for contracting parties. In this paper the matters concerning structure, role and problematic of bilateral investment treaties are being observed. Because of such observation place of bilateral investment treaties in legislative system of the Republic of Azerbaijan is analyzed and determined from perspectives on both Constitution and specific applicable laws.

Key words: Azerbaijan, development, law, experience, source.

6. UNCTAD, Bilateral Investment Treaties 1995-2006: Trends in Investment Rule-making, 2007

7. Mr. Patrick Mitchell v. Democratic Republic of the Congo, ICSID Case No. ARB/99/7

МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ ПРАВ ЖІНОК ЯК ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

БАРГУІССА Залле - студентка Національного авіаційного університету

Стаття посвячена розгляду міжнародної зашити прав жєницин як інститута міжнародного права в историко-правовом аспекте. Раскрыто и проанализированы основные проблемы международной зашиты прав жєницин. Рассмотрены институциональные механизмы зашиты прав жєницин. Охарактеризованы принцип равноправия жєницин и мужєчин, не только провозглашает равенство полов, но и закрепляет гарантии его осуществления: в управлении государством, в области труда и занятости, в семейном праве и, кроме того, предусматривает ответственность государств за реализацию данного принципа.

Ключевые слова: дискриминация, права человека, права жєницин, международно-правовая зашита, институт міжнародного права.

Постановка проблеми

Відмінною рисою сучасного міжнародного права є наявність у ньому такої відносно нової галузі, як міжнародний захист прав людини. Сам факт поширення міжнародно-правового регулювання на питання захисту прав і свобод людини є, за словами Г.І.Тункіна, «великим переворотом у міжнародному праві» [1, с. 32]. Загальне розуміння державами необхідності міжнародного захисту прав людини як невідмінної умови міжнародного миру і прогресу знайшло своє відображення в Статуті створеної в 1945 р. універсальної міжнародної міждержавної організації – Організації Об'єднаних Націй. Статут ООН став першим міжнародно-пра-

вовим договором, який поклав на держави обов'язок дотримуватися основних прав і свободи людини, заклав основи співробітництва держав у галузі захисту прав особистості.

У даний час міжнародно-правові норми універсального і регіонального характеру, що входять у дану галузь, регулюють різноманітні питання і відносини з прав людини, в тому числі і у сфері захисту прав жінок. Але, незважаючи на прийняття цілої низки міжнародних договорів у сфері захисту прав жінок, зусиль держав, діяльності міжнародних організацій, жінки все ще піддаються дискримінації. Безперечно, ця проблема набуває особливої актуальності у зв'язку з численними порушеннями прав жінок, зокрема недостатній захист від насильства, недотримання права на участь у здійсненні міжнародної і внутрішньодержавної політики, а також нерівність між чоловіками і жінками у сфері праці. Зазначене підтверджує актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання міжнародно-правового захисту прав жінок знайшли своє відображення в працях таких українських дослідників, як Н. В. Аніщук, Н. Б. Болотіна, М. В. Буроменський, О. І. Вінгловська, Т. Гурська, К. Б. Левченко, Ю. В. Лисюк, Т. М. Мельник, К. І. Чижмарь, В. Х. Ярмакі та ін.

Метою статті є дослідження міжнародного захисту прав жінок як інституту міжнародного права.

Виклад основного матеріалу дослідження

Міжнародне регулювання, спрямоване на захист прав жінок, відіграє роль основних стандартів, до яких необхідно прагнути державам у своїй правовій діяльності. Під міжнародними стандартами прийнято розуміти конкретні міжнародно-правові приписи в галузі забезпечення гендерної рівності.

Міжнародні нормативні акти, конвенції, декларації, пакти, містять дві групи стандартів у сфері правового захисту людини, такі як: права і свободи людини; обмеження прав. Найбільшу групу міжнародно-правових стандартів складають права і свободи людини і громадянина [2, с. 33].

У літературі висловлено думку, що права особистості відіграють у процесі становлення права в цілому головну структуроутворювальну роль [3, с. 12]. При цьому, однак, справедливо зазначається, що саме розуміння особистості, її прав має конкретно-історичний зміст і розвивається в історії. Таке застереження точне взагалі і є подвійним щодо прав людини (за термінологією документів ООН).

У всіх міжнародно-правових документах з прав людини прямо чи опосередковано зазначається, що права людини застосовуються до кожної людини. Стаття 2 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права вимагає, щоб кожна держава «поважала і забезпечувала всім особам на своїй території надані їм права без будь-яких відмінностей на основі расової приналежності, кольору шкіри, статі, мови, релігійних, політичних та інших поглядів, національного або соціального походження, майнового або іншого статусу» [4]. Більше того, у Віденській декларації і Програмі дій, прийнятій на Всесвітній конференції з прав людини, сформульовано основний принцип – права жінок і дівчат є невід'ємною, складовою і неподільною частиною загальних прав людини [5].

Закріплення у Статуті ООН принципу рівноправності статей поклало початок становленню, точніше, виділенню питань,

що відносяться до прав жінок, у самостійний предмет міжнародного співробітництва держав у рамках міжнародного права прав людини, що дозволило виділити проблеми прав жінок в окремий комплекс, що включає: 1) констатацію того, що в результаті цілого ряду історичних умов жінки мають менші соціальні можливості у порівнянні з чоловіками. Тому міжнародний захист має бути спрямований на забезпечення жінкам таких же прав і можливостей, які мають чоловіки; 2) необхідність врахування фізіологічних особливостей жіночого організму при реалізації спільних прав. Виділивши питання про права жінок, міжнародне співтовариство, насамперед у рамках ООН, не прагнуло вирішувати конкретні завдання. Оскільки захист прав людини, і жінок зокрема, пов'язано безпосередньо з можливостями конкретних держав забезпечувати той чи інший комплекс прав людини. Крім того, рух за права жінок розвивався у рамках більш широкого явища – боротьби за мир. Так, приймаючи рішення про проведення Міжнародного року жінки, Генеральна Асамблея, а потім і Комісія ООН зі становища жінок, підкреслили тісний зв'язок між дотриманням і розвитком прав жінок і збереженням та дотриманням загального миру [6].

На наш погляд, зв'язок між забезпеченням прав жінок та їх реалізацією з виключною боротьбою за мир є помилковим, оскільки в результаті такої боротьби втрачається безпосередньо сама людина, її права і можливість, здатність їх захисту, а тим більше відповідальність держав за порушення та недотримання прав жінок. Тим не менше, сьогодні забезпечення прав жінок усе ще залишається одним з показників глобалізації світу. Видається, що міжнародне співробітництво в галузі прав жінок пройшло у своєму розвитку дві стадії. З кінця XIX століття можна говорити про міжнародне співробітництво, що стосується прав жінок, яке здійснювалося в трьох напрямках: боротьба зі злочинністю (головним чином боротьба з проституцією); вирішення колізій внутрішнього права держав з різних питань (наприклад, з питань громадянства); міжнародне регулювання

праці (наприклад, особлива охорона жіночої праці).

У результаті були прийняті Паризька угода від 18.05.1904 року [7] і Паризький договір від 4.05.1910 року [8] про заходи боротьби із торгівлею жінками. Договірні держави зобов'язалися встановити кримінальне покарання за торгівлю жінками і дівчатами навіть у тому випадку, якщо окремі дії, що входять до складу злочину, були здійснені в різних країнах.

У 1919 році на першій сесії МОП були обговорені питання щодо праці жінок до і після пологів, про нічну працю і про працю на шкідливих виробництвах. На цій же сесії були прийняті дві міжнародні конвенції про охорону жіночої праці: Конвенція МОП №3 про працю жінок до і після пологів [9]; Конвенція МОП №4 про працю жінок у нічний час [10]. І згодом питання про умови праці жінок обговорювалися МОП на конференціях, скликаних у період між двома світовими війнами. За цей період було прийнято п'ять конвенцій і три рекомендації. Необхідно зазначити наступне: існує тісний зв'язок особливої охорони жіночої праці із життєздатністю майбутнього покоління – з його фізичними, інтелектуальними, моральними та іншими якостями, а отже, і з інтересами всього суспільства. Це сприяло тому, що міжнародно-правові норми про охорону жіночої праці, прийняті в рамках МОП, виглядають більш послідовними, ніж рішення цієї організації з інших питань (наприклад, норми про профспілки, восьмигодинний робочий день і т.д.). Так, загальновізнано, що Конвенція №3 про охорону материнства – один з найбільш зрозумілих і чітких міжнародно-правових актів, прийнятих у галузі трудових відносин [11, с. 177].

У міжнародному праві ще не ставилося питання про рівноправність статей (тим більше як про принцип), згідно з яким жінки і чоловіки мають рівні права в усіх сферах життя. Але навіть при вирішенні конкретних проблем держави в міжнародних угодах виходили не з принципу рівноправності статей, а, навпаки, закріплювали нерівноправне становище жінок (наприклад, при вирішенні питання про громадянство). На наш погляд, подібний характер міжнарод-

ного співробітництва був закономірним, бо традиційні погляди на роль чоловіка і жінки знаходили своє закріплення і у внутрішньодержавному праві. Регламентоване звернення держав до співпраці з питань захисту прав жінок, точніше, до розробки норм, що регулюють їх положення, відсутність принципів взаємодії і, тим більше, механізмів реалізації норм, дозволяє говорити про те, що міжнародного захисту прав жінок, як системи міжнародно-правових норм, що охоплюють основні питання правового становища жінок у суспільстві, не існувало.

Рівність чоловіків і жінок – один з основоположних принципів міжнародного права прав людини. У 1945 році, приймаючи Статут ООН, всі держави підкреслили рішучість «затвердити віру в основні права людини», проголосили однією з цілей ООН міжнародне співробітництво «у заохоченні і розвитку поваги до прав людини і основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови і релігії» [12]. У Статуті ООН принцип був закріплений у найбільш загальній формі, як зобов'язання держав поважати права всіх людей, незалежно від статі.

Наступним значним кроком у розвитку доктрини і практики прав жінок стали Міжнародний пакт про громадянські та політичні права і Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, прийняті ГА ООН у 1966 році. Статті треті Пактів закріпили вже не просто рівність у володінні правами для чоловіків і жінок, а й право користування всіма правами, які передбачені Пактами. У ст. 6, 7, 10 Пакту про економічні, соціальні і культурні права встановлюється принцип рівноправності у всій сукупності трудових відносин: рівне право на отримання роботи, право на рівну оплату за рівну працю, право на рівноправність у праці, право на особливий захист материнства. Зокрема, такий захист має надаватися «матерям протягом розумного періоду до і після пологів» [13]. Протягом цього періоду працюючим матерям повинна надаватися оплачувана відпустка. У ст. 23 Пакту про громадянські і політичні права передбачається рівність прав і обов'язків подружжя щодо вступу в шлюб, під час перебування в шлюбі і при його розірванні, тобто рівність

чоловіків і жінок у всій сукупності сімейно-шлюбних відносин [14].

Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок – завершальний етап у формуванні принципу рівноправності чоловіків і жінок, відповідний даному етапу історичного розвитку людського суспільства. У преамбулі Конвенції сказано, що, як і раніше, має місце значна дискримінація щодо жінок, яка порушує принципи рівноправності і поваги людської гідності, перешкоджає участі жінок нарівні з чоловіком у політичній, соціальній, економічній сфері та культурному житті своєї країни, заважає зростанню добробуту суспільства і сім'ї, і ще більше ускладнює повне розкриття можливостей жінок на благо своїх країн та людства [15, с. 66].

Конвенція є орієнтиром, надійним інструментом для аналізу дій щодо поліпшення становища жінок в тій чи іншій країні відповідно до міжнародно-визнаних документів. Вона задає той рівень правового статусу жінок, який відповідає сучасним міжнародним вимогам.

Висновки

Таким чином, міжнародний захист прав жінок як інститут міжнародного права являє собою сукупність договірних норм, що регулюють співробітництво держав з метою загальної поваги і дотримання, забезпечення та захисту прав жінок в усіх сферах життя. Так, у міжнародному праві прав людини закріплений і постійно розвивається принцип рівноправності жінок і чоловіків, що свідчить про проблемність становища жінок у суспільстві, про необхідність вирішення даного комплексу проблем. Даний принцип не тільки проголошує рівність статей, але і закріплює гарантії його здійснення: в управлінні державою, в галузі праці та зайнятості, в сімейному праві і, крім того, передбачає відповідальність держав за реалізацію даного принципу. Настільки детально розглянутий принцип рівноправності статей, поряд з основним принципом поваги прав і свобод людини, є основоположним в інституті міжнародного захисту прав жінок.

Література

1. Тункин Г.И. Международное право: наследство XX века. - СПб.: «РЕМП», 1994. – 567 с.
2. Международные нормы и стандарты в области прав человека (Учебный курс ООН) // Советский журнал международного права. 2013. – № 2. – С. 28-67.
3. Слатвицька А.В. Міжнародний захист економічних прав жінок: Автореф. Дис...канд. юрид. наук: 12.00.11 / КНУ ім. Т. Шевченка. – К. – 2010. – 20 с.
4. International Covenant on Civil and Political Rights. Adopted by the General Assembly of the United Nations on 19 December 1966 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I14668-English.pdf>.
5. Vienna Declaration and Programme of Action Adopted by the World Conference on Human Rights in Vienna on 25 June 1993 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/vienna.pdf>.
6. Resolution adopted by the General Assembly 3520 (XXX). World Conference of the International Women's Year [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un-documents.net/a30r3520.htm>
7. International Agreement for the Suppression of the «White Slave Traffic», May 18, 1904 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www1.umn.edu/humanrts/instree/whiteslavetraffic1904.html>.
8. International Convention for the Suppression of the «White Slave Traffic», May 4, 1910 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www1.umn.edu/humanrts/instree/whiteslavetraffic1910.html>
9. Конвенция 3. Конвенция о труде женщин до и после родов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---normes/documents/normativeinstrument/wcms_c003_ru.htm.
10. Конвенция 4. Конвенция о труде женщин в ночное время [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---normes/

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено розгляду міжнародного захисту прав жінок як інституту міжнародного права в історико-правовому аспекті. Розкрито та проаналізовано основні проблеми міжнародного захисту прав жінок. Розглянуто інституційні механізми захисту прав жінок. Охарактеризовано принцип рівноправності жінок і чоловіків, який не тільки проголошує рівність статей, але і закріплює гарантії його здійснення: в управлінні державою, в галузі праці та зайнятості, в сімейному праві і, крім того, передбачає відповідальність держав за реалізацію даного принципу.

Ключові слова: дискримінація, права людини, права жінок, міжнародно-правовий захист, інститут міжнародного права.

documents/normativeinstrument/wcms_c004_ru.htm

11. Рошин Б.Е. Первая международная конференция труда: основные результаты нормотворчества (к 95-летию создания Международной организации труда) / Борис Евгеньевич Рошин // Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. – 2014. – № 4, Том 20. — С. 174-178.

12. Charter of the United Nations and Statute of the International Court of Justice [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://treaties.un.org/doc/publication/ctc/uncharter.pdf>

13. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, December 16, 1966, New York [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20993/v993.pdf>

14. International Covenant on Civil and Political Rights. Adopted by the General Assembly of the United Nations on 19 December 1966 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20999/volume-999-I14668-English.pdf>.

15. Southard J.L. Protection of Women's Human Rights under the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women / Jo Lynn Southard // Pace International Law Review. – 1996. – Volume 8, Issue 1. – P. 1-90.

Zallie Barhuissa.

INTERNATIONAL PROTECTION OF WOMEN'S RIGHTS AS AN INTERNATIONAL LAW INSTITUTION

It is devoted to the consideration of the international protection of women's rights as an institution of international law in the historical and legal aspect. The main problems of international protection of women's rights are revealed and analyzed. It has been established that the connection between the provision of women's rights and their implementation with the exclusive struggle for peace is erroneous, as the result of such a struggle is lost directly by the person himself, his rights and ability, the ability to protect them, and especially the responsibility of States for violations and non-compliance with rights women. It was substantiated that international cooperation in the field of women's rights took place in two stages. It is clarified that the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against women is the final stage in the formation of the principle of equality of men and women, corresponding to this stage of the historical development of human society. The Convention is a benchmark, a reliable tool for analyzing actions to improve the status of women in one or another country in accordance with internationally recognized documents. She sets the level of legal status of women that meets modern international requirements. Thus, international protection of women's rights as an institution of international law is a set of contractual norms governing the cooperation of States in order to respect and observe, ensure and protect the rights of women in all spheres of life. Thus, the international human rights law enshrines and constantly develops the principle of equality of women and men, which testifies to the problem of the situation of women in society, the need to address this complex of problems. This principle not only proclaims the equality of articles, but also ensures the guarantees of its implementation: in the government, in the field of labor and employment, in family law, and, moreover, provides for the responsibility of States for the implementation of this principle. The principle of equal rights of the articles is considered in detail, along with the basic principle of respect for human rights and freedoms, is fundamental in the institute for the international protection of women's rights. The institutional mechanisms for protecting women's rights are considered. Characterized by the principle of equality of women and men, which not only proclaims the equality of the articles, but also ensures the guarantees of its implementation: in the government, in the field of labor and employment, in family law, and, moreover, provides for the responsibility of States for the implementation of this principle.

Key words: discrimination, human rights, women's rights, international legal protection, institute of international law.

ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВА ПРИРОДА МІЖНАРОДНИХ ТРУДОВИХ НОРМ

НАЗИМКО Олена Вікторівна - кандидат юридичних наук, докторант кафедри загально-правових дисциплін Донецького юридичного інституту МВС України

УДК 349.2

Не може бути жодного сумніву у тому, що сучасні, цивілізовані трудові відносини відтворюють вкрай важливу та невід'ємну складову матеріального, власне соціально-економічного буття всієї людської спільноти у загальносвітовому масштабі. Вільна, корисна, гідно оплачувана, технічно та інтелектуально оснащена праця та її відчутні, суттєві, очевидні результати забезпечують цілісне матеріальне, соціальне, духовне та інше відтворення повноцінної людини як такої.

Варто окремо зазначити, що протягом кількох минулих століть, – а саме у XVIII, XIX та XX ст., – в рамках тодішніх прогресуючих та, навпаки, вмираючих соціально-економічних ладів, гідність, права та доля людей праці, – у той час, насамперед, людей фізичної праці (селян та міського, тобто індустріального пролетаріату), – перебували у центрі гострої та послідовної революційної і еволюційної соціально-політичної боротьби, капітальних філософсько-гуманістичних, правових роздумів та дискусій, різноманітних наукових досліджень, відомих по всьому світі європейських та американських теоретичних та практичних економічних проєктів (із релігійно-комуністичним, світсько-комуністичним, соціалістичним та соціал-демократичним ухилом).

Однак комплексна імплементація, регуляція та дієвий, гарантований захист трудових прав людини могли бути забезпечені лише у фундаментальній та чітко визначеній нормативно-правовій площині, якій аж

до кінця Першої світової війни та перших пролетарських революцій гостро не вистачало саме міжнародного, глобального виміру. Тобто нормативізація та належна, відповідна кодифікація важливих трудових прав, принципів та цінностей у джерелах національного конституційного та трудового права окремих держав розглядалися в якості хоча і важливого, однак лише часткового, першоетапного, початкового, попереднього соціально-трудового здобутку.

Воістину міжнародним «революційно-правовим» та інституціональним зрушенням у цій важливій соціальній сфері стало створення у 1919 році Ліги Націй та, насамперед, безумовно, сьогодишньої Міжнародної організації праці (надалі – МОП).

Як і належить впливовій, авторитетній міжнародній урядовій організації, важливим засобом глобального регулювання трудових відносин з боку МОП є розробка та підписання цілої низки діючих міжнародно-правових угод, конвенцій, декларацій, актів, пактів, рекомендацій, планів дій, програм тощо. Предметом регулювання згідно цих джерел права та інших документів МОП були на той час низка гострих, першочергових проблем, пов'язаних із правами людської особи в їхньому суто соціально-трудоному контексті. Насамперед, необхідно було позбавити міжнародне співтовариство, точніше людство, від найбільш жорстоких, жахливих соціально-економічних та правових рудиментів трудових відносин минулого та тодішньої дійсності. Саме тому одними

із перших джерел права МОП були, наприклад, Конвенція про рабство від 25 вересня 1926 року та Конвенція про примусову чи обов'язкову працю № 29 від 28 червня 1930 року. На черзі було вирішення і низки проблем щодо незаконного використання жіночої, підліткової та дитячої праці, забезпеченої повної зайнятості як такої, суворого недопущення соціально-трудової дискримінації людини за расовою, національною, віковою, гендерною, соціальною, майновою, релігійною та будь-якою іншою ознакою. На сьогоднішній же день достатньо актуальною проблемою є, як відомо, забезпечення трудових прав, життя та безпеки робочих-нерезидентів, тобто робочих-мігрантів.

Отже, таким чином, сучасне міжнародне трудове право неможливо уявити без належних та вкрай необхідних науково-правничих понять про його галузеві та підгалузеві предметно-регулятивні норми та їхню природу і структуру, які, у свою чергу, здійснюють безпосередній вплив на справедливість та комплексну врегульованість сфери трудових відносин.

На нашу думку, розгляд даного актуалізованого науково-правничого питання слід здійснити в наступному послідовному порядку. По-перше, необхідно проаналізувати природу норм сучасного міжнародного трудового права, виявити та навести її ключові змістовно-характерні елементи. І лише потім, в рамках висновку, слід надати чітке визначення поняття про такі норми, оскільки саме їхня природа і здатна відтворювати їхню цілісну та об'єктивну сутність.

Саме тому в ч. 1 ст. 62 Статуту ООН говориться: «1. Економічна та Соціальна Рада уповноважується здійснювати дослідження та доповідати із міжнародних питань в економічній, соціальній, культурній та освітній сфері, охорони здоров'я та подібних питань або спонукати до цього інших людей...» [10]. Однак ми цілком погоджуємося із думкою сучасного українського науковця-правника Капліної Г. про те, що усі поняття, пов'язані із міжнародним правом як таким, зокрема із його базовими принципами, «не мають і не можуть мати нормативного визначення, а лише доктринального їх тлумачення» [2, с. 236].

Самі норми сучасного міжнародного трудового права, на основі яких здійснюється предметне регулювання сфери трудових відносин, є кодифікованими у великій кількості міжнародно-правових актів МОП, а також ООН. Ці численні джерела сучасного міжнародного трудового права іноді сприймаються або ж іменуються в якості так званого Міжнародного трудового кодексу, або ж Міжнародного зводу з питань праці.

Так, сучасний український науковець-правник Погребняк О.Ю. зазначає: «Міжнародні документи з питань праці та трудових відносин договірного характеру поділяються на констатуючі та регулятивні. До перших належать багатосторонні договори, які укладаються між державами з метою утворення міжнародних організацій, завдання та функції яких пов'язані з вирішенням питань праці. Друга група містить міжнародні договори з конкретних питань праці та трудових відносин, які можуть укладатися як у межах міжнародних організацій та регіональних об'єднань держав, так і між окремими державами на дво- та багатосторонній основі» [8, с. 117]. Отже, як *констатуючий, так і регулятивний (предметно-регулятивний) характер* норм сучасного міжнародного трудового права є важливим, власне функціонально-цільовим елементом природи норм сучасного міжнародного трудового права.

В цілому ж, таким чином, варто зазначити, що в рамках системи сучасного міжнародного права *міжнародне трудове право об'єктивно становить цілісну, окрему, самостійну галузь міжнародного права*. І є всі підстави вважати це також одним із першочергових елементів природи норм даної галузі сучасного міжнародного права.

Однак, насамперед, слід зазначити, що в рамках даної науково-правничої сфери спостерігаються і відкрито визнаються певні, подекуди суттєві предметно-змістовні прогалини, лакуни, невизначеності, занадто велика кількість різноманітних підходів. Зокрема, про це ясно говорять думки окремих вітчизняних фахівців у сфері сучасного міжнародного трудового права. Так, наприклад, сучасний український науковець-правник Яцкевич І.І. зазначає з цього приводу наступне: «В юридичній науці склалися різ-

ні підходи (курсив мій. – Авт.) як до поняття міжнародно-правового регулювання у сфері праці взагалі, так і щодо правового регулювання юридичних гарантій зокрема» [12, с. 2]. В даному випадку, таким чином, мова йде і про різність підходів до поняття та природи власне норм сучасного міжнародного трудового права.

Із наведеної цитати даного автора стає зрозумілим, таким чином, що представники українських науково-правничих кіл досліджують та намагаються визначити, на наш погляд, дещо розмите, достатньо широке, «занадто комплексне» «сутнісно-функціональне» поняття «міжнародно-правового регулювання у сфері праці взагалі». Таким чином, має місце бути певна наукова незверненість до набагато більш ємкого та вузько-предметного поняття про «норму сучасного міжнародного трудового права».

Насамперед, слід якомога ясніше визначити такий принципіально-змістовний, саме природний аспект норм сучасного міжнародного трудового права як їхній *публічно-правовий та/або ж приватноправовий характер*. Так, Яцкевич І.І. комплексно зазначає з цього приводу: «Вважаємо, що міжнародно-правове регулювання юридичних гарантій у сфері праці слід розуміти саме у публічно-правовому аспекті, не заперечуючи при цьому нерозривного зв'язку публічно-правового та приватноправового міжнародного регулювання відносин у сфері праці. Адже, як слушно зазначає Бекашев Д.К., предметом галузі міжнародного трудового права є відносини між суб'єктами міжнародного права щодо трудових прав людини, занятості, соціального партнерства, соціального забезпечення, а відтак міжнародне трудове право регулює не безпосередньо трудові відносини як такі, бо не може бути власне трудових відносин між суб'єктами міжнародного права. Тим не менше, міжнародне публічно-правове регулювання відрізняється від міжнародного приватноправового регулювання перш за все предметом правового регулювання. Адже міжнародне приватне право регулює майнові, трудові, немайнові та інші (подібні «приватні». – *Прим. авт.*) відносини, ускладнені іноземним елементом (тобто між суб'єктами різних юрисдикцій), тоді як

міжнародне публічно-правове регулювання спрямоване на політичні, економічні, гуманітарні, соціальні та інші відносини, що виходять за межі компетенції та/або територію окремої держави. Для міжнародного приватного права характерним є набір методів правового регулювання, що виражає власне правову природу цієї галузі, зокрема цивільно-правовий метод, колізійний та матеріально-правовий. Тоді як міжнародне публічно-правове регулювання здійснюється іншими методами, серед яких переважає *узгодження волі його суб'єктів* (курсив мій. – Авт.)» [12, с. 4-5].

Сучасний російський науковець-правник Лушнікова М.В. також зазначає певну невизначеність у даному проблематичному питанні (подається в авторському перекладі з мови-оригіналу джерела): «Як справедливо відмічав Л.Ю. Бугров, термін «міжнародне трудове право» не мав і не має однозначного трактування. Каменем зіткнення є питання про правову природу міжнародного трудового права: публічну, приватну або приватно-публічну» [6, с. 131].

Таким чином, як ми можемо судити із всього вищесказаного, одним із суттєвих елементів природи норм сучасного міжнародного трудового права є *переважно публічно-правовий характер їхнього створення/формулювання, відтворення, кодифікації та, таким чином, розповсюдження*, оскільки основними, фундаментальними суб'єктами в рамках даної галузі міжнародного права є саме суверенні держави-підписанти.

Зазначена нами публічно-правова сутність норм сучасного міжнародного трудового права обумовлює і інший, не менш важливий елемент природи даних правових норм. Він полягає у тому, що їхні *об'єктивні зміст, ціль та принципи безпосередньо відтворюються у світлі, з одного боку, низки основоположних, фундаментальних та, з іншого, окремих, так би мовити, «предметно-спеціалізованих» трудових прав людини*. Такі нормативно-системоутворюючі трудові права кожної людини викладено у ст. 23 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 року: «1. Кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи (тобто, на вільний вибір роду/виду професійно-трудова занятя.

– Прим. авт.), на справедливій і сприятливій умові праці та на захист від безробіття. 2. Кожна людина, без будь-якої дискримінації, має право на рівну оплату за рівну працю. 3. Кожний працюючий має право на справедливу і задовільну винагороду, яка забезпечує гідне людське існування, її самої та її сім'ї, і яка в разі необхідності доповнюється іншими засобами соціального забезпечення. 4. Кожна людина має право створювати професійні спілки і входити до професійних спілок для захисту своїх інтересів» [1].

Хоча з цього приводу існують і дещо інші, цілком полярні, достатньо протилежні теоретичні думки. Так, інший сучасний український науковець-правник Чанишева Г.І. зазначає з цього приводу: «Трудові права є менш універсальними (курсив мій. – Авт.) і поширюються тільки на суб'єктів індивідуальних і колективних трудових правовідносин. Реалізація трудових прав залежить від рівня економічного розвитку і пов'язана з виконанням державою певних обов'язків у сфері соціальної політики (або ж із можливістю виконання. – Прим. авт.). Деякі трудові права сформульовані у вигляді оціночних (подекуди бажаних. – Прим. авт.) базових положень, наприклад, право на справедливі та сприятливі умови праці, право на справедливу і задовільну винагороду, що забезпечує гідне людське існування для неї самої та її сім'ї, та на додаткові засоби соціального забезпечення у разі необхідності» [11, с. 137]. «Головною ознакою основних трудових прав є не звідність того чи іншого права до інших основних прав. Кожне основне трудове право є комплексним за своїм змістом і може бути розглянуто як *сукупність більш дрібних прав* (курсив мій. – Авт.)», – зазначає цей самий автор [11, с. 138].

Однак зміст положення ч. 1 наведеної статті 23 даної Загальної декларації прав людини слід завжди доповнювати двома наступними надзвичайно, навіть найбільш важливими, беззаперечними ціннісно-правовими, ціннісно-регулюючими нормативами.

Так, по-перше, кожна людина має право не просто на працю як таку, тобто вона не просто, так би мовити, «має право працювати за будь-яких умов та обставин». Мова йде власне про її право на цілком вільну,

добровільну і свідому працю. Найкращим змістовно-нормативним прикладом в даному контексті є суворі міжнародно-правова заборона рабства, а також, крім відомих, цілком соціально корисних та законних випадків, примусової та обов'язкової праці. Так, у ст. 4 Загальної декларації прав людини зазначається: «Ніхто не повинен бути в рабстві або у підневільному стані; рабство і работоргівля забороняються в усіх їх видах» [1]. Положення ж ч. 2 та 3 ст. 8 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року нормативізують, у свою чергу, і заборону використовувати примусову та/або обов'язкову працю: «2. Нікого не можуть держати в підневільному стані. 3. Нікого не можуть приневолювати до примусової чи обов'язкової праці» [7].

Таким чином, як ми бачимо, наведені положення цих двох джерел права ООН нормативізують однозначну правову неприпустимість будь-якого нав'язування людині рабських, примусових, приневолеваних, насильницьких трудових функцій та зобов'язань.

По-друге ж, зазначене право будь-якої людини на працю в руслі такого беззаперечного фундаментально-ціннісного контексту як заборона дискримінації людини у всій цілісній сфері трудових відносин на основі статі, раси, кольору шкіри, національності, релігійно-конфесійної приналежності, соціально-класового походження, віку (не враховуючи, безумовно, апріорної неприпустимості відомих позазаконних випадків та умов використання дитячої, підліткової та жіночої праці), матеріально-фінансового достатку/цензу, політико-ідеологічного та іншого світосприйняття тощо. Так, наприклад, у ч.1 ст. 11 Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 року зазначається: «1. Держави-сторони вживають усіх відповідних заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок у галузі зайнятості, з тим щоб забезпечити на основі рівності чоловіків і жінок рівні права, зокрема: а) право на працю як невід'ємне право всіх людей; б) право на однакові можливості при найманні на роботу, в тому числі застосування однакових критеріїв вибору при найманні; с) право на вільний вибір професії

чи роду роботи, на просування по службі та гарантію зайнятості, а також на користування всіма пільгами і умовами роботи, на одержання професійної підготовки та перепідготовки, включаючи учнівство, професійну підготовку підвищеного рівня та регулярну підготовку; d) право на рівну винагороду, включаючи одержання пільг, на рівні умови щодо рівноцінної праці, а також на рівний підхід до оцінки якості роботи; e) право на соціальне забезпечення, зокрема при виході на пенсію, безробітті, хворобі, інвалідності, по старості та в інших випадках втрати працездатності, а також право на оплачувану відпустку; f) право на охорону здоров'я та безпечні умови праці, включаючи захист репродуктивної функції» [3].

Загальну ж неприпустимість дискримінації людини у сфері трудових відносин нормативно зафіксовано у підп. а) ч. 1 ст. 1 Конвенції про дискримінацію в галузі праці та занять № 111 від 25 червня 1958 року: «1. Відповідно до мети цієї Конвенції термін «дискримінація» охоплює: а) будь-яке розрізнення, недопущення або перевагу, що робиться за ознакою раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних переконань, іноземного походження або соціального походження і призводить до знищення або порушення рівності можливостей чи поведження в галузі праці та занять» [4].

Природа норм сучасного міжнародного трудового права відтворює ще один свій важливий змістовний елемент. Так, вже цитований нами Погребняк О.Ю. зазначає: «Особливості конвенцій МОП свого часу породили дискусії в науці міжнародного права щодо природи міжнародних конвенцій про працю. Початок їм поклав один із найвидатніших французьких вчених в галузі міжнародного права Ж. Ссель, який охарактеризував конвенції як «*міжнародні закони*» (курсив мій. – Авт.). Але таке розуміння природи конвенцій МОП не зустріло підтримки з боку багатьох спеціалістів» [8, с. 117]. Таким чином, мова йде про науково-правничу необхідність, важливість визначення імперативної або ж суто диспозитивної природи норм сучасного міжнародного трудового права.

Так, вже процитована Капліна Г. обґрунтовано фіксує саме імперативний ха-

рактер відомих основоположних принципів сучасного міжнародного трудового права як такого, які вона визначає як «визнані міжнародним співтовариством імперативні трудові засади, втілені в концентрованому вигляді в статутних документах та деклараціях універсальних міжнародних організацій – Організації об'єднаних націй та Міжнародної організації праці, обов'язкові для дотримання усіма державами – членами цих організацій, гарантовані міжнародно-правовими засобами реагування у випадку їх недодержання» [2, с. 237]. Однак наведені нею статутні та декларативні документи МОП (Статут МОП, Декларація про цілі і завдання Міжнародної організації праці від 10 травня 1944 року, Декларація МОП про основоположні принципи і права у сфері праці від 18 червня 1998 року та Декларація МОП про соціальну справедливість з метою справедливої глобалізації від 10 червня 2008 року), на її слушну думку, «не є міжнародними договорами, не є нормативними правовими актами» [2, с. 238].

Очевидна слушність даного висновку полягає, по-перше, у тому, що міжнародно-правовий принцип як такий, попре його нібито сувору імперативну спрямованість, часто слід розцінювати саме в якості фундаментального ціннісного орієнтиру та заклику, бажаного, очікуваного результату. По-друге, міжнародно-правовий принцип як такий може бути реалізовано, впроваджено у ту чи іншу соціальну практику лише на основі правових норм імперативного або ж диспозитивного характеру.

Так, яскравим прикладом суворості, беззаперечної, суто імперативної природи та дієво-цільової спрямованості норм сучасного міжнародного трудового права є, зокрема, зміст підп. а) ч. 2 ст. 11 Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, який чітко передбачає «заборону, під загрозою застосування санкцій (по відношенню до роботодавця. – Прим. авт.), звільнення з роботи на підставі вагітності або відпустки по вагітності та пологах чи дискримінації з огляду на сімейний стан при звільненні» [3].

Іншим, також очевидним прикладом зазначеного є положення ст. 3 Конвенції ООН

про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182 від 17 червня 1999 року. Так, в рамках даної статті у чіткому нормативно-імперативному ключі викладено конкретно-предметні види найгірших форм дитячої праці, якими, у свою чергу, є: а) усі форми рабства або практики, подібну до рабства, як наприклад, продаж дітей та торгівля ними, боргова кабала та кріпосна залежність, а також примусова чи обов'язкова праця, включаючи примусове чи обов'язкове вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах; б) використання, вербування або пропонування дитини для заняття проституцією, виробництва порнографічної продукції чи для порнографічних вистав; в) використання, вербування або пропонування дитини для незаконної діяльності, зокрема, для виробництва та продажу наркотиків, як це визначено у відповідних міжнародних договорах; д) роботу, яка за своїм характером чи умовами, в яких вона виконується, може завдати шкоди здоров'ю, безпеці чи моральності дітей» [5].

Однак сучасне міжнародне трудове право відтворює і власну диспозитивну природу, яка відображається, на наш погляд, у численних Рекомендаціях МОП. Так, диспозитивну цільову спрямованість політики МОП відображено, наприклад, у сфері отримання працівниками основної та/або додаткової професійної підготовки. Так, у п. 13. пар. III «Професійна підготовка та зайнятість» Рекомендації МОП № 165 зазначено, що відповідно до національної політики і практики, працівникам із сімейними обов'язками мають надаватися можливості професійної підготовки та, де це можливо, оплачувана навчальна відпустка для використання їх [9]. Диспозитивний зміст наведеного положення полягає у тому, що представники вказаної категорії працівників мають вільне право використати або ж не використати надану їм можливість для проходження професійної підготовки.

Таким чином, виходячи із всього вищевикладеного, ми доходимо наступних предметних висновків.

Нормами сучасного міжнародного трудового права є цілий комплекс матеріально-правових (імперативних, диспозитивних,

рекомендаційних), процесуально-правових та колізійно-правових положень міжнародного публічно-правового характеру у сфері забезпечення трудових прав, свобод та зобов'язань людини і громадянина.

Елементами природи норм сучасного міжнародного трудового права є: 1) їхній констатуючий та широкий регулятивний (предметно-регулятивний) характер; 2) визнана галузева окремість, самостійність даних норм; 3) публічно-правовий характер їхнього створення/формулювання, відтворення, кодифікації та розповсюдження; 4) їхня імперативність та диспозитивність; 5) вони відтворюються у світлі низки основоположних, фундаментальних трудових та інших прав людини.

Література

1. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

2. Капліна Г. Роль принципів та норм міжнародного трудового права в сучасних інтеграційних процесах // Європейські інтеграційні процеси у XXI столітті: ключові тенденції, основні виклики та нові можливості : збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 26-27 березня 2018 р.).

3. Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_207.

4. Конвенція про дискримінацію в галузі праці та занять № 111 від 25 червня 1958 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_161.

5. Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці N 182 від 17 червня 1999 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/993_166.

6. Лушникова М.В. Международное трудовое право: понятие, предмет // Вестник Пермского университета. – 2013. – № 3 (21).

АНОТАЦІЯ

В рамках даної науково-правничої статті авторка актуалізувала та обґрунтувала поняття правової норми у сфері сучасного міжнародного трудового законодавства та визначила основні, характерні, невід'ємні риси, притаманні змістовній природі такої норми. Зазначену комплексну предметно-дослідницьку мету досягнуто за допомогою авторського звернення до змісту низки основоположних галузевих джерел міжнародного права ООН та МОП, а також наукових праць окремих вітчизняних та закордонних фахівців.

Ключові слова: трудові відносини, сучасне міжнародне трудове право, правова норма у сфері сучасного міжнародного трудового права, природа правової норми у сфері сучасного міжнародного трудового права, Організація Об'єднаних Націй (ООН) Міжнародна організація праці (МОП).

7. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

8. Погребняк О.Ю. Місце актів Міжнародної організації праці в системі джерел трудового права // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2016. – Випуск 3. Том 1.

9. Рекомендація МОП № 165 «Щодо рівних можливостей та рівного ставлення до працівників чоловіків і жінок: працівники із сімейними обов'язками» від 23 червня 1981 року // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_275.

10. Устав Международной организации труда // [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/993_154.

11. Чанишева Г.І. Реалізація прав людини у сфері праці та соціального забезпечення: проблеми теорії та практики / Г.І. Чанишева // Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». – 2010. – Т. 9. С. 136-147.

SUMMARY

There can be no doubt that modern, civilized labor relations reproduce an extremely important and indispensable component of the material, actually social and economic existence of the entire human community on a global scale. Free, useful, adequately paid, technically and intellectually equipped work and its tangible, substantial, obvious results ensure the integral material, social, spiritual and other reproduction of a full-fledged person as such.

Within the given law study paper the author actualized, presented, considered and grounded the notion of legal norm within the present international labor legislation and defined the basic, characteristic and integral features of such a legal norm nature. This complex subject-research goal was achieved by means of author's appealing to a range of basic branch UN and ILO international law sources, and scientific studies of separate national and foreign specialists.

The article makes such instructions. The norms of modern international labor law are a whole range of substantive legal (imperative, dispositive, recommendation), procedural-legal and conflict-legal provisions of the international public-law nature in the field of ensuring labor rights, freedoms and obligations of man and citizen.

Elements of the nature of the norms of modern international labor law are: 1) their establishing and wide regulatory (subject-regulative) character; 2) the recognized industry specificity, independence of these norms; 3) the public-law nature of their creation / formulation, reproduction, codification and distribution; 4) their imperative and discretion; 5) they are reproduced in the light of a number of fundamental, fundamental labor and other human rights.

Key words: labor relations, present international labor law, legal norm within the present international labor law, nature of legal norm within the present international labor law, United Nations Organization (UN), International Labor Organization (ILO).

12. Яцкевич І.І. Поняття та особливості міжнародно-правового регулювання юридичних гарантій у сфері праці // Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право». – 2014. – № 2 (10).

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ ХАРАКТЕР ВЗАЄМОДІЇ МАТЕМАТИЧНОЇ ІСТИНИ ТА ПРАВОВОЇ ІСТИНИ

ГРАБ Марія Іванівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри права Львівського інституту Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональної Академії управління персоналом»

УДК 340.12:519

Стаття посвячена формуванню філософсько - правового характеру взаємодії математической истини и правовой истини как необходимый предпосылке формирования культуры юриста, который будет иметь следствием улучшения эффективности работы юриста. Особенное внимание уделено новому подходу к переоценке основных постулат доказательного математически-правового способа мышления.

Анализируется состояние разработки темы истини в праве и математического мышления в науках теории и философии права.

Обоснована концепция диалога доказательной математики и права, которая не является исключительной заслугой нашего времени а достигает им кернем в глубокую давность.

Ключевые слова: математическая истина, правовая истина, математически-правовой способ досказывания, доказательство.

Вступ

Діалог доказового права і математики показує, що суть доказового процесу полягає не тільки в правильному конструюванні повідомлення, але і в умінні бути почутим та зрозумілим. Таке бачення діалогу доказової математики і права не є винятковою заслугою нашого часу, а сягає своїм корінням в глибину віків. Протягом тисячоліть людство намагалося сформулювати основні постулати доказового способу мислення.

Постановка проблеми

Будучи найбільш надійним засобом отримання істинного знання про предмет дослідження, доказ дає можливість вченим і юристам обґрунтовувати висновки, отримані в процесі пізнання. У сучасному світі доказ став невід'ємною частиною культури. Без нього важко уявити існування науки і права, оскільки будь-яке висунуте положення набуває статусу науковості або правомірності, лише пройшовши через процедуру доведення. Ці висновки мають високий ступінь достовірності. Разом з тим, проблема достовірності доказового знання продовжує залишатися дискусійною як в математиці, так і в праві.

Аналіз останніх досліджень

Відсутність належного наукового дискурсу навколо означеної проблематики, дає підстави констатувати, що у вітчизняному науковому філософсько-правовому просторі тематика філософсько-правового характеру взаємодії математичної істини і правової істини ще не актуалізована, тому потребує глибокого наукового дослідження. Проблемним питанням математично-правового доказування присвятили свої праці В.Д. Арсеньєв, А.А. Әйсман, В.Д. Спасовіч, Г. Вейль та інші.

Метою даної статті є дослідження існуючих у науці підходів щодо визначення категорій «математичної істини» та «правової істини», їх ознак, філософсько-правового

характеру взаємодії, формування власної дефініції даних понять, розробка пропозицій щодо удосконалення доказового математично-правового мислення у діяльності юриста.

Виклад основного матеріалу

Як справедливо зазначив В.Я. Пермінов, «найвидатніші мислителі античних, середніх віків і нового часу намагалися лише пояснити непорушність математичних істин, але ніколи не ставили їх під сумнів» [1, с. 3].

Деякі вчені вважають, що витoki несуперечності математичного доказу криються в тому, що ця наука порівняно рано знайшла власні виразні засоби і заговорила на формальній мові. Звичайно, це був вимушений крок, оскільки природна мова через її недостатню точність не цілком підходила аналітичній науці як засіб дослідження. На думку Б.В. Бірюкова «природна мова, чудово пристосована для передачі внутрішнього стану людини, але вона мало придатна для точного безпристрасного наукового аналізу, оскільки її елементи не володіють однозначністю сенсу, мають масу важко вловимих відтінків, а її слова змінюють своє значення з часом, іноді набуваючи прямо протилежного змісту»[2, с.19].

Що ж стосується засобів юридичного доказування, то тут ми маємо справу з фактами, які констатуються в більшості своїй людьми, не звиклими до спостереження і фіксації явищ. Ці факти можуть викликати у різних людей різні емоції, що впливає на об'єктивність спостереження, фіксації і відтворення. На цю обставину звертає увагу В.А. Лекторський: «Сприйняття як вид пізнання ... передбачає осмислення, розуміння, тлумачення побаченого... Психологи на цей рахунок говорять так, що сприйняття об'єкта здійснюється в результаті складного процесу зіставлення сенсорної інформації з тими об'єктивними еталонами, які записані в пам'яті. Причому в процесі цього зіставлення можливі й помилки ... Процес сприйняття – це постійне вирішення завдань особливого роду, своєрідний вид мислення, візуальне мислення. Суб'єкт може сприймати і такі сторони об'єктів, які не впливають на його органи почуттів. Разом з тим існують такі предметні змісти, які в принципі не

можуть бути вбудовані в чуттєву тканину і, отже, не можуть бути чуттєво сприйняті»[3, с. 143]. На підтвердження цього можна навести таке висловлювання фахівців з психології сприйняття: «Сприйняття ... скоріше схоже не на сліпе копіювання дійсності, а не творчий процес пізнання, в якому, мабуть, як і у всякій творчості, присутні елементи фантазії» [4, с. 65].

Розраховувати на абсолютно надійні компоненти юридичного доказування не доводиться, оскільки не існує таких засобів доказування, з яких можна було б почерпнути фактичні дані, які не викликають ніяких сумнівів в їх достовірності до того, як вони оцінені в сукупності зі всіма іншими доказами. Недостатня надійність засобів доказування полягає в тому, що юриспруденція використовує у своїй практиці природну мову, яка не завжди об'єктивно висловлює думки і почуття людини. Ще В.Д. Спасовіч звертав увагу на те, що «з недосконаlosti наших органів випливає, що ця достовірність, якої людина домагається щосили, не може бути безумовна, а тільки відносна. Нас зваблюють не раз наші почуття; розум наш короткозорий, обмежений і помислити не може про те, щоб охопити всю істину, поєднати в собі неосяжне, безмежне»[5, с. 8].

Передбачаючи перераховані особливості засобів юридичного доказування, законодавець визнав за необхідне сформулювати вимогу допустимості, яка застосовується до всіх засобів юридичного доказування. Допустимість оцінюється як формальне поняття, що означає відповідність джерела фактичних даних і демонструє його процесуальні форми вимогам закону. Інакше кажучи, якщо навіть доказ відноситься до справи, але отриманий з джерела, не передбаченого законодавцем, чи прибраний в неналежну процесуальну форму, то доказової сили він не матиме. Більш того, враховуючи особливості сприйняття юридичних доказів, судовим доказуванням займаються не будь-які, що бажають отримати знання по судовій справі люди, а лише спеціально уповноважені законом особи. Так, законодавець, шляхом своєрідної формалізації, намагається максимально поліпшити якість використовуваних доказів.

Таким чином, наявність якісних відмінностей між математикою і юриспруденцією в частині мовних виразів - незаперечний факт.

Самі математики при обговоренні цього питання звертають увагу на те, що запоручка надійності математичного доказу криється не в мовних математичних виразах, а в розумі людському. Отже, необхідно аналізувати саме математичне мислення, а не математичну мову, усвідомлювати відмінність конструкції мислення і її вираження в мові.

В.П. Казарян вважає, що математика є не строго формальною, а змістовною наукою. Вона має справу з безпосереднім сприйняттям, хоча б тільки й уявними в розумі, об'єктами. Потім вона піднімається до більш складних об'єктів лише в тій мірі, в якій це дозволяє зробити інтуїтивно ясна операція конструювання. Автор підкреслював важливу роль інтуїції в математиці, чітко розділяв два рівні в математичному міркуванні: змістовний (інтуїтивний) і формальний (лінгвістичний). Він відкидав ідею про те, що достовірність математичного міркування визначається виключно його лінгвістичної формою і підтверджується лише формальною правильністю суджень і умовиводів [6, с. 40-41].

Так, наприклад, спираючись на інтуїцію і розум, математики та юристи визначають необхідні і достатні умови для виконання будь-якого вірного твердження. Сукупність необхідних і достатніх ознак називають межами доказування. Ці межі окреслюють межі переходу вірогідного знання в достовірне.

В даний час існує декілька концепцій переходу вірогідного знання в достовірне. Деякі юристи та математики вважають за необхідне аналізувати цю проблему на базі поняття змістовної (відносної чи практичної) достовірності, яке відрізняють від поняття формальної (абсолютної) достовірності. Ця диференціація простежується в логіко-філософській літературі [7], правовий [8], і в літературі, присвяченій використанню математичної теорії ймовірностей [9].

Відстоюючи ймовірнісну схему доведення, Ю.К. Орлов відзначає: «можливість отримання висновку шляхом дедукції зу-

стрічається вкрай рідко, і накопичення аргументів здійснюється в основному за правилами ймовірнісної логіки» [10, с. 127]. Та ж думка підкреслюється В.Д. Арсеньевим: «у минулому оцінка доказів як розумовий процес вивчалася з позиції традиційної двозначної логіки. Це виявилось недостатнім для опису структури оцінки доказів. За допомогою засобів ймовірнісної логіки було показано, що у міру накопичення доказів і їх спростування ступінь правдоподібності доказу зростає, поки, нарешті, їх сукупність не стає достатньою для достовірного висновку» [11, с. 55].

Таким чином, ймовірнісна схема доказування пов'язана з математичною інтерпретацією поняття ймовірність. Тут безпосередньо використовується теорема, відома в теорії ймовірностей як теорема множення ймовірностей, і її наслідки [12, с. 30]. Вона показує, як у міру накопичення доказів падає ймовірність їх випадкового збігу, а, отже, зростає ймовірність винності підозрюваного, наближаючись до достовірності.

Для ілюстрації закону падіння ймовірності випадкового збігу кількох подій (доказів) можна навести наступний приклад. Припустимо, ймовірність того, що крадена річ, виявлена у підозрюваного, виявилася у нього випадково (тобто не через те, що він її вкрав) дорівнює 0,5. Припустимо також, що вірогідність того, що сліди рук підозрюваного, виявлені на місці події, залишені їм не під час скоєння крадіжки, а випадково (в інший час), дорівнює також 0,5. Якщо є чотири подібних докази, то ймовірність їх одночасного збігу дорівнює: $0,5 \times 0,5 \times 0,5 \times 0,5 = 0,0625$. Тобто, якщо прояв будь-якого з цих подій окремо ми очікуємо в середньому в 50 випадках зі 100, то спільна поява цих чотирьох подій слід очікувати тільки в 6 випадках із 100 [8, с. 47].

У зв'язку з розглянутими проблемами представляють інтерес роботи плеяди французьких вчених XVIII-XIX століть. Зокрема, П. Лаплас, розвиваючи теорію ймовірностей як математичну науку, зробив спробу побудови ймовірнісних моделей оцінки судових доказів. У своїй книзі, написаній в 1814 р., він намагається знайти об'єктивні критерії оцінки судових доказів, викорис-

товуючи математичні методи: «зважаючи на те, що більша частина наших суджень заснована на імовірності показань свідків, дуже важливим є підпорядкувати її обчисленню» [13, с. 106].

Проведемо аналогію з поняттям «ланцюг доказів» елементом теорії доказів у юриспруденції. У системі, що утворює ланцюг доказів, кожний наступний факт логічно виводиться з попереднього, так що вони утворюють ланцюг наступних один за одним висновків. Надійність кожного виводу, то є ймовірність недопущення помилки на даному кроці, завжди менше, ніж надійність будь-якого з попередніх, причому, чим коротше ланцюг доказів, тим більша надійність кінцевого висновку. Якщо при перевірці й оцінці доказів з'ясується, що хоча б одна з них не стосується справи, є неприпустимим або недостовірним, то не може бути достовірним і кінцевий висновок. А.Я. Вишинський, стверджує, що: «зв'язок непрямих доказів між собою повинен бути таким, щоб усі вони були ланками одного ланцюга; при випаданні однієї ланки розпадається весь ланцюг, втрачає значення доказу і кожен окремих доказ» [14, с. 293].

Паралельне з'єднання окремих доказів нагадує вже не багатоланковий ланцюг, а канат, сплетений з безлічі тонких мотузків. А.М. Ларін, порівнюючи окремі докази з окремими мотузочками, звертає увагу на те, що довести шуканий факт одним доказом також не можна, як і не можна підняти важкий вантаж одним мотузочком. Але сукупність доказів, що утворюють приватну систему доказів, дозволяє довести шуканий факт так само як сукупність мотузочків, сплєтених в канат, дозволяє підняти вантаж. При достатній надійності системи випадання з неї одного доказу, наприклад, при перевірці в суді, не повинно заважати збереженню доказового значення системи доказів так само, як розрив одного з мотузків в канаті не заважає йому тримати важкий вантаж, завдяки вихідного запасу міцності. Тому вважається, що серед інших властивостей система доказів повинна володіти і такою властивістю, як надійність [15, с. 195].

Разом з тим, доказ не повинен бути переобтяжений інформацією, не несучої смисло-

вого навантаження. Надмірне розширення кола досліджуваних доказів веде до захаращення зайвими, що не мають значення матеріалами, а іноді і до спотворення істинності.

Почуття міри не піддається яким би то не було схематичним обмеженням, – воно інтуїтивно зрозуміло. Як слушно зауважив В.Д. Спасович: «... ви не позначите межі доказування вашими інструкціями» [5, с. 85].

Як писав Г. Вейль, мислення за своїм характером є щось досить однорідне і універсальне. Ваблене найглибшим внутрішнім світлом, воно не зводиться до набору механічно застосовуваних правил і не може бути розділене водонепроникними перегородками на такі відсіки, як мислення філософське, математичне, юридичне та інше [16, с. 6].

Висновки

Кожна культурна епоха пропонувала свої вирішення, адже поява і зникнення тих чи інших доказових концепцій залежало від готовності суспільства прийняти нові світоглядні установки. І в математиці, і в праві зберігалися, і вже тим більше взаємодіяли, небагато ідей, але саме вони визначали зміст тієї проблематики, яка займала провідне місце в той чи інший часовий проміжок. Застосування тією чи іншою наукою математичних методів дослідження можна розглядати як показник зрілості цієї науки

Література

1. Перминов В.Я. Развитие представлений о надежности математического доказательства / В.Я. Перминов. - 2-е изд. - М. Эдиториал УРСС, 2004. – 240 с.
2. Бирюков Б.В. Жар холодных чисел и пафос бесстрастной логики. Формализация мышления от античных времен до эпохи кибернетики / Б.В. Бирюков, В.Н. Тростников. - М.: Знание, 1977. – 191 с.
3. Лекторский В. А. Субъект, объект, познание / А.А. Лекторский. -М.: Наука, 1980. – 359 с.
4. Вергилес Н.Ю. Проблема адекватного образа / Н.Ю. Вергилес, В.П. Зинченко // Вопросы философии. – 1967. – № 4. – С.63-72
5. Спасович В.Д. О теории судебно-уголовных доказательств : в связи с судоу-

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена формуванню філософсько-правового характеру взаємодії математичної істини та правової істини, як необхідної передумови формування культури юриста, що матиме наслідком покращення ефективності роботи юриста. Особлива увага приділена новому підходу до переоцінки основних постулатів доказового математично-правового способу мислення.

Аналізується стан розробки теми істини у праві та математичного мислення в науках теорії і філософії права.

Обґрунтовано концепцію діалогу доказової математики і права, яка не є винятковою заслугою нашого часу, а сягає своїм корінням в глибоку давнину.

Ключові слова: математична істина, правова істина, математично-правовий спосіб доказування, доказ.

SUMMARY

The article is devoted to the formation of the philosophical and legal nature of the reciprocation of mathematical and legal truth as a prerequisite for the formation of a lawyer's culture, which would have the improving of the efficiency of a lawyer's work as a consequence. The particular attention is paid to the new approach of the reappraisal of the basic postulates of the evidence-based mathematical and legal way of thinking.

This article analyzes the level of development of the truth in law and a mathematical thinking in the theory and philosophy of the law.

The dialogue concept of evidence-based mathematics and law has been substantiated in this article, this concept is not an exceptional merit of our time but has got its roots from the ancient times.

Key words: mathematical truth, legal truth, mathematical and legal way of proof, proof.

стройством и судопроизводством / В.Д. Спасович. – Перепеч. с изд. 1861г. – М.: ЛексЭст, 2001. – 112 с.

6. Казарян В.П. Математика и культура : учеб. пособие / В.П. Казарян, Т.П. Лолаев. – Владикавказ :Изд-во Сев.-Осет. гос. ун-та, 1999. - 240 с.

7. Кайберг Г. Вероятность и индуктивная логика / Г. Кайберг. – М.: Прогресс, 1978. – 374 с.

8. Эйсман А.А. Некоторые вопросы построения алгоритмов судебного доказывания / А.А. Эйсман // Применение теории вероятностей и математической статистики в судебной экспертизе : материалы науч. конф. – М., 1964. – С. 44-53.

9. Грановський Г.Г. Использование математических методов в криминалистических исследованиях : учеб. пособие. / под ред. Г.Г. Грановского. – Волгоград, 1981. – 212 с.

10. Орлов Ю.К. О соотношении и содержании категорий истины и достоверности в судебном доказывании / Ю.К. Орлов //

Вопросы борьбы с преступностью : [сб. ст.]. – М., 1976. – Вып. 25. – С. 127-141.

11. Арсеньев В.Д. Практическая достоверность в уголовно процессуальном доказывании / В.Д. Арсеньев // Проблемы надежности доказывания в советском уголовном процессе: сб. – М., 1984. – С. 215-219.

12. Гнеденко Б.В. Элементарное введение в теорию вероятностей / Б.В. Гнеденко, А.Я. Хинчин. – 7-е изд., доп. – М. : Наука, 1970. – 167 с.

13. Лаплас П. Опыт философии теории вероятностей : пер. с нем. / П. Лаплас. –М.: [Б. и.], 1908. – 206 с.

14. Вышинский А.Я. Теория судебных доказательств в советском праве / А.Я. Вышинский – 3-е изд., доп. – М.: Госюриздат, 1950. - 166 с

15. Ларин А.М. От следственной версии к истине / А.М. Ларин. – М. : Юридическая литература, 1976. – 197 с.

16. Вейль Г. Математическое мышление : сб.: пер. с англ. и нем. / Г. Вейль. – М.: Наука, 1989. – 400 с.

НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ ЯК СПОСІБ МАКСИМІЗАЦІЇ ФІСКАЛЬНОЇ РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ

ХАТНЮК Наталія Сергіївна - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного та приватного права Факультету права та міжнародних відносин Київського університету імені Бориса Грінченка

УДК 347.73

В научной статье раскрыты новые пути усовершенствования правового регулирования налоговой системы и структуры налогообложения для обеспечения увеличения налоговых поступлений к государственному и местному бюджетам. Исследованы современные правовые механизмы повышения фискальной результативности налоговой системы и отражены позиции отдельных категорий налогоплательщиков относительно влияния налоговых нововведений 2019 года. Проанализированы проблемы и перспективы внедрения новых инструментов повышения фискальной результативности.

Ключевые слова: налоговая система, эффективность налоговой системы, налоговые поступления, фискальная результативность, максимизация фискальной результативности.

Постановка проблеми

Системність у податковій системі характеризується встановленням певної системи зв'язку між податково-правовими нормами, в умовах якої вони формуються, у логічно впорядковані та взаємопов'язані частини, що являють собою єдине ціле тільки як внутрішні елементи системи податкового права. При цьому взаємний зв'язок передбачає внутрішню опосередкованість податково-правових норм, коли наявність одних передбачає існування та реалізацію інших. Таким чином, будь-які законодавчі зміни структури, змісту, основних та додаткових елементів податку та збору обумовлюють або підвищення або погіршення фискальної результативності по-

даткової системи, тому виникає необхідність дослідити сучасні нововведення законодавства з позиції покращення клімату у сфері оподаткування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Незважаючи на те, що останнім часом доволі активно досліджуються різні аспекти удосконалення податкового законодавства та присвяченні наукові праці таких вчених як: А.В. Бризгаліна, А.С. Бурдакової, Л.К. Воронової, Е.С. Дмитренко, Л.М. Касьяненко, А.Т. Ковальчук, М.П.Кучерявенка, С.І. Лучковської, А.В. Матіоса, О.П. Орлюк, Д.М. Павлова, К.В. Павлюка, Ю.В. Пасічника, С.М. Попова, В.В. Сергієнко, А.Г. Чубенка та інших, питання, пов'язані з покращенням фискальної сталості та оновленням правових механізмів підвищення фискальної результативності податкової системи, висвітлено науковцями та практиками лише з позиції удосконалення основних елементів певних податків та зборів, а питання проблем та перспектив запровадження нових правових інструментів підвищення фискальної результативності податкової системи залишаються поза увагою науковців.

Метою статті є дослідження нових шляхів удосконалення правового регулювання податкової системи та структури оподаткування для забезпечення збільшення податкових надходжень до державного та місцевого бюджетів, а також аналіз сучасних правових ме-

ханізмів підвищення фіскальної результативності податкової системи з позиції окремих категорій платників податків щодо впливу податкових нововведень 2019 року.

Матеріали та методи

Теоретичною та методологічною основою дослідження є наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених з проблеми, що розглядається. Її багатоаспектний характер обумовив застосування сукупності методів і підходів, що дало змогу забезпечити концептуальну єдність дослідження. Застосовано діалектичний, системний та структурний підходи, метод системного аналізу, аналітичної оцінки, моделювання, узагальнення, наукового абстрагування.

Результати дослідження

З метою підготовки Світового банку до здійснення гарантійної операції на підтримку основних реформ для економічного зростання, фіскальної сталості та покращення урядування в Україні, необхідно підтвердження завершення всіх дій щодо розпочатої податкової реформи та сприятлива макроекономічна ситуація. В цьому контексті критичним є набуття чинності Закону України №2491-VIII від 05 липня 2018 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення функціонування фінансового сектору в Україні» [1], Закону України №2478-VIII від 31 липня 2018 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення кредитування» [2], а також Закону України №2611-VIII від 8 листопада 2018 року «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування акцизним податком легкових транспортних засобів», за яким запроваджується нова модель оподаткування акцизним податком легкових транспортних засобів, у вартість розмитнення автомобілів також входять ще три платежі: ПДВ (20% від вартості), ввізне мито (10%) і збір до Пенсійного фонду (3-5% від вартості) [3].

Також Верховною Радою України ухвалено новий Закон України 2628-VIII від 23 листопада 2018 року «Про внесення змін до Податкового кодексу та деяких інших законодавчих актів щодо покращення адміністру-

вання та перегляду ставок окремих податків і зборів» [4], який в першу чергу спрямований на реалізацію зобов'язань України в рамках Угоди про асоціацію із Європейським Союзом [5], а також дозволить забезпечити збалансованість бюджетних надходжень у 2019 році. Втілення нового закону, на думку законодавця, дозволить збільшити надходження до зведеного бюджету (в умовах 2019 року) у обсязі 6,3 млрд. грн., із них до державного бюджету 5,9 млрд. гривень.

Нормами закону передбачено суттєві зміни податкового законодавства, які торкаються системи оподаткування як на державному так і на місцевому рівнях оподаткування, зокрема:

По-перше, з 1 липня 2019 по 31 грудня 2020 року нарахування та сплата податку на додану вартість у разі ввезення на митну територію України товарів у міжнародних поштових та експрес-відправленнях сумарна фактурна вартість яких перевищує еквівалент 100 євро, для одного одержувача - фізичної особи, в одній депеші від одного відправника у міжнародних поштових відправленнях або в одному вантажі експрес-перевізника від одного відправника у міжнародних експрес-відправленнях здійснюється у порядку нарахування та сплата податку на додану вартість, визначеному Митним кодексом України при ввезенні на митну територію України товарів у міжнародних поштових та експрес-відправленнях сумарна фактурна вартість яких перевищує еквівалент 150 євро, для одного одержувача - фізичної особи, в одній депеші від одного відправника у міжнародних поштових відправленнях або в одному вантажі експрес-перевізника від одного відправника у міжнародних експрес-відправленнях [6].

По-друге, зниження неоподаткованої вартості міжнародних посилок з 1 липня 2019 року зі 150 до 100 євро. При цьому норма про «три посилки» скасована, оскільки поштові оператори виявились не готовими до адміністрування такого обмеження.

По-третє, збільшення ставок екологічного податку з 1 січня 2019 року. Ставка податку за викиди двоокису вуглецю зростає з 0,41 грн. за тону до 10 грн. за тону з метою стимулювання підприємств до зменшення

забруднення навколишнього середовища, а також наближення до ставок за викиди парникових газів в країнах ЄС.

По-четверте, індексація ставок акцизного податку з тютюнових виробів на 9% з 1 липня 2019 року.

По-п'яте, удосконалення електронної системи контролю за обігом палива з 1 липня 2019 року, що дозволить збільшити надходження акцизного податку на паливо.

По-шосте, збільшення ставок рентної плати за користування надрами для видобування нафти і конденсату на 2%: з 29%/14% до 31%/16% (в залежності від глибини залягання) та залізної руди на 0,8% з 8 до 8,8%, ставка рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів збільшується на 50%.

По-сьоме, до кінця 2022 року буде продовжена норма, яка звільняє ввезення в Україну транспортних засобів, оснащених лише електродвигунами, від сплати ПДВ.

По-восьме, тимчасово, до 1 квітня 2019 року, податкові зобов'язання з податку на додану вартість, що виникли у постачальника електричної енергії на дату отримання від покупця попередньої оплати за електричну енергію, фактичне постачання якої буде здійснюватися новим постачальником електричної енергії, в тому числі постачальником універсальних послуг, підлягають коригуванню на дату перерахування постачальником електричної енергії грошових коштів, що були отримані в якості попередньої оплати від покупця, новому постачальнику електричної енергії на підставі розрахунку коригування до податкової накладної, складеного та зареєстрованого в Єдиному реєстрі податкових накладних в загальному порядку.

По-дев'яте, зберігання або транспортування алкогольних напоїв чи тютюнових виробів, на яких немає марок акцизного податку встановленого зразка. Зберігання або транспортування алкогольних напоїв чи тютюнових виробів з підробленими чи фальсифікованими марками акцизного податку посадовими особами підприємств-виробників, імпортерів і продавців цих товарів, - тягне за собою накладення штрафу від ста до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією таких алкогольних напоїв або тютюнових виробів.

Ті самі дії, вчинені особою, яку протягом року було піддано стягненню за будь-яке з правопорушень, зазначених у частині першій цієї статті, або вчинені у великих розмірах, - тягнуть за собою накладення штрафу від шестисот до однієї тисячі двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією таких алкогольних напоїв чи тютюнових виробів.

Під великим розміром слід розуміти вартість алкогольних напоїв або тютюнових виробів, які у п'ятсот чи більше разів перевищують неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Незаконне зберігання марок акцизного податку, - тягне за собою накладення штрафу від ста до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією марок акцизного податку.

По-дев'яте, порушення порядку справляння та сплати туристичного збору. Невиконання платником туристичного збору зобов'язання зі сплати туристичного збору у порядку, встановленому ПК України, рішенням відповідної сільської, селищної, міської ради або ради об'єднаної територіальної громади, що створена згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, - тягне за собою накладення штрафу у розмірі п'ятдесят неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [7].

Порушення податковим агентом, особою, яка здійснює тимчасове розміщення платника збору у місцях проживання (ночівлі), порядку та/або особливостей справляння та/або сплати туристичного збору, встановленого ПК України, рішенням відповідної сільської, селищної, міської ради або ради об'єднаної територіальної громади, що створена згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, - тягне за собою накладення штрафу у розмірі ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Дії, передбачені частиною другою цієї статті, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за таке саме правопорушення, - тягне за собою накладення штрафу у розмірі двісті неоподатковуваних мінімумів доходів громадян

По-десяте, переміщення пального або спирту етилового транспортними засобами,

що не зазначені в митних деклараціях при переміщенні пального або спирту етилового митною територією України прохідним транзитом або внутрішнім транзитом, визначеним підпунктом «а» пункту 2 частини другої статті 91 Митного кодексу України [6], або в акцизних накладних, зареєстрованих у Єдиному реєстрі акцизних накладних, складених на операції, при здійсненні яких переміщується пальне або спирт етиловий в таких транспортних засобах, або в заявках на переміщення пального або спирту етилового транспортними засобами, що не є акцизними складами пересувними, - тягне за собою накладення штрафу від однієї тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією пального або спирту етилового та транспортних засобів.

Зберігання та/або реалізація на митній території України пального або спирту етилового на акцизному складі, який не зареєстрований в системі електронного адміністрування реалізації пального та спирту етилового, - тягне за собою накладення штрафу від однієї тисячі до двох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією пального або спирту етилового, транспортних засобів, ємностей та обладнання, що використовувалося для зберігання та реалізації такого пального або спирту етилового, грошей, одержаних внаслідок вчинення цього адміністративного правопорушення

У Кримінальному кодексі України стаття 204 «Незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів»

1. Незаконне придбання з метою збуту або зберігання з цією метою, а також збут чи транспортування з метою збуту незаконно виготовлених спирту етилового, спиртових дистилатів, алкогольних напоїв, пива, тютюнових виробів, тютюну, промислових замінників тютюну, пального або інших підакцизних товарів, - караються штрафом від п'яти тисяч до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією та знищенням незаконно виготовлених товарів.

2. Незаконне виготовлення спирту етилового, спиртових дистилатів, алкогольних напоїв, пива, тютюнових виробів, тютюну,

промислових замінників тютюну, пального або інших підакцизних товарів, або вчинене особою, яка раніше була засуджена за цією статтею, - караються позбавленням волі на строк від трьох до п'яти років з конфіскацією та знищенням незаконно вироблених або придбаних товарів, знарядь виробництва, сировини для їх виготовлення.

3. Незаконне виготовлення товарів, зазначених у частинах першій або другій цієї статті, що становлять загрозу для життя і здоров'я людей, а так само збут таких товарів, що призвело до отруєння чи спричинило смерть особи, - караються позбавленням волі на строк від восьми до десяти років з конфіскацією майна, а також з вилученням та знищенням незаконно виробленої або придбаної продукції, обладнання для її виготовлення [8].

По-одинадцяте, Єдиний державний реєстр суб'єктів господарювання, які отримали ліцензії на право виробництва, зберігання, оптової та роздрібною торгівлі паливом, та місць виробництва, зберігання, оптової та роздрібною торгівлі паливом (далі - Єдиний реєстр ліцензіатів та місць обігу пального) - перелік суб'єктів господарювання, які отримали ліцензії на право виробництва, зберігання, оптової та роздрібною торгівлі паливом, та місць виробництва, зберігання, оптової та роздрібною торгівлі паливом в розрізі суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність на таких місцях, на підставі виданих ліцензій. Єдиний реєстр ліцензіатів та місць обігу пального ведеться центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну податкову та митну політику у порядку, затвердженому Кабінетом Міністрів України, та розміщується у вільному доступі.

16 серпня 2018 р. набрав чинності Закон України № 2497 «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо стимулювання утворення та діяльності сімейних фермерських господарств» [9], який врегульовує низку питань діяльності фермерських господарств, а також оподаткування земельних ділянок. Одним із нововведень є запровадження сплати податку на лісові землі. Зміни вносяться до пункту 273.1 статті 273 Податкового кодексу України. Попередня норма цієї статті передбача-

ла, що податок на лісові землі справляється як складова рентної плати, що визначається податковим законодавством. Нова редакція встановлює, що податок за лісові землі складається з земельного податку та рентної плати. Розмір ставки податку на землю встановлюються органами місцевого самоврядування, територіальними громадами в межах 5% від нормативно-грошової оцінки цих земель. Також, закон стимулює органи місцевого самоврядування контролювати оформлення договорів оренди землі. Передбачається, що податок на доходи фізичних осіб з орендної плати за земельні ділянки (паї) зараховується до місцевих бюджетів за місцезнаходженням земельних ділянок.

Суми податку на доходи фізичних осіб, нараховані податковим агентом з доходів за здавання фізичними особами в оренду (суборенду, емфітевзис) земельних ділянок, земельних часток (паїв), виділених або не виділених в натурі (на місцевості), сплачуються до відповідного бюджету за місцезнаходженням таких об'єктів оренди (суборенди, емфітевзису).

Раніше юридичні особи, які орендували земельні ділянки, сплачували податок до місцевого бюджету за місцем податкової адреси, а не до бюджетів громад, на територіях яких розташовані земельні ділянки.

Висновки

Таким чином, як бачимо, реформування податкового законодавства з метою покращення економічного зростання, фіскальної сталості та урядування в Україні, законодавцю вдалося забезпечити збільшення надходжень до державного та місцевих бюджетів шляхом запровадження окремих механізмів, а саме, за допомогою збільшення ставок, розширення бази оподаткування акцизного податку, розширення предметів ПДВ, збільшення ставок рентної плати за користування надрами для видобування нафти і конденсату, залізної руди, за спеціальне використання лісових ресурсів, запровадження податку за лісові землі, збільшення розміру санкцій і меж адміністративної та кримінальної відповідальності за податкові правопорушення щодо зберігання або транспортування алкогольних напоїв чи тютюнових виробів, на

яких немає марок акцизного податку встановленого зразка, невиконання платником туристичного збору зобов'язання зі сплати туристичного збору, переміщення пального або спирту етилового транспортними засобами, що не зазначені в митних деклараціях, переміщення пального або спирту етилового митною територією України прохідним транзитом або внутрішнім транзитом, незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту підакцизних товарів, зберігання та/або реалізація на митній території України пального або спирту етилового на акцизному складі, який не зареєстрований в системі електронного адміністрування реалізації пального та спирту етилового.

Література

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення функціонування фінансового сектору в Україні: Закон України №2491-VIII від 05 липня 2018 року // Відомості Верховної Ради. - 2018. - №46. - Ст.369.
2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення кредитування: Закон України № 2478-VIII від 31 липня 2018 року // Відомості Верховної Ради. - 2018. - №46. - Ст.368.
3. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо оподаткування акцизним податком легкових транспортних засобів: Закон України № 2611-VIII від 8 листопада 2018 року // Відомості Верховної Ради. - 2018. - №41. - Ст.320.
4. Про внесення змін до Податкового кодексу та деяких інших законодавчих актів щодо покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів: Закон України № 2628-VIII від 23 листопада 2018 року // Відомості Верховної Ради. - 2018. - № 49. - Ст.399.
5. Угода про асоціацію із Європейським Союзом від 27 червня 2014 року // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
6. Митний кодекс України № 4495-VI від 13 березня 2012 року // Відомості Верховної Ради. - 2012. - №44-45. - №46-47. - №48. - Ст.552.

АНОТАЦІЯ

У науковій статті розкрито нові шляхи удосконалення правового регулювання податкової системи та структури оподаткування для забезпечення збільшення податкових надходжень до державного та місцевого бюджетів. Досліджено сучасні правові механізми підвищення фіскальної результативності податкової системи та висвітлено позиції окремих категорій платників податків щодо впливу податкових нововведень 2019 року. Проаналізовано проблеми та перспективи запровадження нових інструментів підвищення фіскальної результативності.

Ключові слова: податкова система, ефективність податкової системи, податкові надходження, фіскальна результативність, максимізація фіскальної результативності.

7. Податковий кодекс України № 2755-VI від 2 грудня 2011 року // Відомості Верховної Ради. - 2011. - №13-14, №15-16, №17. - Ст.112.

8. Кримінальний кодекс України №2341-III від 5 квітня 2001 року // Відомості Верховної Ради. - 2001. - №25-26. - Ст.131.

9. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо стимулювання утворення та діяльності сімейних фермерських господарств: Закон України № 2497 від 10 липня 2018 р. // Відомості Верховної Ради. - 2018. - №37. - Ст.276.

Khatniuk N.S.

DIRECTIONS OF IMPROVEMENT THE LEGAL ADJUSTING OF TAX SYSTEM AS METHOD OF MAXIMIZATION FISCAL EFFECTIVENESS

Keywords: the tax system, efficiency of the tax system, the tax receipts, fiscal effectiveness, maximization fiscal effectiveness.

Background. In the scientific article a new ways of improvement of the legal adjusting of the tax system and structure of taxation are exposed for providing increase of tax receipts to the state and local budgets. Investigation a modern legal mechanism of increase fiscal effectiveness of tax system and positions of separate categories of taxpayers are reflected in relation to influence of tax innovations in 2019. Problems and prospects

of introduction a new instrument of increase fiscal effectiveness are analysed.

Materials and methods. The theoretical and methodological basis of this research is presented by domestic and foreign economists scientific works devoted to the problem under consideration. Dialectical, systemic and structural approaches, the methods of systemic analysis, analytical estimation, modeling, generalization, and scientific abstraction were applied.

Results. With the purpose of preparation of the World bank to realization of guarantee operation in support basic reforms for the economy growing, fiscal constancy and improvement of management, in Ukraine, it is necessary confirmation completion of all actions in relation to the begun tax reform and a favourable macroeconomic situation.

Conclusion. Thus, as see, reformation of tax legislation with the purpose of improvement of the economy growing, fiscal constancy and the management, in the Ukraine, it was succeeded to provide the increase of receipts a legislator to state and local budgets by introduction of separate mechanisms, namely, by the increase of rates, expansion a base of taxation excise tax, expansion of the articles of tax value-added, increase of rates of the rent pay, for using the bowels of the earth for the booty of oil and the run back, iron-stone, for the special use of forest resources, introduction of tax, for forest earths, increase of size of approvals and limits of administrative and a criminal responsibility for tax offences in relation to storage or transporting of swizzle or tobacco wares, on which brands of excise tax of standard pattern, non-fulfillment, are not by the payer of tourist collection of obligation from payment of tourist collection, moving combustible or alcohol ethyl by transport vehicles which are not marked in customs declarations, moving combustible or alcohol ethyl by custom territory of the Ukraine by a communicating internal trunk-to-trunk, illegal making, storage, sale or transporting with the purpose of sale of acids commodities, storage, and realization on custom territory of the Ukraine of fuel or alcohol ethyl on excise composition, which is not incorporated in the system of electronic administration of realization of fuel and alcohol ethyl.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЩОДО СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА

ХРИСТИНЧЕНКО Надія Петрівна - доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри економічної безпеки та фінансових розслідувань Тернопільський національний економічний університет

Научная статья посвящена актуальным вопросам по систематизации военного законодательства. Рассмотрены состояние и развитие законодательства. Проанализированы особенности влияния современного состояния научных исследований в исследуемой сфере на развитие военного законодательства. Сделан вывод о необходимости реформирования концептуальных подходов к проблемам систематизации данной сферы.

Ключевые слова: военное право, военное право, военное законодательство, военное образование, систематизация, инкорпорация.

Актуальність теми

Збройна агресія проти України вплинула на всі політичні, економічні, соціальні, культурні та інші процеси у сфері державного управління. Враховуючи загальновідомий колапс системи державного військового управління, який мав місце в лютому-березні 2014 року, набуває особливої важливості досягнення відповідності між розвитком правового регулювання відносин у сфері національної безпеки і оборони та викликами, які постали перед державою. Вказане обумовлює актуальність даної статті, метою написання якої є визначення особливостей сучасного стану розвитку воєнного (військового) права як галузі законодавства, науки і навчальної дисципліни.

Метою даної статті є висвітлення питань щодо необхідності реформування та удосконалення військового законодавства шляхом

концептуальних підходів до проблем систематизації даної сфери.

Досягнення цієї мети передбачає вирішення таких **завдань**:

- визначення особливостей впливу сучасного стану наукових розвідок у досліджуваній сфері на розвиток військового законодавства;

- пошук науково-обґрунтованих пропозицій та механізмів щодо систематизації законодавства.

Постановка проблеми

Великий історик давнини Тит Лівій назвав Закони XII таблиць джерелом всього Римського права. З тієї пори джерелом права називають те, що містить правові норми, те, звідки ми черпаємо норми права. Джерела права – це спосіб зовнішнього вираження і закріплення правових норм, чим засвідчується їх загальнообов'язковість, а також положень, що розкривають, тлумачать зміст права. Система джерел права в своїй сукупності є системою законодавства.

Питанням дослідження військового законодавства значну увагу приділяли такі вчені: Богуцький П.П., Коропатнік, В.Я. Настюк, М.М. Тищенко, В.Й. Пашинський, О.С. Полякова, О.П. Семенюк, О.В. Устищенко, В.О. Шамрай та інші автори. Проте, масштаб висвітлення проблематики розвитку військового права у теоретико-методологічних працях ще не відповідає потребам сьогодення.

Будь-яка галузь права покликана відображати досягнення суспільства, передові

ідеї і концепції, втілюючи їх у тій чи іншій сукупності правових норм (законі, кодексі і ін.). Відсутність кодифікованого акту свідчить лише про те, що регулювання суспільних відносин вимагає подальшого вдосконалення. Наприклад, науковою юридичною громадськістю неодноразово піднімалося питання про необхідність розробки і прийняття кодифікованого акту (Військового кодексу або Кодексу військової служби) у сфері військових відносин.

Неможливо повною мірою, всебічно дослідити ту чи іншу галузь права, оминаючи її джерела. Що стосується джерел військового права, то ця тематика, у порівнянні з дослідженням джерел інших галузей права, є відносно молодою та не зовсім дослідженою.

Деякі вчені під джерелами військового права розуміють кінцевий результат правотворчої діяльності, який об'єктивується у різноманітних формах, у тому числі в нормативно-правових актах, нормативних договорах, судових прецедентах, правових звичаях, релігійних текстах, а у деяких випадках – правових доктринах. Теорія військового права, що претендує на розкриття законів функціонування та розвитку військової організації держави, у свою емпіричну основу повинна включати усю сукупність чинних джерел військового права, так само як і всі історичні пам'ятки військового права [18]. Інші вчені під джерелами військового права розуміють існуючі у межах національної правової системи явища нормативно-правового характеру, які мають конкретно визначені зміст і форму виявлення та здійснюють регулювання військово-публічних відносин [18]. П.П. Богущкий зазначає, що «юридичні джерела військового права, утворюючи певну систему, є зовнішнім виявленням внутрішнього змісту зазначеної комплексної галузі права, яка регулює публічні відносини, що виникають і діють у військовій та військово-цивільній сфері під час реалізації функції захисту держави».

До основних джерел військового права України беззаперечно належать нормативно-правові акти, а саме:

- Конституція України;
- Закони України;
- Укази та розпорядження Президента України;

- постанови Верховної Ради України;
- постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України;
- нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади, або ж відомчі нормативно-правові акти: накази, директиви, розпорядження;
- накази, директиви, розпорядження командирів (начальників об'єднань, з'єднань військових частин та установ);

- військова доктрина – декларація про політику держави (країни) в галузі військової безпеки. Система офіційних поглядів і положень держави (країни), яка встановлює напрями підготовки і дій держави, військового будівництва у військовий та мирний час.

Основним головним джерелом військового права України є Конституція України, якою «визначено механізм забезпечення оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності, а також забезпечення державної безпеки і захисту державного кордону України шляхом покладення цих функцій відповідно на Збройні Сили та військові формування, правоохоронні органи держави»[4]. Нормативні приписи військового законодавства України, представлені ч.1 ст. 92 Конституції України, яка вказує, що виключно законами України визначаються: організація Збройних Сил України; правовий режим воєнного стану. Ч. 2 ст. 92 Конституції виключно законами України встановлюються: порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав; порядок допуску й умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України; військові звання. За ст. 106 Конституції України Президент України: є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України; очолює Раду національної безпеки й оборони України; вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та приймає рішення про використання Збройних Сил України у разі збройної агресії проти України; приймає відповідно до закону рішення про загальну або часткову мобілізацію та ведення воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях у разі загрози нападу, небезпеки державній незалежності України; присвоює вищі військові звання. Ст. 107 Конституції Украї-

ни визначає загальні засади діяльності Ради національної безпеки і оборони України[5].

Конституція – Основний Закон України – діє на всій території України, а її норми є нормами прямої дії, відповідно до чого вищевказані нормативні приписи в ієрархічній структурі військового законодавства займають першочергове місце й у своїй основі містять найвищу юридичну силу.

В.О. Антонов зазначає, що Конституцією України, її основні положення, якими визначаються основні засади державної політики, спрямовані на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх та внутрішніх загроз, слід розглядати як надзвичайно важливе правове підґрунтя на шляху до існування, самозабезпечення та подальшого розвитку суверенної держави [19].

Закон України – нормативно-правовий акт, який приймається Верховною Радою України більшістю голосів (для законів, що стосуються внесення змін до конституції, – конституційною більшістю голосів).

До Законів України, які є джерелами військового права України, слід віднести Закони: «Про Збройні Сили України» від 06.12.1991 № 1934-ХІІ, «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991 № 2011-ХІІ, «Про оборону України» від 06.12.1991 № 1932-ХІІ, «Про альтернативну (невійськову) службу» від 12.12.1991 № 1975-ХІІ, «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 № 2232-ХІІ, «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» від 07.03.2002 № 3099-ІІІ [13, 12], «Про державне оборонне замовлення» від 03.03.1999 № 464-ХІV, «Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей» від 15.06.2004 № 1763-ІV, «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01.07.2010 № 2411-VI, «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21.10.1993 № 3543-ХІІ, «Про Національну гвардію України» від 13.03.2014 № 876-VII, «Про порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав» від 02.03.2000 № 1518-ІІІ, «Про правовий

режим воєнного стану» від 12.05.2015 № 389-VIII, «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» від 21.09.1999 № 1075-ХІV, «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16.03.2000 № 1550-ІІІ, «Про Раду національної безпеки і оборони України» від 05.03.1998 № 183/98-ВР, «Про участь України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки» від 23.04.1999 № 613-ХІV, «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 № 2469-VIII [3, 5,9,10,11] та ін.

Названими вище законами відводиться значна та вагома роль у забезпеченні законодавчого регулювання військових правовідносин, адже вони розвивають положення Конституції України, направлені на врегулювання відносин, що складаються у військовій сфері, встановлюють фундаментальні засади військового будівництва та спрямовані на захист національних інтересів.

Законами також затверджені Військові статuti Збройних Сил України. Слід зазначити, що після прийняття нової конституції України норми раніше прийнятих законів, у тому числі з військових питань, приводяться у відповідність до конституційних положень.

Життя і діяльність Збройних Сил України визначаються військовими Статутами: порядок військової служби, правила взаємовідносин між військовослужбовцями, систему військових звань та інші питання.

Загальновійськовими статутами Збройних Сил України є: Статут внутрішньої служби Збройних Сил України; Дисциплінарний статут Збройних Сил України; Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України; Стрийовий статут Збройних Сил України. Безпосередньо за змістом кожний статут Збройних Сил має загальні та спеціальні положення, поділяється на розділи, а деякі розділи на частини.

Підзаконні нормативно-правові акти – нормативно-правові акти уповноважених органів держави (їх посадових осіб) та інших суб'єктів, що приймають відповідно до законів і розвивають чи деталізують їх положення. Підзаконні нормативно-правові акти, якими є Постанови Верховної Ради України, акти Президента України, акти Уряду України також займають важливе місце у системі джерел військового права.

Адже, ними регулюються більшість важливих питань військового будівництва та національної безпеки. Так, актами Президента України затверджено Заходи щодо удосконалення державної військово-технічної політики від 27 серпня 2014 року, Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України від 10.12.2008 № 1153/2008, Невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України від 13 квітня 2014 року, Заходи щодо забезпечення інформування громадськості про анти терористичну операцію від 15 травня 2014 року та ін.

Уряд України також приймає важливі акти у військовій сфері: Постанови «Про деякі питання забезпечення житлом деяких категорій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, а також членів їх сімей» від 21 лютого 2017 року, «Про Порядок та умови виплати одноразової грошової допомоги у разі звільнення військовослужбовцям, призваним на військову службу за призовом у зв'язку з мобілізацією» від 17 вересня 2014 року, «Про питання грошового забезпечення військовослужбовців, осіб рядового та начальницького складу та деяких інших осіб» від 30 серпня 2017 року, «Про затвердження Порядку фінансового забезпечення потреб національної оборони держави, мобілізаційної підготовки, заходів з мобілізації та Збройних Сил за рахунок благодійних пожертв фізичних та юридичних осіб» від 27 травня 2015 року № 339, «Про затвердження типового плану запровадження та забезпечення заходів правового режиму воєнного стану в Україні або в окремих її місцевостях» від 22 липня 2015 року № 544, «Про затвердження Порядку організації та ведення військового обліку призовників і військовозобов'язаних» від 07 грудня 2016 року № 921 та ін.

У результаті того, що у підпорядкуванні Міністерства оборони України перебувають Збройні Сили України, воно є головним (провідним) органом у системі центральних органів виконавчої влади, тому видані Міністром оборони України накази і директиви, займають нижчу ланку щодо нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України.

Міноборони України є головним (провідним) органом у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення реалізації державної політики у сфері оборони.

Стосовно визначення судового прецеденту, як джерела військового права України, зазначимо, що Рішення Конституційного Суду України з питань регулювання відносин у військовій сфері не є поширеними. За роки незалежності нашої держави єдиним органом конституційної юрисдикції України було прийнято декілька рішень в обговорюваній сфері, це зокрема Рішення щодо відповідності Конституції України Постанові Кабінету Міністрів України стосовно деяких питань реалізації військового майна від 12 січня 2010 року; у справі щодо переважного права наймача на придбання військового майна від 10 грудня 2009 року; у справі про перерахунок пенсій військовослужбовців від 14 червня 2007 року; у справі про соціальний захист військовослужбовців та працівників правоохоронних органів від 17 березня 2004 року; у справі про ветеранів органів внутрішніх справ від 27 лютого 2003 року; у справі про фінансування житла для військовослужбовців від 13 червня 2002 року. В українській практиці державотворення склалася тенденція ознайомлюватися з рішеннями органу конституційної юрисдикції, мати їх на увазі, звертатися до них у необхідному випадку, але до джерел права в обов'язковому порядку вони не відносяться. Окремі науковці вважають «сумнівним творення джерел права судовими установами, оскільки цей фактор ніби то підриває принцип верховенства парламенту як єдиного органу законодавчої влади» [7].

За даними відділу міжнародного співробітництва та європейської інтеграції Міністерства внутрішніх справ України, на сьогоднішній день діє 13 міжнародних договорів міжвідомчого характеру з правоохоронними структурами іноземних держав. Крім цього, за даними Міністерства оборони України міжнародне співробітництво як складова зовнішньої політики держави посідає ключове місце в діяльності Міністерства оборони України. Міжнародне співробітництво здійснюється з оборонними та військовими відомствами багатьох країн світу.

Найбільша активність просліджується протягом першого півріччя 2018 року. Серед міжнародних угод, які складають джерела військового права України слід виділити Угоду між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Чеської Республіки про взаємний контроль якості продукції оборонного призначення під час здійснення військово-технічного співробітництва від 21 жовтня 2013 року; Угоду між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Республіки Казахстан про співробітництво у галузі військової освіти від 19 листопада 2012 року; Рішення Ради колективної безпеки Організації Договору про колективну безпеку про розробку проекту Програми військово-економічного співробітництва держав-членів Організації Договору про колективну безпеку на період до 2015 року від 10 грудня 2010 року; Угоду між Міністерством оборони України та Міністерством оборони Сполучених Штатів Америки стосовно охорони здоров'я військовослужбовців та членів їх сімей від 30 грудня 2009 року. Із зазначеного переліку вбачається, що міжнародні угоди мають певне значення для розвитку військово-правових відносин між державами, а тому повинні обов'язково входити до системи джерел військового права України.

Отже, нормативних актів досить багато, у зв'язку з чим вони потребують систематизації.

Систематизація нормативних актів передбачає собою впорядкування та вдосконалення, приведення до певної внутрішньої узгодженості через створення нових документів чи збірників.

Систематизація джерел військового права – це діяльність щодо упорядкування нормативної основи цієї комплексної галузі права та гносеологічний процес в цілому. Систематизація юридичних джерел військового права здійснюється за правилами інкорпорації та в усіх випадках – комплексно, що обумовлено дією галузевого правового режиму.

Тому, найбільш досконалим вирішенням питання систематизації юридичних джерел права шляхом розробки та прийняття Військового кодексу, що стало б рішучим кроком в удосконаленні вітчизняної правової системи, зокрема військового права.

Література

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р (зі змінами) // База даних «Законодавство України»/ ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 № 1934-XII // URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>
3. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII // URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>
4. Про альтернативну (невійськову) службу: Закон України від 12.12.1991 № 1975-XII // URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1975-12>
5. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 № 2232-XII // URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>
6. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України: Закон України від 07. 03. 2002 № 3099-III // URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3099-14>
7. Про державне оборонне замовлення: Закон України від 03.03.1999 № 464-XIV // URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/464-14>
8. Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей: Закон України від 15.06.2004 № 1763-IV // URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1763-15>
9. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 № 2411-VI // URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>
10. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21.10.1993 № 3543-XII // URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3543-12>
11. Про Національну гвардію України: Закон України від 13.03.2014 № 876-VII // URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/876-18>
12. Про порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав: Закон України від 02.03.2000 № 1518-

АНОТАЦІЯ

Наукова стаття присвячена актуальним питанням щодо систематизації військового законодавства. Розглянуто стан та розвиток законодавства. Проаналізовано особливості впливу сучасного стану наукових розвідок у досліджуваній сфері на розвиток військового законодавства. Зроблено висновок про необхідність реформування концептуальних підходів до проблем систематизації даної сфери.

Ключові слова: військове право, воєнне право, військове законодавство, військова освіта, систематизація, інкорпорація.

III// URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1518-14>

13. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII // URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/389-19>

14. Про правовий режим майна у Збройних Силах України: Закон України від 21.09.1999 № 1075-XIV // URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1075>

15. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII // URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

16. Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України: указ Президента України від 10.12.2008 № 1153/2008 // URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008>

17. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України»: Указ Президента України від 14.04.2014 № 405/2014 // URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/405/2014>

18. Богущкий П.П. Військове право України: джерела, структура та розвиток: моногр. / П.П.Богущкий. Одеса: Фенікс, 2008. 188 с.

19. Військова адміністрація (право військової сфери у визначеннях та схемах): навч.посібник; / О. В. Кривенко, І. І. Качан К.: 2008. 182 с.

SUMMARY

The scientific article is devoted to topical issues concerning the systematization of military law. The state and development of legislation are considered. The peculiarities of the influence of the current state of scientific researches in the investigated sphere on the development of military legislation are analyzed. The conclusion is made on the need to reform the conceptual approaches to the problems of systematization of this sphere.

The article examines such signs of sources of military law as compulsory, that is, the indisputable legal systems and the necessity of their implementation by all subjects of military law is that all, without exception, subjects of military law must strictly observe and comply with laws, orders, orders and other acts issued by the higher profile bodies and officials. This applies only to legal decrees and orders that do not contradict the principles of the rule of law.

Also, formal certainty, as a second sign of the principles of the sources of military law, is foreseen in the external expression, the formulation of legal prescriptions establishes the form through which the legal requirements find their external manifestation in the legal plane. After all, it is «the problem of choosing an external form of law is relevant, since it depends on its legal force, the place in the legal system, the relationship with other normative regulations, the effectiveness of regulation of social relations.»

The essence of general knowledge, accessibility to acquaintance with the content of sources of military law, and the creation of opportunities for familiarizing them with them is that all sources of military law should be brought to the attention and made available to citizens, which determines the implementation of one of the important principles of the existence of democratic and legal state - the principle of publicity. In this case, it is necessary to differentiate between the sources of law (as the fact of adopting a legal act) and the disclosure (publication) of the text of a legal act to the attention of the sources themselves.

The specified causes the relevance of this article, the purpose of writing which is to determine the features of the current state of development of military (military) law as an area of legislation, science and discipline.

The article highlights the possibility of resolving the issue by systematizing legal sources of law, drafting and adopting the Military Code, which would be a decisive step in improving the domestic legal system, in particular military law.

Key words: military law, military law, military education, systematization, incorporation.

РЕЦЕНЗІЯ

Білас І.Г. Порівняльні міжнародні політичні погляди і державно-правові вчення

СМИРНОВА Ксенія Володимирівна - доктор юридичних наук, професор кафедри порівняльного і європейського права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, професор.

КАМІНСЬКА Наталія Василівна - доктор юридичних наук, професор кафедри загальноправових дисциплін національної академії внутрішніх, професор.

ШПАКОВИЧ Ольга Миколіївна – доктор юридичних наук, професор кафедри порівняльного і європейського права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, професор

У підручнику на основі порівняльного аналізу висвітлені фундаментальні теоретико-методологічні питання курсу історії міжнародних державно-правових та політичних вчень, що опановуються студентами закладів вищої освіти України-

ни, які здійснюють підготовку кваліфікованих фахівців у галузі юриспруденції.

Сучасні тенденції розвитку й трансформації держав, світової спільноти і міжнародних організацій загалом зумовлюють необхідність здійснення ґрунтовного порівняльного аналізу еволюції державно-правової думки людства, осмислення правових форм, основних принципів організації державного ладу і права, визначити їхнє соціальне призначення, встановити співвідношення між правом та законом, державою й індивідом, сформулювати глибокі знання та професійні компетенції. Таким чином, для майбутніх юристів-міжнародників важливо системно й послідовно опанувати міжнародно-правовими політичними поглядами та державними вченнями, досвідом різних країн світу у формуванні та функціонуванні національних і міжнародних правових систем, світового правопорядку, пізнати закономірності їх трансформації та вирішальний вплив правовладдя на формування сучасної держави в Україні в умовах євроінтеграції.

Розрахований для майбутніх юристів-міжнародників, викладачів, аспірантів та всіх, хто прагне отримати кваліфіковану юридичну освіту.

ПРАВОВА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ЯК ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

ГУДИМ Л.Я. - здобувач Львівського університету бізнесу та права

В статті досліджується правова ідентифікація як процес формування правової ідентичності. Установлено, що правова ідентифікація - це процес, який проявляється в отождествленні індивідом себе з определеной групою или соціумом через інтегративне правопонимання, неразривно зв'язан з познавательной, конотативной, аксиологической, діяльнісною, екзистенціальною сферами особистості і виражається в правомірному поведінні.

Виявлено, що правовою ідентифікацією присущі наступні ознаки: динамічної характеристикою правової ідентичності; розуміється як процес формування правової ідентичності; проходить тільки в особистості, яка є членом соціальної групи; втілюється через усвоєння образців і стереотипів правового поведіння присущих определеной групі; виникає через прийняття правових норм, цінностей, цілей і тому подібне; є єдиністю наступних компонентів: познавательного, конотативного, аксиологического, діяльнісного, екзистенціального; є процесом, який складається з логічно доповнюваних механізмів в правосвідомості людини.

Предложено основні етапи правової ідентифікації, в частности: правова соціалізація через правову комунікацію і правове виховання; правове знання і розуміння права; правова рефлексія, включаючи критичний аналіз, оцінку права через правове мислення; правова ін-

терналізація і формування ціннісної правової орієнтації; правове підраження і інкультурація, що проявляється в контролі поведіння через правову свободу.

Досліджено ключові закономірності правової ідентифікації. Во-перших, правова ідентифікація і її завершеність залежить від індивідуальних особливостей особистості, таких як: правосвідомість і самосвідомість правових знань; правове мислення; правові навички і вміння; ціннісна правова установка. Во-других, правова ідентифікація передбачає внутрішнє згоду з основними основами інтегративного правопонимання; Во-третьих, на правову ідентифікацію впливають зовнішні фактори, в частности: правова порядок і стабільність в державі, відповідність задекларованих прав з можливістю їх використання, правовою культурою суспільства і тому подібне. Во-четвертих, процес розвитку правової ідентифікації передбачає самоідентифікацію. Во-п'ятих, правова ідентифікація протікає через свідоме і несвідоме в людині, раціональне і ірраціональне.

Постановка проблеми

За умови дотримання всіх закономірностей і етапів формування правової ідентичності особистості можна сподіватися на те, що вона буде відповідальною людиною, не порушуватиме правові норми та буде з ними обізнана, толеруватиме з ін-

шими членами суспільства, буде активним учасником правових змін, матиме переконання у справедливості права, розумітиме свій правовий статус та правовий статус інших, її діяльність буде лише в межах права, а поведінка – не простим наслідуванням, а власним внутрішнім переконанням. Тому, так важливо є дослідити механізм формування правової ідентичності та встановити, які процеси мають вплив на неї.

Стан дослідження

Дотепер у філософії права не проводилося розкриття правової ідентифікації. Однак, окремі вчені вивчали ідентичність та процеси пов'язані з нею, зокрема: Є.І. Ганєєва, Н.В. Ісаєва, М.В. Заковоротная, Ю.В. Зевако, Т.В. Канаваєва, О.В. Лук'янова, Г.Б. Мазилова, А.В. Миклеєва, О.В. Парута, П.В. Румянцева, В.А. Самкова та ін.

Метою статті є дослідження правової ідентифікації та її значення для формування правової ідентичності.

Виклад основного матеріалу дослідження

В епоху соціальних змін формування ідентичності є особливим модусом розвитку людини, що забезпечує автентичність екзистенції, принцип і механізм, що забезпечує поступальний розвиток людського буття в контексті соціальних змін. Формування ідентичності - це проблема того, яким чином сучасна людина в багатовимірному світі забезпечує стійкість свого буття як в змістовному, так і в динамічному аспекті, зберігає цілісність, повноту власного Я, свою самість, змінюється, не змінюючи себе, не втрачаючи світу. Тобто, як людина стає і залишається сучасною людиною. Отож, формування ідентичності - це активна діяльність особистості, спрямована на встановлення і визначення особистістю в собі певних рис і якостей, відповідних її соціальній орієнтації, її ціннісним уявленням, її духовним запитам. [1, с. 34, 84-85] В свою чергу, формування правової ідентичності в ідентифікації

– це процес постійного підтвердження цінності права, збереження його в числі життєвих сенсів суб'єкта, основи його світогляду, а підтримка досягнутої правової ідентичності - це постійна праця правового спілкування, стимулом якого є самоповага, повага Іншого, гідність і оптимізм у визначенні життєвих цілей, цінностей і стратегій. [2, с. 30]

Системно-динамічний підхід до аналізу соціальної ідентичності розкриває наступні ознаки формування ідентичності:

- формування соціальної ідентичності відбувається під впливом соціальної системи;

- формування структури соціальної ідентичності відбувається під впливом особистісних особливостей індивіда;

- соціокультурна динаміка зумовлює трансформацію елементів соціальної системи та динаміку особистісних властивостей індивіда, включених в процес формування ідентичності. [3, с. 150]

Як вважає О.В. Лукьянов, формування ідентичності в описі свого феноменального поля має наступні тенденції:

1. формування ідентичності - процес ототожнення-розототожнення суб'єкта з самим собою, з досвідом, з реальністю;

2. формування ідентичності - процес пізнання і ієрархізації себе;

3. формування ідентичності - процес соціалізації, ідентифікації зі значущим іншим і відособленості, дистанційованості від значущого іншого;

4. формування ідентичності - процес досягнення сталості, стійкості особистості в часі і якісної зміни, виникнення нового рівня організації, нового порядку, об'єктивної ідентичності. [1, с. 69]

Ідентифікація є базовим процесом формування соціальної ідентичності. Вона розуміється, у більшості теорій, як ототожнення себе з оточуючими та як основний процес розвитку соціальної ідентичності. У вузькому сенсі ідентифікація є первинним механізмом засвоєння соціального досвіду, адже індивід, ототожнюючи себе з іншими, отримує базу для формування ідентичності. При цьому розвиток уявлень про себе стає можливим при залу-

ченні інших процесів побудови соціальної ідентичності. Йде мова про такі процеси як інтерналізація та рефлексія. Тобто, в більшості випадків, індивід ототожнюється з якоюсь групою або особою за особисто усвідомленим вибором. Процес формування і розвитку соціальної ідентичності сприяє збереженню цілісності та індивідуальності досвіду людини. [4, с. 107] Ідентифікація як механізм соціального успадкування являє собою складну семіотико-синергетичну систему, де взаємодіють різні компоненти: культурні, етнокультурні, соціальні, психічні та духовні. [5, с. 13-14] Ідентифікація є невід'ємною властивістю системи соціальної життєдіяльності оскільки її процеси включаються в процеси життєдіяльності, знаходячи в результаті такі основи, як структурну (співвідношення детермінізму і невизначеності), цільову (побудова моделі поведінки) та екзистенційну (власний духовний внутрішній потенціал). [4, с. 73]

Якщо поняття ідентичність виступає ознакою соціального суб'єкта, то ідентифікація - це процес емоційно-психологічного самоототожнення індивіда із соціальною групою. [6, с. 139] На думку І.Т. Канаєвої, ідентифікація – це процес досягнення ідентичності, ототожнення, пристосування, де ідентичність - результат ідентифікації, що поєднує упорядкування, визначення, схематизацію, моделювання процесів для розуміння ситуацій з розрізненням, тобто з вибором місця для себе. [4, с. 73] Такої ж думки і М.В. Заковоротка, яка пише, що ідентичність включає в себе різні аспекти, а ідентифікація - опис таких аспектів, тому на кожному рівні опису процес ідентифікації передую осмисленню ідентичності. Ідентичність – це результат, що стало, відстоювання і захист себе, ідентифікація - пристосування, процес постійного вибору, прийняття норм, традицій, установок. [7, с. 190] Отже, коли мова йде про «ідентичність», то мають на увазі стан як кінцевий результат самоототожнення, а коли говорять про «ідентифікацію», то розуміють процес, який завдяки специфічним психологічно-соціальним механізмам веде до цього стану. [8, с. 97-104, 98]

Тобто, ідентифікацію розглядають як «дію встановлення ідентичності». [9, с. 17]

На основі цих загальних положень можемо констатувати, що правова ідентичність є результатом правової ідентифікації. Правовій ідентифікації притаманні наступні ознаки:

- є динамічною характеристикою правової ідентичності;
- розуміється як процес формування правової ідентичності;
- проходить лише у особистості, яка є членом соціальної групи;
- втілюється через засвоєння зразків та стереотипів правової поведінки властивих певній групі;
- відбувається через прийняття правових норм, цінностей, цілей тощо;
- є єдністю таких компонентів: пізнавального, конотативного, аксіологічного, діяльнісного, екзистенційного;
- є процесом, який складається з логічно доповнюваних правових механізмів у правосвідомості людини.

Є. Весна наводить наступні ознаки ідентифікації: ототожнення суб'єктом себе з іншим суб'єктом; значущий суб'єкт – це суб'єкт з яким особистість себе ототожнює; у процесі такого ототожнення відбувається засвоєння норм і цінностей значущого іншого суб'єкта; значущим іншим може бути: людина, група, вигаданий герой, збірний ідеал і навіть певний стиль життя. [10, с. 189]

О.В. Парута зазначає, що правова ідентифікація – це процес оцінки і прийняття особою її індивідуального правового статусу на інтелектуальному, психо-емоційному рівні та порівняння власних прав і обов'язків із правами і обов'язками інших суб'єктів права, що призводить до формування стійкого уявлення про себе як учасника правового життя суспільства. [11, с. 94]

Вважаю, що правова ідентифікація полягає не лише в оцінці особистістю свого правового статусу, але й визначення для себе що є право, його розуміння і вже тоді співставлення власного бачення з домінуючим праворозумінням. Це не механічний процес, який зводиться лише до по-

рівняння своїх прав і обов'язків з правами і обов'язками інших. Тому, на нашу думку, правова ідентифікація – це процес, який виявляється в отождненні індивідом себе з певною групою або соціумом через інтегративне праворозуміння, що нерозривно пов'язаний з пізнавальною, конотативною, аксіологічною, діяльнісною, екзистенційною сферами особистості та виражається у правомірній поведінці.

Отже, правовій ідентифікації притаманні такі компоненти:

- пізнавальний – правові знання (такі як: знання про правове суспільство, інтегративне праворозуміння, знання про закони тощо), що дають змогу особистості ідентифікувати себе як суб'єкта права, а також знання, які дозволять їй бути активним членом правового суспільства, що передбачає: знання та вміння реалізувати свої права, виконувати обов'язки, брати відповідальність за свої дії тощо;

- аксіологічний – втілюється через правову позицію особистості, яка формується на основі ціннісної правової установки – особистого регулятора, який формується на основі особистих цінностей та відповідає за вибір людини;

- конотативний (оцінка, результатом якої є емоційний досвід) – здатність до критики власної поведінки, вміння її оцінити з ідеалами і цінностями права. Таку здатність забезпечують правові навички та вміння, що полягають у: вмінні критично мислити з використанням правових джерел, можливістю аналізувати правову інформацію та критично її оцінювати, розуміти правові потреби та бачити прогалини, вміння аналізувати власний правовий статус;

- діяльнісний (практичний) – правова поведінка людини як суб'єкта права, що є результатом правової активності та діяльності особистості;

- екзистенційний – здатність людини володіти правовою свободою та брати на себе відповідальність за власний вибір.

Ключовим завданням у даній статті є розкриття механізму правової ідентифікації та встановлення тих правових процесів, які впливають на формування право-

вої ідентичності. Розкриття усвідомленого наслідування ідентифікації є важливим, оскільки саме воно є пусковим механізмом для процесу навчання, в результаті якого людина оволодіває нормами суспільства та від нього залежить необхідний рівень і характер мотивації для оволодіння особистістю нормами. В його основі лежить усвідомлений чи неусвідомлений, вимушений або добровільний вибір особистістю певної позиції. [10, с. 191]

Як вважає О.В. Парута, процес правової ідентифікації складається з таких етапів:

- процедура психологічного ознайомлення з правовою нормою та її оцінки, співставлення змісту правової норми з реаліями життя;

- прогнозування та моделювання своєї майбутньої поведінки у соціальному житті, регульованому правом;

- формування правової ідентичності;

- зміна правової ідентичності відповідно до зміни соціокультурних, політичних, економічних умов. [11, с. 98] Під зміною, трансформацією ідентичності у літературі розуміють процес перетворення, конструювання ідентичності на різних етапах соціалізації, результатом якого є якісна зміна ідентичності. В ході цього процесу відбувається перевірка ідентифікаційної структури, яка вже склалася, зникають і перетворюються одні ідентичності, з'являються нові, змінюються взаємозв'язки компонентів, їх роль і вага в ідентифікаційній структурі. [12, с. 51]

Інші дослідники виділяють п'ять основних механізмів формування ідентичності особистості:

- 1) протиставлення (всяке протиставлення об'єднує, всяке об'єднання протиставляє: міра протиставлення є міра об'єднання);

- 2) категоризація (під впливом соціальної категоризації людина видозмінюється таким чином, що вона все сприймає не на основі своїх унікальних індивідуальних характеристик, а через групові ознаки даної соціальної категорії);

- 3) самокатегоризація (означає соціальну категоризацію індивіда самого себе

відповідно до тих стереотипів поведінки, цінностей і норм групи, до якої він себе відносить). З точки зору теорії самокатегоризації, процес формування соціальної ідентичності містить три когнітивних процеси:

- індивід самовизначається як член соціальної категорії (стать, національність, соціальний статус),

- людина не тільки включає в свій образ - Я загальні характеристики груп членства, але і засвоює норми і стереотипи поведінки властиві їм,

- засвоєні норми і стереотипи стають внутрішніми регуляторами соціальної поведінки людини; [4, с. 112]

4) деперсоналізація (категоризація та самокатегоризація є каталізаторами основного процесу, який лежить в основі всіх групових феноменів - «деперсоналізації», тобто сприйняття і опис себе групою індивідів не як індивідуальностей, які мають відмінності та характеризують себе через «я» і «мені», а як взаємодіючих представників якоїсь загальної соціальної категорії, створюючи у членів групи відчуття подібності за ознаками, які є значущими для даної соціальної категорії і призводить до сприйняття себе скоріше як «ми» і «нас»);

5) соціальне порівняння (лише через порівняння з іншими соціальними групами набувають важливості позитивні аспекти власної соціальної ідентичності та відчуття цінності приналежності до певної соціальної групи). [13, с. 8-47]

Як вважає Т.В. Канаєва, формування ідентичності здійснюється за допомогою двох основних процесів: 1) асиміляції і акомодатії (відбувається відбір нових компонентів в структуру ідентичності, а потім пристосування структури до цих компонентів (переструктурування), 2) оцінки (визначення значення і цінності змістів ідентичності, як нових, так і старих). Ці процеси взаємопов'язані: процес оцінювання може впливати на відбір змісту для асиміляції і на форму акомодатії. З іншого боку, асимілюються також цінності, які задають критерії оцінки. Взаємодія цих процесів у часі призводить до формування ціннісного вимірів ідентичності. [4, с. 114]

На думку О.В. Лукьянова, механізм ідентифікації здійснюється в контексті безпосереднього спілкування (інтеракціонізм), і опосередковано: через знакові системи культури (мова, міф, мистецтво, релігія). [1, с. 73]

Як стверджують дослідники, ідентифікація може протікати в трьох формах:

1) інтроекція - вживання в образ на примітивному рівні, наприклад, такий стан забезпечує дитині відчуття безпеки;

2) ідентифікація, яка формується шляхом інтеракції з урахуванням роду, суспільства;

3) формування ідентичності - ансамбль ідентифікацій, їх включення в єдине унікальне ціле. [7, с. 212]

С.О. Баклушинський та Є.П. Белінська вважають, що становлення соціальної ідентичності включає в себе три послідовних процеси: 1) самовизначення індивіда як члена певної соціальної категорії; 2) засвоєння норм і стереотипів поведінки своєї групи; 3) внутрішня, емоційна ідентифікація своєї приналежності до неї. [14, с.72]

Аналізуючи соціальну ідентичність Т.В. Канаєва виділяє процес її формування і розвитку (процес соціальної ідентифікації) і продукт: сформований образ Я як результат самовизначення. В системі соціальної ідентичності на різних етапах її розвитку присутні: ідентифікація (в «вузькому» розумінні), соціалізація і інтерналізація. [4, с. 41]

Формування ідентичності на індивідуальному і колективному рівнях, як вважає Ю.В. Зевако, передбачає планомірну «включеність індивіда в соціальність» за допомогою:

1) соціалізації - інтеграція індивіда в людське суспільство, придбання ним досвіду, якого вимагають соціальні ролі, а також процес засвоєння індивідом системи соціальних зв'язків і відносин, коли людина набуває переконання, що суспільно схвалені форми поведінки, необхідні їй для нормального життя в суспільстві;

2) інкультурації - індивід освоює властиві культурі світобачення і поведінку, в результаті чого формується його когнітивна, емоційна і поведінкова схожість з

членами даної культури і відмінність від членів інших культур;

3) культурної трансмісії - являє собою механізм, за допомогою якого група «передає себе у спадок» своїм новим членам, особливо дітям, використовуючи для цього три шляхи: вертикальний - від батьків до дітей; горизонтальний - через спілкування з однолітками; «непрямий» - через навчання в спеціалізованих інститутах соціалізації (школи, вузи), а також через практичну взаємодію з оточуючими. [15, с. 44-46]

На думку Г.Б. Мазилова, основними механізмами розвитку і формування ідентичності можна назвати наступні: а) наслідування, коли особистість незалежно від рівня свідомості копіює форми, стереотипи, еталони, ціннісний супровід поведінки інших людей з тієї соціальної спільності, з якої вона себе ідентифікує; б) необхідне прийняття під впливом групових правил і вимог культурних традицій властивих його групі форм поведінки; в) усвідомлене прийняття ідентифікаційних характеристик, що супроводжується прийняттям норм, правил, цінностей і стереотипів поведінки. [12, с. 64-65]

Як бачимо, кожен з дослідників ідентичності закладає своє розуміння процесу її формування. На мою думку, правова ідентифікація здійснюється на основі таких етапів: правова соціалізація через правову комунікацію та правове виховання; правове пізнання та розуміння права; правова рефлексія, що включає критичний аналіз, оцінку права через правове мислення; правова інтерналізація та формування ціннісної правової орієнтації; правове наслідування та інкультурація, що проявляється у контролі поведінки через правову волю.

Висновки

Отже, досліджувати правову ідентичність та її якість неможливо без дослідження процесів самого механізму її формування – правової ідентифікації. Можна говорити про такі ключові закономірності правової ідентифікації:

1) правова ідентифікація і її завершеність залежить від індивідуальних особливостей особистості, таких як: правосвідомість та самосвідомість; правові знання; правове мислення; правові навички та вміння; ціннісна правова установка;

2) правова ідентифікація передбачає внутрішню згоду з основними засадами інтегративного праворозуміння;

3) на правову ідентифікацію впливають зовнішні фактори, зокрема: правовий порядок та стабільність у державі, відповідність задекларованих прав з можливістю їх використання, правовою культурою суспільства тощо;

4) процес розвитку правової ідентифікації передбачає самоідентифікацію;

5) правова ідентифікація протікає через свідоме та несвідоме у людині, раціональне та ірраціональне. Формування правової ідентичності відбувається як на усвідомлених правових фактах, рішеннях, висновках, так і на якихось апріорно неусвідомлюваних явищах (правовій інтуїції, емоційному досвіді тощо).

Література

1. Лукьянов О.В. Самоидентичность как условие устойчивости человека в меняющемся мире: дис. ... докт. психол. наук: 19.00.01. Томск, 2009. 289 с.

2. Исаева Н.В. Правовая идентичность (теоретико-правовое исследование): дисс. ... докт. юрид. наук: 12.00.01. Москва, 2014. 454 с.

3. Ганеева Е.И. Формирование проблемной социальной идентичности в условиях социальной трансформации: дисс. ... канд. социолог. наук : 22.00.04. Нижний Новгород, 2009. 199 с.

4. Канаева Т.В. Структура и функционирование социальной идентичности как результат взаимодействия субъектов : дис. ... канд. философ. наук : 09.00.11. Кемерово, 2008. 184 с.

5. Самкова В.А. Культурная идентификация как социально-синергетический процесс : дис. ... канд. филос. наук: 09.00.11. Екатеринбург, 2006. 179 с.

6. Соціологія: терміни, поняття, персоналії: навчальний словник-довідник

для студентів вузів / За заг. ред. В.М. Пічі, Уклад. В.М. Піча, Ю.В. Піча, Н. М. Хома. Київ: Каравела; Львів: Новий світ-2000, 2002. 480 с.

7. Заковоротная М.В. Идентичность человека: Социально-философские аспекты: дис. ... докт. филос. наук: 09.00.11. Ростов-на-Дону, 1999. 370 с.

8. Стефаненко Т.Г. «Этническая идентичность в ситуации социальной нестабильности», «Этническая психология и общество». Москва: Старый Сад, 1997. С. 97-104.

9. Глотов Б.Б. Культурно-цивілізаційна ідентифікація українського народу: дис. докт. філос наук: 09.00.03. Дніпропетровськ, 2008. 365 с.

10. Весна Е.Б. Психологические закономерности и механизмы процесса социализации-индивидуализации в онтогенезе : дис. ... докт. псих. наук : 19.00.13. Москва, 1998. 397 с.

11. Парута О. В. Правова ідентичність особи : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: 12.00.01. Львів, 2017. 244 с.

12. Мазилова Г.Б. Динамика социальной идентичности личности в современном обществе: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05. Ярославль, 2006. 203 с.

13. Микляева А.В., Румянцева П.В. Социальная идентичность личности: содержание, структура, механизмы формирования. Санкт-Петербург, 2008. 118 с.

14. Баклушинский, С.А., Белинская Е.П. Этнос. Идентичность. Образование: Труды по социологии образования / под ред. В.С.Собкина. Москва, 1998. С. 64-85.

15. Зевако Ю.В. Технологии формирования политической идентичности в современной России : механизмы, ресурсы, эффективность : дисс. ... канд. полит. наук: 23.00.02. Саратов, 2012. 209 с.

LEGAL IDENTIFICATION AS A PROCESS OF LEGAL IDENTITY DEVELOPMENT

ABSTRACT

The Article examines legal identification as a process of legal identity development. It has been concluded that legal identification is a pro-

cess reflected in identifying oneself with a certain group or a certain community through the lens of integrated understanding of law that is integrally linked to cognitive, connotative, axiological, operational and existential areas of personality and is embedded into law-compliant behavior.

It has been established that features distinguishing legal identification are as follows: it is a dynamic characteristic for legal identity; it is considered as a process of shaping legal identity; it is undergone only by a personality which is a social group member; it is embodied via learning of patterns and stereotypes of legal behavior established in a certain group; it is formed via accepting rules of law, values, goals etc; it incorporates the following components as a unity: cognitive, connotative, axiological, operational and existential; represents a process with logically added legal mechanisms in legal consciousness of an individual.

The following key stages of legal identification have been proposed, in particular: legal socialization by means of legal communication and legal education; legal consciousness and understanding of law; legal reflection incorporating critical analysis, assessment of law by means of legal thinking; legal internalization and formation of legal value orientations; legal inheritance and enculturation that are reflecting behavior control by virtue of legal will.

The key regularities of legal identification have been studied. First, legal identification and its complete formation depend on individual features a personality has, such as: legal consciousness and self-consciousness; knowledge of law; legal thinking; legal skills and abilities; and legal mindset of values. Second, legal identification provides for internal consent with key principles of integrated understanding of law. Third, legal identification is influenced by external factors, in particular by order of law and legal stability in a state, by declared rights being in line with the rights for their implementation, legal culture in the society etc. Fourth, the development process for legal identification is achievable via self-identification. And fifth, legal identification is being set via individual conscious and unconscious, via rational and irrational.

АНОТАЦІЯ

В статті досліджується правова ідентифікація як процес формування правової ідентичності. Встановлено, що правова ідентифікація – це процес, який виявляється в отождоженні індивідом себе з певною групою або соціумом через інтегративне праворозуміння, що нерозривно пов'язаний з пізнавальною, конотативною, аксіологічною, діяльнісною, екзистенційною сферами особистості та виражається у правомірній поведінці.

Виявлено, що правовій ідентифікації притаманні наступні ознаки: є динамічною характеристикою правової ідентичності; розуміється як процес формування правової ідентичності; проходить лише у особистості, яка є членом соціальної групи; втілюється через засвоєння зразків та стереотипів правової поведінки властивих певній групі; відбувається через прийняття правових норм, цінностей, цілей тощо; є єдністю таких компонентів: пізнавального, конотативного, аксіологічного, діяльнісного, екзистенційного; є процесом, який складається з логічно доповнюваних правових механізмів у правосвідомості людини.

Запропоновані основні етапи правової ідентифікації, зокрема: правова соціалізація через

правову комунікацію та правове виховання; правове пізнання та розуміння права; правова рефлексія, що включає критичний аналіз, оцінку права через правове мислення; правова інтерналізація та формування ціннісної правової орієнтації; правове наслідування та інкультурація, що проявляється у контролі поведінки через правову волю.

Досліджено ключові закономірності правової ідентифікації. По-перше, правова ідентифікація і її завершеність залежить від індивідуальних особливостей особистості, таких як: правосвідомість та самосвідомість; правове знання; правове мислення; правові навички та вміння; ціннісна правова установка. По-друге, правова ідентифікація передбачає внутрішню згоду з основними засади інтегративного праворозуміння. По-третє, на правову ідентифікацію впливають зовнішні фактори, зокрема: правовий порядок та стабільність у державі, відповідність задекларованих прав з можливістю їх використання, правовою культурою суспільства тощо. По-четверте, процес розвитку правової ідентифікації передбачає самоідентифікацію. По-п'яте, правова ідентифікація протікає через свідоме та несвідоме у людині, раціональне та ірраціональне.

Науково-практичний журнал

**ЄВРОПЕЙСЬКІ
ПЕРСПЕКТИВИ**

**EUROPEAN
PERSPECTIVES**

№ 1, 2019

Головний редактор
Кузнецов Євген Валерійович

Підписано до друку 31.10.2018 р.
Комп'ютерний набір. Формат 60x84 1/8. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 21,15
Тираж 1200. Зам. № 266

ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»
м.Дрогобич, вул. І.Мазепи, 7,
тел./факс 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76